

УДК 159.9

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.

Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

Visnyk issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of psychology.

It is of interest to scientists, teachers, psychologists-practitioners and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Л. Ф. Бурлачук, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В. Бльомерс, д-р філософії, проф. (ФРН); Л. В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голов. ред.); В. О. Васютинський, д-р психол. наук, проф.; І. В. Ващенко, д-р психол. наук, проф.; О. І. Власова, д-р психол. наук, проф.; І. В. Данилюк, д-р психол. наук, проф. (заст. голов. ред.); Й. Дафіною, д-р філософії в галузі психол., проф. (Румунія); І. Земантайтіте, д-р філософії, проф. (Литовська Республіка); Л. М. Карамушка, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; А. Б. Коваленко, д-р психол. наук, проф.; Е. В. Крайніков, канд. психол. наук, доц. (відп. секр.); С. Д. Максименко, д-р психол. наук, проф., акад. НАПН України; М. Ругевічус, д-р філософії в галузі психол., проф. (Литовська Республіка); Т. М. Титаренко, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; Ю. М. Швалб, д-р психол. наук, проф.
Адреса редколегії	02017, Київ-117, просп. Глушкова, 2а, факультет психології; ☎ (38044) 239 32 25
Затверджено	Вченою радою факультету психології 26.10.17 (протокол № 4)
Зареєстровано	Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20985-10785ПР від 12.08.14
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	кімн. 43, 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ-601, 01601 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28
Журнал входить	до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук у галузі психологія. Наказ МОН України № 1528 від 29.12.14

УДК 159.9

Visnyk issue deals with the results of theoretical, empirical and scientific-experimental researches in the actual problems of psychology.

It is of interest to scientists, teachers, psychologists-practitioners and students.

Наведено результати теоретичних, прикладних і науково-експериментальних досліджень з актуальних питань психології.

Для науковців, викладачів, практичних психологів, студентів.

Приведены результаты теоретических, прикладных и научно-экспериментальных исследований по актуальным вопросам психологии.

Для ученых, преподавателей, практических психологов, студентов.

EXECUTIVE EDITOR	L. F. Burlachuk, Dr. Sc. in Psychology, Prof., Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
EDITORIAL BOARD	W. Bloemers, PhD, Prof. (Germany); L. V. Huberskiy, Dr. Sc. in Philosophy, Prof., Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine (Chief Editor); V. O. Vasyutynskiy, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; I. V. Vashchenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; O. I. Vlasova, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; I. V. Danyliuk, Dr. Sc. in Psychology, Prof. (Vice Head of Executive Editor); I. Dafinoiu, PhD in Psychology, Prof. (Romania); I. Zemaitaityte, PhD, Prof. (Lithuania); L. M. Karamushka, Dr. Sc. in Psychology, Prof., A.M. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; A. B. Kovalenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof.; E. V. Krainikov, PhD in Psychology, Assoc. Prof. (Executive Secretary); S. D. Maksymenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof., Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; M. Rugevicius, PhD in Psychology, Prof. (Lithuania); T. M. Tytarenko, Dr. Sc. in Psychology, Prof., A.M. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; I. M. Shvalb, Dr. Sc. in Psychology, Prof.
Address	02017, Kyiv-117, prosp. Hlushkov, 2a, the Faculty of Psychology; ☎ (38044) 239 32 25
Approved by the	Academic Council of the Faculty of Psychology 26.10.17 (Protocol № 4)
Certified by the	Ministry of Justice of Ukraine State Certificate # 20985-10785ПР issued on 12.08.14
Founded and published by	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv University Publishing State Certificate # 1103 issued on 31.10.2002
Address:	Office 43, 14 Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; Fax 239 31 28
The Jurnal is included	in the list of scientific professional editions of Ukraine were the results of Ph.D. and Dr.Sc. dissertations for those who gets Ph.D. and Dr.Sc. degrees in the field of Psychology can be published. Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine # 1528 issued on 29.12.14

ЗМІСТ

Андрєєва Я., Литовченко Н.	
Аналіз образу політичного лідера в просторі суджень сучасної студентської молоді	6
Астремська І.	
Особливості емоційного вигорання у фахівців допомагаючих професій	10
Бойко І.	
Теоретико-практичні аспекти вимірювання та оцінювання інтегральних характеристик професійної компетентності педагога	13
Буровська І.	
Порушення мотиваційно-сислової сфери у хворих на цукровий діабет	18
Величко М.	
Психологічний зміст та основні причини виникнення мобінгу серед дітей середнього шкільного віку	21
Візнюк І.	
Застосування методу хронометричної проби в аспекті іпохондричної поведінки хворого	25
Власова О., Калениченко К.	
Проблема особистісного розвитку працівників державної служби зайнятості України	28
Данилюк І., Шиковець С.	
Психологічні особливості використання мови україномовними та російськомовними українськими мігрантами в Польщі	32
Дарвішов Н.	
Психологічні диспозиції, що регулюють процес прийняття рішення в осіб із залежністю від психоактивних речовин	36
Ільєсова К.	
Тілесність як психологічний феномен	40
Каліщук С.	
Природа вияву симптому: вагання або відповідальність і свобода вибору	45
Кічук А.	
Емоційна складова психологічного здоров'я сучасного студентства: до постановки проблеми	48
Коваль Г.	
Понятійно-категоріальний аспект розуміння терміна "душа" як категорії теоретичної психології	51
Крайніков Е., Прокопович Є., Баланюк А.	
Особливості адиктивної особистості	55
Литвиненко О.	
Практичні аспекти роботи психолога із внутрішньо переміщеними студентами першого курсу	60
Лігоцький А.	
Особливості психологічної підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності	64
Маркелова А., Ніколаєв Л.	
Дослідження психічних станів та властивостей особистості молодших школярів із ознаками дезадаптації	68
Москальова А., Василюк О.	
Особистісний потенціал як основа професійної діяльності медичних працівників	72
Норкіна І.	
Кризове втручання у випадку психотравмуючої ситуації	75
Онищенко В.	
Розвиток цільової спрямованості особистості підлітків-туристів	78
Родзінська Т.	
Вплив функціональної асиметрії моторної та сенсорної систем на розвиток образного й вербально-логічного мислення у дітей молодшого та середнього шкільного віку	82
Сіроха Л.	
Професійна готовність як невід'ємна складова успішної професійної діяльності особистості	87
Смола Л.	
Мем як інструмент інформаційної війни	91
Ткаченко О.	
Процедура семантико-сислового аналізу дослідження розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості	95
Тулін К.	
Соціально-психологічні чинники активності територіальних громад в умовах децентралізації	99
Халєєва Г.	
Сучасні тенденції вивчення суб'єктивного благополуччя особистості в підлітковому та юнацькому віці	103
Шатило Ю., Громова О.	
Розвиток фандрайзингу як технології соціальної роботи в Україні	106
Шевченко С.	
Ключові аспекти дослідження психофізіологічної адаптації першокурсників	109

CONTENTS

Andrieieva Y., Lytovchenko N.	
Analysis of the image of political leader in extent considerations of contemporary Ukrainian students	6
Astremetskaya I.	
Features of emotional burnout by specialists in assisting professions	10
Boyko I.	
Theoretical and practical aspects of measurement and evaluation of integrated characteristics of professional competency of the pedagogue	13
Burovska I.	
Disability of motivation-summer sphere in patients with diabetes mellitus	18
Velichko M.	
Psychological meaning and main causes of mobbing among children of secondary school age	21
Viznyuk I.	
The application of the chromometric sample method in the aspect of hyphodradic behavior	25
Vlasova O., Kalenichenko K.	
The problem of personal development of employees of the State employment service of Ukraine	28
Danyliuk I., Shykovets S.	
Psychological peculiarities of language use among Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian languages	32
Darvishov N.	
Psychological dispositions that regulates decision-making process of drug addicts	36
Ilyasova K.	
Physicality as a psychological phenomenon	40
Kalishchuk S.	
The nature of symptoms: fluctuation or responsibility and freedom internally of choice	45
Kichuk A.	
The emotional component of the present-day students' psychically health: the question analysis	48
Koval G.	
Conceptual aspect of the definition of the term soul as the category of theoretical psychology	51
Krainikov E., Prokopovich E., Balanyuk A.	
Features of addictive personality	55
Lytvynenko O.	
Practical aspects of psychological work with internally displaced first-year students	60
Ligotskyi A.	
Features of psychological preparation of future development workers to professional activity	64
Markelova A., Nikolaev L.	
Study of mental states and peculiarities of elementary school child's personality with disadaptation	68
Moskalova A., Vasiliga O.	
Personal potential as a basis of healthcare workers' professional activity	72
Norkina I.	
Crisis intervention in the case of psychotraumatic situation	75
Onyschenko V.	
Development of the target orientation of the personality of adolescent tourists	78
Rodzinska T.	
The influence of functional asymmetry of motor and sensor systems on the development of figurative and verbal logical thinking among children of junior and middle school age	82
Sirokha L.	
Professional preparedness as an incredible component of successful professional activity of the person	87
Smola L.	
Mem as a tool of information war	91
Tkachenko O.	
Procedure of semantic-sense analysis of the research of the development of akme-oriented mature personality	95
Tulin K.	
Socio-psychological factors of the activity of territorial communities in the conditions of decentralization	99
Khaleeva H.	
Modern tendencies of studying subjective well-being of personality in adolescent and youth	103
Shatylo Y., Gromov O.	
Development of fundraising as a technology of social work in Ukraine	106
Shevchenko S.	
Key aspects of the study of psychophysiological adaptation of first-year students	109

СОДЕРЖАНИЕ

Андреева Я., Литовченко Н.	
Анализ образа политического лидера в пространстве суждений современной студенческой молодежи	6
Астремская И.	
Особенности эмоционального выгорания у специалистов помогающих профессий	10
Бойко И.	
Теоретико-практические аспекты измерения и оценивания интегральных характеристик профессиональной компетентности педагога	13
Буровская И.	
Нарушение мотивационной-смысловой сферы у больных сахарным диабетом	18
Величко М.	
Психологическое содержание и основные причины возникновения моббинга среднего школьного возраста	21
Визнюк И.	
Применение метода хронометрической пробы в аспекте ипохондрического поведения больного	25
Власова Е., Калениченко Е.	
Проблема личностного развития работников государственной службы занятости Украины	28
Данилюк И., Шиковец С.	
Психологические особенности использования языка украиноязычными и русскоязычными украинскими мигрантами в Польше	32
Дарвишов Н.	
Психологические диспозиции, регулирующие процесс принятия решений у лиц с зависимостью от психоактивных веществ	36
Ильясова Е.	
Телесность как психологический феномен	40
Калищук С.	
Природа проявления симптома: сомнения или ответственность и свобода выбора	45
Кичук А.	
Эмоциональная составляющая психологического здоровья современного студенчества: анализ проблемы	48
Коваль Г.	
Понятийно-категориальный аспект понимания термина "душа" как категории теоретической психологии	51
Крайников Э., Прокопович Е., Баланюк А.	
Особенности аддиктивной личности	55
Литвиненко Е.	
Практические аспекты работы психолога с внутренне перемещенными студентами первого курса	60
Лигоцкий А.	
Особенности психологической подготовки будущих социальных работников к профессиональной деятельности	64
Маркелова А., Николаев Л.	
Исследование психических состояний и свойств личности младших школьников с признаками дезадаптации	68
Москалева А., Василига О.	
Личностный потенциал как основа профессиональной деятельности медицинских работников	72
Норкина И.	
Кризисное вмешательство в случае психотравмирующей ситуации	75
Онищенко В.	
Развитие целевой направленности личности подростков-туристов	78
Родзинская Т.	
Влияние функциональной асимметрии моторной и сенсорной систем на развитие образного и вербально-логического мышления у детей младшего и среднего школьного возраста	82
Сироха Л.	
Профессиональная готовность как неотъемлемая составляющая успешной профессиональной деятельности личности	87
Смола Л.	
Мем как инструмент информационной войны	91
Ткаченко А.	
Процедура семантико-смыслового анализа исследования развития акмеориентированной зрелой личности	95
Тулин К.	
Социально-психологические факторы активности территориальных общин в условиях децентрализации	99
Халеева А.	
Современные тенденции изучения субъективного благополучия личности в подростковом и юношеском возрасте	103
Шатило Ю., Громова О.	
Развитие фандрайзинга как технологии социальной работы в Украине	106
Шевченко С.	
Ключевые аспекты исследования психофизиологической адаптации первокурсников	109

Ярослава Андрєєва, канд. психол. наук, доц.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна;
Ніна Литовченко, канд. психол. наук, доц.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, Україна

АНАЛІЗ ОБРАЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА В ПРОСТОРІ СУДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Статтю присвячено соціально-психологічному аналізу образу політичного лідера в просторі суджень української студентської молоді. Подано порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження образу політичного лідера в просторі суджень студентської молоді, проведеного у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя та Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у 2011–2019 рр. Результати порівняльного аналізу засвідчують зростання політичної суб'єктності молоді, але негативні емоції (розчарування) стають на заваді готовності до відповідальної усвідомленої участі у політичному житті країни. Постає проблема розробки і впровадження програм для молоді, спрямованих на розвиток громадянської позиції і критичного мислення.

Ключові слова: політична свідомість, суб'єкт суспільно-політичної діяльності, політичний лідер, політичний вибір, судження, студентська молодь.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Необхідною умовою переходу України до демократичного суспільства та формування нової політичної системи, побудованої на балансі влади і виборчих механізмів представництва, є здійснення громадянами країни права на вільне волевиявлення та забезпечення всім суб'єктам політичного процесу рівної участі у виборах. Під час виборів усі суб'єкти політичного процесу завжди прагнуть схилити громадськість на свій бік та спрямувати перебіг подій на свою користь. На тлі соціальних і політичних процесів, які відбуваються в Україні, здатність молоді людини жити в глобальному світі та здійснювати відповідальні життєві вибори набуває неабиякої актуальності. Відомо, що в різні часи та в багатьох країнах студенти виступали як рушійна сила революційних політичних, соціальних змін (події у Франції 1968 р., студентська "революція на граніті" 1990 р. у Києві, Оксамитова революція в Чехословаччині 1989 р. та ін.). У Помаранчевій революції 2004 р. та Революції Гідності (2013–2014) молодь стала однією з найважливіших рушійних сил. Отже, сьогодні студентство є однією з найактивніших соціальних груп, що пояснюється її внутрішньою мобільністю й динамічністю, а також багатоманітними чинниками, зокрема ускладненням усієї соціальної структури українського суспільства, змінами в політичній, економічній, культурній, соціальній, освітній та інших сферах життєдіяльності.

Студентство як специфічний прошарок молоді є носієм інтелектуального й духовного потенціалу суспільства. Вхідження молоді у політичне життя опосередковане впливом культури, адже культура формує політичну поведінку, думки й відчуття молоді стосовно свого теперішнього, минулого та майбутнього, зокрема політичного. Особливістю студентів є й те, що найчастіше в роки навчання молоді люди здійснюють свій перший вибір політичної організації або її лідера під час голосування.

Лабільність політичної свідомості молоді спостерігають багато дослідників. Вона виявляється в недостатній твердості життєвих установок, невизначеності соціальних орієнтацій. Соціальні позиції не набули стійкої форми, а процес формування моральних переконань, які становлять стрижень свідомості, ще не завершений. За відсутності сформованої власної соціальної позиції спрямованість політичних настроїв часто набуває спонтанного характеру і залежить від впливу зовнішніх факторів, а найчастіше – просто від випадку.

Мета статті: проаналізувати особливості образу політичного лідера в просторі суджень української студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх тенденцій розвитку сучасних досліджень пока-

зує, що перспективними у психології та мовознавстві є роботи з проблем взаємодії мови та суспільства. Вплив на мову соціальних факторів учені визнають, починаючи ще із праць Ф. де Соссюра. Науковий інтерес до лексико-семантичної системи особливо зростає в періоди кардинальних змін у соціальному житті суспільства, наприклад у період соціальних та економічних, політичних криз спільноти. Американський політолог Хасті вважає, що молоді властиві оцінні суперечливі судження, а її політичну свідомість розглядають як структуру орієнтацій, в яку поряд з іншими компонентами включені судження, переконання та уявлення про політичну систему, її ролі, функції, що складаються з комбінації ціннісних стандартів та критеріїв, інформації та емоцій. Переважна більшість учених розглядає образ сучасного політика як соціально-психологічний феномен, оскільки його зміст становлять не тільки власне людські якості (психологічні характеристики) політика, але й певні стереотипні уявлення та образи, що є результатом впливу засобів масової інформації на свідомість виборців. Сформований образ політика обумовлює ставлення молодих виборців до його партії та самого себе, а також рівень політичної активності на виборах [1; 5; 7].

Довіру до влади Б. Ю. Григоренко конкретизує через відсутність байдужості до суттєвих, життєво важливих впливів зовнішнього середовища, що передбачає рефлексію на діяльність влади, коли "рефлексії осмислення піддаються ідеї, прагненню і дії значущих інших: інститутів влади, політичних партій та окремих політиків, громадських організацій та неформальних об'єднань громадян" [3], участь у виборах, різних суспільно-політичних акціях, високий ступінь мотивованого, усвідомленого участі. При цьому активним може бути як критицизм, так і підтримка влади.

О. В. Полунін [6] аналізує проблему прийняття рішень студентською молоддю на основі емпіричного дослідження: він описує взаємозв'язок між раціональністю і стабільністю рішення. Автором виділяються такі властивості рішення щодо політичної участі, як раціональність, екстернальність і стабільність.

Постановка завдання. Дослідження спрямоване на емпіричний аналіз проблеми формування образу політика в просторі суджень сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Критерієм вияву політичної суб'єктності особистості (або соціальної групи) служить прагнення і можливість реалізувати свої інтереси, впливаючи на політичну владу або безпосередньо використовуючи її. Післямайданний період обумовив і вищу активність, і вищу вимогливість громадянського суспільства і народу до своїх обранців. Характер виявів політичної активності значно змінюється

залежно від специфіки проблем, що її викликають, часу виникнення завдань, на рішення яких вона спрямована, складу учасників тощо.

За даними соціологічного опитування Фонду "Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва", за останні роки значно змінилася мотивація виборців, зросла роль таких мотивів надання переваги тому чи іншому кандидату, як його здатність забезпечити незалежність та безпеку України, об'єднати людей у різних регіонах, а також роль зовнішньополітичних орієнтацій.

Дослідники [5; 7] переконані, що побудова вдалого образу політичного лідера залежить у першу чергу від розуміння ним основних тенденцій соціальних процесів, потреб електоральних груп, актуальних проблем громадян. Е. В. Єгорова-Гантман, І. Мінтусов виділяють три групи чинників, які опосередковують процес сприйняття електоратом політичного лідера: перший чинник опосередкований особливостями пізнавальної сфери виборців і особливостями комунікативної системи; процес судження – факторами, що характеризують мотиваційно-потребову сферу і прототипи політичного лідера, які існують у суб'єктів сприйняття. Третю групу чинників становлять соціально-психологічні особливості виборців як суб'єктів сприйняття лідера [5].

Суть політичної суб'єктності молоді полягає в рівні зрілості її соціальної позиції та міри усвідомлення себе як автора політичної діяльності, орієнтованого на реалізацію власних інтересів і досягнення мети, пов'язаної з перетворенням і розвитком держави та громадянського суспільства. Переоцінка традиційних норм життя і модифікація політичних цінностей з боку як інститутів громадянського суспільства, так і держави привели до того, що політична свідомість сучасної молоді характе-

ризується зміною нормативно-ціннісних орієнтацій та установок. Соціальний і правовий статус молоді отримує конкретизацію в усвідомленні соціальної активності, і чим різноманітніші можливості для реалізації політичної активності, тим вище роль молодих громадян у громадському житті [7].

Згідно з отриманими емпіричними даними, серед української молоді існує стійка недовіра до інституту виборів, причому останніми роками вона навіть посилюється. Вибори – найбільш популярний інститут безпосередньої демократії. У сучасних демократичних країнах вибори є формою волевиявлення людей, формою реалізації народної суверенності. Ступінь політичної активності залежить і від специфіки політичної системи держави, яка визначається політичним режимом держави, і від специфіки самої системи виборів даної країни. Включеність громадянина у політичну активність, на думку дослідників, може бути вертикальною (тобто, коли домінує включеність, яку ініціює держава: електоральна, партійна), або горизонтальною (домінує участь, яку ініціює суспільство). Аналіз отриманих даних яскраво свідчить про перевагу механізму "горизонтального" включення в політичну діяльність (92 % – ЧНУ, 31,3 % – НДУ) і недовіру до політичних партій і державних інститутів (15 % – ЧНУ, 21,9 % – НДУ).

Кожна виборча кампанія президента країни супроводжується доволі бурхливими обговореннями і деяким протистоянням, що цілком нормально та існує в усіх європейських країнах. У зв'язку з цим актуальним видається питання про те, які характеристики політичних лідерів представляються найбільш значущими, на думку студентів.

Таблиця 1

Характеристики політичних лідерів, яких обирає молодь

Якого політика ви б підтримали?	2011	2019
того, хто буде турбуватись про процвітання української нації	32,4 % ЧНУ 28 % НДУ	64 % ЧНУ 47 % НДУ
того, хто забезпечить мир та порядок у країні	15 % ЧНУ 13,5 % НДУ	85 % ЧНУ 45 % НДУ
хто не буде порушувати і забезпечить дотримання прав людини	28 % ЧНУ 23 % НДУ	66 % ЧНУ 36,5 % НДУ
хто подолає розрив у прибутках різних верств населення	25 % ЧНУ 23 % НДУ	21,5 % ЧНУ 20,3 % НДУ
нові постаті у політиці	21 % ЧНУ 19 % НДУ	85 % ЧНУ 100 % НДУ

Порівняльний аналіз отриманих результатів опитування 2011–2019 рр. дозволяє констатувати незмінну пріоритетну характеристику політичного лідера ("турбуватись про процвітання української нації"), обрану студентами НДУ, і зміну у виборі студентів ЧНУ ("хто забезпечить мир і порядок у країні"). Також ми можемо говорити про зростання відсотків виборів досліджуваних названих характеристик політичного лідера. Зазначимо, що така характеристика, як "того, хто нагодує народ", узагалі залишилась необраною студентською молоддю. Отримані дані можуть указувати про зростання громадянської відповідальності й особистісної зрілості досліджуваних.

Найбільш вірогідним лідером у боротьбі кандидатів на виборах у 2011 р. студенти обох закладів вищої освіти (далі – ЗВО) називають професійного політика, економіста, бізнесмена чи юриста. Результати опитувань у 2019 р. виявились радикально протилежними: професійність майбутнього лідера нації для молоді вже не має такого значення, що викликає велику стурбованість, оскільки радше свідчить про перемогу інформаційних технологій, дієвість популістських лозунгів.

Для молодих людей студентського віку вибір політика (за результатами опитувань 2011 р.) визначається його:

- здатністю приймати рішення і відповідати за них – 64 % опитаних НДУ і 91,3 % опитаних ЧНУ;
- розумінням реальної ситуації в країні – 38 % опитаних НДУ і 52,1 % опитаних ЧНУ;
- здатністю реалізувати свою програму – 42 % опитаних НДУ і 65,2 % опитаних ЧНУ.

Результати опитувань 2019 р. є такими:

- здатність приймати рішення і відповідати за них – 71,9 % опитаних НДУ і 95,4 % опитаних ЧНУ;
- розуміння реальної ситуації в країні – 24 % опитаних НДУ і 73,6 % опитаних ЧНУ;
- здатність реалізувати свою програму – 22,5 % опитаних НДУ і 64 % опитаних ЧНУ.

Порівняльний аналіз отриманих результатів свідчить, що в цілому студенти обох ЗВО на перші позиції висувають однакові критерії вибору бажаного політика. Констатуємо відмінності в динаміці виборів: зростання відсотків виборів названих характеристик за результатами опитування 2019 р. студентами ЧНУ і зниження – студентами НДУ (друга і третя характеристика).

Знайомлячись із програмою політичного лідера (за результатами опитування 2011 р.), перш за все студенти звертали увагу на такі проблеми: проблема зайнятості населення – 68 % респондентів НДУ і 56 % респондентів ЧНУ; підвищення матеріального добробуту населення – 67 % опитаних студентів НДУ і 52,1 % опитаних студентів ЧНУ; соціальний захист населення – 40 % опитаних студентів НДУ і 21,7 % опитаних студентів ЧНУ, студенти обох ЗВО спостерігають проблеми зниження цін і охорони здоров'я. Отримані дані відображають основні соціо-економічні проблеми, з якими в першу чергу доводиться зіткнутися молодій людині на початкових етапах професіоналізації, а також загальні соціо-економічні проблеми громадян нашої країни. Найважливіша політична якість, що видається респондентам у політичному лідері, – його соціальна орієнтованість (турбота про народ, людину), менш важливою видається орієнтація на економічний підйом країни і зміцнення зовнішньої політики (4 % та 8 % опитаних відповідно).

Опитування 2019 р. дало такі результати: 94,7 % студентів НДУ та 85 % студентів ЧНУ говорять про проблеми війни і миру; 65,6 % та 75 % опитаних студентів НДУ і ЧНУ відповідно – про підвищення матеріального добробуту населення, 23,4 % респондентів НДУ та 32,4 % респондентів ЧНУ – про розвиток науки і культури, 31,3 % студентів НДУ і 45,3 % студентів ЧНУ звертають увагу на проблеми освіти. Порівняльний аналіз отриманих результатів свідчить про зміни пріоритетів виборів студентської молоді. Актуальна соціально-політична і економічна ситуація в країні ставить інші вимоги до особистості політичного лідера країни і до його програми дій. Вирішення напруженої військової ситуації, проблем порушення соціально-економічних прав населення (і студентства зокрема), бажання жити в розвиненій, культурній європейській країні – пріоритети програми політичного лідера, на які звертає увагу студентська молодь.

Зовнішність і тілесні характеристики – найбільш доступні для сприйняття компоненти особистості політика. Проте при оцінці лідерських якостей ці характеристики не мають великого значення: на це звертають увагу лише 2 % молодих респондентів НДУ і 4,3 % респондентів ЧНУ (названі відсотки виявились незмінними в опитуваннях 2011–2019 рр.). Студенти обох закладів вищої освіти однозначно обирають відповідь "не важливо" на питання про бажану стать політичного лідера.

Підкреслимо, що студентська молодь у 2011 р. одностайна в тому, що політичний лідер має бути українцем за національністю, для молодих виборців 2019 р. національна належність не має значення.

Аналізуючи вищенаведені дані, зазначимо, що для молодих українців студентського віку напередодні виборів 2012 р. важливим було те, що якщо політична активність лідера не підкріплена якими-небудь результатами, то ця якість отримує негативну оцінку і не йде на користь образу політика, а у 2019 р. – відсутність політичного досвіду, навпаки, є додатковою перевагою кандидата, що засвідчує відсутність обґрунтованості здійснення політичного вибору, певну інфантилізованість студентства – дещо нагадує вікову кризу трьох років: я не "за", я "проти".

Таким чином, можна зробити висновок про трансформацію особистісних і професійних якостей, що надають студенти політичному лідеру. Молодь 2019 р. "ведеться" на принагідні обіцянки "світлого майбутнього"; реальні результати діяльності стають не важливими, на електоральні рішення впливає яскраве інформаційне висвітлення безладної активності. В останні роки політика стала сприйматися все більше персоналізовано, через

призму особистісних особливостей конкретних політичних діячів. Збільшилася кількість політиків, що представляють різні рухи, партії, фракції. Перед кожною молодою людиною постала проблема необхідності вибору із численного списку тих, які балотуються, одного кандидата, що відповідає особистим уявленням про те, яким має бути політичний лідер. Відкритим залишається питання: які механізми впливають на формування образу політичного лідера у свідомості студентської молоді.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Політичну свідомість українського суспільства визначає чіткий орієнтир на демократичні цінності. Рішення задачі побудови громадянського суспільства, що стоїть перед Україною, неможливе без активного залучення молоді до громадського життя.

Сучасну молодь відрізняє зростання самостійності, практичності й мобільності, відповідальності за свою долю, різке підвищення зацікавленості у здобутті якісної освіти і професійної підготовки, що впливає на подальше працевлаштування й кар'єру. Молоді люди прагнуть до інтеграції в міжнародне молодіжне співтовариство, загальноосвітні економічні, політичні та гуманітарні процеси. Отримані емпіричні дані свідчать про інтенсифікацію процесу національного самовизначення у молодіжному середовищі, усвідомлення студентом себе як представника нації, громадянина держави. Проведені дослідження та наукові дані інших авторів показують динаміку показників політичної свідомості й засвідчують зростання інтересу молоді до політичних подій. Але негативні емоції, зокрема розчарування та роздратування від повільного впровадження реформ, стають на заваді виваженого рішення. Багато дослідників указує на лабільність політичної свідомості молоді, яка виявляється в недостатній твердості життєвих установок, невизначеності соціальних орієнтацій. Соціальні позиції не набули стійкої форми, а процес формування моральних переконань, які становлять стрижень свідомості, ще не завершений. За відсутності сформованої власної соціальної позиції спрямованість політичних настроїв часто набуває спонтанного характеру і залежить від впливу зовнішніх факторів, чим і скористалися заангажовані ЗМІ.

Адже кожне демократичне суспільство повинно бути зацікавленим в активній громадянській позиції своїх членів і, особливо, молоді як стратегічного ресурсу держави.

Таким чином, постає нагальна потреба розробки спеціальних програм для молодих людей з метою формування їх громадянської позиції та розвитку критичного мислення. Звичайно, ми припускаємо, що цей процес складний і суперечливий і мета, можливо, дуже глобальна. Але проблема в суспільстві є, і над нею потрібно працювати.

По-перше, необхідно розширювати уявлення молоді про історію виборчого права, виборчі процедури, тим самим підвищуючи політичну культуру молоді. Молодь має бути політично грамотна. Формування активної життєвої позиції, підвищення правової культури у молоді вступають у ряд з такими національними проектами, як охорона здоров'я і освіта в цілому.

По-друге, у ході дослідження було виявлено, що молодь не довіряє владі, політичним партіям. Це одна з головних причин перемоги непрофесійних популістських сил у виборах. Часто молодь використовується політичними партіями з корисливою метою, потрапляючи в короточасні маргінальні структури. Молодь повинна мати можливість не опосередковано, а безпосередньо з'ясувати питання, що цікавлять її, тим самим привертаючи увагу до проблеми політичної індиферентності молоді політичної партії і представників влади.

По-третє, необхідно працювати з новим електоратом, молодими людьми, які уперше братимуть участь у виборах. Необхідно розвивати здатність молодшої особистості виявляти ознаки маніпуляційного впливу в тексті політичного лідера чи оформленні політичної реклами лідера певної партії, ідентифікувати маніпулятивні впливи. Аналіз і побудова лінгвістичних та риторичних моделей правильної, адекватної, етичної політичної реклами, розробка основних мовних і мовленнєвих тактик і стратегій на сьогодні у світлі останніх політичних подій в Україні є конче необхідним. Усе це вимагає спеціально спланованої роботи та узгоджених дій громадських, політичних та державних структур.

Список використаних джерел

1. Андреева Я. Ф. Політична культура сучасного українського студентства / Я. Ф. Андреева, Н. Ф. Литовченко // Наук. вісн. Миколаївськ. держ. ун-ту імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокімової. – Миколаїв, 2013. – Т. 2. – Вип. 11(99). – С. 19–25.
2. Андреева Я. Ф. Проблема політичної суб'єктності молоді в контексті суспільно-політичних подій / Я. Ф. Андреева, Н. Ф. Литовченко // Science and Education a New Dimension [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://seanewdim.com/index.html>.
3. Григоренко Б. Ю. Социально-политическая активность молодежи в современных условиях / Б. Ю. Григоренко // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение". – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Grigorenko_Social-Political-Activity-Youth.
4. Дроздова С. А. О влиянии социальных факторов на развитие и функционирование политического слоя лексики / С. А. Дроздова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108839/30-Drozдова.pdf>.
5. Козловская Н. В. Образ современного политика в представлении студенческой молодежи / Н. В. Козловская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psystudy.ru/index.php/num>.
6. Полунин О. В. Прийняття студентською молоддю рішення щодо політичної участі / О. В. Полунин // Наукові студії із соціальної та полі-

тичної психології: зб. статей. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 23(26). – С. 269–278.

7. Формування навичок ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу: моногр. / за наук. ред. Л. О. Кияшко. – К.: Міленіум, 2014. – 314 с.

8. Центр досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id.

References

1. Andrijeva Ja. F., Lytovchenko N. F. Politychna kul'tura suchasnogo ukrai'ns'kogo studentstva // Naukovy visnyk Mykolai'vs'kogo derzhavnogo universytetu imeni V. O. Suhomlyns'kogo: zb. nauk. prac' z nauk. red. / Zared. S. D. Maksymenka, N. O. Jevdokimovoї. – Mykolai'v, 2013. – tom 2. – Vyp. 11(99). – S. 19–25.
2. Andrijeva Ja. F., Lytovchenko N. F. Problema politychnoi' sub'jektivnosti molodi v konteksti suspil'no-politychnykh podij // Science and Education a New Dimension [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://seanewdim.com/index.html>.
3. Grygorenko B. Ju. Socyal'no-politycheskaja aktivnost' molodezhy v sovremennykh uslovyjah // Ynformacyonnyj gumanytarnyj portal "Znanye. Ponymanye. Umenye". – 2013. – № 2 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/2/Grigorenko_Social-Political-Activity-Youth/.
4. Drozdova S. A. O vliyanyu socyal'nykh faktorov na razvytye y funkcionirovaniye polytycheskogo sloja leksyky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108839/30-Drozдова.pdf>.
5. Kozlovskaja N. V. Obraz sovremennogo polityka v predstavlenyyi studencheskoj molodezhy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.psystudy.ru/index.php/num>.
6. Polunin O. V. Prynjattja students'koju moloddju rishennja shhodo politychnoi' uchasti // Naukovі studії із social'noi' ta politychnoi' psyhologii: Zb. statej. – K.: Milenium, 2009. – Vyp. 23(26). – S. 269–278.
7. Formuvannya navychok efektyvnoi' politychnoi' uchasti molodi: tehnologii' psyhologichnogo suprovodu: monografija / za nauk. red. L. O. Kyjashko. – K.: Milenium, 2014. – 314 s.
8. Centr doslidzhen' social'nyh komunikacij [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id.

Надійшла до редколегії 26.03.19

Yaroslava Andrieieva, PhD, Assoc. Prof.
Yuri Fedkovich National University of Chernivtsi, Chernivtsi, Ukraine;
Nina Lytovchenko, PhD, Assoc. Prof.
Mykola Gogol State University of Nizhin, Nizhin, Ukraine

ANALYSIS OF THE IMAGE OF POLITICAL LEADER IN EXTENT CONSIDERATIONS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN STUDENTS

The article is devoted to the social-political analysis of image of a political leader in the extent considerations of the contemporary Ukrainian students. The authors study a number of scientific approaches to understanding the psychological content and essence of the social-political activity of an individual, the forms of its realization, the types of motivation, the formation mechanisms. The article presents comparative analysis of the results of empirical study of the phenomenon under consideration conducted in Mykola Gogol State University of Nizhin and in Yuri Fedkovich National University of Chernivtsi in the years of 2011–2019. The results of comparative analysis show an increase in youth political subjectivity although some negative emotions (disillusionment) create obstacles for youth willingness to take part in the country's political life. There emerge the task to create and implement the programmes for young people in order to develop their social outlook and critical thinking.

Keywords: political conscience, a subject to social-political activity, political activity, political leader, political choice, student youth.

Ярослава Андреева, канд. психол. наук, доц.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Черновцы, Украина;
Нина Литовченко, канд. психол. наук, доц.
Нежинский государственный университет имени Н. Гоголя

АНАЛИЗ ОБРАЗА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА В ПРОСТРАНСТВЕ СУЖДЕНИЙ СОВРЕМЕННОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Статья посвящена социально-психологическому анализу образа политического лидера в пространстве суждений украинской студенческой молодежи. В работе представлен сравнительный анализ результатов эмпирического исследования образа политического лидера в пространстве суждений студенческой молодежи, проведенного в Нежинском государственном университете имени Николая Гоголя и Черновицком национальном университете имени Юрия Федьковича в 2011–2019 гг. Результаты сравнительного анализа свидетельствуют о росте политической субъектности молодежи, но негативные эмоции (разочарование) препятствуют готовности к ответственному осознанному участию в политической жизни страны. Возникает проблема разработки и внедрения программ для молодежи, направленных на развитие гражданской позиции и критического мышления.

Ключевые слова: политическое сознание, субъект общественно-политической деятельности, политическая активность, политический выбор, политический лидер, суждения, студенческая молодежь.

FEATURES OF EMOTIONAL BURNOUT BY SPECIALISTS IN ASSISTING PROFESSIONS

The article deals with the problem of "professional exit", which is referred to as "professional benefits" in the activities of specialists professionals. The peculiarities of professional activity of teachers and psychologists of educational institutions, which complicate the work of the specified category of specialists, are considered. Particular attention is paid to the syndrome of "professional burnout" among pedagogical workers of educational institutions for children with physical and psychiatric disabilities due to the fact that their professional activities are deeply. Specific and emotionally tense.

Keywords: professional burnout syndrome, psychological protection, teacher, vocational assistance.

Formulation of the problem. The problem of "burnout" of staff attracts more attention in medical, organizational and special psychology. This is primarily due to increased requirements for professional activity. A modern specialist must not only know the subject of his work, possess information technologies, but also have the appropriate professional qualities, including developed communication skills (communication skills with people), high efficiency, self-control and balance, activity and initiative, organizational and analytical abilities, flexibility and so on.

But the high demands placed on the personality of a specialist often do not correspond to the conditions in which his activity takes place (conditions of the material environment, socio-psychological conditions). In addition, there are personal qualities that make the subject more vulnerable to the syndrome of "burnout".

Among them: the desire for imminent success, hyper-responsibility; the presence of a small number of interests in addition to work or their absence [7]; the prevalence of internal control locus, low self-esteem, anxiety, aggressiveness [6], and others.

The consequences of this process are the formation of constantly acting stress situations, and if a person does not have the skills to overcome stress, then the last phase of overexertion – the phase of exhaustion – develops with pathological manifestations, in particular as a syndrome of "burnout".

Particularly inclined to burn out those people who must "give" people energy and warmth of the soul: teachers, psychologists, doctors, artists.

With prolonged burnout, stress develops with such characteristic symptoms as cardiovascular disorders, neuroses, stomach ulcers, weakening of immunity, and so on. Growing up "professional cynicism", negativism in relation to their work. Sometimes there is disgust at all, unmotivated images of others, fate, government. Life seems empty and meaningless, and work is a sham and hateful routine. People with whom they have to work are particularly disliked. Such kind of burnout is even called "human poisoning".

Burning is partly a functional stereotype, because it allows a person to dosage and economically spend energy resources. At the same time, there may be dysfunctional consequences, when burnout negatively affects the performance of professional activities and relations with a partner (the object of professional activity). Our nervous system has some "communication limit", if it is exceeded, inevitably comes an exhaustion, and eventually burnout. The same limit exists for other mental processes (perception, problem solving, attention, etc.). This limit is quite mobile, it affects the tone of the nervous system, as well as unresolved problems, lack of sleep and many other factors. In addition, communicating with people is a two-way process.

Analysis of recent research and publications.

H. J. Freidenberger, author of the idea of burnout, believes that professional burnout is an exhaustion of energy from professionals working in the field of social assistance when

they feel overwhelmed by other people's problems. This, he argues, is accompanied by the emergence of a cynical guideline – "Why worry? It does not matter". When an employee is "extinguished" for any reason, he becomes an inefficient worker and loses much effort to achieve the goal.

The term "burnout" is an inaccurate metaphor, although today it is a recognized and universally applicable psychological appellation.

Instead, the scientist argues that this is "a new name of the old problem" – the general name of the consequences of prolonged work stress and a certain kind of professional crisis. Since the data of modern studies have clearly shown that burnout can be distinguished from other forms of stress both conceptually and empirically, and therefore it is not just a synonym, there is a need for systematic scientific research of the phenomenon of "professional burnout".

Recently, foreign and domestic scientists began to actively explore the phenomenon of "professional burnout". Among them – M. Burish, G. Dion, L. M. Karamushka, N. O. Levitskaya, G. V. Lozhkin, M. P. Leiter, S. D. Maksimenko, L. Malets, E. Maher, V. E. Orel, M. L. Smulson, T. V. Formanyuk, H. J. Freidenberger, U. B. Shufely, etc.

Numerous foreign studies have confirmed the relationship between emotional burn-out and age-related subjects (L. C. Dietzel, R. D. Coursey, E. S. Huebner, J. S. Oktay, C. VanWijk, etc.), male affiliation (R. J. Burke, E. Greengalass), family status (J. Daniel, I. Shabo, G. R. Gross, S. J. Larson, G. D. Urban, L. L. Zupan, C. Maslach, S. E. Jackson, M. P. Leiter), level of education (W. B. Schaufeli, D. Enzmann), job satisfaction (R. J. Burke, J. De Jonge).

Individual factors of the emergence of emotional burnout are highlighted in the works of foreign psychologists, namely N. Tollefson, R. T. Lee, B. E. Ashforth, C. M. Pierce, G. N. Molloy link it with individual strategies for resistance to stressful situations; B. M. Byrne, K. Fuqua, K. Couture, F. C. Linenburg's research found a connection with the control locus. Negative correlation is followed by self-esteem in studies (B. M. Byrne, J. G. Rosse, R. W. Boss, A. E. Johnson, D. F. Crown, W. B. Schaufeli). P. Costa and R. McCrae have developed the concept of a five-factor model of personality, which allows us to consider the connection of burnout with other personality characteristics.

Unsolved earlier part of the general problem. Initially potentially inclined to "burn out" were considered social workers, doctors and lawyers, which explained the specific features of these "auxiliary professions". Today, practically in all groups of specialists in "communicative" professions (teachers, police officers, prison staff, politicians, sales staff, insurance agents, managers, commercial banks, real estate agents, nurses, medical doctors) there are individuals with a high and intermediate level burnout" [2].

Formulating the goals of the article. The purpose of our study was to reveal the nature of the syndrome of "professional burnout" of the individual and his role in the professional activities of specialists, a comparative analysis

of "professional burnout" from representatives of various professional groups in order to identify the professions that are most vulnerable to burnout.

Presentation of the main research material.

Currently, three approaches to the definition of "burnout" syndrome are well known.

The first approach regards burnout as a state of physical, mental and, above all, emotional exhaustion, caused by long-term stay in emotionally overburdened communication situations. With this approach, "burnout" is considered approximately as a syndrome of "chronic fatigue".

The second approach regards burnout as a two-dimensional model consisting, firstly, of emotional exhaustion, and secondly, of depersonalization, that is, the deterioration of the attitude to others, and sometimes to oneself.

But the most common approach is the third approach proposed by American researchers K. Maslach and S. Jackson. They consider the "burnout" syndrome as a three-component system, which includes emotional exhaustion, depersonalization, and reduction of personal personality achievements [4].

Under emotional exhaustion, we understand the feeling of emotional devastation and fatigue that is caused by work.

De-personalization involves a cynical attitude to work and the object of his work. In particular, in the social sphere, depersonalization appears to be indifferent, inhumane, to the attitude of clients who come for treatment, counseling, education and other social services.

Finally, the reduction of professional achievements – the emergence of employees feeling incompetence in their professional field, awareness of the failure in it.

The professional activity of helping specialists, the means of which is the person itself, as any other, requires the strengthening and development of certain qualities of the individual. However, the excessive development of these qualities is accompanied by changes in the structure of the personality of a specialist, which affects it negatively and even destructively. To influence on the person of the assisting specialist and stressfulness of work, high emotional load, felt by doctors, teachers, social workers and psychologists.

Data on the level of "burnout" (methodology "Diagnostics of the level of emotional burnout" by V. V. Boyko) from representatives of different professions are given in Table 1.

Table 1

Medium-term main characteristics of "professional benefits" from representatives of various professional groups (%)

Professional group	"Professional burnout components"		
	Emotional exhaustion	Emotional exhaustion	Emotional exhaustion
Teachers of schools	22,27	22,27	22,27
Teachers of higher educational institutions	19,58	19,56	19,58
Social workers	22,37	22,36	22,37
Health care workers (doctors and nurses)	23,18	23,18	23,18
Mental health Workers (psychologists, psychiatrists, psychotherapists)	17,88	17,88	17,88
Legal advisers, lawyers	22,44	22,43	22,43

From the chart below, it is evident that the most prone to "burnout" are representatives of the pedagogical sphere, social workers and doctors. Teachers work in a rather restless, emotionally intense atmosphere, which requires constant attention and control over the situation of interaction in the system of "teacher-student". In such conditions, stress is caused by a multitude of stressogens that continuously accumulate in various areas of life. At the moment, the sense of control over what is happening can be crucial. If the teacher responds adequately, adaptively, he more successfully and efficiently operates and increases his functional activity and confidence, while the disadaptive reactions lead spirally down to "burnout." When requirements (internal and external) constantly dominate over resources (internal and external), a person is disturbed by the state of equilibrium. Continuous or progressive imbalance inevitably leads to "burnout".

The urgency of the problem of "burnout" of teachers is also witnessed by the activity of foreign scholars: they study the causes and consequences of the syndrome (Y. Gold, I. Fridman, B. Farber, G. Jenet, etc.); the appropriate psychodiagnostic toolkit is created (S. Seidman, J. Sacher, D. Chicon, R. Corf); "burnout prevention" measures are being developed and implemented (L. Thompson, J. Chick, L. Bradley, G. Par, etc.) [1; 4; 6]. Among the domestic scientists dealing with the problem of "professional burnout" in the pedagogical sphere, the most well-known – S. D. Maksimenko, L. M. Karamushka, T. V. Zaichikova, T. V. Formanyuk, V. V. Pavlenko, N. M. Bulatevich, etc.

But, unfortunately, in studies of the degree and features of the manifestation of the syndrome of "burnout" in the teaching staff involved only workers of institutions of higher education and universities.

Differences in the degrees of "burnout" and its causes are observed not only among representatives of different

professions, but also workers of different types of activities within one profession. It is established that the level of education and the specifics of the discipline that the teacher teaches give a different degree of burnout. For example, primary school teachers have a higher level of "professional burnout" than their counterparts who work with older students, music teachers are more inclined to "burnout" than teachers of mathematics, and the level of burnout in teachers of physical education is lower than in subject-teachers.

Unfortunately, there was not enough attention paid to the study of the syndrome of "burnout" from teachers working with children with disabilities in psychophysical development.

It should be borne in mind that the specialty of the teacher of a special institution for children with mental and physical defects goes beyond the traditional types of work of the teacher, since it covers: socio-pedagogical, rehab, counseling, diagnostic, psychotherapeutic, corrective and other "non-teaching" activities [10].

This multifaceted nature is the result of a special purpose in the professional activity of a teacher of an educational institution for children with mental retardation problems, namely: social adaptation and integration of a child with special educational needs into the modern system of social relations.

In addition, the work of pedagogical workers in educational institutions for children with mental and physical defects is complicated by many objective and subjective factors. In particular: increased tension of the nervous system; work with disadvantaged families; low salary; lack of interest and negative bias of the public, authorities, parents regarding the problems of children with mental disorders; lack of sufficient educational and

methodological support for special educational institutions; certain isolation of special educational institutions, etc.

Proceeding from this perspective, we allocate special means of prevention of a syndrome of mental burnout in the supervisor [supervisor], which uses the supervisor. The structure includes:

1. Tools for the integration and development of components of psychological competence, the experience of the internal components of the actual culture;
2. Non-therapeutic (corrective) means of counteracting emotional exhaustion;
3. Psychotherapeutic means for minimizing the symptoms of depersonalization and professional reduction;
4. Means of control and determination of the effectiveness of mastering correctional supervisor.

Modern strategies for preventing distress and burnout are a set of measures that include psychodiagnosis, audit, preventive measures and psychological intervention. Diagnosis is aimed at determining the factors of stress and stressful situations, measuring the level of stress and identifying the features that are experiencing distress.

It is necessary to develop a strategic program for managing stress and preventing adverse professional stress. The most effective prophylactic techniques:

- organization of trainings for staff on recognition of symptoms of distress, burnout and overcoming them;
- development of a staff support program, including counseling on the prevention and treatment of stress-related ill health;
- providing flexible working schedules;
- conducting practical classes in conflict management and developing interpersonal skills for employees;
- increasing the attractiveness of work in the organization;
- optimization of the system of personnel motivation and stimulation;
- planning of professional and career growth, etc.

Recommendations to employees to prevent occupational distress and burnout, based on the generalization of the experience of successful managers:

- it is necessary to find an interest in any, even "uninteresting" work;
- treat personality mistakes as an opportunity to learn something new, as a resource for professional and personal self-perfection.

Prevention and overcoming of distress and burnout syndrome includes both self-help and the provision of external professional assistance. Within the framework of self-help, "burning" workers need to learn to understand and control distress symptoms, to master self-regulation and overcome professional ill-health. [3; 8; 9]. If help alone is not enough, in order to overcome the burnout syndrome, psychological assistance will be needed with the involvement of specialists who have methods of managing stress. It is also necessary to develop special rehabilitation programs [5; 9; 11].

Conclusions. Summing up, we note that the "burnout" syndrome is a process of gradual loss of emotional, cognitive and physical energy, which is manifested in signs of emotional and intellectual exhaustion, physical fatigue, personal detachment and a reduction in the sense of satisfaction from the work performed. This syndrome is considered to be the developed person's mechanism of psychological protection in the form of partial or complete exclusion of emotions (up to the psycho-emotional "stinging"). Among professions with a high risk of a syndrome of "burnout" one of the first places occupies a teacher's profession.

Consequences of "burnout" of a teacher: deterioration of work quality; significant problems in implementing creative potential in working with children; negative interpretation of student behavior; deterioration of the mental and physical health of the teacher; increase the number of absenteeism and high turnover of personnel; increased dissatisfaction with work; lower self-confidence.

The urgency of the study of the syndrome of "professional burnout" among teachers is due to the fact that the effectiveness of its educational effect on students directly depends on the condition of the psychological well-being of the teacher: the emotional state of the teacher is reflected in the quality of the whole educational process.

Particular attention is required to study the syndrome of "burnout" among pedagogical workers of educational institutions for children with mental and physical disorders, due to the fact that their professional activities are deeply specific. In this regard, it is promising to identify the level and characteristics of the manifestation of the syndrome of "burnout", specific and non-specific for a given occupational group of stress factors, provoking the emergence of a syndrome of "burnout", the search for effective methods for its prevention and overcoming.

The main directions of management of professional stress, in particular prevention of distress and burnout syndrome are: informing the staff, emotional and psychological support of employees, increasing the importance of their professional activities.

The level of organizational culture and professional culture of managers has an impact on stress tolerance. To reduce organizational risk factors for the negative consequences of work stress and burnout, it is advisable to use different forms and methods to improve the psychological competence of managers and to instill the necessary health culture, high psychological stress resistance. To this end, you can use managerial and psychological counseling, business games, various psychological trainings with the complex of psychodiagnosis of organizational stress and signs of burning, and so on. within the framework of a strategic program for managing professional stress.

"Burning" workers need professional assistance in stress management and rehabilitation programs.

References

1. Bulatovych N. M. Syndrom emotsiynoho vyhorannia vchytelia : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk. – K., 2004. – 19 s.
2. Vodopianova N. S., Starchenkova E. S. Psikhicheskoe "vygoranie". Puti preodoleniia // Mir meditsiny. – 2001. – № 9-10. – S. 44-45.
3. Grinberg Dzh. Upravlenie stressom : Monografiia. – SPb.: Piter, 2004. – 359 s.
4. Karamushka L. M., Zaichykova T. V. Problema sindroma "profesiinoho vyhorannia" v pedahohichnii diialnosti v zarubizhnii ta vitchyzniani psykhologii // Aktualni problemy psykhologii. Tom I. Sotsialna psykhologia. Psykhologia upravlinnia. Orhanizatsiina psykhologia. – K.: Instytut psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy, 2002, chastyna 5. – S. 210-217.
5. Malkina-Pykh I. G. Ekstremalnye situatsii : Monografiia. – M.: Eksmo, 2006. – 277 s.
6. Orel V. E. Fenomen "vygorannia" v zarubezhnoi psikhologii: empiricheskie issledovaniia i perspektivy // Psikhologicheskii zhurnal, 2001, tom 22, № 1, S. 99-101.
7. Pavlenko V. V. Psikhologichnyi zmist sindroma "profesiinoho vyhorannia" u vchytelia // Aktualni problemy psykhologii. Tom I. Sotsialna psykhologia. Psykhologia upravlinnia. Orhanizatsiina psykhologia. – K.: Instytut psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy, 2002, chastyna 7. – S. 243-250.
8. Psikhologia zdorovia / pod red. G. S. Nikiforova. – SPb.: Piter, 2003. – 210 s.
9. Psikhologia professionalnogo zdorovia : Monografiia. – SPb.: Rech, 2006. – 305 s.
10. Spetsialnaia pedagogika: Uchebnoe posobie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenii / pod red. N. M. Nazarovoi. – M.: Izdatelskii tsentr "Akademiia", 2000. – 400 s.
11. Stoliarenko A. M. Ekstremalnaia psikhopedagogika: Ucheb. posobie. – M., 2002. – 255 s.

Список використаних джерел

1. Булатевич Н. М. Синдром емоційного вигорання вчителя / Наталія Миколаївна Булатевич : автореф. дис. ... канд. психол. наук. – К., 2004. – 19 с.
2. Водопьянова Н. С. Психическое "выгорание". Пути преодоления / Н. С. Водопьянова, Е. С. Старченкова // Мир медицины. – 2001. – № 9–10. – С. 44–45.
3. Гринберг Дж. Управление стрессом : моногр. / Дж. Гринберг. – СПб. : Питер, 2004. – 359 с.
4. Карамушка Л. М. Проблема синдрома "професійного вигорання" в педагогічній діяльності в зарубіжній та вітчизняній психології / Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова // Актуальні проблеми психології. Т. І. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. – С. 210–217. – Ч. 5.
5. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации : моногр. / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2006. – 277 с.
6. Орел В. Е. Феномен "выгорания" в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы / В. Е. Орел // Психологич. журн. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 99–101.
7. Павленко В. В. Психологічний зміст синдрому "професійного вигорання" у вчителя / В. В. Павленко // Актуальні проблеми психології. Т. І. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002. – С. 243–250. – Ч. 7.
8. Психология здоровья / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2003. – 210 с.
9. Психология профессионального здоровья : моногр. – СПб. : Речь, 2006. – 305 с.
10. Специальная педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 400 с.
11. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособ. / А. М. Столяренко. – М., 2002. – 255 с.

Надійшла до редколегії 01.07.19

Ірина Астремська, канд. психол. наук, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРЯННЯ У ФАХІВЦІВ ДОПОМАГАЮЧИХ ПРОФЕСІЙ

Розглядається проблема "професійного вигорання", аналізується роль синдрому "професійного вигорання" у діяльності фахівців допомагаючих професій. Розглянуто особливості фахової діяльності педагогів та психологів освітніх закладів, що ускладнюють роботу зазначеної категорії фахівців.

Особливу увагу акцентовано на синдромі "професійного вигорання" серед педагогічних працівників освітніх закладів для дітей із вадами психофізичного розвитку у зв'язку з тим, що їх професійна діяльність є глибоко специфічною та емоційно напруженою.

Установлено, що відмінності у ступенях "вигорання" та його причини спостерігаються не лише у представників різних професій, а й у працівників різних видів діяльності всередині однієї професії.

Визначено основні напрями управління професійним стресом, зокрема профілактики дистресу і синдрому вигорання.

Ключові слова: синдром "професійного вигорання", психологічний захист, педагог, психолог, професії допомоги.

Ірина Астремская, канд. психол. наук, докторант
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СПЕЦИАЛИСТОВ ПОМОГАЮЩИХ ПРОФЕССИИ

Рассматривается проблема "профессионального выгорания", анализируется роль синдрома "профессионального выгорания" в деятельности специалистов помогающих профессий. Рассмотрены особенности профессиональной деятельности педагогов и психологов образовательных учреждений, затрудняющие работу указанной категории специалистов.

Особое внимание акцентировано на синдроме "выгорания" среди педагогических работников образовательных учреждений для детей с нарушениями психофизического развития в связи с тем, что их профессиональная деятельность является глубоко специфической и эмоционально напряженной.

Установлено, что различия в степенях "выгорания" и его причинах наблюдаются не только у представителей разных профессий, но и работников различных видов деятельности внутри одной профессии.

Определены основные направления управления профессиональным стрессом, в частности профилактики дистресса и синдрома выгорания.

Ключевые слова: синдром "выгорания", психологическая защита, педагог, психолог, профессии помощи.

УДК 159.9

Ірина Бойко, канд. психол. наук, доц.
Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Житомир, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИМІРЮВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Висвітлено актуальні аспекти тлумачення поняття компетенції, компетентності, їх використання та пріоритетних напрямів діагностики складових професійної компетентності педагога. Здійснено аналіз сучасних робіт із проблеми компетенції й компетентності як багатовекторності та розмаїття їх характеристик, що засвідчує дуже велику складність їх вимірювання і оцінювання; зроблено спробу пошуку шляхів рішення цієї актуальної проблеми, що пов'язана з підвищенням якості освіти у загальному контексті її гуманізації. Метою є висвітлення окремих професійних якостей педагога: загальної спрямованості мотиваційної сфери, міри вияву особистісного відчуття професійної свободи та здібностей. Здійснено спробу більш глибоко осягнути їхню специфічність за допомогою методу Роршаха. Висвітлено загальну тенденцію щодо особливостей дослідження загальної спрямованості мотиваційної сфери, міри вияву особистісного відчуття професійної свободи та здібностей, яка, на нашу думку, полягає в тому, що вона відносно автономна і сенс її лежить у сфері з'ясування стану і тенденцій функціонування професійної свободи загалом. Подальші пошуки вбачаємо у вирішенні питання розробки ефективних методів професійної діагностики компетентності педагогів освіти та створення безперервної експериментальної системи, яка наважиться на основі власних проб і помилок, коригує свої дії та ініціює форми активності.

Ключові слова: компетенції, компетентність, спрямованість мотиваційної сфери, професійна свобода, здібності.

Сучасне поняття "компетенція", "компетентність" (і похідне "компетентний"), які давно використовувалися [7; 14, 25; 16], визнано сутністю та результатом освіти (за матеріалами ЮНЕСКО (у яких окреслюється коло компетенцій як бажаний результат). Про це свідчить

аналіз сучасних робіт із проблеми компетенції та компетентності (Н. Хомський, Р. Уайт, Дж. Равен, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, В. Н. Куніцина, Г. Е. Білицька, Л. І. Берестова, В. І. Байденко, А. В. Хуторський, Н. А. Грішанова). Автори робіт доводять таке: а) досі у наукових колах

немає одноставної думки щодо суті поняття: розуміння компетентності відрізняються термінологічно, за змістом, концептуально (Hutmacher, 1996) [15; 11]; б) визначено різні види "компетенції / компетентності" (Raven, 1984) [9] та фіксуються психологічні якості: "відповідальність", "упевненість" [10], свобода, самостійність тощо; в) навчання будується як кінцевий результат процесу освіти – "компетенції/ компетентностей" (Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, Л. А. Петровська); г) для різних видів діяльності дослідники виділяють різні види компетентності (А. К. Маркова, Н. В. Кузьміна). Якщо уявити ці "компетенції/компетентності" як такі, що є актуальними, то очевидно, що останні будуть містити такі характеристики, як: а) готовність до вияву компетентності (мотиваційний аспект); б) здатність до володіння знанням вмісту компетентності (когнітивний аспект); в) готовність і здатність до виявлення компетентності у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект – досвід); г) ставлення до змісту компетентності та об'єкта її застосування (ціннісно-смысловий аспект); д) емоційно-правова регуляція процесу і результатів вияву компетентності.

Компетентції виявляються у діяльності, але не обмежуються нею. Компетентність має неповторний особистісний характер, який зумовлений індивідуальними теоретичними моделями результатів діяльності, орієнтованими основами. Вона поєднана із внутрішньо мотивованими характеристиками, які пов'язані із системою особистих цінностей або "видами компетентності"; із уявленнями та очікуваннями, пов'язаними з механізмами функціонування суспільства і роллю людини у суспільстві; із розумінням термінів, що описують відносини всередині організацій [9]. На нашу думку, це своєрідне неповторне "мета-індивідуальне", яке виходить за межі можливого (нормативного) виконання професійної діяльності – як феномен. Таким чином, багатовекторність трактування компетентності у сукупності їх характеристик свідчить, як це зазначається всіма дослідниками, про дуже велику складність їх вимірювання і оцінювання.

Постановка проблеми. Реалізація компетентної поведінки у сучасному суспільстві вимагає від особистості ревізії, переосмислення і вдосконалення своїх уявлень про себе, свої здібності, навколишнє середовище і своє місце у ньому. Це може бути досягнуто шляхом розвитку нових понять і способів мислення – самоаналіз у рамках усього суспільства і окремих організацій на основі обговорення наслідків такого розвитку [9]. Відтак, рівень компетентності фахівця залежить не лише від названих вище чинників, але й від міри умотивованості на акмеологічну спрямованість, ініціативності та свободи вибору цілі, змісту та результату.

Водночас, зіставлення оцінки реальних результатів освіти з наявними компетентностями (щодо бажаних результатів) дозволяють розширити діапазон наукових пошуків ефективних шляхів становлення професіоналізму педагога та методів вивчення їх складових. На нашу думку, особливої уваги у цьому науковому пошуку заслуговує наукова спадщина західних психологів, а саме: Д. Шона "Рефлексуючий практик" (Schon, 1983), Макбера, Л. і С. Спенсоров "Компетентність у професійній діяльності" (Spencer & Spencer, 1993), Дж. Равена "Компетентність у сучасному суспільстві" (Raven, 1984), "Управління освітою для ефективного навчання" (Raven, 1994), "Нове багатство нації: Новий погляд на механізми і джерела багатства нації та необхідні для цього умови суспільного розвитку" (Raven, 1995) тощо. Так, наприклад, на наш погляд, актуальною є думка Дж. Равена стосовно освітніх реформ. Він стверджує, що "...реформу освіти треба починати з уведення нових

уявлень про демократію, бюрократію та науку, які дають рекомендації щодо планування нової структури організацій, опису різних видів професійної діяльності та побудови систем оцінки персоналу, а також із побудови поліпшених систем контролю й аналізу ефектів тих чи інших впливів" (Raven, 1984).

Метою нашої роботи є висвітлення теоретичних аспектів проблеми компетентності та досвіду практичної діяльності її складових. Наш багаторічний досвід спостереження за процесом професійного становлення педагога у системі післядипломної освіти дає нам підстави висунути *припущення про те*, що становлення професіоналізму педагога, його професійна зрілість – це феномен, який якісно виявляється в акмеологічній спрямованості стосовно результату професійної діяльності; це можливо за умови вироблення нових умінь, навичок і збільшення знань, що забезпечують професійний розвиток і досягнення високої якості освіти та вияву ініціативи, свободи вибору цілі, змісту й результату.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із цього, на нашу думку, центральним компонентом професійної компетентності педагога виступає готовність до безперервного особистісно-професійного самовдосконалення, складовими якої є взаємопов'язані здатності до самоосвіти, саморегуляції, самореалізації (як інтегративні складові самоорганізації). Останнє вимагає від педагога високого рівня мотивації, спеціальної психолого-педагогічної підготовки у сфері педагогіки, психології, акмеології, технології навчання і виховання, що сприяє його акмеологічній спрямованості, професійній зрілості. Однак, якщо акмеологічний алгоритм в акмеологічній спрямованості особистості педагога може бути реалізований повною мірою лише за певних умов, конкретно зовнішніх [11], то актуальний вияв ефективності професійної компетентності особистості як суб'єкта професійної діяльності, на нашу думку, зумовлює поведінковий аспект – мотивація, досвід як внутрішні чинники [1; 10]. Досвід ми розуміємо як зафіксовані (збережені у пам'яті) інтегровані теоретико-практичні ЗУНи, які актуалізуються та виявляються щодо місця, міри та моменту. Ідеться про синергію, що зафіксована у пам'яті суб'єкта діяльності та доведена до "акме" і яка є унікальною, неповторною та феноменологічною – виявом особистісної спрямованості, мотивації, ініціативності та свободи вибору цілі, змісту, результату. Ініціативність, свобода вибору цілі, змісту та результату (його уявного образу як кінцевого (бажаного) продукту), апріорі притаманна професіоналу на всіх етапах становлення професійної зрілості, однак рівень свободи вибору детермінується, на нашу думку, не лише мотивацією (рівнем особистісно-професійної умотивованості, причинності) на ціль, зміст і результат, але й рівнем задоволеності респондентів (який варіює в широких межах) своїм оточенням на робочому місці, самою роботою і очікуваними реакціями колег [11]. Якщо якісним показником рівня мотивації виступає її інтенсивність вияву, то латентною (скритою, внутрішньою) – "сила тяжіння" (приваблює – по суті, "сила тяжіння" до власного Я як істинної сутності людського буття). Відтак, відповідь на питання "Що суб'єкт діяльності хоче досягти?", з одного боку, визначає предметність дії, з іншого боку, відповідь на питання "Чому суб'єкт діяльності хоче опанувати цей предмет?" визначає причинність дії, її умотивованість, із третього – відповідь на питання "Як сильно суб'єкт діяльності прагне оволодіти цим предметом?", визначає інтенсивність дії. Дуже важливо знати, за яких умов вивільняється енергія ініціативності, ентузіазму та забезпечується професійне зростання. Оскільки одним із компонентів ефективної поведінки виступає ініціатива,

яка, за визначенням, є внутрішньомотивованою, тому очевидним є той факт, що людина виконує дії не за чужим проханням або наказом. Можна дійти висновку, що мотивацію неможливо вивчати й оцінювати у відриві від "здібностей" (видів компетентностей) та ціннісного компонента. Останній компонент (ціннісний) має надзвичайну важливість. Так, Дж. Равен наголошує, що ніхто не стане витрачати сили на вияв ініціативи, якщо мета, заради якої він працює, не являє для нього великої цінності. На його думку, ціннісний компонент містить: схильність аналізувати і повністю прояснювати смутно усвідомлювані швидкоплинні відчуття, які свідчать про наявність проблеми або про зародження творчої ідеї; бажання братися за роботу за власною ініціативою і стежити за її результатами, щоб підвищити якість праці; здатність справлятися із тривогою, що виникає, коли людина робить щось у новій для нього сфері, і здатність заручитися підтримкою інших людей для досягнення мети [11]. Для ефективного досягнення мети необхідно виявити якомога більше цих якостей, які незалежні одна від одної. Іншими словами, важливі людські якості, такі, як умотивованість, ініціатива, складаються з ряду гетерогенних, різнорідних чинників і припускають складну взаємодію між когнітивним, афективним і вольовим компонентами діяльності. На думку Дж. Равена, було б помилкою вважати, що ці компоненти можна оцінити без урахування їх взаємозв'язку. Іншими словами (за Дж. Равеном), для вимірювання якостей такого роду необхідно застосовувати особливі вимірювальні методики, що відрізняються максимальною можливою внутрішньою гетерогенністю, а не внутрішньо узгоджені, як стверджувало в минулому більшість психометристів. Не зважаючи на цей конфлікт із традиціями, на його думку, уявлення про максимальну внутрішню гетерогенність вимірювальної методики можна "узаконити", провівши аналогію з коефіцієнтами регресії. Вони обчислюються підсумовуванням значень максимально незалежних змінних. Адже ніхто не стане стверджувати, як уважає цей дослідник, ніби такі коефіцієнти не мають сенсу тільки тому, що змінні незалежні один від одного [11]. Загалом, зазначимо, що модель поведінки, мотивації та здібностей (за Дж. Равеном) різко відрізняється від психометричної концепції, яка переважала у минулому. Його модель передбачає, що важливіше за все оцінити мотивацію, а не здатність; що важливі людські якості складаються з гетерогенних, а не гомогенних чинників; що поведінку можна краще зрозуміти і передбачити на основі декількох найважливіших інтегральних характеристик, витягнених із великої кількості змінних, які є значущими саме у даних конкретних умовах, а не за результатами факторних шкал, отриманих від невеликої кількості змінних. Далі ця модель передбачає, що за будь-якої спроби описати поведінку, слід урахувати цінності як інтегральний компонент поведінки людини, але не відділяти ціннісний фактор від оцінки здібностей. Учений стверджує, що необхідно використати двоетапну процедуру оцінювання, першою стадією якої є вимір цінностей особистості. І тільки потім можна оцінювати безліч незалежних компонентів компетентності, які людина виявляє спонтанно, дбаючи про значущі для неї цілі. Модель передбачає, що оцінювання здібностей поза контекстом індивідуальних цінностей практично безглуздо і що ці незалежні компоненти компетентності мають кумулятивний ефект і можуть заміщати один одного [там само, с. 25–30].

Такий підхід до оцінювання будь-якої кількості незалежних компонентів компетентності привернув нашу увагу. Особливо той факт, що незалежні компоненти компетентності мають кумулятивний ефект і можуть

заміщати один одного. Іншими словами, на нашу думку, його точка зору включає той факт, що раціональне вивчення компетенцій/компетентностей здійснюється лише в межах організованого процесу пізнання, в організованій частині освіти, а вся система самопізнання/самореалізації (порівняно із функціонуванням із закритими та відкритими системами) – це відкритий дисипативний процес, сутність якого, мабуть, лежить у контенті поняття "мудрість". Однак зауважимо, що слід звернути увагу на те (за І. Р. Пригожиним, І. Стенгерсом), що здатність живої системи обмінюватися інформацією із зовнішнім середовищем, збільшувати або зменшувати кількість елементів-ознак, зберігати стійкість, ще не робить цю систему такою, що розвивається [2]. Таким чином, нестабільність елементів-ознак компетенцій/компетентностей (породжуваних не рівноважними зовнішніми умовами, їхньою нестійкістю та універсальністю індивідуальності особистості) приводить, по-перше, до розуміння необхідності розширення діапазону тлумачення результату освіти та освіти у цілому, зокрема, а по-друге, до пошуку нових шляхів та методів їх вивчення. Оскільки такий кут зору допускає можливість інтенсивності дисипації, унаслідок чого створюються умови виникнення нової нестійкості системи (у системі збільшується інтенсивність ходу деяких необоротних процесів, завдяки чому й відхилення системи від рівноваги стає ще більшим) [2]. З іншого боку (за І. Р. Пригожиним, І. Стенгерсом), якби в результаті виникнення нестійкості інтенсивності дисипації знижувалася, то система за своїми властивостями наблизилася б до деякої рівноважної замкненої системи, тобто до стану, у якому загасають будь-які флуктуації.

Така багатовимірність елементів-ознак компонентів компетентності педагога, зокрема його мотивації, стала у центрі нашої уваги та метою дослідження. Сам пошук ефективних методик вивчення мотивації актуалізований відсутністю орієнтації педагога на цілісне бачення себе у системі освіти, її внутрішньої архітектури та світоглядного потенціалу, що, за виразом Е. Морена, спричинило продукування не конструювання "добре налаштованої голови", а голови, наповненої численними знаннями, яка не володіє "загальною здатністю ставити та розв'язувати проблеми" і не вміє оперувати "принципами організації та синтезу знань" [16, 23].

Звісно, за таких умов неможливе когнітивне мистецтво пізнання – мистецтво думати глобально з метою вирішення локальних проблем. Звідси – безліч знань-поглядів, замкнених на індивіда, його суб'єктивність, його "правду". У суспільстві, за словами Платона, розпочала переважати не "філософічність", а "філодоксичність", зовсім не виступаючи як "неправда", "нісенітниця", а лише як своя "правда"... "Істини" тут не доводяться, а просто технічно подаються у вигляді повідомлень, приписів, рецептів, які латентно скеровують людину на те, як потрібно виконувати ті чи інші завдання [12; 16]. Зрозуміло, що цей процес, збіднюючи світоглядну складову освіти, не може не вплинути певним чином на процес становлення професійної зрілості педагога. Вивчення особливостей мотиваційної сфери педагога до акме професіоналізму лежить у контенті його цінностей та особливостей особистісного потенціалу, що зумовлює свободу вибору цілі, змісту та результату професійної діяльності. Ми розуміємо особистісний потенціал як інтегральну системну рису індивідуально-психологічних особливостей особистості. Наше розуміння базується на поглядах Д. О. Леонт'єва і тлумачиться як здатність особистості зберігати стабільність діяльності та смислові орієнтації на тлі тиску і зовнішніх умов, що змінюються. Поняття особистісного потенціалу розглядається у контенті особистої автоно-

мії та самодетермінації і виявляє "особистісне в особистості" [3]. Особистісна автономія нами розглядається як волевиявлення, свобода у прийнятті рішення щодо визначення цілі (та цілеспрямованість), змісту (усвідомленість, плановість, цілісність), результату. За таких умов визначається загальна стратегія діяльності, оцінюється ймовірність виникнення та послідовність дій педагога залежно від конкретних умов освітнього процесу, що відбувається. Тому зазначимо, що лише за умови утвердження професійної свободи можливим є повноцінний акмеологічний розвиток педагога, який стає своєрідним пошуком індивідуального шляху, набуттям власного "голосу", власного "почерку". Педагог, що вільно висловлює свої думки, міркування, вміє керувати власним розвитком, може спрямовувати свої творчі сили на вдосконалення освітнього процесу [4].

Таким чином постало завдання висвітлення результатів дослідження складової особистісного потенціалу педагога – його умотивованості, спрямованості на "акме" та свободу професійного й особистісного становлення. Під поняттям "спрямованість особистості" розуміємо "сукупність постійних мотивів, які орієнтують її діяльність, відносно незалежні від ситуацій, що існують, характеризують інтереси, нахили, переконання, ідеали, в яких відображається світогляд людини" [6, 230]. Погоджуємося

із думкою Н. Кузьміної, яка досліджувала процес акмеологічного розвитку педагога і вважає однією з основних професійно значущих його якостей "особистісну спрямованість" [8]. Результати її дослідження переконливо доводять, що спрямованість має значення суб'єктивного чинника в досягненні педагогом акме-успіху.

З метою перевірки сформованості професійних якостей, які впливають на результативність акмеологічного розвитку педагога та для висвітлення цієї проблеми, нами було здійснене діагностичне тестування за такими методиками: тест Г. Роршаха, методика "Наскільки ви вільні у професійному та особистісному становленні?" [4; 5], методика "Діагностичне тестування на визначення спрямованості викладача" (за В. Смекалом, М. Кучером) [5]. Вибірку склали вчителі початкової школи та вчителі-предметники віком 25–35 років і старше.

У табл. 1 подано результати дослідження загальної спрямованості педагога: скерованість на завдання, на себе, на взаємодію. Розподіл показників характеризує рівень виразності вияву спрямованості.

У табл. 2 подано результати дослідження за методикою "Наскільки ви вільні у професійному та особистісному становленні?"

Таблиця 1

Результати дослідження спрямованості педагога (за В. Смекалом, М. Кучером)

Спрямованість						
"на завдання"		"на взаємодію"		"на себе"		%
Вчителі поч. школи	Вчителі-предметники	Вчителі поч. школи	Вчителі-предметники	Вчителі поч. школи	Вчителі-предметники	Вч.п. В.-пр.
"найбільше"		"найбільше"		"найбільше"		
32%	32%	25%	10%	3%	28%	61% 71%
"найменше"		"найменше"		"найменше"		
1%	1%	8%	23%	30%	5%	39% 29%

Таблиця 2

Особливості міри вияву особистісного відчуття професійної свободи педагогів

Міра вияву особистісного відчуття професійної свободи							
відчуття невиражене (передумови для цього не розвинені)		відчуття виражене недостатньо		відчуття притаманне (як репродуктивна діяльність)		відчуття притаманне (передумови для цього розвинені достатньо)	
від 0 до 14 балів		від 15 до 23 балів				від 35 балів	
Вчителі поч. школи	3 %	Вчителі поч. школи	47 %	Вчителі поч. школи	48 %	Вчителі поч. школи	2 %
Вчителі-предметники	1 %	Вчителі-предметники	49 %	Вчителі-предметники	45 %	Вчителі-предметники	5 %

Таблиця 3

Вияв здібностей педагогів оперування плямою (за Роршахом)

Оперування плямою			
Показники	Характеристики	Вчителі поч. школи, %	Вчителі-предметники, %
Здатність до оперування всією плямою цілком	здатність до сприймання основних взаємозв'язків і схильність до систематизованого мислення	5	9
	фіксація на дрібних деталях – схильність до прискіпливості та дрібязковості	9	10
	фіксація на рідкісних плямах – схильність до "надзвичайного" і здатність до загостреної спостережливості	1	3
	ознаки педантичності	4	1
Відповіді на білий фон	ознака нетрадиційного мислення	1	2
	наявність опозиційної установки, схильність до дискусій, про впертість і свавілля	10	17
	про негативізм і дивацтва в поведінці	2	1
Здатність до чіткого сприйняття форми плями	стійкість уваги	3	5
	здатність як одна з найважливіших ознак інтелекту		
Відповіді: за рухом	показник інтелекту, міра внутрішнього життя (інтроверсії) та емоційної стабільності	7	9
за кольором	вияв емоційної лабільності	15	16
за рухом і кольором: "тип переживання"	інтровертивний тип	26	12
	екстратензивний тип	17	15

Використання метода Г. Роршаха [13] зумовлено (за Беконем) його об'єктивністю та простотою для показу, незалежністю результатів від освіти та її придатністю для оцінювання всіх рівнів інтелекту; виявленням механізму зв'язків між особливостями сприйняття плям і окремими особистісними характеристиками. Значущими результатами є результати аналізу "нарративної" частини протоколів, у яких фіксувалися всі висловлювання, міркування, пояснювання тощо досліджуваного. Зауважимо, що це майже універсальний тест, здатний давати велику кількість оригінальної та нової інформації практично про будь-яку однорідну групу досліджуваних [13]. В основу характеру нашої інтерпретації було покладено основні теоретичні установки Роршаха щодо оперування людиною плямою. Певні категорії відповідей поєднувалися з деякими особистісними якостями, що за характером інтерпретацій можна приблизно оцінити ступінь інтелекту досліджуваних, уявлення про їх світогляд. У табл. 3 подано кількісні результати оперування всією плямою цілком та здатність до чіткого сприйняття форми плями. Відслідковується тенденція до прямих аналогій і думка про однозначність способу бачення і характеру мислення. Узагальнюючи результати кількісного, якісного та порівняльного аналізів діагностики, встановлено загальні тенденції сформованості професійних якостей, які є багатовимірними елементами-ознаками компонентів компетенцій/компетентності педагога, зокрема його мотиваційної спрямованості та здійснено спробу більш глибоко осягнути їхню специфічність з метою встановлення здібностей.

Висновки. За результатами аналізу проблем теорії та практики вимірювання й оцінювання інтегральних характеристик професійної компетентності педагога встановлено таке: 1) у науковій літературі панує розмаїття трактування понять "компетенція/компетентність" (у сукупності їх численних елементів-ознак); 2) наявність такого факту є свідченням проблем у їх діагностиці; 3) потребує переосмислення сучасна парадигма освіти – компетентнісна. На нашу думку, її розгляд потребує більш ширшого діапазону, наприклад, з позиції феноменології тощо; 4) встановлено, що особливості загальної спрямованості мотиваційної сфери, міри вияву особистісного відчуття професійної свободи та здібностей, на нашу думку, полягає в тому, що воно відносно автономне і його сенс лежить у сфері з'ясування стану й тенденцій функціонування професійної свободи вибору загалом.

Список використаних джерел

1. Антонов В. М. Прикладна та професійна акмеологія: шляхи розвитку і удосконалення / В. М. Антонов // Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. – К.: Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016. – 912 с.
2. Бобильов Ю. П. Концепція сучасного природознавства [Електронний ресурс] / Ю. П. Бобильов. – 2012. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/12800528/prirodovnavstvo/disipativni_strukturi_yavis_cha_samoorganizatsiyi.
3. Леонтьев Д. А. Возможности эмпирического исследования личностного потенциала / Д. А. Леонтьев // Прикладная психология как ресурс социально-экономического развития современной России: Материалы межрегион. научно-практ. конф. (29 мая 2005 г.) / Д. А. Леонтьев. – М.: Полиграфия, 2005. – С. 259–260.
4. Мартиненко С. М. Діагностування акмеологічного розвитку особистості в освітньому середовищі університету / С. М. Мартиненко // Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти / С. М. Мартиненко. – К.: Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016. – 912 с.
5. Мартиненко С. М. Діагностування особистісно-професійних якостей вчителя початкової школи: навч.-метод. посіб. / С. М. Мартиненко. – К.: АКМЕ ГРУП, 2015. – 208 с.
6. Петровский А. В. Психология: словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

7. Подвезько М. П. Короткий тлумачний словник української мови / М. П. Подвезько. – К.: Радянська школа, 1952. – 1012 с.
8. Кузьмина Н. В. Спосібності, одаренність, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Л.: Знання, 1985. – 130 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе [Електронний ресурс] / Дж. Равен. – 2008. – Режим доступу: https://www.studmed.ru/raven-dzh-kompetentnost-v-sovremennom-obschestve-vyyavlenie-razvitiya-realizatsiya_6a5ac27bfce.html.pdf.
10. Ромек В. Г. Уверенность в себе: этический аспект / В. Г. Ромек // Журн. практик. психолога. – 1999. – № 9. – С. 15–37.
11. Саух П. Ю. Навчально-виховний процес від розбалансованості до цілісності на основі акмеологічного алгоритму // Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. – К.: Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016. – 912 с.
12. Саух П. Сучасна освіта: портрет без прикрас / Петро Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 270 с.
13. Собчик Л. Н. Тест Роршаха [Електронний ресурс] / Л. Н. Собчик. – СПб.: ООО "Каскад". – 2005. – Режим доступу: <https://psyfactor.org/lib/test-rorschach.htm>.
14. Baily K. D. Methods of Social Research. – N.Y.; London, 1982.
15. Huttmacher W. Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) a Secondary Education for Europe. Strasbourg, 1997.
16. Morin E. Latetebienfaite. Repenser la forme Reformer la pensee / E. Morin. – Paris. Editions du Senil, 1999.
17. White R. W. Motivation reconsidered: The concept of competence // Psychological review. – 1959. – № 66.

References

1. Antonov V. M. Prykladna ta profesijna akmeologiya: shlyaxy' rozvytku i udoskonalennya / V. M. Antonov // Suchasni akmeologichni doslidzhennya: teoretyko-metodologichni ta prykladni aspekty. – Kyiv: Un-t im. B. Grinchenka, 2016. – 912 s.
2. Bobyl'ov Yu. P. Koncepciya suchasnogo pryrodovnavstva [Elektronnyj resurs] / Yu. P. Bobyl'ov. – 2012. – Rezhym dostupu: https://pidruchniki.com/12800528/prirodovnavstvo/disipativni_strukturi_yavis_cha_samoorganizatsiyi.
3. Leont'ev D. A. Vozmozhnosti' empy'ry'cheskogo y'ssledovany'ya ly'-chnostnogo potency'ala / D. A. Leont'ev // Prykladnaya psy'xologiya kak resurs socy'al'no-ekonomy'cheskogo razvy'ty'ya sovremennoj Rossy'y: matery'aly 9 Mezhhregy'onal'noj nauchno-prakty'cheskoj konferency'y' (29 maya 2005 g.) / D. A. Leont'ev. – Moskva: Poly'grafy'ya, 2005. – S. 259–260.
4. Marty'nenko S. M. Diagnostuvannya akmeologichnogo rozvy'tku osoby'bystosti v osvitu'omu seredovy'shhi universy'tetu / S. M. Marty'nenko // Suchasni akmeologichni doslidzhennya: teoretyko-metodologichni ta prykladni aspekty' / S. M. Marty'nenko. – Kyiv: Kyiv. Univ. im. B. Grinchenka, 2016. – 912 s.
5. Marty'nenko S. M. Diagnostuvannya osoby'bystisno-profesijnny'x yakostej vchy'telya pochatkovoyi shkoly: navch.-metod. posib. / S. M. Marty'nenko. – K.: AKME GRUP, 2015. – 208 s.
6. Petrovskij A. V. Psy'xologiya: slovar' / A. V. Petrovskij, M. G. Yaroshevskij. – Moskva: Poly'ty'zdat, 1990. – 494 s.
7. Podvez'ko M. P. Korotky'j tлумachny'j slovy'k ukrayins'koyi movy' / M. P. Podvez'ko. – Kyiv: Radians'ka shkola, 1952. – 1012 s.
8. Kuz'my'na N. V. Sposobnosty', odarennost', talant uch'y'telya / N. V. Kuz'my'na. – L.: Znany'e, 1985. – 130 s.
9. Raven Dzh. Kompetentnost' v sovremennom obshchestve [Elektronnyj resurs] / Dzh. Raven. – 2008. – Rezhym dostupu: https://www.studmed.ru/raven-dzh-kompetentnost-v-sovremennom-obschestve-vyyavlenie-razvitiya-realizatsiya_6a5ac27bfce.html.pdf.
10. Romek V. G. Uverennost' v sebe: ety'chesky'j aspekt / V. G. Romek // Zhurnal prakty'cheskogo psy'xologa. – 1999. – #9. – S. 15–37.
11. Saux P. Yu. Navchal'no-vy'xovny'j proces vid rozbalansovanosti do cilisnosti na osnovi akmeologichnogo alory'tmu // Suchasni akmeologichni doslidzhennya: teoretyko-metodologichni ta prykladni aspekty'. – K.: Kyiv. Univ. im. B. Grinchenka, 2016. – 912 s.
12. Saux P. Suchasna osvita: portret bez pry'kras / Petro Saux. – Zhy'tomy'r: Vy'd-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. – 270 s.
13. Sobchy'k L. N. Test Rorshaxa [Elektronnyj resurs] / L. N. Sobchy'k. – SPb.: ООО "Kaskad". – 2005. – Rezhym dostupu: <https://psyfactor.org/lib/test-rorschach.htm>.
14. Baily K. D. Methods of Social Research / K. D. Baily. – N.Y.; London, 1982.
15. Huttmacher W. Key competencies for Europe / W. Huttmacher // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) a Secondary Education for Europe. Strasbourg, 1997.
16. Morin E. La tetebienfaite. Repenser la reforme Reformer la pensee / E. Morin. – Paris: Editions du Senil, 1999.
17. White R. W. Motivation reconsidered: The concept of competence / R. W. White // Psychological review. – 1959. – # 66.

Надійшла до редакції 20.04.19

Irina Boyko, PhD, Assoc. Prof.
Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Zhytomyr, Ukraine

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF MEASUREMENT AND EVALUATION OF INTEGRATED CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF THE PEDAGOGUE

The article highlights the actual aspects of the interpretation of the notion of computation, competence, their use and priority directions of diagnostics of the components of professional competence of the teacher. The analysis of modern works on the competencies and competence as a multidirectional and variety of their characteristics is proved, which testifies to the very large complexity of their measurement and evaluation; an attempt was made to find ways to solve this urgent problem, which is connected with the improvement of the quality of education in the general context of its humanization. The aim is to highlight the individual professional qualities of the teacher: the general orientation of the motivational sphere, the degree of manifestation of a personal sense of professional freedom and abilities. An attempt has been made to gauge their specificity more deeply with the help of the Rorschach method. The general tendency is highlighted concerning the peculiarities of the study of the general orientation of the motivational sphere, the degree of manifestation of the personal feeling of professional freedom and abilities, which, in our opinion, is that it is relatively autonomous and its meaning lies in the field of determining the state and trends of the functioning of professional freedom, in general. Further searches are seen in solving the problem of developing effective methods for the professional diagnosis of the competence of educators in education and the creation of a continuous experimental system, which learns on the basis of own samples and errors, corrects its actions and initiates the forms of activity.

Keywords: competencies, competence, orientation of the motivational sphere, professional freedom, abilities.

Ірина Бойко, канд. психол. наук, доц.
Житомирський обласний інститут послідипдипломного педагогічного образования, Житомир, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗМЕРЕНИЯ И ОЦЕНИВАНИЯ ИНТЕГРАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Освещены актуальные аспекты толкования понятия компетенции, компетентности, их использование и приоритетных направлений диагностики составляющих профессиональной компетентности педагога. Осуществлен анализ современных работ по проблеме компетенции и компетентности – многовекторность и разнообразие их характеристик свидетельствует о сложности их измерения и оценки; предпринята попытка поиска путей решения этой актуальной проблемы, связанной с повышением качества образования в общем контексте ее гуманизации. Целью является освещение отдельных профессиональных качеств педагога: общей направленности мотивационной сферы, меры проявления личностного чувства профессиональной свободы и способностей. Осуществлена попытка более глубоко понять их специфичность с помощью метода Роршаха. Освещена общая тенденция особенностей исследования общей направленности мотивационной сферы, меры проявления личностного чувства профессиональной свободы и способностей, которая, по нашему мнению, заключается в том, что она относительно автономна и смысл лежит в сфере выяснения состояния и тенденций функционирования профессиональной свободы в целом. Дальнейшие поиски видим в решении вопроса разработки эффективных методов профессиональной диагностики компетентности педагогов в образовании и создании непрерывной экспериментальной системы, которая учится на основе собственных проб и ошибок, корректирует свои действия и иницирует формы активности.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, направленность мотивационной сферы, профессиональная свобода, способности.

УДК 159.9.07:616.379

Ірина Буровська, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОРУШЕННЯ МОТИВАЦІЙНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ

Розглянуто психологічні дослідження, що розкривають сутність порушень мотиваційно-сміслової сфери у хворих на цукровий діабет. Описано та проаналізовано основні параметри виникнення й розвитку цукрового діабету. Визначено особливості мотиваційно-сміслової сфери у хворих на цукровий діабет. Окреслено перспективи подальших розвідок.

Ключові слова: мотиваційно-сміслова сфера, цукровий діабет, хвороба, порушення, соматичне захворювання.

Постановка проблеми. На сьогодні особливої актуальності набуває вивчення психологічних особливостей виникнення та перебігу цукрового діабету у зв'язку з його високим рівнем розповсюдженості, розвитком хронічної форми та інвалідизацією хворих. Розуміння захворювання як комплексу соматичних і психологічних дисфункцій є основою розроблення ефективних методів підтримки хронічно хворих осіб. Тому розкриття сутності та проведення аналізу порушень мотиваційно-сміслової сфери у хворих на цукровий діабет набувають значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтуючись на проведеному теоретичному аналізі сучасних досліджень, спрямованих на виявлення та опис порушень у хворих на цукровий діабет, можемо визначити такі напрями наукових розробок зазначеної проблематики: локус контролю [5]; самооцінка [8]; внутрішня картина хвороби [6] та мотиваційний компонент внутрішньої картини хвороби [16]; багатоаспектний аналіз психологічних особливостей хворих [9; 10]; динаміка мотиваційно-сміслової сфери [15], тілесний досвід, взаємозв'язок тілесності та смислового аспекту особистості [2].

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

Провівши теоретичний аналіз останніх досліджень та публікацій, можемо визначити відсутність комплексних досліджень, що розкривають сутність порушень мотиваційно-сміслової сфери зазначеної групи осіб як ієрархічно організованої системи цінностей, установок, переживань і мотивів. Отже, підвищений інтерес науковців до проблеми аналізу психологічних особливостей хворих на цукровий діабет і фрагментарність досліджень у визначенні окремих аспектів у межах окресленої проблематики, актуалізує необхідність проведення даного дослідження.

Мета статті – аналіз порушень мотиваційно-сміслової сфери у хворих на цукровий діабет.

Виклад основного матеріалу. Цукровий діабет становить проблему глобального рівня для будь-якої країни світу незалежно від рівня її економічного розвитку. Про це свідчать епідеміологічні дані щодо діабету, опубліковані у 2000 р. у першому Атласі діабету Міжнародної діабетичної федерації (IDF) та всіх його шести наступних виданнях. Як зазначено в Атласі, цукровий діабет слід розуміти як хворобу обміну речовин, який регулюється нервовою та ендокринною системами. Ця

регуляція, насамперед, спрямована на підтримання нормального рівня глюкози у крові, від якого залежить надходження глюкози у мозок та інші органи [3].

Як зауважують А. В. Штрахова та Е. В. Арсланбекова, ураховуючи психологічну складову схильності до лікування, визначають особливості мотиваційно-смыслової сфери хворих. Саме особливості мотиваційно-смыслової сфери формують основний фактор схильності (чи не схильності) до лікування. Вивчення особливостей внутрішньої картини хвороби осіб, хворих на цукровий діабет, зокрема її мотиваційно-смыслового компоненту, є важливою властивістю у визначенні специфічних психотерапевтичних цілей [13].

Зазначимо, що мотиваційно-смыслова сфера особистості, яка умовно розмежовується на два окремих структурних компоненти, є єдиним утворенням.

Для дослідження порушень у мотиваційно-смысловій сфері у хворих на цукровий діабет проаналізуємо ланки, в яких вони відбулися.

Так, мотиваційна сфера характеризується як ієрархічна система мотивів особистості. Мотивація визначає активність особистості та детермінує її поведінку, діяльність. До складових компонентів мотивації особистості, здебільшого, відносять: мотиви, потреби, інтереси, цілі, прагнення, мотиваційні установки, ідеали. Багатозначність поняття мотивації закономірно привела до вияву різних полюсів в уявленнях про сутність мотивації. У змісті мотивації виділяють відносно стійкі параметри, чи базисні потреби, або диспозиційні, узагальнені мотиви, і відносно змінні параметри, функціональні, конкретні мотиви. А. Маслоу виділяє такі два типи мотивації: подолання дефіциту, тобто потреб, невдоволення яких "створює в організмі, так би мовити, "пустоти", які мають бути заповнені в ім'я збереження здоров'я організму ззовні", а також потяг до розвитку, чи метамотивацію, "мотивацію росту над цими основними потребами, наприклад, розвиток талантів, здібностей, творчих нахилів, природженого потенціалу" [6].

При дослідженні хворих на цукровий діабет нас зацікавив аспект внутрішньої мотивації, оскільки зовнішня мотивація вже наявна у вигляді хвороби, з якою потрібно навчитися жити.

Зупинимось на теорії А. А. Файзулаєва [14], який у мотиваційному процесі виділяє чотири етапи.

Перший етап – це виникнення і усвідомлення мотиву. Усвідомленим мотивом дослідник вважає як потреби, потяги, схильності, так і будь-які явища психічної діяльності (образ, мисль, емоція). При цьому спонукальний аспект психічного явища може і не усвідомлюватись.

Другий етап, який був названий А. А. Файзулаєвим – етап "прийняття мотиву". Під цією назвою дослідник розуміє внутрішнє прийняття спонукання, тобто ідентифікація його з мотиваційно-смысловими конструктами особистості.

Отже, на другому етапі людина, узгоджуючись зі своїми моральними принципами, цінностями, вирішує, наскільки значуща виникла потреба, потяг, чи потрібно їх задовольняти.

Після прийняття мотиву особистістю він проходить стадії подальшого розвитку, а саме: реалізація мотиву в поведінці й діяльності; закріплення мотиву в характері людини та його перетворення у властивість особистості, тобто в деякому плані у потенційне спонукання; актуалізація потенційного спонукання (спонукальної потенції, що перебуває в рисах характеру людини) [15].

Тобто, ми можемо спостерігати таке: якщо у людини не вистачає якоїсь ланки етапу, мотив може не мати чіткої усвідомленої дії. Звідси ми маємо чітке розуміння того, що мотив може втрачати свою привабливість і

мотивація, як головний психологічний фактор схильності до лікування (у нашому випадку), перестає відігравати одну із ключових ролей. Це ми і спостерігаємо у хворих на цукровий діабет.

Щодо смыслової сфери, то вона є однією з найголовніших підструктур особистості; основою цієї сфери є саме особистісний смисл (за Д. О. Леонтьєвим). Зауважимо, що смисл доцільно характеризувати як основу особистісного життєконструювання. Усвідомлення особистістю смысловиттєвих основ обумовлене спрямованістю особистості на наслідування своїх ціннісних орієнтирів. Останні ж формуються та виокремлюються під впливом соціальних, психологічних, соціокультурних та інших факторів.

Ураховуючи багатоаспектність мотиваційно-смыслової сфери особистості, зазначимо, що у змістовому плані психологічної теорії та практики доцільно розглядати і мотиви, і смисли як типові для груп, що об'єднані певною ознакою.

Багатоаспектний аналіз порушень мотиваційної сфери хворих на цукровий діабет дає змогу визначити, що психотерапія здорових людей, у першу чергу, базується на позитивному світосприйнятті та усвідомленні постійного розвитку себе як особистості. На думку А. Маслоу, якщо у людини немає мотиву до розвитку, то її можна вважати хворою [6].

Дійсно, мотиваційні порушення у хворих на цукровий діабет спричинені, у першу чергу, фізіологічними особливостями перебігу хвороби, ускладненнями, які виникають у її результаті та руйнуванням підшлункової залози. Коли накопичується невдоволеність собою та тим, що потрібно весь час контролювати свої дії (міряти рівень глюкози, дотримуватись дієти, займатись фізичними вправами), повністю змінити життя, підпорядкувати його тим змінам, які настали з початком хвороби, руйнується не тільки спонукання до розвитку, а й звичайне бажання жити. Необхідність постійно дотримуватись здорового способу життя та слідкувати за рівнем глюкози у крові стає тягарем, і відчуття благополуччя зникає, як тільки людина розуміє, що зміни ці є незворотними.

Крім внутрішніх змін, які виникають із появою хвороби, відбувається низка соціальних трансформацій. Знижується працездатність на фоні швидкої стомлюваності та сонливості. Соціальний статус хворого змінюється. Зауважимо, що близько 30 % пацієнтів просто втрачають роботу, а 20 % бояться її втратити. Тривога збільшується, збільшуються також і викиди цукру в кров. Стан хворого погіршується, самооцінка, впевненість у собі знижуються. Як правило, у такому випадку виникає замкнене коло, яке призводить до посилення виявів цукрового діабету, появи страхів та актуалізації почуття безвиході. Посилюється бажання сховатись від людей та знайти того, хто може захистити, зробити за тебе те, на що ти вже не здатний через хворобу. Інфантилізм притаманний, більшою мірою, особам із цукровим діабетом, ніж людям з іншими соматичними захворюваннями. Тобто, якщо у дитинстві та протягом усього свого життя людина не отримувала достатньо уваги та любові, на даному етапі вона хоче отримати це за допомогою хвороби. Вона це отримує і її це влаштовує [1].

Характерними для осіб, хворих на цукровий діабет, є депресивні стани. Депресивні стани виявляються у вигляді саморуйнування на фоні особистої незатребуваності у колі сім'ї (коли хворий вважає, що отримує недостатньо уваги, "йому всі винні та зобов'язані"). Надмірна потреба в залежності та розніженості, як правило, не влаштовує партнерів [9].

Аналіз наукової літератури з теми дав змогу визначити, що вивчення цукрового діабету як психосоматич-

ного розладу, здебільшого, проводилось і проводиться у двох напрямках, які відображають різні дослідницькі школи, які умовно можна позначити як психодинамічну та психофізіологічну.

Зупинимось на аналізі динаміки мотиваційно-смислової сфери хворих на цукровий діабет, у межах наукових пошуків дослідників психодинамічного напрямку.

Так, К. О. Меджидова, ґрунтуючись на концепції профілю особистості F. Dunbar, зауважує: "діабетики, у більшому ступені, ніж люди без хронічного захворювання, змінюють свій зрілий та незалежний стан на більш інфантильний. Особам із цукровим діабетом властива тенденція швидко регресувати до залежних установок і відстоювати свої незалежні устремління, здебільшого, на словах, ніж на ділі; діабетики є більш пасивними і мають тенденцію до мазохізму і нерішучості" [7].

Зауважимо, що на думку Ф. Александера, "виникнення цукрового діабету, як і виникнення будь-якого хронічного захворювання, може викликати значні психологічні зміни у самих хворих, а також у членів їх сімей та соціальних груп, до яких вони належать. У них може бути уражене самолюбство, з'явиться страх і почуття неповноцінності, зрости потреба у турботі з боку інших людей і посилюється ворожість. Згідно з різними формами захисту, що виникають у відповідь на надмірне напруження, реакція на виникнення хвороби може значно відрізнитися і виявлятися у вигляді параноїдних, депресивних та іпохондричних симптомів. Деякі пацієнти реагують апатією, яка може бути інтерпретована як адаптивна поведінка, спрямована на збереження енергії" [1].

Звернемось до аналізу наукових розвідок А. В. Штрахової та Е. В. Арсланбекової.

У фокусі їхніх досліджень [13] – особливості мотиваційно-смислової сфери хворих на цукровий діабет. Ґрунтуючись на аналізі наукових праць із теми, авторки узагальнюють, що мотиваційну сферу слід розглядати як динамічне утворення, яке змінюється протягом життя. Мотиваційна сфера особистості служить важливим показником цілісної, гармонійної особистості та визначає поведінку людини і в ситуаціях зміни образу життя при хронічних соматичних захворюваннях. В основі мотиваційних спонукань в умовах хронічного соматичного захворювання, за А. В. Штраховою та Е. В. Арсланбековою, знаходяться цінності особистості.

Емпіричне дослідження мотиваційно-смислової сфери осіб, хворих на цукровий діабет, проведене А. В. Штраховою та Е. В. Арсланбековою, дало змогу визначити, що в основі прихильності до лікування соматично хворих осіб – особливості мотивації, що формують детермінанту такої схильності або її відсутність. Активна мотивована діяльність хворих на цукровий діабет у ситуаціях, що мають стосунок до їх здоров'я, свідчить про прихильність до лікування [13].

Таким чином, А. В. Штрахова та Е. В. Арсланбекова у дослідженнях, присвячених виявленню порушень мотиваційно-смислової сфери хворих на цукровий діабет, визначають активну мотивовану діяльність із підтримки та покращення свого здоров'я як спосіб подолання ситуації вітальної загрози.

Виникає питання, як допомогти хворому, у якого цінність особистого життя зовсім невелика? Наше завдання – розглянути, в якій саме ланці втрачається мотивація та як можна знайти сенс для відтворення бажання жити і спробувати "домовитись із хворобою", а не повністю в неї зануритись.

Н. Пезешкян [11], засновник позитивної психотерапії, однією з ланок виходу із хвороби вважає "фантазію або майбутнє". Тобто, якщо починати позитивно сприймати майбутнє і налаштовуватись на період часу, який

буде існувати завжди, пацієнт починає шукати мотивацію саме для подовження життя як такого. Сенс життя починає зростати і вмотивованість до змін приходить хоча б тому, що віра у позитивні зміни стає просто потребою.

Т. Д. Василенко [2] фокусується у своїх дослідженнях на вивченні смислових аспектів тілесного досвіду соматично хворих із хронічним перебігом захворювання на прикладі осіб, хворих на цукровий діабет. Науковцями було виявлено, що тілесний досвід хворих на цукровий діабет пов'язаний зі змінами смислової сфери. Зміни смислової сфери осіб, хворих на цукровий діабет, виявляються в переважанні негативних оцінок щодо подій минулого, сьогодення та майбутнього й нівелюванні значущості раніше пріоритетних життєвих цілей.

Т. Д. Василенко [2] зі співавторами встановили переважання у групі досліджуваних осіб, хворих на цукровий діабет, уявлень про себе як про особистість, що не здатна контролювати своє життя повною мірою, відповідно до цілей та уявлень про сенсожиттєві основи конструювання свого майбутнього. Дослідження тілесного досвіду хворих дало змогу визначити сприймання досліджуваними власного тіла як перешкоди. Специфічні симптоми захворювання спричинили інтеграцію тілесного досвіду в Я-структуру, сприяючи формуванню сприйняття свого тіла більшою мірою як біологічного фактора. Блокування рефлексивних процесів та підвищення екстерналізації рівня локусу контролю обумовлюють дезадаптивний взаємозв'язок тілесності та смислового аспекту особистості.

Висновки з даного дослідження. Отже, аналіз психологічних досліджень порушень мотиваційно-смислової сфери хворих на цукровий діабет дозволив описати ланки мотивації у хворих на цукровий діабет і можливі сфери порушень у них; визначити психологічні порушення, пов'язані саме із хворобою та важливу роль тілесності у блокуванні смислового аспекту осіб, хворих на цукровий діабет.

Вивчення напрямків досліджень розкриває можливість позитивної психотерапії та її ролі у мотиваційно-смисловій сфері для хворих на цукровий діабет. Аналіз праць із окресленої проблематики показав необхідність проведення комплексних досліджень у даному проблемному полі.

Перспективи подальших розвідок. Перспективами подальших досліджень є розробка моделі мотиваційно-смислової сфери осіб у хворих на цукровий діабет; підбір психодіагностичних методик з метою проведення подальшого емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення мотиваційно-смислової специфіки осіб, хворих на цукровий діабет.

Список використаних джерел

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина / Ф. Александер ; пер. с англ. А. М. Боковиков, В. В. Старовойтов. – 2018. – 382 с.
2. Василенко Т. Д. Смысловые аспекты телесного опыта хронического соматического заболевания / Т. Д. Василенко, А. В. Селин, Ф. Ю. Мангушев // Курский науч.-практ. вестн. "Человек и его здоровье". – 2016. – № 2. – С. 116–121.
3. Диабетический атлас [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://docplayer.ru/33391186-Mezhdunarodnaya-federaciya-diabetadiabeticheskij-atlas.html>.
4. Качан Е. П. Особенности внутренней картины болезни у пациентов с сахарным диабетом 2-го типа в зависимости от длительности заболевания / Е. П. Качан, А. И. Кулак // Журн. Белорус. гос. ун-та. Философия. Психология. – 2015. – С. 108–114.
5. Кирилова О. О. Новый підхід до вивчення локусу контролю здоров'я в підлітків із цукровим діабетом I типу / О. О. Кирилова // Укра. журн. дитячої ендокринології. – 2017. – № 1. – С. 16–20.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. – 1970. – 217 с.
7. Меджидова К. О. Мотивация как предмет научных исследований // Психология и Психотехника. – 2012. – № 4. – С. 44–50.
8. Меллина Т. В. Психосоматические аспекты развития сахарного диабета / Т. В. Меллина, Д. Н. Поберей. – 2012. – № 1. – С. 105–108. Код доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

9. Менделевич В. Д. Сахарный диабет / В. Д. Менделевич, С. Л. Соловьева // Неврология и психосоматическая медицина. – М.: МЕДпресс-информ, 2002. – С. 561–568.
10. Никоненко Ю. П. Клінічна психологія: навч. посіб. / Ю. П. Никоненко. – К.: КНТ, 2016. – 368 с.
11. Пезешкиан Н. Мне ясно, как справиться с диабетом / Н. Пезешкиан. – М.: ДиаНовости, 2003. – 223 с.
12. Прокопенко О. В. Поведінка споживачів: навч. посіб. / О. В. Прокопенко, М. Ю. Троян. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
13. Штрахова А. В. Мотивационный компонент внутренней картины болезни как фактор приверженности к терапии у больных соматическими заболеваниями с витальной угрозой / А. В. Штрахова, Э. В. Арсланбекова // Вестн. ЮУрГУ. – 2011. – № 29. – С. 82–89.
14. Файзуллаев А. А. Мотивационная саморегуляция личности / А. А. Файзуллаев. – Ташкент, 1987. – 136 с.
15. Щербина Л. Ф. Динаміка смислових структур осіб, залежних від психоактивних речовин, у процесі психологічної реабілітації: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.04 "Медицина психологія" / Л. Ф. Щербина. – К., 2004. – 18 с.
16. Lustman P. J. Depression in diabetic patients: the relationship between mood and glycemic control / P. J. Lustman // J. of Diabetes Complications. – 2005. – Vol. 19. – P. 113–122.

References

1. Alexander F. Psichosomaticheskaya medicina / F. Alexander [per. s angl. A. M. Bokovikov, V. V. Starovoytov]. – 2018. – 382 s.
2. Vasilenko T. D. Smyslovye aspekty telesnogo opyta chronicheskogo somaticheskogo zabollevaniia / T. D. Vasilenko, A. V. Selin, F. Iu. Mangushev // Kurskii nauchno-practicheskii vestnik "Chelovek i ego zdorovie". – 2016. – № 2. – S. 116–121.
3. Diabeticheskii atlas [Elektronnyy resurs] // Sposib dostupu: <https://docplayer.ru/33391186-Mezhdunarodnaya-federaciya-diabeta-diabeticheskii-atlas.htm>.
4. Kachan E. P. Osobennosti vnutrennei kartiny bolezni u patsientov s sakhamym diabetom 2-go tipa v zavisimosti ot dlitelnosti

- zabolevaniia / E. P. Kachan, A. I. Kulak // Zhurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Psikhologiya. – 2015. – S. 108–114.
5. Kyrylova O. O. Novyi pidkhid do vyvchennia lokusu kontroliu zdorovia v pidlitkiv iz tsukrovym diabetom I typu / O. O. Kyrylova // Ukrainnyi zhurnal dytiachoi endokrynologii. – 2017. – № 1. – S. 16–20.
6. Maslow A. Motivacia i lichnost / A. Maslow [per. s angl.]. – 1970. – 217 s.
7. Medzhydova K. O. Motivacia kak predmet nauchnykh issledovanii // Psikhologiya i Psikhotehnika. – 2012. – № 4. – S. 44–50.
8. Mellina T. V. Psichosomaticheskie aspekty razvitiia sakhamogo diabeta / D. N. Poberej // Ukrainskii naukovy-medychnyi molodizhnyi zhurnal. – 2012. – № 1. – S. 105–108.
9. Mendelevich V. D. Sakhamyi diabet / V. D. Mendelevich, S. L. Soloviova // Nevrozologiya i psichosomaticheskaya medicina. – M.: MEDpress-inform, 2002. – S. 561–568.
10. Nikonenko Iu. P. Klinichna psikhologiya: navch. posib. / Iu. P. Nikonenko. – K.: KNT, 2016. – 368 s.
11. Pezeshkian N. Mne yasno kak spravitysya s diabetom / N. Pezeshkian. – M.: DiaNovosti, 2003. – 223 s.
12. Prokopenko O. V. Povedinka spozhyvachiv: navch. pos. / O. V. Prokopenko, M. Iu. Troayn. – K.: Centr uchbovoi literatury, 2008. – 176 s.
13. Shtrakhova A. V. Motivacionnyi component vnutrennei kartiny bolezni rfr factor priverzhennosti k terapii u bolnyh somaticheskimi zabollevaniyami s vitalnoi ugrozoi / A. V. Shtrakhova, E. V. Arslanbekova // Vestnik IuUrGU. – 2011. – № 29. – S. 82–89.
14. Faizullaev A. A. Motivacionnaya samoregulyacia lichnosti. – Tashkent, 1987. – 136 s.
15. Scherbina L. F. Dynamika smyslovykh struktur osib, zaleznykh vid psyhoaktyvnykh rechovyn, v procesi psichologichnoi rehabilitacii: avto-ref. dys. ... kand. psichol. nauk: spec. 19.00.04 "Medychna psichologiya" / L. F. Scherbina. – K., 2004. – 18 s.
16. Lustman P. J. Depression in diabetic patients: the relationship between mood and glycemic control / P. J. Lustman // J. of Diabetes Complications. – 2005. – Vol. 19. – P. 113–122.

Надійшла до редколегії 18.06.19

Irina Burovska, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DISABILITY OF MOTIVATION-SUMMER SPHERE IN PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS

Psychological researches revealing the essence of violations of the motivational-semantic sphere in patients with diabetes mellitus are considered. The main parameters of origin and development are described and analyzed diabetes mellitus. The features of the motivational-semantic sphere in patients with diabetes mellitus are determined. Perspectives of further exploration are outlined.

Keywords: motivational-semantic sphere, diabetes mellitus, disease, disorders, somatic disease.

Ирина Буровская, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

НАРУШЕНИЕ МОТИВАЦИОННО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ У БОЛЬНЫХ САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

Рассмотрены психологические исследования, раскрывающие сущность нарушений мотивационно-смысловой сферы у больных сахарным диабетом. Описаны и проанализированы основные параметры возникновения и развития сахарного диабета. Определены особенности мотивационно-смысловой сферы у больных сахарным диабетом. Определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: мотивационно-смысловая сфера, сахарный диабет, болезнь, нарушения, соматическое заболевание.

УДК 159.9.92:364.636-053.6

Марина Величко, асп.
Хмельницький національний університет, Хмельницький, Україна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ МОБІНГУ СЕРЕД ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Метою статті є аналіз проблеми виникнення мобінгу серед дітей підліткового віку та встановлення сутності причини його виникнення у шкільному середовищі, основних характеристик поняття, а також пошуку шляхів запобігання мобінгу.

Ключові слова: мобінг, шкільне середовище, агресор, жертва.

Тема мобінгу серед дітей дедалі частіше опиняється в центрі уваги громадськості й наукових дискусій. Про насильство в школі та дитячих садках відомо давно. Починаючи з 1905 р., у пресі почали з'являтися перші роботи, присвячені цій проблемі, пік яких припав на кінець 1940-х рр. Сьогодні проблема шкільного насильства хвилює весь світ. Так, за даними Національної асоціації шкільних психологів США, щодня понад 160 тис. школярів пропускають заняття, побоюючись стати жертвою агресії [8].

Проблема мобінгу як педагогічна була окреслена ще у 1960–1980 рр. у Швеції, потім у Німеччині, Польщі та інших країнах Європи [3].

Термін "мобінг" є доволі поширеним у літературних джерелах, особливо у зарубіжних виданнях, працях із соціології та психології. Це поняття ввів у 1963 р. К. Лоренц. Він називав мобінгом феномен групового нападу декількох дрібних тварин на більшого противника. Термін у сучасному розумінні вперше використав на початку 1980-х рр. учений-медик Г. Лейман. Він провів дослідження на робочих місцях у Швеції та оцінив кількість жертв мобінгу в країні – 3,5 % від усього населення й охарактеризував його як психологічний терор, що включає систематично повторюване й неетичне поводження однієї або декількох осіб, спрямоване проти іншої людини [4].

© Величко Марина, 2019

Мобінг (англ. to mob – нападати, гнобити, знущатися). Ситуація, коли в колективі одна або кілька осіб ставляться вороже до певної особи і здійснюють тиск на неї часто або упродовж тривалого часу (місяці, роки). Відрізняє його від інших конфліктів те, що тут немає рівності сторін. У такому випадку сильніші переслідують слабшого з метою послаблення його позиції в групі або навіть витіснення з неї.

Психолого-педагогічні аспекти даної проблеми розглядалися у дослідженнях І. Філіппової, О. Матвійчук, Л. Гайнеман. Мобінг у шкільному колективі досліджували О. Корабльова, О. Юрич, К. Дамбач, М. Шимановський, у робочих колективах – А. Задніпровська, Х. Лейманн. Мобінг як чинник, що загрожує життєдіяльності людини, вивчали Г. Гогіташвілі, В. Лапін. Соціально-психологічні аспекти мобінгу у військовому середовищі досліджували Є. Потапчук, О. Адамчук. Однак поширеність явища, наявність протиріч між практичною потребою і станом вивчення проблеми обумовили актуальність дослідження даної проблеми.

Метою статті є аналіз проблеми мобінгу серед підлітків та причини його виникнення у шкільному середовищі.

Шкільний мобінг – причина трагедій, що відбувається з його жертвами та одночасно причина негативного впливу на всіх учасників, оскільки він змінює особистість, травмує тих, хто брав участь у ньому, або ж виявився безсилим спостерігачем. До засобів знущання належать образи, поширення пліток, приниження, лихослів'я, бойкот, причіпки, кепкування, дезінформація, завдання шкоди здоров'ю, дрібні крадіжки або псування особистих речей тощо. Зазвичай такі події відбуваються без свідків, а оточуючим нав'язується думка про те, що жертва сама створює проблеми або наприклад, що з її психічним здоров'ям не все гаразд. Мобінг є цільовою дією стосовно усунення певної особи. Не всі дії учасників можуть бути свідомими.

У шкільному насиллі найчастіше бере участь група дітей. І якщо лідер угруповання – типовий мобер, тоді інші учасники таких угруповань – послідовники ініціаторів цькування однолітків [1]. За своєю сутністю, третирування – це специфічна форма агресивної поведінки, за якої сильніший (авторитетний) учень (або учні) систематично переслідують іншого (слабшого, аутсайдера). Ситуація третирування не обмежується лише ролями "агресора" і "жертви", вона "втягує" інших однокласників, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих відносин. Шведський дослідник Х. Лейман запропонував термін "моббінг" (або "психологічне тероризування"), під яким розумів ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда. Такі дії повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають упродовж відносно довгого періоду (як мінімум півроку) [4].

Д. Ольвеус, відомий норвезький дослідник проблеми знущань у середовищі школярів, трактує означене поняття, наголошував на тому, що з дитини знущаються чи її переслідують, якщо вона неодноразово, протягом тривалого часу є об'єктом негативних дій з боку одного чи більше учнів. Із цього приводу О. Дроздов резюмує: "За своєю сутністю третирування – це форма насильницької поведінки у шкільному середовищі, за якої сильніший учень систематично переслідують слабшого (аутсайдера)". Д. Ольвеус у 1983 р. приділив увагу внутрішньорідним факторам, що провокують формування у дитини насильницьких рис особистості. На його думку, більший ризик піддатися насильству виявляється у дітей, які походять із таких сімей:

1. Неповні сім'ї. Дитина, яка виховується батьком-одиначком, більше схильна до застосування емоційного насильства стосовно інших дітей. Причому дівчинка в

такій сім'ї достовірно частіше застосовуватиме до інших емоційне насильство, ніж хлопчик.

2. Сім'ї, в яких у матері спостерігається негативне ставлення до життя. Матері, які не довіряють і негативно налаштовані щодо світу і школи, в котрій навчається дитина, зазвичай не бажають співпрацювати зі школою. У зв'язку із цим насильницькі дії, які виявляє у своїй поведінці дитина, матір'ю не засуджуються і не коригуються. У таких випадках матері схильні виправдовувати насильство як природну реакцію на спілкування з "ворогами".

3. Владні й авторитарні сім'ї. Виховання в умовах домінуючої гіперпротекції характеризується безумовним підпорядкуванням волі батьків, що впливає на те, що діти в таких сім'ях часто скуті, тому навчальний заклад може служити каналом, де вони виявляють свій внутрішньо пригнічуваний гнів і страх.

4. Сім'ї, які відрізняються конфліктними сімейними відносинами. У сім'ях, де дорослі часто сваряться та лаються, агресивно самостверджуючись у присутності дитини, працює так звана "модель навчання". Діти засвоюють і надалі застосовують її в повсякденному житті як прийнятний спосіб поведінки у конфліктній ситуації. Таким чином, одна модель поведінки може передаватися з покоління в покоління як сімейна негативна установка. По своїй суті тривожна атмосфера сім'ї змушує дитину захищатися, вести себе агресивно. У таких сім'ях практично відсутня взаємна підтримка і близькі стосунки. Діти із сімей, в яких практикується насильство, оцінюють насильницькі ситуації інакше, ніж інші діти. Наприклад, дитина, що звикла до насильницької комунікації – наказового звернення до неї, незадоволеного та підвищеного тону у спілкуванні, оцінює його як нормальний. Тому в покрикуннях і ляпасах, як з боку вчителя, так і з боку батьків, вона не буде бачити нічого поганого.

5. Сім'ї з генетичною схильністю до насильства. У дітей різна генетична основа толерантності (переживання) стресу. У дітей із низькою толерантністю до стресу виявляється велика схильність до насильницьких дій. Крім того, низька успішність також є фактором ризику виявів насильства. Дослідження дають можливість стверджувати, що хороші оцінки із предметів позитивно корелюють із більш високою самооцінкою. Для хлопчиків успішність у школі не настільки значуща і меншою мірою впливає на самооцінку. Для них важливіше бути успішним у спорті, позашкільних заходах, походах та інших видах діяльності. Дівчатка, які мають низьку успішність із навчальних предметів, мають більший ризик вияву агресії стосовно однолітків, ніж хлопчики з поганою успішністю [2].

Найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають: фізичні недоліки або вади; особливості поведінки; особливості зовнішності; страх перед школою; відсутність досвіду життя в колективі; хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, низький рівень інтелектуального розвитку і труднощі у навчанні.

У словнику С. Ожегова "насильство" визначається як застосування фізичної сили до кого-небудь, примусова дія на когось, утисок, беззаконня [5]. Беручи до уваги сказане, уважаємо, що шкільне насильство – соціально-психологічне явище, для якого характерне використання будь-яких дій однієї людини щодо іншої (учень – учень, учитель – учень, учень – учитель) в умовах освітнього середовища, унаслідок яких завдається шкода фізичному і/або психічному здоров'ю. При цьому слід урахувувати, що шкільне насильство:

- породжує не випадкові дії, а навмисні (проте кривдники приховують справжні свої наміри);

- характеризується порушенням особистих прав і свобод конкретної учня;

• унеможливорює самозахист індивіда через асиметрію сил (одна сторона завжди має переваги над іншою).

Серед причин насильницької поведінки виокремлюють такі чинники: зовнішні (соціальні); внутрішні (психологічні); біологічні.

Зовнішніми чинниками, що негативно впливають на розвиток і поведінку дітей та підлітків, є такі:

Процеси, що відбуваються в суспільстві:

• екологічні й економічні кризи. Вони викликають у дітей відчуття безнадійності й роздратування. У підлітка розвивається протест, часто неусвідомлений, а разом із ним зростає рівень індивідуалізації, що в разі соціальної зацікавленості веде до егоїзму;

• темп і ритм технологічних перетворень. Швидкість зміни вимог суспільства, що стоять перед підростаючим поколінням, та їхня кількість;

• відсутність позитивних суспільних цінностей. Підліток, більш ніж інші вікові групи, страждає від нестабільної моральної обстановки у країні, втрачає орієнтацію в цінностях та ідеалах;

• недосконалість законів і роботи правоохоронних органів, беззаконність злочинів;

• відсутність соціальних гарантій та державної підтримки економічно неспроможних сімей із дітьми;

• руйнування та криза традиційних інститутів соціалізації підростаючого покоління (дитячих і юнацьких організацій, сім'ї та школи тощо);

• пропаганди насильства і жорстокості через засоби масової інформації, що глибоко впливає на формування особистості підлітка, у якого ще не сформована чітка життєва позиція;

• недоступність для учня безкоштовної якісної додаткової освіти (гуртків, секцій тощо), але доступність тютюну, алкоголю [6].

Ситуація в сім'ї:

• неповна сім'я; матеріальне становище сім'ї (як бідність, так і багатство);

• низький соціально-культурний рівень батьків, відсутність сімейних традицій;

• стиль виховання в сім'ї (відсутність єдиних вимог до дитини, жорстокість батьків, їхня безкарність і безправ'я дитини);

• заперечення самоцінності дитини;

• задоволення потреб дитини (нестача або надлишок);

• зловживання батьків алкоголем або наркотиками тощо;

• байдуже ставлення батьків до вживання дитиною психоактивних речовин.

Недоліки в організації шкільного життя:

• низький рівень інтелектуального, морально-етичного розвитку та навчальної мотивації школяра;

• навішування ярликів, приниження вчителем особистості учня;

• відсутність зв'язку школи із сім'єю учня, авторитарний або надмірно ліберальний стиль взаємовідносин у системі "учень – педагог".

Важливо враховувати, що однією із причин появи агресивної поведінки у дітей є біологічні чинники ризику. Учень може мати органічні (посттравматичні, постінфекційні) або конституційні (вроджені, генетичні) ураження головного мозку, відповідно до яких розвивається акцентуація характеру за певним типом або психопатія. У даному випадку за умови несприятливого мікро- та макросередовища у дитини можливі вияви жорстокості та агресії.

Серед негативних зовнішніх, об'єктивних впливів на дитину діють внутрішні чинники ризику виникнення насильницької поведінки. Серед них науковці виокремлюють такі:

• психологічні особливості підліткового віку (криза підліткового віку);

• особистісні характеристики дитини-підлітка;

• міжособистісні взаємостосунки дітей [6].

Підлітковий вік – один із найбільш складних етапів розвитку людини. Незважаючи на відносно коротку тривалість (із 10 до 16 років), він багато у чому визначає подальше життя людини. Підлітковий вік називають складним, критичним або переломним, адже у цей період відбувається багаторівнева перебудова організму дитини, завершується формування особистості. Окрім того, відбуваються зміни у мотиваційній сфері – разом із навчальною мотивацією на перший план починає виступати потреба у спілкуванні з однолітками. Нестабільність емоційної сфери, егоцентризм, бажання долучитись до дорослого життя, належати до групи однолітків характерні для цього періоду. Агресія, що часто виникає у підлітків через слабкість самоконтролю і має здатність фіксуватися у свідомості як найбільш легкий шлях розв'язання складних ситуацій, часто виявляється у фізичній та вербальній агресії, образах, цькуванні (мобінгу) інших. Підліток використовує фізичну силу проти інших, висловлює свої негативні почуття у формі погроз, ультиматумів, намагається виражати свою злість, спрямовану конкретно на когось, за допомогою інших людей (злі жарту, плітки, цькування) [6].

Серед особистісних характеристик підлітка виокремлюють:

• уразливість, що сприяє запам'ятовуванню неприємних подій, образ, страхів, переживань, із фіксацією на них;

• імпресивність – схильність до внутрішнього переживання почуттів і переживань, невміння ділитися ними з оточенням;

• внутрішня нестійкість, через чинники нервової конституції або поєднання полярних (холеричних і флегматичних) рис темпераменту батьків;

• емоційність, безпосередність у вираженні почуттів;

• невпевненість у собі;

• підкреслене почуття власної гідності й беззахисності у спілкуванні з однолітками;

• існування протилежно спрямованих почуттів і переживань, наприклад, залишатись собою і в той же час бути разом із усіма;

• схильність до занепокоєння, хвилювання, тривожності;

• беззахисність, що виявляється у спілкуванні з однолітками, коли підліток не може захистити себе;

• незнання або неприйняття соціальних норм і цінностей;

• невміння критично мислити і приймати адекватні рішення відповідно до різних ситуацій;

• невміння виражати власні почуття та реакції.

Наявність більшої кількості вищеперерахованих характеристик є можливою причиною невдалої соціалізації дитини та виникнення мобінгу у спілкуванні та шкільному середовищі серед підлітків. Негативні наслідки мобінгу у спілкуванні є такими: руйнування комунікативних умінь, побоювання та відсутність бажання спілкуватися з людьми. Коли поєднуються тривога, страх і втрата здатності до повноцінного спілкування, можливим стає виникнення страху спілкування із класом. У жертви мобінгу на основі дискомфорту, який вона відчуває у власному класі, зникає бажання відвідувати заняття. Реалізуючи його, жертва пропускає навчальні заняття, або ж посилюється на неіснуючі хвороби, припиняє відвідувати навчальний заклад. Тому важливою є позиція класного керівника, спеціалістів соціально-психологічної служби та виховного відділу навчального закладу у роботі з дітьми, які часто пропу-

скають навчальні заняття. Головною метою, за наявності таких фактів, є виявлення та проведення психолого-педагогічної роботи із жертвою мобінгу та агресором, розроблення системи заходів із попередження мобінгу в учнівському середовищі.

Шкільне насильство завдає дитині тяжких травм, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я. По-перше, тривалі шкільні глузування позначаються на "Я-образі" дитини. Знижується самооцінка, учень почувається зацькованим. Жертва насильства може уникати стосунків з іншими людьми, або, навпаки, – інші уникають дружби з нею, оскільки бояться самі стати жертвами. Така дитина надалі може жити за сценарієм "невдахи". По-друге, роль жертви є причиною низького статусу в групі, проблем у навчанні та поведінці. У таких дітей високий ризик розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів. Для жертв шкільного насильства характерні невротичні розлади, депресія, порушення сну й апетиту. По-третє, шкільне насильство викликає порушення в розвитку індивідуальності. Тривалий стрес породжує почуття безнадійності й безвихідності.

До наслідків мобінгу можна віднести неадекватне сприйняття власної індивідуальності – занижена самооцінка, комплекс неповноцінності, беззахисність; неадекватне сприйняття реальності – формування дезадаптаційних захисних психологічних механізмів; тривога, стрес, фобії, депресії, неврози, страх; відхилення в поведінці – адиктивна, антисоціальна (крайньої формою якої є кримінальна), суїцидальна поведінка; формування залежностей: алкогольна, тютюнова, наркотична, психологічна тощо; порушення в комунікативній сфері, страх спілкування з людьми, крайня недовіра до людей. Одним із ключових завдань педагогічних працівників у контексті вирішення даної проблеми є превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі.

Отже, причини шкільного насильства серед підлітків надзвичайно складні й різноманітні, вони не є ізольованими одна від одної. Між ними існує зв'язок, як між соціальним і біологічним, успадкованим та набутих, фізіологічним і психічним, індивідуальним та суспільним. Тому важливої уваги, на нашу думку, потребує соціально-педагогічна та корекційна робота з учасниками шкільного насилля. На першому місці у даній роботі має стояти створення психологічного комфорту для отримання жертвами мобінгу позитивного досвіду підтримки й довіри. По-друге, сформування навичок упевненої поведінки, розвиток упевненості в собі, позитивного само-сприйняття. По-третє, допомога учням розвинути навички конструктивного спілкування, комунікативної

компетентності. По-четверте, мінімізація відчуття дитиною своєї самотності шляхом формування потреби у належності до групи та підвищення рівня емоційної комфортності шляхом зниження тривожності. Так, педагогам і психологам у своїй роботі з учнівським колективом, в якому зафіксоване явище мобінгу, варто зосередити увагу в напрямку зниження агресивності, формування толерантності, емпатійності в учнів з метою вторинної профілактики виникнення шкільного насильства.

Список використаних джерел

1. Гогіташвілі Г. Г. Стрес і мобінг як причини травматизму / Г. Г. Гогіташвілі, В. М. Лапін // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 8. – С. 14–17.
2. Дроздов О. Ю. Феномен третирування в школі: шляхи вирішення проблеми / О. Ю. Дроздов // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 124–128.
3. Корабльова О. О. Вплив мобінгу на соціалізацію школяра / О. О. Корабльова // 36. наук. пр. Хмельницьк. інституту соціальних технологій Університету "У" країна. – 2011. – № 3. – С. 79–83.
4. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia [Electronic resource]. – Access mode: www.leymann.se/English/frame.html.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: [ок. 57 000 слов] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 17-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1985.
6. Терещенко Л. А. Особливості прояву підліткової агресії / Л. А. Терещенко // Практичний психолог: школа. – 2013. – № 10. – С. 38–45.
7. Юрчик О. М. Психологічні особливості дітей – жертв шкільного насильства / О. М. Юрчик // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин, 24–25 квітня 2014 р.: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онупрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 131–134.
8. Я навчу тебе не битися. Формування ненасильницької моделі поведінки учня // Шкільний світ. – 2014. – № 3(99). – С. 10–11.

References

1. Hohitashvili H. H. Stres i mobinh yak prychyny travmatyzmu / H. H. Hohitashvili, V. M. Lapin // Bezpeka zhyttiedialnosti. – 2005. – № 8. – S. 14–17.
2. Drozdov O. Yu. Fenomen tretiryuvannia v shkoli: shliakhy vyryshennia problemy / O. Yu. Drozdov // Sotsialna psykholohiia. – 2007. – № 6. – S. 124–128.
3. Korablova O. O. Vplyv mobinhu na sotsializatsiiu shkoliara / O. O. Korablova // Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu Ukraina. – 2011. – № 3. – S. 79–83.
4. Leymann H. The Mobbing Encyclopaedia [Electronic resource]. – Access mode: www.leymann.se/English/frame.html.
5. Ozhegov S. Y. Slovar russkogo yazyka: [ok. 57 000 slov] / S. Y. Ozhegov, N. Yu. Shvedova. – 17-e yzd., stereotyp. – M.: Rus. yaz., 1985.
6. Tereshchenko L. A. Osoblyvosti proiavu pidlitkovoi ahresii / L. A. Tereshchenko // Praktychnyi psykholoh: shkola. – 2013. – № 10. – S. 38–45.
7. Iurchyk O. M. Psykholohichni osoblyvosti ditei – zhertv shkilnoho nasylstva / O. M. Yurchyk // Aktualni problemy psykholohii osobystosti ta mizhosobystisnykh vzaiemyn, 24–25 kvitnia 2014 r.: Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. – Kamianets-Podilskyi, 2014. – S. 131–134.
8. Ia navchu tebe ne bytysia. Formuvannia nenasylnytskoi modeli povedinky uchnya // Shkilnyi svit, 2014. – № 3(99). – S. 10–11.

Надійшла до редколегії 29.05.19

Marina Velichko, post-graduate
National University of Khmelnytsky, Khmelnytsky, Ukraine

PSYCHOLOGICAL MEANING AND MAIN CAUSES OF MOBBING AMONG CHILDREN OF SECONDARY SCHOOL AGE

The article is an analysis of the mobbing problem occurrence among children adolescents, establishing the causes of a school environment the main characteristics of the concept and finding ways to prevent mobbing.

Keywords: mobbing, school environment, aggressor, victim.

Марина Величко, асп.
Хмельницький національний університет, Хмельницький, Україна

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МОББИНГА СРЕДИ ДЕТЕЙ СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Целью статьи является анализ проблемы возникновения моббинга среди детей подросткового возраста и установление сущности причин его возникновения в школьной среде, основных характеристик понятия, а также поиска путей предотвращения моббинга.

Ключевые слова: моббинг, школьная среда, агрессор, жертва.

УДК 159.9.019.4:616.8

Інна Візнюк, канд. психол. наук, доц.
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ХРОНОМЕТРИЧНОЇ ПРОБИ В АСПЕКТІ ІПОХОНДРИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ХВОРОГО

Крізь призму компетентнісних задач розглянуто особливості формування професійної готовності майбутніх фахівців до самореалізації в умовах іпохондричної нозології із психосоматичною ознакою. Визначено критеріально-результативну основу дослідження, яка включає мотиваційно-ціннісний, когнітивно-особистісний, творчо-діяльнісний, рефлексивно-регулятивний критерій підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до психоемоційної безпеки діяльності.

Установлено, що вищезазначені критерії сприяли виокремленню психолого-часових індикаторів іпохондричних захворювань, які виступають як методологічне підґрунтя для розробки та практичного втілення системи хронопсихологічного прогнозування перебігу іпохондрії, окреслюють конкретні напрями медико-психологічної реабілітації фахівців різних професій із іпохондричними розладами шляхом урахування диференціації механізмів їх виникнення. В основі цієї проблематики ми й розробили алгоритм хронобіологічного прогнозу психосимптоматики, перебігу, ефективності лікування та оптимізації адаптаційних можливостей хворих на іпохондричні розлади. Його сутність полягала в ознайомленні учасників дослідження із інформацією про рецидив іпохондричних розладів, причинах їх повторного виникнення і наслідках в освітньо-інформаційному середовищі.

Ключові слова: алгоритм хронобіологічного прогнозу, іпохондричні розлади особистості, психосоматичні розлади, критерії підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Постановка проблеми. В аспекті формування професійної придатності людини здійснюють вплив етнокультурні, гендерні та вікові чинники, відповідно до яких досягнення професійного успіху залежить від її індивідуально-типологічних якостей. Особистість, що вибирає певну професію, має володіти специфічними психологічними якостями для того, щоб не виявитися професійно нездатною. Закони корпоративності починають ставити свої вимоги та нав'язувати індивіду оригінальний стереотип поведінки, відхилення від якого можуть блокувати професійне зростання. У процесі довготривалої професійної діяльності формуються професійно-значущі особистісні якості, що відрізняють представника однієї професії від іншої. Таким чином, відбуваються зміни психіки осіб, що виконують свої професійні обов'язки, які можуть спровокувати іпохондричні розлади із психосоматичним виявом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше про іпохондричний розлад у своїх наукових надбаннях згадують такі науковці, як G. Beard, J. Charcot і F. Raymond. Вони зазначають, що лікування іпохондричних розладів має бути комплексним із урахуванням етіології та патогенетичних механізмів у їх розвитку. Іпохондрична хвороба перебуває на межі нормального переживання за стан оптимального функціонування організму та гіпервідповідальності про своє здоров'я, що деструктивно відбивається на академічній успішності у студентів і професійній діяльності фахівців різних професій [3].

У працях Б. Ананьєва, І. Аршави, Ю. Єлисеєва, С. Кулакова, А. Курпатова, С. Максименка, І. Малкіної-Пих, В. Д. Менделевича, Г. Ложкіна, Н. Пезешкіана, Г. Старшенбаума зазначається, що збереження психосоматичного здоров'я особистості є актуальною проблемою, розв'язання якої означає досягнення особистістю гармонійного розвитку, підтримання оптимального психофункціонального стану в реалізації власного творчого пошуку та професійних надбань [1–4].

Виникає потреба у виявленні та конкретизації взаємозв'язків професійних вимог і особистісних потенціалів; у встановленні чинників, які б сприяли збереженню психосоматичного здоров'я людини, особистісному становленню та саморозвитку в професійній діяльності. Вищезазначене і зумовило мету й завдання нашого подальшого дослідження.

Метою статті є розкриття системи психокорекційних заходів і психотерапевтичної допомоги фахівцям шляхом хронометражу. **Основним завданням** є визначен-

ня частоти вияву іпохондричних розладів за хронометричною пробою і шляхів їхньої профілактики. **Гіпотезою** дослідження було припущення про те, що частота іпохондричних виявів зменшуватиметься у разі їх своєчасної профілактики та хронометражу.

Експериментальні групи становили фахівці різних професій, диференційованих за класифікацією А. Клімова: "людина – природа" ("П"), людина – техніка ("Т"), "людина – людина" ("Л"), людина – знакова система ("З"), людина – художній образ ("О") та представники інших професій ("І"), які в умовах виконання обов'язків переживають симптоматичні ознаки іпохондричної поведінки. Їхня вибірка осіб обумовлена перебуванням в умовах стаціонару під час лікування у Вінницькій обласній лікарні імені М. Пирогова та Вінницькій обласній психоневрологічній лікарні імені академіка О. Ющенка кількістю 200 осіб. Загальна вибірка за номінативним маркером "психосоматичне здоров'я" (КГ) була сформована за даними медичного професійно-консультативного висновку (форми № 086) із представників Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Викладення основного матеріалу дослідження. За допомогою авторського психодіагностичного опитувальника шляхом використання кількісних і якісних критеріїв оцінки було відібрано осіб із психосоматичними порушеннями та іпохондричними розладами (ЕГ). Склад експериментальної вибірки якісно і кількісно репрезентує генеральну сукупність, оскільки для її формування застосовано техніку моделювання й рандомізації. Використаний експериментальний план, методи статистичної обробки, її проведення та інтерпретація результатів забезпечили внутрішню та зовнішню валідність.

У нашому дослідженні практичне обґрунтування освітньої концепції "Культури безпеки психо професійних розладів в умовах "locus minoris resistentiae" щодо розвитку іпохондрії в людини розкрито шляхом методу хронометричної проби. Узагальнюючи її результати, ми здійснили впровадження в освітній процес спецкурс із формування психологічної компетентності стосовно зародження і розвитку іпохондричних розладів особистості в аспекті професійної самореалізації.

Використовуючи цей підхід для розкриття теми, ми за допомогою психологічного інструментарію – електронного хроноскопу, зафіксували значення суб'єктивного сприйняття часу з точністю до 0,001 с. Враховуючи цю похибку, маємо можливість диференціювати індивідуально-типологічні та соматичні особливості вияву іпо-

хондричних розладів у досліджуваних. За методикою самооцінки рівня тривожності Спілберга – Ханіна та методу хронометричної проби визначили зв'язок між ситуативною тривожністю у спектрі "хронотипу" за допомогою кореляційного аналізу, що розкриває частоту повторів рецидиву іпохондричних розладів у фахівців різних професій.

Вважаємо за потрібне виділити у структурі психологічної компетентності особистості на етапі зародження та розвитку іпохондричних симптомів чотири взаємопов'язаних компоненти: мотиваційний, пізнавальний, операційний, рефлексивний. Більш детальний їх опис ми розкриваємо у нашому дисертаційному дослідженні. На рахунок їх деструктивного змінення або за відсутності якогось одного компонента симптоматика іпохондричних розладів набуває розвитку й диференціюється з іншими суміжними психосоматичними скаргами. Відповідно до виокремлених компонентів нами визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-особистісний, творчо-діяльнісний, рефлексивно-регулятивний) і показники готовності в осіб із іпохондричними розладами до професійної самореалізації й відновлення психосоматичного здоров'я [2; 4].

Застосування методу хронометричної проби дозволило розробити алгоритм хронобіологічного прогнозу психосимптоматики, перебігу, ефективності лікування та оптимізації адаптаційних можливостей хворих на іпохондричні розлади й включав такі етапи:

1) психодіагностичний, із урахуванням об'єктивного та суб'єктивного критеріїв діагностики іпохондричних розладів; відповідно цей хронотип включав вимірювання і прогнозування базового емоційного фону індивіда, оцінку рівня суб'єктивного контролю, визначення схильності до зародження й розвитку іпохондричних розладів, наявності суміжних невротичних дисфункцій, прогнозування ступеня суб'єктивності виразності болю;

2) визначення тривалості С-періодів, а саме їх характеристика у разі періодів фазової сингулярності й, відповідно до них, планування комплексної медико-психологічної профілактики у терміни спаду біологічного циклу або ж під час найбільшої вірогідності виявів загострення іпохондрії.

Своєчасна профілактики відповідно до проведення наших показань забезпечить ефективність заходів професійного виснаження у разі самореалізації й попередить хронічний перебіг іпохондричних розладів. Хронотип може виконувати не тільки прогностичну функцію, а й забезпечувати ефективність фізіотерапевтичного впливу під час їх лікування як психолого-часовий індикатор. Основною перевагою даного методу є електроімпульсна дія на організм людини з урахуванням ходу біологічного годинника індивіда, що включає дію адаптивно-динамічного струму із прямокутною формою імпульсів відповідної частоти чергування, який відрізняється тим, що частоту дії погоджують із ходом власного біологічного годинника людини, а її числове значення визначається за допомогою формули: $V = 60/X_t$, де V – частота погодження з ходом власного біологічного годинника особистості, X_t – хронотип. Такий індивідуальний підхід значно посилює ефективність фізіотерапевтичного впливу на організм людини.

Отже, визначені вищезазначені критерії сприяли виокремленню психолого-часових індикаторів іпохондричних захворювань, що виступають як методологічне підґрунтя для розробки та практичного втілення системи хронопсихологічного прогнозування перебігу іпохондрії, окреслюють конкретні напрями медико-психологічної реабілітації фахівців різних професій із

іпохондричними розладами шляхом урахування диференціації механізмів їх виникнення, що зумовило необхідність їхньої перевірки найвагомішим критерієм істинності – практикою.

Акцентуючи увагу на підтвердженні чи спростуванні гіпотези, ми дослідили взаємозв'язок психосоматичних виявів іпохондричного характеру, з локалізацією їх виявів у межах певного хронотипу, аби розкрити їхню частоту й повторюваність. На рис. 1 представлено основні взаємозв'язки цих структур для порівняння і оцінки стану активності їх дії в організмі людини. Тобто, довівши ці кореляційні взаємовідношення, ми можемо надалі простежити їх локалізацію та діагностувати частковий перебіг на ранніх етапах зародження і розвитку іпохондричних розладів. Із цією метою ми спробували дослідити рівень та форму вияву ситуативної тривожності у спектрі "хронотипу" [3; 4].

За методикою самооцінки рівня тривожності Спілберга-Ханіна та методу хронометричної проби визначили за допомогою кореляційного аналізу їх зв'язок. Зважаючи на те, що іпохондричні розлади у вигляді психосоматозів виникали в ситуації підвищеної тривожності, саме тому ми й визначали їхній хронотип. Із рис. 1 видно, що цей зв'язок доволі високий в інтервалі $0,89 \leq X_t < 0,95$ за типом "X", а саме: η_{X_t} , $T_c = 0,77$ і η_{T_c} , $X_t = 0,68$.

За показниками на рис. 1 видно, що найбільший взаємозв'язок спостерігається у групі осіб за типом "X" як у прямому, так і у зворотному порядку, що свідчить про високу ситуаційну тривожність. Ураховуючи такі базові емоційні установки в організмі людини, можемо стверджувати, що ситуаційна тривожність є пусковим механізмом у патогенезі психосоматичних виявів іпохондричного характеру, а саме іпохондрична поведінка з порушенням шкірних покривів. До навіязливих станів відносимо: уникнення контактів із предметами, які служать джерелом мікробів і бактерій; одержимість чистотою тощо. Спостерігався також за іншими показниками проведеного дослідження страх і відчуття неповноцінності, соціальна ізоляція, негативізм, що супроводжується фрустрацією, дратівливістю, розчаруванням, відчуттям вини, підозрливості, гніву. Отже, алгоритм хронобіологічного прогнозу за цим типом має містити елементи щодо усунення ситуативної тривожності в період входження пацієнтом у фазову сингулярність. Зауважимо також, що частота повторів вияву цієї нозології рівнялась до загострень $\frac{1}{4}$ С повторів.

Між іншими типами спостерігались помірні кореляційні зв'язки дещо однотипного порядку, але з яскраво вираженою ситуативною тривожністю. За типом "Т" в інтервалі $0,72 \leq X_t < 0,8$: η_{X_t} , $T_c = 0,7$ і η_{T_c} , $X_t = 0,62$ було відмічено іпохондричну поведінку у вигляді кардіоневрозу із виявом таких навіязливих станів, як зайві нарікання і проголошення вголос чи про себе молитов, нарікань, прокльонів тощо. Незрозуміле відчуття вини, зайва самокритичність, активація тривожних фантазій, нездатність до самостійного прийняття рішення із загостренням фазової сингулярності від $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{2}$ С.

За типом "З" в інтервалі $0,78 \leq X_t < 0,82$: η_{X_t} , $T_c = 0,76$ і η_{T_c} , $X_t = 0,65$ простежувалась іпохондрична поведінка з ознаками гіпертиреозу із навіязливими станами прагнення отримати від оточення підтримку в прийнятті рішень, порушення моторики (часті спроби забрати волосся з обличчя, моргання очей, повік), відчуття зайвого предмета у горлі й посіпування із-за цієї причини. Із фазовою сингулярністю від $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ С, тобто із посиленням у часі у 4 рази.

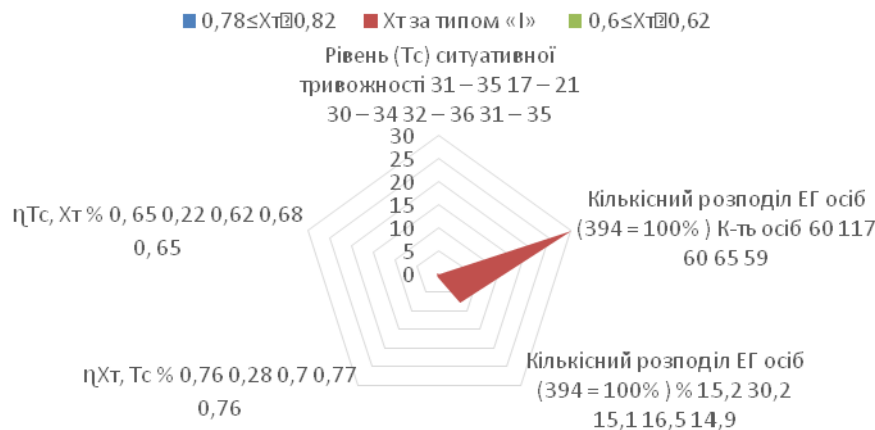

Рис. 1. Показники ситуативної тривожності за спектром хронотипів

Примітка: η_{Xt} , T_c – кореляційне відношення між значеннями хронотипу та рівнем вияву ситуативної тривожності; η_{Tc} , X_t – взаємовідношення кореляційних показників між значеннями ситуативної тривожності та хронотипом респондентів.

За типом "П" в інтервалі $0,78 \leq X_t < 0,82$: η_{Xt} , $T_c = 0,76$ і η_{Tc} , $X_t = 0,65$ спостерігаємо іпохондричну поведінку з гіпертонічним симптомом і нав'язливими станами колекціонування зайвих речей, частої перевірки уже здійснених дій (закритих дверей, вікон, газових кранів; установка предметів у певному порядку особистих речей, меблів, столових засобів). Із частотою повторів до $1/2 - 1/3 - 1/4$ С, тобто теж у подвоєнні частоти повторів іпохондричних виявів.

За типом "Інші типи" в інтервалі $0,78 \leq X_t < 0,82$: η_{Xt} , $T_c = 0,72$ і η_{Tc} , $X_t = 0,6$ спостерігалася тенденція до іпохондричних розладів з ознаками ревматоїдного артриту та скаргами на часте миття рук і водяних процедур, одержимість чистотою (постійні прибирання, прання, дезінфекція), що обумовлено страхом і надмірною поступливістю, альтруїстичністю, саможертвоністю, честолюбством, підвищеною терплячістю, совісністю. Із фазовою сингулярністю від $1/3$ С чергується у межах постійності повторів.

За типом "Людина – людина" в інтервалі $0,78 \leq X_t < 0,82$: η_{Xt} , $T_c = 0,28$ і η_{Tc} , $X_t = 0,22$ виявилися найнижчі кореляційні взаємозв'язки, що свідчить про низьку ситуативну тривожність і вияв іпохондричних розладів [9].

Оскільки йдеться про контрольну групу осіб, то ця особливість вияву пов'язана зі схильністю до іпохондричної поведінки на зразок дисфункції органів ШКТ, зі скаргами в ділянці duodenum без періодичних повторів. У зв'язку з цим доходимо висновку про те, що ця симптоматика не належить до структури іпохондричних розладів особистості, а пов'язана з невмінням регулювати режим харчування, зокрема ігнорування студентами вимог правильного харчування і вживання їжі масового виробництва "фаст-фуд".

Рівень особистісної тривожності за методикою самооцінки рівня тривожності Спілберга-Ханіна та методу хронометричної проби не є доцільним у нашому дослідженні, оскільки не розкриває ситуативності і повторюваності іпохондричних симптомів та не обумовлює характеристики фазової сингулярності. В перспективі ми обговоримо висновки щодо особистісної тривожності за нашою вибіркою осіб, оскільки поки що не вивчається їх індивідуальний стиль вияву іпохондрії та й за показниками статистичних значень ми не зможемо їх угрупувати за типовістю ознак досліджуваних.

В основі цієї проблематики ми й розробили алгоритм хронобіологічного прогнозу психосимптоматики, перебігу, ефективності лікування та оптимізації адаптаційних можливостей хворих на іпохондричні розлади. Його сутність полягала в тому, щоб ознайомити учасників дослідження з інформацією про рецидив іпохондричних розладів, причини їх повторного виникнення і наслідки.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, критеріально-результативна складова підготовки підвищення рівня готовності майбутніх фахівців до безпеки професійної самореалізації та її критерії оцінювання (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-особистісний, творчо-діяльнісний, рефлексивно-регулятивний). Отож, психологічна готовність фахівців із іпохондричними розладами орієнтована на розкриття особистості у спектрі певного "хронотипу" і сингулярності їх повторів.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування емпіричних результатів із висвітленням їх результативності за показниками психодіагностичних методик у разі порівняльного аналізу проблеми.

Список використаних джерел

- Грудзинский А. О. Мотивационная готовность научно-педагогических работников университета к предпринимательству в научно-образовательной сфере / А. О. Грудзинский, О. В. Петрова // Вестн. Нижегородск. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – № 2(1), 2012. – С. 11–16.
- Лодатко Є. О. Моделивання освітніх систем у контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору / Є. О. Лодатко // Вісн. Черкаськ. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 112. – С. 32–40.
- Философия и методология науки : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. И. Купцова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 551 с.
- Візніук І. М. Типологічний аналіз генезису іпохондричних розладів особистості / І. М. Візніук // Наука і освіта. – 2017. – Вип. 9. – С. 30–36.

References

- Hrudzynskiy A. O. Motyvatsyonnaia hotovnost nauchno-pedahohy-cheskykh rabotnykov unyversyteta k predprynymatelstvu v nauchno-obrazovatelnoi sfere / A. O. Hrudzynskiy, O. V. Petrova // Vestnyk Nyzhegorodskoho unyversyteta ym. N. Y. Lobachevskoho. – № 2(1), 2012. – S. 11–16.
- Lodatkо Ye. O. Modeliuvannia osvitykh system v konteksti tsinnisnoi oriyentatsii sotsiokulturnoho prostoru / Ye. O. Lodatkо // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. – Vyp. 112. – Cherkasy, 2007. – S. 32–40.
- Fylosofiya y metodolohiya nauky : ucheb. posobyе dlia studentov vyssh. ucheb. zavedenyi / pod red. V. Y. Kuptsova. – M. : Aspekt Press, 1996. – 551 s.
- Vizniuk I. M. Typolohichnyi analiz genezyku ipokhondrychnykh rozladiv osobystosti / I. M. Vizniuk // Nauka i osvita. – 2017, vyp. 9. – S. 30–36.

Надійшла до редколегії 03.06.19

Inna Viznyuk, PhD. Assoc. Prof.
Mykhailo Kotsubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia, Vinnytsia, Ukraine

THE APPLICATION OF THE CHROMOMETRIC SAMPLE METHOD IN THE ASPECT OF HYPOCHONDRIAC BEHAVIOR

In the article, through the prism of competence tasks, the features of forming the professional readiness of future specialists to self-realization in conditions of hypochondriacal nosology with psychosomatic trait are considered. In the aspect of educational-informative problems, the criterion-effective component of the model, which includes motivational-value, cognitive-personal, creative-activity, reflexive-regulatory criteria of increasing the level of readiness of future specialists for psycho-emotional safety of activity, has been determined.

Given such basic emotional attitudes in the human body, we can say that situational anxiety is the trigger mechanism in the pathogenesis of psychosomatic manifestations of hypochondriacal character, namely hypochondriacal behavior with disturbance of the skin. Intrusive conditions include: avoiding contact with objects that serve as a source of germs and bacteria; obsession with purity and the like. Fear and feelings of inferiority, social isolation, negativity accompanied by frustration, irritability, frustration, guilt, suspicion, anger were also observed in other indicators of the conducted research.

It is established that the above criteria contributed to the isolation of psychological and temporal indicators of hypochondriacal diseases, which act as a methodological basis for the development and practical implementation of the system of chronological and psychological prediction of the course of hypochondria, outline specific directions of medical and psychological disorders. On the basis of this problem we have developed an algorithm for chronobiological prognosis of psychosymptomatic symptoms, course, treatment efficiency and optimization of adaptive capacity of patients with hypochondriacal disorders. Its essence was to acquaint the study participants with information about the recurrence of hypochondriacal disorders, the causes of their recurrence and the consequences in the educational and information environment.

Keywords: algorithm of chronobiological prognosis, hypochondriacal personality disorders, psychosomatic disorders, criteria for raising the level of readiness of future specialists for professional activity.

Инна Визнюк, канд. психол. наук, доц.

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, Украина

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ХРОНОМЕТРИЧЕСКОЙ ПРОБЫ В АСПЕКТЕ ИПОХОНДРИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ БОЛЬНОГО

Сквозь призму компетентностных задач рассмотрены особенности формирования профессиональной готовности будущих специалистов к самореализации в условиях ипохондрической нозологии по психосоматическому признаку. Определена критериально-результативная составляющая модели, которая включает мотивационно-ценностный, когнитивно-личностный, творчески деятельностный, рефлексивно-регулятивный критерии повышения уровня готовности будущих специалистов к психоэмоциональной безопасности деятельности.

Установлено, что вышеуказанные критерии способствовали выделению психолого-временных индикаторов ипохондрических заболеваний, выступающих как методологическое основание для разработки и практического воплощения системы хронопсихологического прогнозирования течения ипохондрии, определяют конкретные направления медико-психологической реабилитации специалистов различных профессий с ипохондрическими расстройствами путем учета дифференциации механизмов их возникновения. В основе этой проблематики мы и разработали алгоритм хронобиологического прогноза психосимптоматики, течения, эффективности лечения и оптимизации адаптационных возможностей больных с ипохондрическими расстройствами. Его сущность заключалась в ознакомлении участников исследования с информацией о рецидиве ипохондрических расстройств, причинах их повторного возникновения и последствиях в образовательно-информационной среде.

Ключевые слова: алгоритм хронобиологического прогноза, ипохондрические расстройства личности, психосоматические расстройства, критерии повышения уровня готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности.

УДК 159.922

Olena Vlasova, Dr. of Psychology, Prof.;

Katherine Kalenichenko, pos-graduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF PERSONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES OF THE STATE EMPLOYMENT SERVICE OF UKRAINE

In the article the analysis of modern researches of the personality of employees of the state employment service has been carried out. The psychological aspects of the lack of desire for self-development and self-knowledge of employees of the State Employment Service of Ukraine are described. The 53 persons (38 of which have no higher education) are retraining at psychologist at the Institute of Personnel Training SESU) took part in the research. The revealed factors that have an influence on the indicator of personal self-development of the employees of the SESU: orientation in time, creativity and plasticity of behavior, empathy, emotional management, taking responsibility for their emotions, motivating achievement.

Keywords: personal development, innovative education, permanent education, motivation of achievement, educational self-efficacy.

Formulation of the problem. One of the priorities of Ukraine as a European state is the desire of its citizens to build a modern, democratic society focused on the interests of people, open to creative innovations and aimed at development. This is a society in which everyone could realize his/her inalienable rights to qualitative education and medical service, deserving work and pensionary guarantee, to have free access to objective information, modern knowledge, to use them productively to realize their potential in order to increase quality of life, social and personal development. Such guidelines are due to the process of intellectualization, which actively penetrates the lives of Ukrainians, saturated with its mental activity. In this regard, trends in the labor market, requirements for candidates for most positions of state and non-state employment sectors are changing. In addition to the

standard intellectual potential of any (professional) activity, they become important: scientific, creative and innovative components, which, in their turn, requires additional analysis and rethinking of the necessary competences and personal qualities of office employees, especially their personnel reserve [3, pp. 31–45]. It becomes increasingly clear that an employee of the State Employment Service of Ukraine should be able to actively adopt new and permanent personal and professional self-improvement.

Analysis of recent researches and publications. The problem of self-development of a person, of course, is not new. It has found its reflection in the writings of humanistic psychologists, primarily such as C. Rogers and A. Maslow. In the context of Rogers' theory of self-development, the tendency to self-development is the process of person's realization throughout his/her own life with the aim of

becoming a fully functioning person. Trying to achieve it, a person lives a life full of meaning, searches and experiences. According to S. Rubinstein ("The Foundations of General Psychology", 1946), the personality is the bearer of consciousness and is determined by his/her attitude to the outside world, to the social environment, to other people. This attitude is realized in human activity. And self-development of the individual is one of the manifestations of the active substance of a person, which is aimed at the active change of the subject. This is the spiritual and practical activity of the individual as a subject of life, as a result of which his/her inner world is changing. But not every person aspires to self-development, and this question is actual to modern psychological and pedagogical science and practice.

According to modern scholars, psychological readiness for self-development of a person is based on such psychological features as personal autonomy, acceptance of situations of uncertainty, novelty as resources for self-change and self-improvement. (M. A. Frisina [5, pp. 293–296]). Therefore, for self-development of the individual, not only certain external conditions, but also its psychological maturity are necessary.

The problems of the peculiarities of the creation, productive functioning and development of social organizations, the specifics of the practical work of a psychologist in organizations and the development of issues of psychological support for an individual career of a worker with higher education in the aspect of analysis of its main stages and career orientations were actively developed by Ukrainian scientists, in particular O. Vlasova and Yu. Nikonenko [2, p. 398], L. Karamushka, V. Podshyvalkina and others. The questions of personal and professional development of human resources have been analyzed and

highlighted in the publications of contemporary foreign authors, such as: A. Valikas [7], V. Ignatova, Ye. Koche, A. Zubkova, Y. Prichard [6] and others.

The purpose of the article. Identify the personal factors of the lack of desire for self-development and self-knowledge among the employees of the State Employment Service of Ukraine.

Methodology of research. To obtain empirical material on the peculiarities of the problems of personal development of employees of the State Employment Service of Ukraine who are undergoing retraining, the participants of the study have been offered a questionnaire focused on identifying the objective characteristics of their life (age, gender, place of residence, peculiarities of education, occupation, previous and current professional activity, etc.) and a test battery, which includes the following methods: 1) V. Pavlov's "Readiness for Self-Development" test to determine the type of readiness; 2) Self-actualization test – SAT (Yu. Aleshyna); 3) Diagnostic test for the achievement motivation by A. Mehrabian; 4) Emotional Self-Test for the diagnosis of peculiarities of the development of intrapersonal emotional intelligence of personality (O. Vlasova, M. Berezyuk). Due to the organization of the test procedure in paper and pencil, the order of the tests was fixed and the same for all participants.

The study was attended by the 53 students of the Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, who undergo retraining in order to obtain a qualification of a psychologist. The age of the subjects varies in the range from 19 to 43 years old. The 38 of these people do not have higher education, which is almost 72 % of the respondents (see Table 1), while 33 persons are employed, 14 are part-time and 6 are not working. According to the article, the sample is not comparable in sex, as we have 3 men and 50 women.

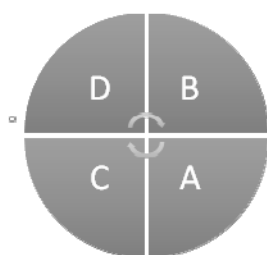
Table 1

The education of experimentals				
	Frequency	Percentage	Valid percentage	Accumulated percentage
accountant economist	4	7,5	7,5	7,5
master of manicure	4	7,5	7,5	15,1
without education	38	71,7	71,7	86,8
travel agent	4	7,5	7,5	94,3
florist	2	3,8	3,8	98,1
photographer	1	1,9	1,9	100,0
Total	53	100,0	100,0	

The processing of the results of the empirical study took place in 2 stages. At the first stage, an assessment of the readiness for self-development of the subjects under Pavlov was made, and the psychological factors that poured on the personal self-development of the employees of the SESU were determined at the second stage.

Results. According to the procedure of research and processing of the "Self-Development Readiness" Test by V. Pavlov, which contains 2 scales: the WKM scale (I want to know myself) and the CSD scale (I can self-develop), the

results of the study subjects undergo to graphical interpretation. For this purpose, a graph is plotted on which the value of the WKM scale is set horizontally, and vertically - the value of the CSD scale. The two coordinates on the chart indicate the position of the subject who "falls" into one of the four possible squares: A, B, C, and D, which have the corresponding semantic content (see Fig. 1). Thus, the "hit" of the results of the self-development readiness test in a certain square on the graph determines its psychological state at the time of the survey.

- A – "I can self-develop", but "I do not want to know myself";
- B – "I can self-develop" and "I want to know myself";
- C – "I cannot self-develop" and "I do not want to know myself";
- D – "I cannot self-develop", but "I want to know myself."

Fig. 1 The main positions studied by Pavlov self-development readiness test on the basis of the obtained values on the scale of the WKM and CSD

In order to understand the general picture of readiness for self-development of surveyed individuals, we have calculated their average values in both scales. Fig. 2 shows that the average indicator of the surveyed employees of the State Employment Service on the scale of WKM = 3, and on the scale CSD = 5. Therefore, according to the processing algorithm presented above, our subjects fall into the "A" square, that is, they preferably have opportunities to self-development, but have no desire to learn themselves. That is, for the success of further development, it is precisely the motivational component of self-development processes is understated.

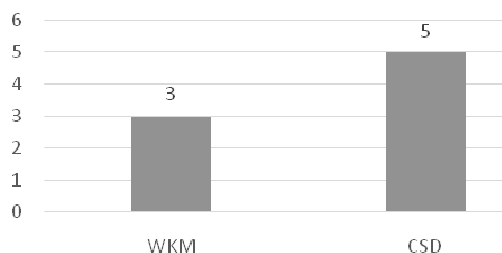

Fig. 2. The indices of readiness for self-development of employees of the State Employment Service on the WKM and CSD scales

In this case, such persons who find themselves in a vital situation of retraining should realize the need to start mastering of a new profession of a psychologist from a self-knowledge. Professionalism in any field, including psychology, is achieved primarily through the finding of the personality of his/her own individual style of activity. And this, as psychological and pedagogical practice convinces, is impossible without self-knowledge.

The next step in the research was to find out the indicators of readiness for self-development among people of different professions who took part in the testing. The calculations show that the lowest WKM results are among those surveyed, who either don't have any education or work in executive positions (see Fig. 3). Representatives of the administrative positions and people of creative professions have a higher motivation to self-perfection and self-development.

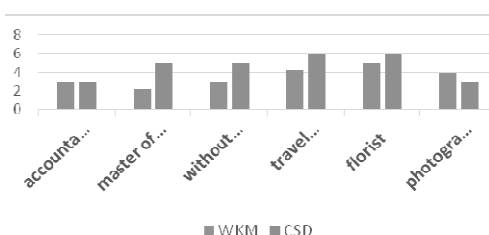

Fig. 3. Readiness for self-development in people of different professions who participated in the research

The comparative analysis of the diagrams in Fig. 2 and Fig. 3 clearly shows that the employees of the State Employment Service of Ukraine, who came to retraining, do have understated norms of the motivation component of self-development processes.

There are various reasons for this low interest. Among the external causes is the organization of the work process in the State Employment Service of Ukraine. At present, all employees of the SESU work in accordance with the requirements of the Unified Technology of Unemployed Personnel Maintenance in Employment Centers of Ukraine (UTUPM). UTUPM, in essence, is a description of the functional processes of providing services to unemployed citizens [4, p. 231]. That is, employees have a clear step-by-step instruction for action with the prescribed time. On the one hand, it is a positive factor. With the introduction of the UTUPM standards, the reaction time for unemployed persons hastened. But on the other hand, such a clear implementation of job descriptions excludes the need for self-development of these officials: the development of their creativity, emotional intelligence, plasticity behavior, etc. That, as we have found, is a necessary component of the professional activity of the employee (an inspector) of the State Employment Service.

In the context of identifying the internal causes of the lack of a desire for self-development and knowledge of the employees of the State Employment Service who participated in the research, special attention is drawn to the psychological peculiarities of their self-actualization, the way to motivate achievement and the state of development of mechanisms of emotional self-awareness of such persons.

From Fig. 4, where the average indicators of the SAT methodology of employees of the State Employment Service who participated in research have been shown, it is evident that the average level of self-actualization of the personality of such subjects is 48 points. Since, according to these developers, the average indicator of self-actualization rate for the SAT test is from 40 to 60 points, one can conclude that such a result of the survey corresponds to the statistical norm. At the same time, we note that the results of the investigated individuals on some individual scales of this technique border with low indicators. The lowest results have been obtained on the following scales: Creativity – 42 out of 100 possible, low score is characterized by the weak expressiveness of the creative orientation of the individual; Cognitive needs – 40 out of 100 possible, which can be characterized as the lack of a carrier's need for new knowledge. We also note that the scales of "Creativity" and "Cognitive Needs", in combination, indicate a negative attitude of the subjects studied to knowledge in general.

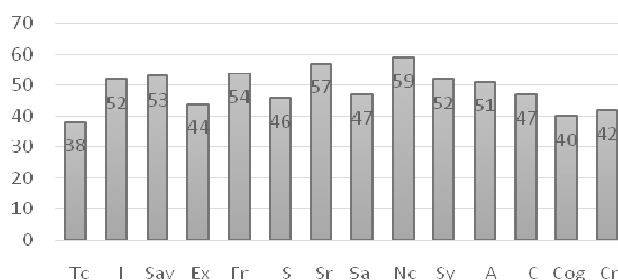

Fig. 4. Average indicators of the test on self-actualization of the employees of the State Employment Service of Ukraine who have taken part in research.

The low point in the Time competence – 38 out of 100 possible, testifies to the discrete perception by the overwhelming majority of participants in the study of their lifestyle and their orientation in its realization of only a certain time segment. This is an important personal indicator in the study of the chosen problem, because it reveals the psychological basis of the reluctance of adapted to the specific realities of the individual life of the people studied to learn something new.

Medium-low results of employees of the SESU on the scale of Plasticity behavior (Ex) – 44 out of 100 possible, indicate their inflexibility in the implementation of their values in the practice of behavior, interaction with other people, the inability of such individuals to quickly and adequately respond to a changeable situation.

Another important psychological reason for self-development of an adult is her/his motivation for achievement. As it can be seen from Table 2, this figure among the subjects is lower than the average value and is equal to 95 out of 210. During the course of the work it was

also found that the overwhelming number of subjects is guided by the motive of avoiding failure, but not the motive for success (Fig. 5). Such results of the employees of the State Employment Service in relation to the indicators of low expression in their cognitive needs demonstrate the psychological characteristics of low level of motivation to the self-development of these individuals.

One more psychological factor in the formation of readiness for self-development of employees of the State Employment Service, who participated in the study, is the state of development of their emotional self-consciousness of the ability to understand and manage their own experiences, which forms the essence of the inner personality of the emotional intelligence (EI) rights. Table 3 presents the severity of the components of emotional self-consciousness on the scale: Differentiation of emotions – 6 out of 10; Expression of emotions – 6 out of 10; Empathy – 3 out of 10, indicating low empathy; Managing emotions fix 3 out of 10 and Taking responsibility for his/her own emotional experiences – 3 out of 10.

Table 2

Average indicator of motivation of achievement of employees of the State Employment Service				
	N	Min	Max	Average
motivation of achievement	53	57	163	95,28
N valid (in general)	53			

Fig. 5 The rank of index of achievement motivation

Table 3

Expression of the components of emotional self-consciousness of employees of the SESU				
Scale indicators Scales of EI methodology	N	Min	Max	Average
Differentiation of emotions	53	4	9	6,15
Expression of emotions	53	3	8	5,85
Empathy	53	1	5	2,96
Office of emotions	53	1	6	2,92
Responsibility for emotional state	53	1	5	2,85
N valid	53			

Such a picture means that it is difficult for the subjects to understand the feelings of others, to sympathize or to share the pain of another person (low empathy). In emotionally charged situations, feelings prevail in the actions of the subjects (low emotional control) and emotions are hindered by rational behavior. Low rates of acceptance of responsibility for their own emotional experiences suggest that the subject is characterized by a fatalistic attitude to life, according to which everything that happens in their lives – is mainly a coincidence of circumstances that do not depend on their efforts. Since the EI indicators are also related to the prediction of how their carriers tend to cooperate in the team, according to the results obtained, it can be assumed that with the revealed features of emotional intelligence, the studied people will face a large number of misunderstandings and difficulties in communication with subordinates in their future management activities.

Conclusions and suggestions. The main results of the theoretical and empirical research are as follows:

1. The main content structure characteristics of the self-development of personality of the employee of the State Employment Service of Ukraine are: cognitive representations of oneself, motivational-free components, time orientation and goal setting, creativity and plasticity of behavior, developed emotional intelligence. Their harmonious combination and development will enable the person to transform him- or her-self, to organize their own activities through their own self-improvement.

2. The inspectors of the SESU, who undergo retraining for the purpose of obtaining a qualification of a psychologist, showed a low motivation to self-development. Among the essential factors that influence on the indicator of personal self-development of employees of the SESU, are the following: orientation in time, creativity and plasticity of behavior, empathy, emotional management, taking responsibility for their emotional states, motivation for achievement. The understated indices of these personal characteristics negatively affect their motivation to self-development.

3. One of the conditions for a successful solution to the task of personal development of the employee of the SESU may be his/her psychological accompaniment as to the aim of the formation of his/her aspiration for constant personal self-development throughout their professional activities. The perspective for further research is the construction of a program of psychological support (accompaniment) for self-development of the personnel reserve of the State Employment Service of Ukraine and checking its effectiveness by introducing such a program into the educational process of the Department of Psychology and Social Work of the Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Психологія розвитку соціальних здібностей особистості в онтогенезі (повний онтогенез) : моногр. / О. І. Власова. – Ottawa : AGC (AccentGraphicsCommunications), 2019. – 377 с.
2. Власова О. І. Соціальна психологія організацій та управління / О. І. Власова, Ю. В. Никоненко. – Центр учбової літератури : Київ, 2010. – 398 с.
3. Калениченко К. М. Інтелектуалізація праці як психологічна передумова особистісного розвитку осіб, що перенавчаються у Державній службі зайнятості / К. М. Калениченко // Наук. вісн. Херсонськ. держ. ун-ту. Сер. Психологічні науки. – 2018. – № 1. – т. 2. – С. 31–45.
4. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики : кол. моногр. / ред.-координатор М. В. Туленков. – Київ : ІПК ДСЗУ, 2010. – С. 231.

5. Фризен М. А. Психологическая готовность к саморазвитию у младших подростков / М. А. Фризен // Материалы XXXIII Крашенник. чтений. – Петропавловск-Камчатский, 2016. – С. 293–296.
6. Pritchard, J. Coaching and Mentoring in the Civil Service / J. Pritchard // Journal Bespoke Executive Coaching. – 2014. – Vol. 3, no. 6. – P. 126–130.
7. Valickas, A. Career Development And Learning In The Civil Service / A. Valickas, R. Pikauskaine // Journal Procedia. – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 191, № 1. – P. 413–417.

References

1. Vlasova O. I. Psykholohiia rozvytku sotsialnyi zdbnostei osobystosti v ontogenezi (povnyi ontogenezi): Naukova monohrafiia. – Ottawa: AGC (Accent Graphics Communications), 2019. – 377 s.
2. Vlasova O. I., Nykonenko Yu. V. Sotsialna psykholohiia orhanizatsii ta upravlinnia: Tsentr uchbovoi literatury. – Kyiv, 2010. – 398 s.
3. Kalenychenko K. M. Intelktualizatsiia pratsi, yak psykholohichna peredumova osobystisnoho rozvytku osib, shcho perenavchaiutsia u Derzhavni sluzhbi zainiatosti // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Psykholohichni nauky. – 2018. – № 1, t. 2. – S. 31–45.
4. Rynok pratsi ta zainiatist naselennia: problemy teorii ta vyklyky praktyky: kol. monohr / Red.-koordinator. M. V. Tulenkov. – Kyiv : IPK DSZU, 2010. – S. 231.
5. Fryzen M. A. Psykholohycheskaia hotovnost k samorazvytyiu u mladshykh podrostkov: Materyaly XXXIII Krashennyk. chtenyi. – Petropavlovsk-Kamchatskyi, 2016. – S. 293–296.
6. Pritchard, J. Coaching and Mentoring in the Civil Service // Journal Bespoke Executive Coaching. – 2014. – Vol. 3, no. 6. – P. 126–130.
7. Valickas, A., Pikauskaine, R. Career Development And Learning In The Civil Service // Journal Procedia. – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 191, № 1. – P. 413–417.

Надійшла до редколегії 31.03.19

Олена Власова, д-р психол. наук, проф.;
Катерина Калениченко, асп.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ

Проведено аналіз сучасних досліджень особистості держслужбовця. Описано психологічні аспекти відсутності прагнення до саморозвитку і пізнання себе у працівників Державної служби зайнятості України. У дослідженні взяли участь 53 особи, що перенавчаються на психолога в Інституті підготовки кадрів ДСЗУ (38 із яких не мають вищої освіти). Виявлені чинники, що впливають на показник особистісного саморозвитку працівників ДСЗУ: орієнтація в часі, креативність і пластичність поведінки, емпатія, управління емоціями, прийняття відповідальності за свої емоції, мотивація досягнення.

Ключові слова: особистісний розвиток, інноваційне навчання, неперервна освіта, мотивація досягнення, освітня самоефективність.

Елена Власова, д-р психол. наук, проф.,
Екатерина Калениченко, асп.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ ЗАНЯТОСТИ УКРАИНЫ

Проведен анализ современных исследований личности госслужащего. Описанные психологические аспекты отсутствия стремления к саморазвитию и познания себя у работников Государственной службы занятости Украины. В исследовании приняли участие 53 человека, которые переучиваются на психолога в Институте подготовки кадров ГСЗУ (38 из которых не имеют высшего образования). Выявленные факторы, которые влияют на показатель личностного саморазвития работников ГСЗУ: ориентация во времени, креативность и пластичность поведения, эмпатия, управление эмоциями, принятие ответственности за свои эмоции, мотивация достижения.

Ключевые слова: личностное развитие, инновационное обучение, непрерывное образование, мотивация достижения, образовательная самоеффективность.

УДК 159.922.4

Ivan Danyliuk, Dr. of Psychology, Prof.
Sergiy Shykovets, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF LANGUAGE USE AMONG UKRAINIAN MIGRANTS IN POLAND SPEAKING UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES

The article presents results of the study and practical analysis of the phenomenon of the influence of ethnolinguistic identity on the formation of the language image, as well as the psychological well-being and personal health of Ukrainian-speaking and Russian-speaking Ukrainian migrants in Poland. The article attempts to reveal the value of the welcoming status of linguistic identity as a means to achieve the psychological well-being of a personality in a modern multicultural society. The prospects for studying the impact of ethnolinguistic identity and psychological well-being and the personal health of representatives of Ukrainian language communities and migrant groups with prediction of possible spheres of application of the obtained results are also described.

Keywords: ethnolinguistic identity, psychological components of ethnolinguistic identity, psychological well-being of personality, personality health, welcome status of ethnolinguistic identity, ethnolinguistic communities.

Formulation of the problem. According to the 2012 Eurobarometer Report "Europeans and their languages", within the European Union there are only twenty-three (twenty-four since 2013) officially recognized languages,

but actually there are more than sixty (actually many more) indigenous regional and minority languages, as well as numerous non-indigenous languages spoken by migrant communities whose status remain entirely unrecognized

and legally unprotected and whose continuity and intergenerational transmission are at high risk. This situation represents, in fact, the result of strong homogenization process in European recent history. The situation at the level of separate European states (for example Poland) is not much different. Historical, social, political, and geopolitical developments of the last sixty years have transformed Poland from a multilingual, multicultural, and multiethnic society into one of the most homogenous nation-states in Europe. At the same time, the number of immigrants is increasing and will likely continue to do so in the future. Their economic impact cannot be overestimated, both in term of their productivity and the costs related to their physical and psychological health.

This multicultural and multilingual Europe needs to develop and implement wise strategies that successfully respond to the threats to its linguistic and cultural diversity as well as the challenges posed by linguistic mobility. Only by doing so, can it achieve a high level of general well-being and economic sustainability, while cultivating cultural and linguistic diversity, understood as a fundamental societal asset. The proposed project responds to these challenges, combining necessary research with the construction of practical solutions and recommendations aimed at applicability and socio-economic impact.

There is a lack of awareness, at the state, societal, economic, and educational levels, of the broad and varied benefits of preserving linguistic-cultural diversity and promoting stable multilingualism; and this constitutes an obstacle to their applicability in these spheres. The advantages are linked to the human capacity for problem solving and creative thinking: "in the face of present-day economic and technological change, opening up vast prospects for creation and innovation, particular attention must be paid to the diversity of the supply of creative work" (UNESCO, 2002, p. 5).

Analysis of recent research and publications. Abroadscopeofpsycholinguisticresearchhas shown that bilingual children and adults have expanded cognitive potential, reflected in greater flexibility and capacity for task-solving and in higher intellectual and social skills (Bialystok, 1999, 2001; Bialystok & Martin, 2004; Bialystok & Senman, 2004; Costa, Hernández & Sebastián-Gallés, 2008). The use of more than one language in children as young as two years, seems to be crucial in enhancing the executive control responsible for the selection and utilization of the data necessary to solve problems and achieve goals (Poulin-Dubois et al., 2011, p. 567–579). It also offers significant advantages to the elderly, hindering cognitive decline and possibly delaying the onset of

symptoms of dementia (Bialystok, Craik & Luk 2012, p. 240–250). Minority children going through immersion education in their mother tongue always match or surpass their peers participating in programs based on the usage of a dominant language, both in classroom performance and standardized testing; in posterior academic education they tend to show much better results (Hinton, 2011, p. 298–299; Hermes, Bang, & Marin, 2012, p. 387; McCarty, 2003, p. 151–157).

Research suggests that language revitalization and the use of the mother tongue throughout the stagesofan individual's development are not only closely linked to improvements in psychological well-beingand higher self-esteem, but also to higher indexes of health; there appears to be a strong correlation between language loss, deterioration in indigenous health, symptoms associated with post-traumatic stress, and elevated suicide rates (e.g. Chandler & Lalonde, 1998; McIvor, Napoleon, & Dickie, 2009; Ball & Moselle, 2013). Heritage languages play an important protective role in addressing health crises and lowering behavioral risk factors (Hallet, 2007; Robbins & Dewar, 2011; Oster et al., 2014). We propose that the mechanism of these kinds of positive changes is the so-called "social cure"; it is known that affirmation of one's social identity improves psychological well-being and allows one to deal with stress, illness and trauma (Haslam, Jetten, & Haslam 2011). Furthermore, improvement in health indexes hassignificant economic consequences.

The purpose of the article is to study the phenomenon of the influence of ethnolinguistic identity on the language use as an aspect of psychological well-being and personal health on the basis of the analysis of experience of Ukrainian-speaking and Russian-speaking Ukrainian migrants in Poland.

Presenting main material. As a **result of empirical research**, we have studied the psychological peculiarities of language use of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language.

As a result of a data analysis on the basis of the description of statistics, we have described the general situation in the psychological sphere of language use among Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language.

Thus, in the field of ethno-linguistic vitality when comparing the representations of the Ukrainian and Russian speaking Ukrainian migrants, we obtained some significant differences. Here we briefly summarize them.

The calculation of the Group strength index followed by a comparative analysis of the statistical significance of the index differences between these speakers using the Student t-criterion gave the results that are shown in the Table 1.

Table 1

The comparison of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language' Group strength index

Index	Speakers	Average indicator	Significance of differences by the Student t-criterion
Group strength	Ukrainian	4,23	p < 0,05
	Russian	2,05	

As it can be seen from the Table 1, among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Group strength index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland.

The calculation of the Language strength index followed by a comparative analysis of the statistical significance of the index differences between these speakers using the Student t-criterion gave the results that are shown in the Table 2.

Table 2

The comparison of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language' Language strength index

Index	Speakers	Average indicator	Significance of differences by the Student t-criterion
Language strength	Ukrainian	5,07	p < 0,05
	Russian	3,13	

As it can be seen from the Table 2, among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Language strength index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland.

The calculation of the Collective Angst index followed by a comparative analysis of the statistical significance of the index differences between these speakers using the Student t-criterion gave the results that are shown in the Table 3.

Table 3

The comparison of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language' Collective Angst index

Index	Speakers	Average indicator	Significance of differences by the Student t-criterion
Collective Angst	Ukrainian	5,15	p < 0,05
	Russian	2,25	

As it can be seen from the Table 3, among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Collective Angst index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland.

The calculation of the Linguistic Angst index followed by a comparative analysis of the statistical significance of the index differences between these speakers using the Student t-criterion gave the results that are shown in the Table 4.

Table 4

The comparison of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language' Linguistic Angst index

Index	Speakers	Average indicator	Significance of differences by the Student t-criterion
Linguistic Angst	Ukrainian	4,37	p < 0,05
	Russian	2,04	

As it can be seen from the Table 4, among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Linguistic Angst index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland.

The calculation of the Acculturational stress in a for acculturational stress indexes for discrimination/prejudice;

multi-cultural relations; isolation; work; language followed by a comparative analysis of the statistical significance of the index differences between these speakers using the Students' t-criterion gave the results that are shown in the Table 5.

Table 5

The comparison of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language' Accult stress index

Index	Speakers	Average indicator	Significance of differences by the Student t-criterion
Accult_stress discrimination/prejudice	Ukrainian	4,04	p < 0,05
	Russian	3,03	
Accult_stress multi-cultural relations	Ukrainian	4,13	p < 0,05
	Russian	3,27	
Accult_stress isolation	Ukrainian	3,03	p > 0,05
	Russian	3,03	
Accult_stress work	Ukrainian	3,57	p > 0,05
	Russian	3,57	
Accult_stress language	Ukrainian	4,00	p < 0,05
	Russian	3,00	

As it can be seen from the Table 5, among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Accult_stress discrimination/prejudice; Accult_stress multi-cultural relations and Accult_stress language index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland. In the same time the Accult_stress isolation and Accult_stress work indexes are medium in meaning and seem to be similar for both groups of Ukrainian migrants in Poland.

Conclusions and prospects of the research. In the duration of the research, we analyzed the the psychological peculiarities of language use of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language. The results show us significant differences among those two groups of respondents in the field of ethnolinguistic vitality and psychological well-being.

Thus significant differences of the Group strength index show us Ukrainian speaking migrants as more inclined to apprise own group (language, cultural, national) as more important for them than the groups of others.

Significant differences of the Language strength index show us Ukrainian speaking migrants as more inclined to apprise own language (also cultural and national identity) as more important for them than the languages and identities of others.

Significant differences of the Collective Angst index show us Ukrainian speaking migrants as more inclined to have strong emotions about own group (cultural, national) and to show respect and care about it as more important for them.

Significant differences of the Linguistic Angst index show us Ukrainian speaking migrants as more inclined to have strong emotions about own language and to show respect and care about it as more important for them.

Also these facts might suggest that Ukrainian identity of Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian language is under more intensive pressure than the Ukrainian identity of Ukrainian migrants in Poland speaking Russian language.

This fact gives us more reasons for the further analysis of identity differences among Ukrainian migrants in Poland speaking Ukrainian and Russian language.

Among the Ukrainian speaking Ukrainian migrants in Poland the Accult_stress discrimination/prejudice; Accult_stress multi-cultural relations and Accult_stress language index seems to be significantly higher than among the Russian speaking Ukrainian migrants in Poland. In the same time the Accult_stress isolation and Accult_stress work indexes are medium in meaning and seem to be similar for both groups of Ukrainian migrants in Poland.

These results provide the basis for further researches on the psychological peculiarities of language use with a wider cultural context and inclusion into a sample both male and female representatives. The results of the research may be useful in the context of an implementation of the programs of psychological support for migrants. And also the results may be significant for the field of ethnic, cross-cultural and political psychology.

References

1. Ball, J. & Moselle, K. (2013). Contributions of Culture and Language in Aboriginal Head Start in Urban and Northern Communities to Children's Health Outcomes: A Review of Theory and Research. Division of Children, Seniors & Healthy Development, Health Promotion and Chronic Disease Prevention Branch, Public Health Agency of Canada.
2. Bialystok, E. & Martin, M. M. (2004). Attention and inhibition in bilingual children: evidence from the dimensional change card sort task. *Developmental Science* 7, 325–339.
3. Bialystok, E. & Senman, L. (2004). Executive processes in appearance-reality tasks: the role of inhibition of attention and symbolic representation. *Child Development*, 75, 562–579.
4. Bialystok, E. (1999). Cognitive complexity and attentional control in the bilingual mind. *Child Development*,
5. Bialystok, E. (2001). Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Bialystok, E., Craik, F. I. M. & Luk, G. (2012). Bilingualism: consequences for mind and brain. *Trends in Cognitive Sciences* 16(4), 240–250.
7. Chandler, M. & Lalonde, C. (1998). Cultural Continuity as a Hedge against Suicide in Canada's First Nations. *Transcultural Psychiatry*, 35, 191–219.
8. Child Language Research and Revitalization Working Group. (2017). Language documentation, revitalization and reclamation: Supporting young learners and their communities. Waltham, MA: EDC.
9. Costa, A., Hernández, M. & Sebastián-Gallés, M. (2008). Bilingualism aids conflict resolution: evidence from the ANT task. *Cognition*, 106(1), 59–86.
10. Danyliuk, I. V. & Shykovets, S. O. (2018). An attitude to nature: the dichotomy "human – nature" or the measure of human domination over nature as a cultural indicator. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*, 1(8), 10–17.
11. Danyliuk, I. V., Shykovets, S. O. & Mambetova, A. A. (2017). Psychological peculiarities of mentality of the representatives of the regional communities in Ukraine as a key point for understanding of social crisis in Ukraine. *International Journal of Education & Development*, 2(1), 8–12.
12. Dorian, N. C. (1981). *Language death: The life cycle of a Scottish Gaelic dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
13. Dorian, N. C. (1986). Abrupt transmission failure in obsolescing languages: How sudden they "tip" to the dominant language communities and families. In: V. Nikiforidu, M. V. Clay, M. Niepokuj & D. Feder (eds.) *Proceedings of the twelfth annual meeting of the Berkeley Linguistics Society* (pp. 72–83). Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
14. EUROPEANS AND THEIR LANGUAGES, Special Eurobarometer 386 / Wave EB77.1 Special Eurobarometer, European Commission http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf.
15. Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
16. Fritzsche, I., Jonas, E. & Fankhänel, T. (2008). The role of control motivation in mortality salience effects on in-group support and defense. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(3), 524–541.
17. Giles, H., & Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68(1), 69–99.
18. Grinevald, C. (1998). Language Contact and Language Degeneration. In: F. Coulmas (ed.), *The handbook of sociolinguistics* (pp. 176–184). Blackwell Reference Online.
19. Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European review of social psychology*, 11(1), 223–255.
20. Kim, S., Wang, Y., Deng, S., Alvarez, R., & Li, J. (2011). Accent, perpetual foreigner stereotype, and perceived discrimination as indirect links between English proficiency and depressive symptoms in Chinese American adolescents. *Developmental Psychology*, 47(1), 289–301.
21. Maercker, A., & Müller, J. (2004). Social acknowledgment as a victim or survivor: A scale to measure a recovery factor of PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 17(4), 345–351.
22. McIvor, O., Napoleon, A. & Dickie, K. (2009). Language and Culture as Protective Factors for At-Risk Communities. *Journal of Aboriginal Health* 5(1), 6–25.
23. Nettle, D. & Romaine, S. (2000). *Vanishing Voices. The Extinction of the World's Languages*. Oxford: Oxford University Press.
24. O'Shannessy, C. (2011). Language contact and change in endangered languages. In P. Austin & J. Sallabank (eds.), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages* (pp. 78–99). Cambridge: Cambridge University Press.
25. Oster, R. T., Grier, A., Lightning, R., Mayan, M. J. & Toth, E. L. (2014). Cultural continuity, traditional indigenous language, and diabetes in Alberta First Nations: A mixed methods study. *International Journal for Equity in Health* 13(1), 148–168.
26. Poulin-Dubois, D., Blaye, A., Couty, J. & Bialystok, E. (2011). The effects of bilingualism on toddlers' executive functioning. *Journal of Experimental Children Psychology*, 108(3), 567–579.
27. Robbins, J. A. & Dewar, J. (2011). Traditional Indigenous approaches to healing and the modern welfare of traditional knowledge, spirituality and lands: a critical reflection on practices and policies taken from the Canadian Indigenous example. *The International Indigenous Policy Journal* 2(4), 1–17.
28. Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social identity complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6 (2), 88–106.
29. Sasse, H. J. (1992). Theory of language death. In: M. Brenzinger (ed.), *Language Death* (pp. 7–30). New York: Mouton de Gruyter.
30. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
31. UNESCO (2002). *Universal Declaration on Cultural Diversity*, Cultural Diversity, Series No. 1.
32. Wated, G., & Sanchez, J. I. (2006). The role of accent as a work stressor on attitudinal and health-related work outcomes. *International Journal of Stress Management*, 13(3), 329–350.

Надійшла до редколегії 12.04.19

Іван Данилюк, д-р психол. наук, проф.,
Сергій Шиковець, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МОВИ УКРАЇНОМОВНИМИ ТА РОСІЙСЬКОМОВНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ МІГРАНТАМИ В ПОЛЬЩІ

Наведено результати вивчення та практичного аналізу явища впливу етнолінгвістичної ідентичності на формування образу мови, а також психологічного благополуччя та здоров'я особистості україномовних та російськомовних українських мігрантів у Польщі. Здійснено спробу розкрити значення вітального стану лінгвістичної ідентичності як засобу для досягнення психологічного благополуччя особистості в сучасному мультикультурному суспільстві. Також описано перспективи дослідження проблеми впливу етнолінгвістичної ідентичності та психологічного благополуччя і здоров'я особистості представників мовних спільнот України та груп мігрантів із прогнозуванням можливих сфер застосування отриманих результатів.

Ключові слова: етнолінгвістична ідентичність, психологічні складові етнолінгвістичної ідентичності, психологічне благополуччя особистості, здоров'я особистості, вітальний стан етнолінгвістичної ідентичності, етнолінгвістичні спільноти.

Іван Данилюк, д-р психол. наук, проф.,
Сергей Шиковец, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯЗЫКА УКРАИНОЯЗЫЧНЫМИ И РУССКОЯЗЫЧНЫМИ УКРАИНСКИМИ МИГРАНТАМИ В ПОЛЬШЕ

Приведены результаты изучения и практического анализа явления влияния этнолингвистической идентичности на формирование образа языка, а также психологического благополучия и здоровья личности украиноязычных и русскоязычных украинских мигрантов в Польше. Была предпринята попытка раскрыть значение приветственного состояния лингвистической идентичности как средства для достижения психологического благополучия личности в современном мультикультурном обществе. Также описаны перспективы исследования проблемы влияния этнолингвистической идентичности и психологического благополучия и здоровья личности представителей языковых сообществ Украины и групп мигрантов с прогнозированием возможных сфер применения полученных результатов.

Ключевые слова: этнолингвистическая идентичность, психологические составляющие этнолингвистической идентичности, психологическое благополучие личности, здоровье личности, приветственное состояние этнолингвистической идентичности, этнолингвистические сообщества.

Наріман Дарвішов, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ДИСПОЗИЦІЇ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ В ОСІБ ІЗ ЗАЛЕЖНІСТЮ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Стаття присвячена дослідженню специфіки вияву особистісних диспозицій, що регулюють процес прийняття рішення у осіб із залежністю від психоактивних речовин. Шляхом порівняння двох груп: залежних від психоактивних речовин та осіб без залежності, згідно з обраними змінними за допомогою статистичного критерію Манна-Уїтні, виявлені специфічні особливості для групи залежних тенденції вияву особистісних диспозицій, що регулюють процес прийняття рішення. Виявлені особливості можуть бути пов'язані з явищем залежності та впливати на процес прийняття рішення.

Ключові слова: прийняття рішення; залежність; психоактивні речовини; особистісні диспозиції; толерантність до невизначеності; сприйняття часової перспективи; стратегії прийняття рішення.

Вступ. Процес прийняття рішення являє собою комплексний психологічний феномен, що визначає динаміку поведінки людини, як на рівні забезпечення волевої регуляції активності, так і при виборі життєвого шляху особистості. Цей феномен підпорядковується низці психологічних факторів, які виконують регуляторну роль і можуть бути описані як особистісні диспозиції. Враховуючи, що явище залежності від психоактивних речовин передбачає специфічну організацію особистісних диспозицій, ми передбачаємо, що деякі з цих специфічно виражених диспозицій закономірно впливають на процес прийняття рішення.

Мета дослідження: дослідити особливості психологічних характеристик, асоційованих із процесом прийняття рішень у осіб зі встановленою залежністю від психоактивних речовин.

Науково-дослідницькі завдання:

1. Встановити психологічні диспозиції, що асоційовані із процесом прийняття рішення.

2. Запропонувати дослідницьку модель, що дозволяє встановити характерні особливості процесу прийняття рішень у осіб із залежністю від психоактивних речовин.

3. Проінтерпретувати та узагальнити дані, отримані за дослідницькою моделлю, на предмет виявлення специфіки регуляторних диспозицій процесу прийняття рішення у осіб із залежністю від психоактивних речовин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Згідно з тезою А. Бечара (2005), наркоманія є результатом втрати балансу між двома різними, проте інтегрованими мозковими системами, що контролюють прийняття рішень: 1) імпульсивною підкірковою системою, що обробляє інформацію про можливу користь і шкоду імпліцитно та в масштабі короткотермінових перспектив (тут і зараз); 2) рефлексивною системою кори, що дозволяє оцінювати користь чи шкоду усвідомлено в довготерміновій перспективі. Після процесу соціалізації рефлексивна система бере на себе імпульсивну систему, керуючи найважливішою соціальною поведінкою. Цей контроль не є абсолютним по суті. Гіперактивність імпульсивної системи може призвести до підпорядкування їй рефлексивної системи. Автор припускає, що в деяких випадках психоактивні речовини можуть гіперактивувати імпульсивну систему. Вона може модулювати, спотворювати або захоплювати когнітивні ресурси, необхідні для нормального функціонування рефлексивної системи і для реалізації сили волі у протистоянні наркотикам [1]. Таким чином, взаємодія імпульсивної та рефлексивної системи, а саме домінування однієї над іншою можна розглядати як один із ключових факторів прийняття рішень, за яким спостерігається принципова відмінність процесу прийняття рішень у осіб із залежністю від психоактивних речовин.

Зазначимо, що неусвідомленість у процесі прийняття рішення не трактується однозначно як ознака імпульсивності. Неусвідомлені автоматичні емоційні процеси можуть виявлятися в адаптивній та продуктивній формі: інтуїції – здатності швидко знаходити правильні рішення без усвідомлення всіх інформаційних ланок процесу прийняття рішення [4].

При цьому варто розмежовувати особистісну здатність до інтуїтивної обробки інформації та схильність до використання інтуїції [5].

Починаючи із другої половини ХХ ст. і до сучасності специфіка процесу прийняття рішення активно досліджувалась. І. Яніс та Л. Манн запропонували модель, в якій прийняття рішення тлумачиться як мотиваційний конфлікт для особистості, подолання якого можливе за допомогою чотирьох стратегій, у відповідь на конфлікт прийняття рішення – пильність, прокрастинація (зволікання), уникнення та надпильність [3].

Стратегія пильності являє собою ретельний розгляд альтернатив перед прийняттям рішення. Стратегія уникнення ініціюється у тому випадку, коли напруга у мотиваційному конфлікті прийняття рішення відчувається індивідом як надмірна, а сама ситуація вибору має значущу негативну цінність для індивіда. Прокрастинація, або зволікання, у прийнятті рішення не означає повну відмову від вибору, однак впливає на якість цього вибору, адже замість ретельного аналізу та зважування альтернатив, індивід відтерміновує вибір, позбавляючи себе необхідних ресурсів, часу та інформації. Надпильність або інакше – панічна імпульсивність є характерною стратегією у випадку, коли під час прийняття рішення особа перебуває під великим стресом через можливі втрати суб'єктивно цінних ресурсів, часових обмежень або через суб'єктивно низьку оцінку власних можливостей у пошуку рішення [6].

Тривалість між вибором і отриманням винагороди, а саме моментом ухвалення вибору та його наслідків у часовій перспективі є ще одним важливим параметром, який регулює процес прийняття рішення. Відтермінований результат вибору зменшує суб'єктивну цінність винагороди. Дане явище називається похибкою дисконтування, а вираженість цього ефекту є індивідуально-варіативною [9].

Разом із тим, оптимальний процес прийняття рішень передбачає можливість вибору найбільш суб'єктивно цінного варіанта з ряду альтернатив, ураховуючи як їхні короткотермінові, так і довготермінові наслідки. Споживання наркотиків є вибором із короткотривалими позитивними наслідками, але довготермінові негативні наслідки трактуються як патологічні. Крім того, зловживання наркотиками негативно впливає на когнітивно-поведінкові механізми, що беруть участь у процесі прийняття рішень, а саме: імпульсивність, підвищення схильності до ризикових альтернатив, більшу чутливість до зовні привабли-

ливих винагород. Ці зміни призводять до ще більшої схильності до вживання наркотиків [8].

Прийняття рішень відносно недавно було переосмислено у психологічних дослідженнях з метою охоплення динамічного контролю невизначеності, доповнюючи дихотомію раціонально-ірраціональної, когнітивно-емоційної та інших опозицій у регуляторних структурах процесу прийняття рішень. Толерантність та інтолерантність до невизначеності є ключовими змінними в загальній системі особистісного регулювання вибору та прийняття рішень в умовах невизначеності. Толерантність до невизначеності розуміється як особистісна здатність продуктивно діяти в умовах невизначеності, вирішувати завдання, що характеризуються значним ступенем невизначеності [2].

Інтолерантність до невизначеності розуміється, у першу чергу, як особистісна тенденція сприймати невизначеність як стресовий фактор, який негативно відображається на когнітивній продуктивності людини, а ситуації невизначеності сприймати як принципово негативні [7].

Таким чином ми передбачаємо, що особистісні регуляторні механізми процесу прийняття рішень можна описати через низку змінних, зокрема – притаманні копінг-стратегії, специфіку інтуїтивних процесів та тенденцію до використання інтуїтивної стратегії, особливості сприйняття часової перспективи в процесі прийняття рішення, а також через толерантність та інтолерантність до невизначеності.

Дослідницька гіпотеза передбачає наявність відмінностей між групою без залежності та групою залежних за особистісними параметрами, що асоційовані з

регуляцією процесу прийняття рішення. Доповнити дослідницьку гіпотезу можна передбаченням того, що у групі залежних будуть менш виражені адаптивні параметри прийняття рішення і більш виражені дезадаптивні, на відміну від групи без залежності.

Дослідницька модель. Маючи на меті описати процес прийняття рішення структурно повно, ми обрали основні параметри, що детермінують його специфіку, які можна дослідити існуючими психометричними інструментами, а саме: стратегії прийняття рішень – пильність, надпильність, уникнення вибору та прокрастинація – "Мельбурнський опросник прийняття рішень" в адаптації Т. Корнілової; толерантність до невизначеності, інтолерантність до невизначеності, міжособистісна інтолерантність до невизначеності – "Новый опросник толерантности к неопределенности" в адаптації Т. Корнілової; негативне минуле, позитивне минуле, майбутнє, гедоністичне теперішнє, фаталістичне теперішнє – "Опросник временной перспективы Зимбардо" в адаптації А. Сирцової; інтуїтивна здібність та використання інтуїції – "Опросник интуитивного стиля Эпштейна" в адаптації Т. Корнілової.

Кількість досліджуваних становила 125 осіб, із яких 60 із встановленою залежністю від психоактивних речовин (далі – група залежних) та 65 – особи, які не мають установленної залежності від психоактивних речовин (далі – група без залежності).

Отримані результати були статистично опрацьовані за допомогою критерію порівняння рангових сум Манна-Уїтні на базі пакету статистичних програм SPSS-20.

Таблиця 1

Зведені результати статистичної обробки даних двох вибірок за диспозиціями, що регулюють процес прийняття рішення

Змінна в моделі	Значущість	Рішення щодо нульової гіпотези	Середній ранг для групи без залежності	Середній ранг для групи із залежністю від ПАР
Пильність	0,001	Відхиляється	73,56	51,53
Прокрастинація	0,432	Приймається	60,57	65,63
Уникнення вибору	0,207	Приймається	59,08	67,24
Надпильність	0,004	Відхиляється	54,18	72,55
Толерантність до невизначеності	0,000	Відхиляється	83,88	40,38
Інтолерантність до невизначеності	0,000	Відхиляється	84,13	40,11
Здібність до інтуїції	0,025	Відхиляється	56,04	70,54
Використання інтуїції	0,496	Приймається	56,30	60,55
Орієнтація на майбутнє	0,009	Відхиляється	66,92	50,64
Позитивне минуле	0,526	Приймається	56,46	60,41
Гедоністичне теперішнє	0,016	Відхиляється	55,48	71,15
Фаталістичне теперішнє	0,148	Приймається	53,84	62,85
Негативне минуле	0,037	Відхиляється	51,77	64,78

Розподіл значень у вибірках відрізняється для восьми змінних, для п'яти змінних відмінностей у групі не виявлено.

Показники шкали "пильність" для групи досліджуваних без виявленої залежності (група 1) виявилися в середньому вищими, ніж у групі осіб, які залежні від психоактивних речовин (група 2). Середній ранг для групи 1 (73,56) є значно вищим, ніж для групи 2 (51,53). Загалом, це збігається з попередніми дослідницькими очікуваннями, оскільки конструкт "пильність" релевантний адаптивним стратегіям прийняття рішення, що дозволяють робити більш усвідомлений вибір, уникати ситуацій, які сприятимуть розвитку залежності та забезпечують вольовий контроль поведінки, гальмуючи імпульси до вживання психоактивних речовин.

Для шкали "прокрастинація" статистичних відмінностей у розподілі всередині груп не виявлено. Тобто всередині груп спостерігаються приблизно однакові тенденції щодо схильності відкладати процес вибору через мотиваційну напругу. Тобто, як сама схильність до

вживання психоактивних речовин, так і можливі зміни у когнітивних процесах із прокрастинацією не пов'язані.

Для шкали "уникнення вибору" також не виявлено статистично значущих відмінностей у розподілі всередині групи залежних та всередині групи без залежності. Тобто, спираючись на отримані дані, ми не можемо стверджувати, що стратегія "уникнення вибору" є більш притаманною тій чи іншій вибірці досліджуваних, і схильність уникати прийняття рішення через мотиваційну напругу для залежних від психоактивних речовин, у осіб не має специфічних виявів.

Середній ранг за ознакою "надпильність" виявився вищим для групи 2 (72,55), ніж для групи 1 (54,18). У цілому це узгоджується з дослідницькими очікуваннями, адже шкала надпильності вимірює самооцінювання власних непродуктивних копінгів прийняття рішення, зокрема імпульсивність та метушливість у прийнятті рішення. Це, у свою чергу, може сприяти поведінці, яка асоційована з імпульсивним вживанням психоактивних речовин.

Середній ранг для шкали "толерантність до невизначеності" є вищим для групи 1 (83,88), ніж для групи 2 (40,38). Також бачимо, що для групи без залежності більш притаманні крайні високі значення, у той час як для групи залежних притаманні середні та низькі значення. Тобто, у середньому, особи без залежності від психоактивних речовин почувають себе суб'єктивно простіше в ситуаціях невизначеності, життєвих викликів та в неоднозначних життєвих контекстах. Ми припускаємо, що для групи залежних вживання психоактивних речовин може виступати як компенсаторний копінг потрібного для оптимальної толерантності до невизначеності.

Середній ранг для шкали "інтолерантність до невизначеності" є вищим для групи 1 (84,13), ніж для групи 2 (40,11). Такі дані, на перший погляд, не узгоджуються з даними аналізу розподілу показників за шкалою "толерантність до невизначеності". Однак наголосимо на тому, що "інтолерантність до невизначеності" є окремим конструктом, що змістовно не відображає лише полярні поведінкові феномени до конструкту "толерантність до невизначеності". Отриманий розподіл показників ми можемо проінтерпретувати через таке припущення: досліджувані без залежності від психоактивних речовин можуть бути більш схильними до впровадження та систематизації у своєму житті.

Середній ранг для фактора "інтуїтивна здібність" є вищим у групі 2 (56,04) і нижчим у групі 1 (70,54). Тобто, особам із залежністю більш притаманно враховувати інтуїтивні способи обробки інформації у процесі прийняття рішення. Вищі показники за шкалою "інтуїтивна здібність" також асоційовані з активним використанням імпліцитних когнітивних процесів, що також розглядаються дослідниками як компоненти емоційного інтелекту. Дані дозволяють відмітити превалювання у групі залежних осіб адаптивної диспозиції, що модулює процес прийняття рішення, порівняно із групою осіб без виявленої залежності. Ми припускаємо, що превалюючі інтуїтивні процеси в когнітивній сфері залежної особистості можуть виступати як компенсаторні відносно занижених раціонально-рефлексивних процесів, приймаючи домінуючу роль стосовно них.

Для шкали "використання інтуїції" статистичних відмінностей у розподілі всередині груп не виявлено. Це дозволяє резюмувати, що групі залежних не притаманно більше використовувати інтуїцію у прийнятті рішень, не дивлячись на те, що інтуїтивна здібність у цій групі виражена загалом сильніше. Таким чином, хоча інтуїтивні механізми і превалюють у когнітивній сфері залежних осіб, вони не демонструють загальної тенденції використовувати здебільшого інтуїцію.

Середній ранг для фактора "сприйняття майбутнього" є вищим у групі 1 (66,92) і нижчим у групі 2 (50,64). Це може свідчити про те, що для залежних осіб менш притаманно враховувати в процесі прийняття рішення довготермінову часову перспективу та можливі майбутні наслідки обраних поведінкових альтернатив. Шкала "сприйняття майбутнього" також асоційована з наявністю в особистості цілей та планів на майбутнє. Ми робимо висновки, що наявність цілей та планів на майбутнє менш притаманні залежним особам. Зокрема, це може виявлятися як вибір на користь використання психоактивної речовини, не зважаючи на деструктивні наслідки для особистості – абстиненція, негативні фізіологічні зміни, поступове зниження якості життя.

Для фактора "позитивне минуле", що асоційований зі ступенем позитивного сприйняття власного досвіду як джерела інформації для прийняття рішення, різниці у розподілі значень між групами досліджуваних не виявлено. Відповідно, ми можемо припустити, що явище залежності від психоактивних речовин не передбачає взаємовпливу із цим фактором, ніяк його не модулює,

або ж фактор позитивного сприйняття власного минулого ніяк не впливає на виникнення та розвиток залежності.

Середній ранг для фактора "гедоністичне теперішнє" є вищим у групі 2 (71,15) і нижчим у групі 1 (55,48). У цілому, ця тенденція узгоджується з отриманими даними стосовно "сприйняття майбутнього". Для залежних осіб більш характерною є орієнтація на отримання позитивних відчуттів тут і зараз, при чому майбутні негативні наслідки враховуються менше, так само як і рішення, що можуть призвести до більш адаптивних наслідків у майбутньому.

Для фактора "фаталістичне теперішнє" не виявлено відмінностей у розподілі значень між дослідженими групами. Зауважимо, що фактор стосується скоріше філософських установок стосовно теперішньої ситуації, а також переконань стосовно свободи волі людини, у рамках чого доволі складно відслідкувати шляхи можливої детермінації цього фактора явищем залежності, так само як і тлумачити фактор "фаталістичного теперішнього" як можливу причину виникнення залежності.

Середній ранг для фактора "негативне минуле" є вищим у групі 2 (55,48) і нижчим у групі 1 (71,15). Змістовне наповнення шкали "негативне минуле" асоційовано із тривожністю, депресивністю, імпульсивністю, дратівливістю та низькою самооцінкою. Тобто "негативне минуле" опосередковано пов'язане з мотивацією до вживання психоактивних речовин з метою зменшення або нівелювання суб'єктивно неприємних відчуттів.

Висновки: Запропонована нами дослідницька модель дозволяє визначити відмінності за низькою особистісних диспозицій, що регулюють процес прийняття рішення. Разом із урахуванням змінних, що не продемонстрували значущих відмінностей у розподілі, ми можемо локалізувати та виокремити специфічні тенденції у процесі прийняття рішення, притаманні особам із залежністю від психоактивних речовин:

1. Превалювання імпульсивних механізмів прийняття рішення над рефлексивними. Прийняття рішень є менш усвідомленим для залежних осіб, відповідно, менше простору можливостей ініціювати свідомий волевільний контроль та переоцінку альтернатив. Вищі показники за шкалою "надпильність" свідчать не лише про притаманну імпульсивність, а й про надмірну збудливість у процесі прийняття рішення, що може виявлятися у вигляді тривоги, паніки тощо. Ретельне оцінювання альтернатив у процесі прийняття рішення є менш властивим для залежних осіб, що відображають результати за шкалою "пильність". Це вказує на тенденцію до прийняття рішень більш імпульсивним способом, і робить більш упередженими процеси раціонального регулювання, особливо в умовах стресу.

2. Наявна відмінність в адаптивних особистісних рисах, що регулюють процес прийняття рішення. Менша вираженість особистісних диспозицій, що дозволяють робити процес прийняття рішення свідомо зваженим та продуктивним в умовах невизначеності, адже досліджувані із залежністю від психоактивних речовин набирали менше балів за шкалами "пильність", "толерантність до невизначеності". Разом із тим, групі, яка залежна від психоактивних речовин, притаманна в середньому вища інтуїтивна здібність, досліджувані загалом уважають власну інтуїцію достатньо надійним способом прийняття рішення, щоб покладатися на неї у процесі прийняття рішень. При цьому залежні особи виявилися менш інтолерантними до невизначеності. Нагадаємо, що інтолерантність до невизначеності не є оберненим полюсом конструкту толерантності до невизначеності. Тобто, можна припустити, що для залежних осіб адаптивну функцію в неоднозначних ситуаціях відіграє нижча інтолерантність до невизначеності, а для осіб без залежності – вища толерантність до невизначеності.

3. Часовій перспективі залежних осіб притаманна орієнтація на отримання стимуляції тут і зараз, на сьогодні, із менш вираженою орієнтацією в майбутнє. Тобто у ситуації прийняття рішення для залежних осіб більш вагомою буде корисність альтернативи, що доступна тут і зараз, у той час як корисність альтернативи, що буде доступна згодом, є менш вагомою. Це закономірно може призводити до зменшення значущості більш корисних альтернатив у довготривалій перспективі. У деяких випадках дана закономірність може виявлятися як ігнорування терапевтичних, реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання залежності, а також призводити до рецидиву вживання психоактивних речовин за рахунок більшої вагомості у теперішньому та менш усвідомленої шкоди в майбутньому.

4. Більш виражене сприйняття минулого як джерела негативної стимуляції може формувати у залежних осіб мотивацію до її зменшення через вживання психоактивних речовин. Разом із тим, негативний досвід минулого не відобразив у даній дослідницькій моделі причетності до наочності через негативні стимули, зокрема через негативні наслідки вживання психоактивних речовин у минулому, як аргумент проти повторного їх вживання.

5. Частина особистісних параметрів, асоційованих із регуляцією процесу прийняття рішення, що увійшли до дослідницької моделі, значущо не відрізняються у вибірці осіб із залежністю від психоактивних речовин. Даними змінними є "прокрастинація", "уникнення вибору", "використання інтуїції", "позитивне минуле" та "гедоністичне теперішнє". Ми схилиємося до висновку, що перераховані змінні не є значущо асоційованими з явищем залежності від психоактивних речовин, і не можуть детермінувати залежність або ж детермінуватися залежністю.

Тобто, відмінність залежних осіб – в особистісних механізмах, що регулюють процес прийняття рішення, загалом можна локалізувати в рамках переважання імпліцитних, швидких, інтуїтивних процесів, здебільшого імпульсивних за ступенем самоконтролю та орієнтованих на тут і зараз, замість урахування довготривалих перспектив та рефлексії у процесі прийняття рішення.

Перспективи подальших досліджень: Запропонована дослідницька модель відкрита до модифікації.

Лонгітюдний план дослідження дозволить отримати більш точну картину змін у процесі прийняття рішення, спричинених уживанням психоактивних речовин та розвитком залежності. Такий дослідницький план гіпотетично дозволить виокремити: 1) особистісні характеристики, що були виражено відмінними у залежних осіб на початку вживання психоактивних речовин та розвитку залежності; 2) особистісні характеристики, що не відрізнялися на перших етапах розвитку залежності та значущо змінювалися паралельно прогресуванню залежності; 3) особистісні

характеристики, що ніяк не відрізняються ні на етапі первинного зрізу, ні в динаміці.

Ми вважаємо доцільним подальшу диференціацію вибірки залежних за типами обраної психоактивної речовини. Це дозволить виокремити риси, загалом притаманні залежним від психоактивних речовин та специфічні риси, що можуть бути асоційовані з вибором конкретної речовини та розвитком залежності від неї.

Список використаних джерел

1. Bechara A. Decision making, impulse control and loss of willpower to resist drugs: a neurocognitive perspective // *Nature neuroscience*. – 2005. – Т. 8. – № 11. – С. 1458.
2. Gigerenzer G. Simply rational: Decision making in the real world. – Evolution and Cognition, 2015.
3. Janis I. L., Mann L. Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment. – Free press, 1977.
4. Klein G. A naturalistic decision making perspective on studying intuitive decision making // *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. – 2015. – Т. 4. – № 3. – P. 164–168.
5. Kornilova T. V., Kornilov S. A. Intuition, intelligence, and personality traits (the results of trying and testing Rational Versus Experiential Inventory by S. Epstein et al.) // *Psikhologicheskoe issledovaniya*. – 2013. – Т. 6. – № 28. – P. 5.
6. Mann L., Tan C. The hassled decision maker: The effects of perceived time pressure on information processing in decision making // *Australian Journal of Management*. – 1993. – Т. 18. – № 2. – P. 197–209.
7. Pavlova E. M., Kornilova T. V. The Role of the Triad of Traits "Tolerance for Uncertainty–Emotional Intelligence–Intuition" in Self-Assessed Creativity in Creative Professionals // *Psychological-Educational Studies*. – 2019. – Т. 11. – № 1. – P. 107–117.
8. Verdejo-Garcia A. et al. Stages of dysfunctional decision-making in addiction // *Pharmacology Biochemistry and Behavior*. – 2018. – Vol. 164. – P. 99–105.
9. Wittmann M., Paulus M. P. Decision making, impulsivity and time perception // *Trends in cognitive sciences*. – 2008. – Т. 12. – № 1. – P. 7–12.

References

1. Bechara A. Decision making, impulse control and loss of willpower to resist drugs: a neurocognitive perspective // *Nature neuroscience*. – 2005. – Т. 8. – № 11. – С. 1458.
2. Gigerenzer G. Simply rational: Decision making in the real world. – Evolution and Cognition, 2015.
3. Janis I. L., Mann L. Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment. – Free press, 1977.
4. Klein G. A naturalistic decision making perspective on studying intuitive decision making // *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. – 2015. – Т. 4. – № 3. – P. 164–168.
5. Kornilova T. V., Kornilov S. A. Intuition, intelligence, and personality traits (the results of trying and testing Rational Versus Experiential Inventory by S. Epstein et al.) // *Psikhologicheskoe issledovaniya*. – 2013. – Т. 6. – № 28. – P. 5.
6. Mann L., Tan C. The hassled decision maker: The effects of perceived time pressure on information processing in decision making // *Australian Journal of Management*. – 1993. – Т. 18. – № 2. – P. 197–209.
7. Pavlova E. M., Kornilova T. V. The Role of the Triad of Traits "Tolerance for Uncertainty–Emotional Intelligence–Intuition" in Self-Assessed Creativity in Creative Professionals // *Psychological-Educational Studies*. – 2019. – Т. 11. – № 1. – P. 107–117.
8. Verdejo-Garcia A. et al. Stages of dysfunctional decision-making in addiction // *Pharmacology Biochemistry and Behavior*. – 2018. – Vol. 164. – P. 99–105.
9. Wittmann M., Paulus M. P. Decision making, impulsivity and time perception // *Trends in cognitive sciences*. – 2008. – Т. 12. – № 1. – P. 7–12.

Надійшла до редколегії 12.06.19

Nariman Darvishov, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL DISPOSITIONS THAT REGULATES DECISION-MAKING PROCESS OF DRUG ADDICTS

The article is devoted to the research of dispositions, that regulates decision-making process of drug addicts. Decision making process is often marked as one of a key links, that leads to addiction and then became impaired of it. Comparing two groups by Mann-Whitney statistic criteria – a group of addicts and group of non-addicts have shown a list of specific tendencies in the manifestation of personal dispositions, that confirmed as decision-making moderators.

For the group of addicts is more inherently to have a higher degree of hypervigilance and intuitive ability, than for a control group, less inherently to have a higher level of vigilance, tolerance for ambiguity, as well as high intolerance for ambiguity. This points to tendency to make decisions in more impulsive way, and make more biased processes of rational regulation, especially in stress-rich environment. As for the perception of the temporal perspective, the orientation towards the hedonistic "here and now" before future consequences is more appropriate. Therefore, addicts time perception is another important axis of decision-making process analysis. Such features could be linked to addiction phenomena and must be taken into account in future rehabilitation program development.

Keywords: Decision-making; substance addiction; personality disposition; ambiguity tolerance; time perspective perception; decision making strategy.

Нариман Дарвишов, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДИСПОЗИЦИИ, РЕГУЛИРУЮЩИЕ ПРОЦЕСС ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ У ЛИЦ С ЗАВИСИМОСТЬЮ ОТ ПСИХОАКТИВНЫХ ВЕЩЕСТВ

Статья посвящена исследованию специфики проявления личностных диспозиций, которые регулируют процесс принятия решений, у лиц с зависимостью от психоактивных веществ. Путем сравнения двух групп: зависимых от психоактивных веществ и лиц без зависимости, по выбранным переменным через статистический критерий Манна-Уитни, обнаружены специфические, для группы зависимых, тенденции проявления личностных диспозиций, регулирующих процесс принятия решений. Выявленные особенности могут быть связаны с явлением зависимости и влияют на процесс принятия решения.

Ключевые слова: принятие решений; зависимость; психоактивные вещества; личностные диспозиции; толерантность к неопределенности; восприятие временной перспективы; стратегии принятия решений.

УДК 159.9.072

Катерина Ільясова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТІЛЕСНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Стаття присвячена проблемі тілесності як психологічному феномену. Проблема тіла і тілесності людини підіймається у багатьох напрямках психології. Однак психологія тілесності не є достатньо опрацьованим напрямом дослідження. Досліджується генезис поняття "тіло" у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Особливо потребує уваги аналіз чинників, що впливають на сприйняття власної тілесності. Тілесність розуміється як соціокультурний феномен – перетворене під впливом соціальних і культурних чинників тіло людини, що володіє соціокультурними значеннями та смислами. Аналізується психологія тілесності в історичному аспекті та з позиції різних наукових підходів. Зазначається, що в сучасних психологічних дослідженнях намічається тенденція до диференціації розгляду різних аспектів тілесності. Проведено теоретичний аналіз сучасних психологічних досліджень у сфері тілесності. В епоху глобалізації, в умовах віртуалізації соціокультурного простору тіло перетворюється в апофеоз еклектизму, в якому змішується все те, що здавалося непоміжним. На основі емпіричного дослідження вивчено рівень задоволення власним тілом клієнтів косметологічних та медичних закладів. Описано результати дослідження задоволення власним тілом клієнтів косметологічних закладів. Окреслено перспективи подальших розвідок.

Ключові слова: тілесність, тіло, "соціальне тіло", психологічні дослідження, косметологія, пластична хірургія.

Постановка проблеми. Проблема людського тіла як одного із засобів соціальної комунікації та соціального впливу була актуальною у всі історично-культурні етапи розвитку людства. Тіло репрезентує себе у сфері сексуальності, еротики, суспільної взаємодії, релігійного досвіду (у формі "тілесного смирення") та влади. Із античних часів тіло стало об'єктом дослідження. До цієї теми зверталися Сократ, Платон, Арістотель, Епікур, Спіноза та Гіппократ. Апостол Павло звертав увагу на важливість ставлення до тіла, говорячи: "Хіба ж не знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа, який живе у вас?" (1 Кор. 6 : 19).

Тілесність як філософський і соціально-психологічний феномен стала предметом дослідження А. Арто, Ж.-П. Сартра, Р. М. Гайдеггера, А. Лоурена, Л. Фейербаха, Ф. Ніцше, Р. Барта, М. Мосса, Е. Гідденса, Ж. Деррідо, Т. Ейса, М. Фуко, Т. Лукмана, Л. Виготського, О. Леонтьєва, Г. Мерабишвілі. Тривалий час переважала думка, що тіло належить до сфери природи, а не культури. Під "тілом", зазвичай, розуміють фізичний об'єкт, який позбавлений духовності. Тобто, коли йдеться про тіло, то мають на увазі або природничо-науковий підхід (біологічний, фізіологічний організм) або естетичний (культурний елемент) чи практичний (повсякденне розуміння тіла) підходи.

Тілесність стала великим полем для наукових пошуків, оскільки являє собою багатовимірне поняття, яке функціонує у трьох вимірах: біологічному (природному) – тіло, внутрішній тілесності, зовнішній тілесності, і конструюється на їхньому перетині. Тіло стало об'єктом трансформації сучасної науки. Нові відкриття та виклики сьогодення: від появи нових лікувальних засобів і зброї бактеріологічної війни до індустрії моди й нових стереотипів фізичної краси у своїй основі опираються на тілесну проблематику. Актуальність проблеми дослідження феномена тілесності на сучасному етапі обумовлюється в першу чергу тим, що людська тілесність так чи інакше вбудована в будь-який вид діяльності – наше тіло бере участь у всьому, що ми робимо. За до-

помогою тіла ми пред'являємо себе і взаємодіємо з навколишнім світом. Наше тіло і все, що з ним пов'язане, є одним із основних засобів самовираження [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових та публіцистичних напрацювань засвідчив різноманітність у підходах до розуміння цього складного феномена. Філософи, культурологи, психологи у своїх доробках поєднували поняття "тілесного" та "естетичного", знаходячи взаємозв'язки між ними. Екзистенціалісти розглядали тіло як першоджерело чутливості, завдяки якому людина здатна пізнавати навколишній світ (Х. Ортега-і-Гассет, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Мерло-Понті). Філософ Ж. Бодрійєр називав тіло елементом (одиноцею) товарно-знакових відносин споживачього (постмодерного) суспільства, отожднюючи поняття "мода" та "гіперсексуальність". Філософ і культуролог М. Фуко інтегрував тіло у широкую "мікрофізику влади". Соціолог Е. Дюркгейм бачив у тілі "чинник індивідуальності". Психоаналітик та філософ культури К.-Г. Юнг доводив, що тілесність людини може включати в себе не тільки власне "Я", але й "Я Іншого" та архетипи соціального безсвідомого. Психологи З. Фройд, Г. Калеро, А. Піз пов'язували тіло з невербальною комунікацією між людьми.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних психологічних аспектів тілесності, а також чинників, що впливають на сприйняття власної тілесності.

Виклад основного матеріалу. Розгляд тілесності у психологічному підході обумовлено прикладною спрямованістю тієї чи іншої психологічної теорії: вирішенню її внутрішньо особистісних, міжособистісних та соціальних конфліктів. У цілому, у сучасних психологічних дослідженнях намічається тенденція до диференціації розгляду різних аспектів тілесності. Однак проблематика тілесності розглядається здебільшого у когнітивному вимірі. Можна стверджувати про домінування в наукових розробках настанов на тілесність (тіло) виключно як на природну умову фізичного буття людини, нейтраль-

ну щодо психологічного змісту його носія, як на джерело (об'єкт), здатне лише постачати досліднику інформацію про особливості функціонування організму, як на умову, яка забезпечує належний режим оптимального розвитку відповідних психічних процесів та функцій. Методологічною основою психології тілесності можна вважати культурно-історичні концепції Л. Виготського та теорії діяльності О. Леонтьєва.

У більшості досліджень проблематика тілесності розглядається як один із найважливіших компонентів самосвідомості (Р. Бернс, В. Мухіна, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, І. Сеченов, Р. Меєрович, М. Мдівані, Е. Соколова тощо). "Безтілесний" підхід, що утвердився у психології, зводить усю сутність людини до її свідомості, не помічаючи того, що сама тілесність у ході прижиттєвого розвитку втрачає свій природний, натуральний характер, олюднюючись і набуваючи якісних змін [5]. Тому можна стверджувати, що проблема тілесності як цілісного наукового предмета в руслі соціальної психології тільки починає свій розвиток.

Психологія тілесності не є достатньо опрацьованим напрямом психологічної науки, оскільки наукові напрацювання торкаються лише окремих позицій цієї проблематики. Проблематика дослідження тілесності розглядалася представниками психологічної науки, оскільки тіло і тілесність – одна з актуальних проблем психології та реальність взаємовідносин між людьми. Однак в основному аналізувалося не тіло, а певні зміни свідомості, пов'язані з тілом (відчуття тіла, порушені кордони тощо). Так, на думку деяких науковців, декларує психосоматичну єдність людини, психологія займається переважно явищами свідомості або вищої психічної діяльності, а тілесність залишається для неї чужою якістю, натурально організованою та природно готовою до життя.

У проблематиці аналізу тілесності розглядаються питання статусу тілесності, вивчення проблеми тілесності в історичному контексті, інтерпретації тілесності у психоаналітичній практиці, свободи та детермінованості тілесної організації людини в різних культурних просторах, ціннісного змісту тілесності й інших напрямках досліджень. За останні роки значно посилюється соціокультурне спрямування в осмисленні людської тілесності. У рамках цього напрямку тілесність розуміється як соціокультурний феномен – перетворене під впливом соціальних і культурних чинників тіло людини, що володіє соціокультурними значеннями і смислами та виконує певні соціокультурні функції.

Численні теоретичні дослідження зазначеної проблематики дають підстави говорити, що "тіло" і "тілесність" мають різноманітне трактування. Більшість визначень акцентують увагу на взаємозв'язку тілесного й душевного складника у людині – на дуалізмі тіла та душі (суб'єкта й об'єкта): "образ тіла", "концепта тіла", "тілесного Я" та "інтернального тіла". Таке широке коло визначень зумовлене тим, що тілесність як феномен можна досліджувати із двох позицій: суб'єктної – як "тілесне Я", яке виражає себе і своє ставлення до світу в тілесному вияві; об'єктної – як психічний вияв тіла, що формується на підставі власного чуттєвого досвіду тіла. Тілесність є результатом сукупності триєдиної природи людини – фізичного тіла, психіки та соціальної практики. Тіло, яке "відбулося" у соціальному аспекті, перестає бути виключно фізичним, воно набуває соціальної тілесності [1]. Британська дослідниця М. Дуглас кваліфікувала тіло базовим засобом класифікації протягом усієї історії людства, основним "кодом" культури. "Соціальне тіло" диктує способи, якими сприймається тіло біологічне. Класифікації соціального статусу значною

мірою залежать від моделей представлення тіла в соціальному просторі, а фізичний досвід тіла завжди належить від соціальних категорій, через які він пізнається. Осмислена в подібному контексті тілесність переходить від рівня біологічного тіла на рівень "соціального тіла", що виступає вже не природним, а культурним феноменом [4].

Людина за допомогою тілесної ідентичності існує як система в системі, що дозволяє їй не "зливатися" із системою світу, а сприймати себе певним чином як окремий об'єкт – буття в бутті. Тілесність у своїй конкретній визначеності становить один із вагомих чинників та передумов суспільного життя, а як складний соціально-психологічний феномен містить низку характеристик, серед яких однією із провідних і вагомих є суспільний вимір. Як слушно стверджує філософ та політолог А. Панарин, в епоху постмодернізму саме людська тілесність, унаслідок розширення та збільшення кількості сфер послуг і появи величезної кількості фахівців конструювання (пластичні хірурги, косметологи, перукарі, візажисти, модельєри), визначає привілейоване становище людини у сучасному суспільстві, а не конкретна особистість та її походження. У виробництві "привілейованої тілесності" утілюються заяви про її "природність", цим займається велика кількість соціально-економічних структур та інститутів (масажисти, візажисти, стилісти). У сучасному світі "тіло" людини стало потужною метафорою елітарної споживацької культури [3].

Емпіричне дослідження. Аналіз літератури показав, що універсальних тестів тілесності практично немає. Опитувальник образу тіла, розроблений О. Скугаревським та С. Сивухою, спрямований на діагностику невдоволення власним тілом у осіб, які страждають розладами харчової поведінки; компоненти емоційного ставлення до тіла можна досліджувати за допомогою проєктивних тестів і опитувальників самоствердження; проте розробники всіх згаданих методик не ставили собі за мету діагностувати якість "тілесності". У роботах, присвячених аналізу впливу тілесно-орієнтованого тренінгу на особу, застосовуються спостереження, опитування, проєктивні тести, методи виміру самооцінки як комплексний діагностичний інструмент. Традиційно для дослідження психосоматичних феноменів та тілесної ідентичності використовуються бесіда, інтерв'ю, діагностичні ігри, коректувальна тілесно-орієнтована техніка, що включає діагностичні прийоми, методики арт-терапії, методика "Незадоволення власним тілом" В. Сахарової для віддзеркалення певних аспектів почуттів, установок, уявлень і тест чорнильних плям Г. Роршаха [6]. Окремо слід зазначити невербальний метод, запропонований О. Вулей та С. Роллом у 1991 р. – тест на вказівку кольором на незадоволення власним тілом (The Color-a-Person body dissatisfaction test, CAPT), який дозволяє визначити рівень задоволеності (незадоволеності) власним тілом та диференційованість образу власного тіла (рис. 1). Саме цей метод було використано у проведеному емпіричному дослідженні психосоматичних феноменів. У дослідженні брали участь 78 жінок віком від 18 до 67 років, які були клієнтами косметологічних процедур естетичної та ін'єкційної косметології, робили пластичні й хірургічні втручання.

Так, до прикладу, одна з опитаних жінок (29 років, продавець, вже зробила операцію з маммопластики) після інтерв'ю висловила свою незадоволеність власною талією та грудьми і з азначила, що планує зробити більший розмір грудей і, можливо, іншу їх форму. На запитання: "Чи змінилось ваше життя після першої операції, чи ваші сподівання були оправдані?" було отримано відповідь: "Мабуть ні..., але зараз я краще знаю, чого хочу" (рис. 2).

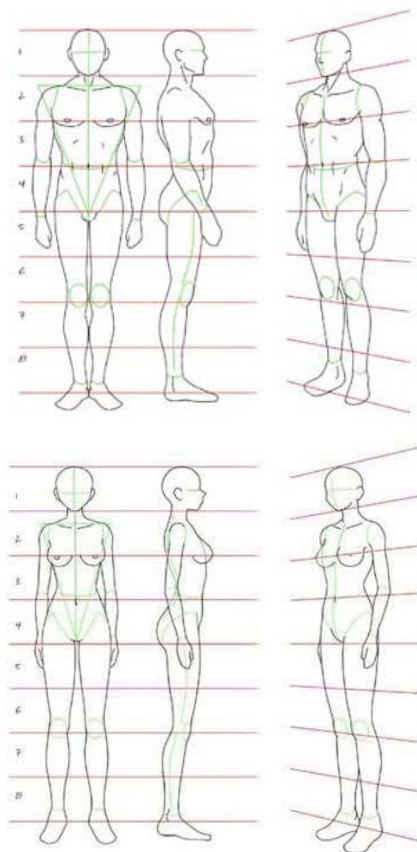
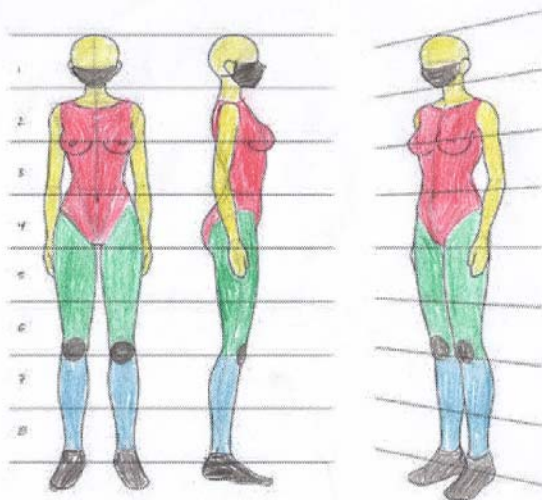

Рис. 1. Тест на вказівку кольором на незадоволеність власним тілом

Вік 29 Стать Ж Національність українська Професія продюсер

Який Твій ідеал тіла? Стрижка, здоров'я.

Що для тебе твоє тіло? Овчачність

Рис. 2. Тест на незадоволення власним тілом

Попередньо проведене анкетування визначило шкалу запитів учасників дослідження, яка варіювалася від

потреби догляду за власним тілом, профілактика anti age therapy, виправлення вроджених та набутих вад (асиметрії від народження, postacne, вади, що пов'язані із травмами) до потреби вдосконалення власного тіла (стереотипні уявлення). У вибірці брали участь 78 жінок віком від 18 до 67. Після опитування 92 % висловили повне незадоволення власним тілом (рис. 3). Опитані обґрунтовували незадоволеність власним тілом невідповідністю канонам, що визначені суспільством.

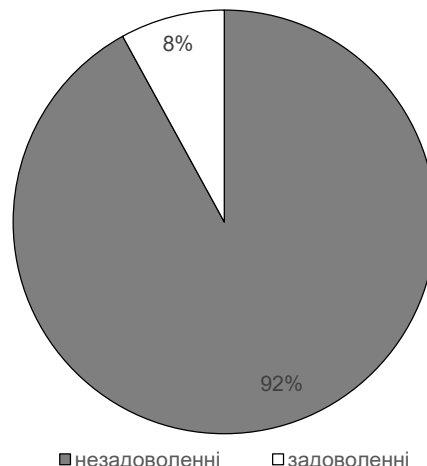

Рис. 3. Рівень задоволеності власним тілом

Опитування показало незадоволення своїм тілом загалом чи окремими його частинами. Так серед опитаних 69 % були невдоволені власними грудьми (невідповідність розмірів, форми, втрата привабливості після народження дитини); 23 % – обличчям (невідповідність ідеальному образу (популярній персоні), асиметричність, набуті вади); 21 % – животом, талією (відповідність стандартам ваги, думки оточуючих); 12 % – ногами; 3 % – ступнями, кистями рук (рис. 4).

Емпіричне дослідження показало, що тілесний образ є основою складного психологічного феномена формування першого враження про іншу людину, оскільки сприйняття одного індивіда іншим є визначальним у формуванні самосвідомості та людської взаємодії. 89 % опитаних висловили думку, що виправивши власні недоліки, вони змінять свій сценарій життя чи зможуть вирішити психологічну проблему (складеться сімейне життя; покращиться соціальний статус, відбудеться кар'єрний ріст, зросте популярність серед чоловіків; прийде відчуття впевненості у завтрашньому дні; стане щасливою).

Моніторинг та аналіз медичних карток клієнтів косметологічних лікарень (98 осіб), який був зроблений у рамках зазначеного дослідження, показав, що після корекції недоліків, задовільнивши запит клієнтів, тільки 8 % залишаються на профілактичному догляді, решта 92 % продовжують пов'язувати якість власного життя з наступними косметичними процедурами та операціями, керуючись нав'язаними медіа стандартами краси (рис. 5). Серед найпопулярніших пластичних операцій: маммопластика (корекція грудей); ринопластика (корекція носа); блефаропластика (корекція повік); ліпосакція (видалення надлишків жирових відкладень); корекція форми сідниць; лабіопластика (пластика статевих губ); кругова підтяжка обличчя; отоластика (корекція вух). Аналіз дав підстави констатувати зростання популярності пластичних видів хірургії у молодих клієток (18–25 років), що в реальності не мають потреб у зазначених процедурах. Також можна констатувати відсутність психологічного консультування стосовно доцільності таких процедур.

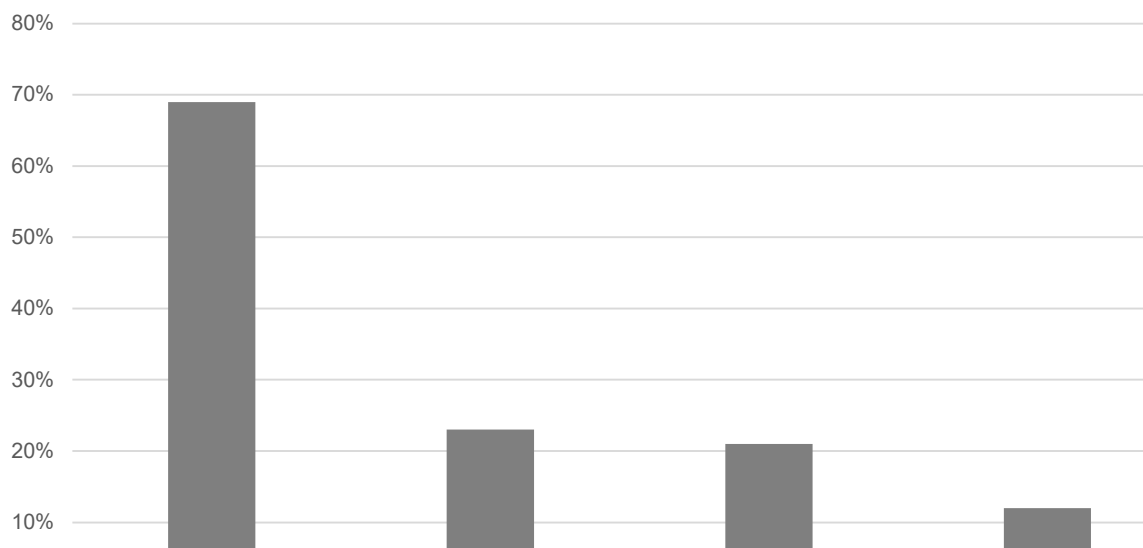

Рис. 4. Рівень незадоволення частинами власного тіла

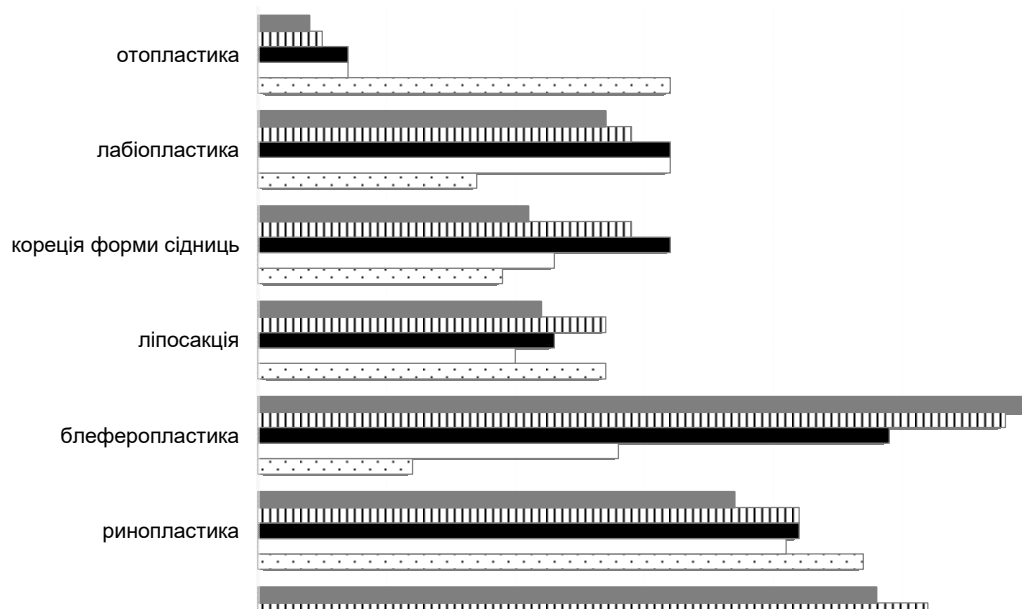

Рис. 5. Популярність пластичних видів хірургії залежно від віку клієнта

Висновки. Теоретичний аналіз підходів у дослідженні феномена тілесності дозволяє сформулювати низку висновків. Можна стверджувати, що тілесність є складним та багатокомпонентним психологічним феноменом. Складність об'єкта дослідження зумовила відсутність єдиної концепції тілесності. Також зазначимо, що тілесність тривалий час досліджувалася лише у природничо-науковій парадигмі. Поняття тіла й тілесності – це не тільки проблематика конгруентності психічного і фізіологічного, тілесність – це також відображення символу культури і часу, причому як історичного, так і біологічного. Як тіло в цілому, окремі частини його, так і тілесність у різні історико-культурологічні періоди наділялися певним сенсом.

Емпіричне дослідження показало слушність гіпотези про взаємозв'язок сприйняття власного тіла та якості життя людини (тим, що К. Ясперс назвав "тілесності свідомості"). "Образ тіла" стає визначальною детермінантою, орієнтованою навіть не стільки на тіло в його самоцінності, скільки на створений образ, прийнятну чи неприйнятну презентацію та реалізацію власного людського потенціалу. Тому образ тіла пов'язаний із само-

реалізацією людини, оскільки служить особливим способом зв'язку людини із предметним світом. Самореалізація впливає на самоідентифікацію особистості, дозволяє зрозуміти людині свій потенціал та свої можливості.

Проведене дослідження показало, що ставлення до власної зовнішності у пацієнтів косметологічного кабінету визначається високою цінністю та особистісною значущістю зовнішності в їхньому соціальному житті. Свою ефективність також показала методика визначення тілесного образу "Я" М. Фельденкрайза, метою якої є виявлення рівня відповідності безсвідомого образу тіла свідомості, тобто виявлення спотворень тілесного образу "Я" – рівень розуміння власного свого тіла. Результати дослідження виявили, що необхідність у косметологічних процедурах зумовлена не тільки належним матеріальним рівнем, а й психологічними факторами необхідності укріплення власного тілесного "Я". Також підтвердили значний вплив медіа та сфера обслуговування (косметична медицина, косметологія тощо) на формування ставлення до власного тіла та особистості.

Ідентифікація особистості через своє тіло дає можливість людині віднайти себе у складному соціокультурному просторі. Проте якщо тіло сприймається окремо від своєї культури, то відбуваються спотворення та зміни у свідомості та сприйнятті власного "Я". Спустошений внутрішній світ замінюється симулякрами (за Ж. Бодрійяром). Як висновок зазначимо, що на сьогодні не виділено жодної концепції тілесності, хоча можна стверджувати, що цей феномен є вкрай складним та багатокомпонентним.

Перспективами подальшої роботи є дослідження визначення, наскільки основні причини невдоволеності зовнішністю сприяють перенесенню цієї незадоволеності в усі інші сфери життєдіяльності та приводять до рішення про втручання хірургічної косметології.

Список використаних джерел

1. Абсаямова Л. М. Психологічне дослідження проблеми харчового вибору / Л. М. Абсаямова // Теорія і практика сучасної психології. – 2018. – № 2. – С. 6–12.
2. Бутовская М. Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека) / М. Л. Бутовская. – М., 2004.
3. Заржицкая О. А. Социально-психологический анализ телесности: возможности и перспективы / О. А. Заржицкая // Психология телесности: теоретические и практические исследования. – 2009. – Режим доступа: http://psyjournals.ru/psytel2009/issue/40803_full.shtml.
4. Потапенко Я. Людська тілесність як фундаментальна категорія культурно-антропологічних студій / Я. Потапенко // Етнічна історія народів Європи. – 2010. – Вип. 39. – С. 11–16.

5. Тхостов А. Ш. Психология телесности / А. Ш. Тхостов. – М., 2002. – С. 5.
6. Хомуленко Т. Б. Методика проективной диагностики телесного Я / Т. Б. Хомуленко // Наук. вісн. Херсонськ. держ. ун-ту. Серія Психологічні науки. – 2016. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 39–45.
7. Эпштейн М. Н. Философия тела. Тело свободы / М. Н. Эпштейн, Г. Л. Тульчинский. – СПб.: Алетейя, 2006. – 432 с.
9. Цветовус-Сальхова Т. Э. К определению понятий "тело" и "телесность" / Т. Э. Цветовус-Сальхова // Профессиональное образование в современном мире. – 2012. – № 2(5). – С. 101–108.

References

1. Absayamova L. M. Psihologichne doslignennya problemy harchovoho vyboru. Teoriy al praktyka suchasnoi psykologii, 2018, № 2. – S. 6–12.
2. Butkovskaya M. L. Yazyktela: prirodakul'tura (evolucionnye i krosskul'turnye osnovy neverbal'noj kommunikacii cheloveka). – M., 2004.
3. Zarzhyc'kaya O. A. Social'no-psiologicheskij analiz telesnosti: vozmozhnosti i perspektivy // Psihologiya telesnosti: teoreticheskie i prakticheskie issledovaniya, 2009. http://psyjournals.ru/psytel2009/issue/40803_full.shtml.
4. Potapenko Ya. Luds'ka tilesnist' yak fundamental'na katehoriya kul'turno-anthropologichnykh studiy / Etnichna istoriya narodiv Evropy. – 2010, vyp. 39. – S. 11–16.
5. Thostov A. Sh. Psihologiya telesnosti. – M.: Smysl, 2002. – S. 5.
6. Homulenko T. V. Metodyka proektyvnoi diagnostyki telesnoho Ya // Naykovyj visnyk Hersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Psihologichnysnauky. – 2016, vyp. 5, tom 2. – S. 39–45.
7. Epstejn M. N. Filosofiya tela. Telo svobody. – SPb.: Aleteya, 2006. – 432 s.
9. Cvetous-Sal'hova T. E. K opredeleniyu ponyatiy "telo" i "telesnost'" // Professional'noe obrazovanie v sovremenov mire. – № 2(5). – 2012. – S. 101–108.)

Надійшла до редколегії 19.06.19

Katherine Ilyasova, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHYSICALITY AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article is devoted to the problem of corporeality as a psychological phenomenon. The problem of the human body and physicality is affected in many areas of psychology. The psychology of corporeality is not a scientific research. We study the genesis of the concept of "body" in works of domestic and foreign researchers. Particular attention needs to be paid to the analysis of factors influencing the perception of one's own physicality. Corporeality is understood as a sociocultural phenomenon – the body of a person, having social and cultural features, is transformed under the influence of social and cultural factors. The connection between corporeality and human self-evaluation is proved. The article analyzes the psychology of corporeality in the historical aspect and from the standpoint of various scientific approaches. It is noted that in modern psychological studies there is a tendency to differentiate the consideration of various aspects of physicality. A theoretical analysis of modern psychological researches in the field of physicality is conducted. In the age of globalization without borders, and under the conditions of socio-cultural space virtualization, body becomes an apotheosis of eclecticism, merging together all that had seemed incompatible. On the basis of empirical research, the level of satisfaction with the own body of clients of cosmetologists and medical institutions is investigated. Describes the results of the study of the satisfaction of their own body clients cosmetology institutions. Identified prospects for further research.

Keywords: physicality, body, "social body", psychological research, cosmetology, plastic surgery.

Екатерина Ильясова, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ТЕЛЕСНОСТЬ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Статья посвящена проблеме телесности как психологическому феномену. Проблема тела и телесности человека затрагивается во многих направлениях психологии. Однако психология телесности является недостаточно проработанным направлением научных исследований. Исследуется генезис понятия "тело" в трудах отечественных и зарубежных исследователей. Особенно требует внимания анализ факторов, влияющих на восприятие собственной телесности. Телесность понимается как социокультурный феномен – преобразованное под влиянием социальных и культурных факторов тело человека, обладающее социокультурными значениями и смыслами. Анализируется психология телесности в историческом аспекте и с позиции различных научных подходов. Отмечается, что в современных психологических исследованиях намечается тенденция к дифференциации рассмотрения различных аспектов телесности. Проведен теоретический анализ современных психологических исследований в области телесности. В эпоху глобализации, в условиях виртуализации социокультурного пространства тело превращается в апофеоз эклектизма, в котором смешивается все то, что казалось несоединимым. На основе эмпирического исследования изучен уровень удовлетворения собственным телом клиентов косметологических и медицинских учреждений. Описаны результаты исследования удовлетворения собственным телом клиентов косметологических заведений. Определены перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: телесность, тело, "социальное тело", психологические исследования, косметология, пластическая хирургия.

УДК 159.942.5

Світлана Каліщук, канд. психол. наук, доц., докторант
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна**ПРИРОДА ВИЯВУ СИМПТОМУ: ВАГАННЯ АБО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І СВОБОДА ВИБОРУ**

Обґрунтовуються концептуальні положення створення, функціонування та психокорекційної роботи із симптомом. Розглядаються основні елементи, види, характеристики, складові, функції та загальний феноменологічний простір симптому із позицій екзистенціального підходу, теорії системних рішень та системного моделювання. Аналізуються й емпірично перевіряється ефективність засобів екзистенціально-системного технологічного підґрунтя психокорекції клієнтів із симптомом, яке створює динамічні зміни змісту "картини світу" клієнтів у когнітивному та онтологічному планах.

Ключові слова: симптом, свобода, відповідальність, смисл, система, аттрактор.

Вступ. Сучасна психологічна допомога як галузь застосування практичних психологічних технологій, спрямованих на підвищення якості психічного та фізичного станів людини є затребуваною сферою соціальної практики. Таке положення зумовлюється загостренням соціоантропологічних, соціоекономічних та соціокультурних проблем в Україні, що призводить до невпевненості людини у своєму майбутньому, до напруги як звичного тла особистої репрезентації сучасних суспільних проблем, до негативного прогнозування перспектив власного життя і власних можливостей. Тому в різних сферах суспільної діяльності актуальним стає попит на дієві психологічні послуги, які не тільки інформаційно збагачують, але й трансформаційно змінюють сталу, засновану на інтроєктивних переконаннях поведінку людини, розкривають її власну інтенційність і повертають до себе – справжньої й унікальної. Однак, об'єктивно існуюча переважна відсутність можливості бути собою і проживати життя у модальностях: "я хочу" і "я можу", викликає у людини певні наслідки: дискомфорт, напругу, біль, які функціонально описують поняття "симптом". Симптом, що виникає за умови блокування себе справжнього. Симптом як не проявлене, неусвідомлене "латентне Я", як переживання людиною безкінечних вагань у модальності "я можу" при прийнятті рішень. Тому постає важливе питання побудови обґрунтованої технології роботи психолога з тілесними та психічними симптомами клієнта. Технологія, яка не тільки складається з етапів (горизонтальне розвертання) та рівнів (вертикальне занурення) такої роботи, але й характеризується побудовою загального феноменологічного простору особистості, що переживає симптом, із визначенням головних його координат [2].

Мета статті – проаналізувати концептуальні положення формування симптому як хибного гомеостазу, зафіксованому на помилковому аттракторі, та обґрунтувати й емпірично перевірити ефективність екзистенціально-системних методів трансформації змісту "картини світу" клієнтів із симптомом.

Завдання статті. Обґрунтувати концептуальні положення створення і функціонування симптому.

1. Розглянути основні види, складові, функції та головні координати феноменологічного простору симптому клієнтів із позицій екзистенціального підходу, теорії системних рішень та системного моделювання.

2. Проаналізувати й емпірично перевірити ефективність екзистенціально-системних методів надання психологічної допомоги клієнтам із симптомом.

Методи та методики дослідження. Дослідження вміщує теоретичну та емпіричну складову. Процедура теоретико-методологічного дослідження забезпечує досягнення змістового і структурно-організаційного результатів аналізу феномена симптому та складається з методу моделювання – відтворення сутнісних ознак симптому й методу реконструювання – змістовного та структурного визначення його ознак. Емпірична частина поділяється на діагностичну та психокорекційну. Мето-

дами діагностики обрано проєктивні методики: "Мій світ" (модифікована методика "Кто Я?" М. Куна та Т. Макпартленда); методика раннього спомину А. Адлера; Лист-потік 10 хвилин "Жити – це...". Психокорекційну частину становили: техніки системного моделювання "Я і мій симптом" та "Подорожування до глибинної мети"; усвідомлення місця і ролі симптому на логічних рівнях Р. Ділтса та визначення хибних переконань.

Результати та дискусії. Екзистенціальний аспект життя як "зусилля у часі" (Марсель Пруст) вимагає від людини прийняти виклик "Бути". Бути не тільки присутнім у житті, але й задаватися питаннями про себе, світ, світ людей, долаючи невизначеність як даність життя. Отже, життя – це досвід "Я" досліджувати "невизначеність" як екзистенціальну даність, щораз роблячи вибір на дихотомічній шкалі "інтерес – страх" на користь одному з полюсів або певній точці між ними. Симптом завжди підсилює невизначеність, а значить задає окреслену рамку, що містить причини, умови й потенційні ресурси виявити "зусилля у часі" і вийти на новий рівень порядку й організованості життя, в якому переконання, цінності й смисли будуть вже новими, що трансформують існуючу "картину світу" особистості, в якому інтерес і здивування стануть переважними емоційними реакціями порівняно зі страхом та тривогою. Ця траєкторія теоретично доступна кожній людині, але практично для більшості залишається ідеальною та недосяжною.

Тому операціоналізація феномена "симптом" має на меті визначення концептуальних положень його формування, заходження засобів діагностики причин включення симптому як їх наслідку та опрацювання психокорекційних методів, що впливають на причину та ефективно перебудовують "картину світу" клієнта. Г. Малейчук виділяє базові "правила" інтерпретації симптому, а саме: симптом "системний феномен"; симптом зростає у полі ставлень; за кожним симптомом стоїть тінь значущої для клієнта людини; симптом – це патологія контакту зі значущим іншим; симптом – це форма комунікації; симптом – це невербальне послання несвідомого; симптом – це плата за відмову від змін та інші [3]. Виділені автором емпіричні "правила" роботи із симптомом повною мірою окреслюють дослідницький пошук, тому використовувались нами як базові, але були доповнені екзистенціальним підходом, теорією системних рішень та системним моделюванням енерго-інформаційних процесів О. Зелінського [1].

Емпіричний вибірку дослідження становили понад 300 клієнтів із психосоматичними, емоційними та поведінковими симптомами, які впродовж 2018 р. та першого півріччя 2019 р. зверталися за психологічною допомогою у "Центр конструктивної психології "Я-Базис" (м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Жовті Води).

Інтеграція діагностичної та психокорекційної роботи дозволила визначити вісім концептуальних положень формування симптому, кожен із яких, одночасно, виступає предметним полем надання психологічної допомоги, тобто зумовлює зміст, методи та спрямованість психологічної

роботи із симптомом у кожного окремого клієнта. Розглянемо ці концептуальні положення детальніше.

1. Симптом необхідно аналізувати відповідно до теорії системних рішень із обов'язковим урахуванням чотирьох засад. По-перше, система завжди має мету як звичайний бажаний стан, що приводить систему в традиційну рівновагу. Але "звичне" не означає "краще" у контексті симптому. Тому завдання психокорекції полягає у визначенні помилковості цієї мети як бажаного стану системи симптому. По-друге, система завжди має вітальну мудрість і тому "вибирає" або найменш небезпечний на даному етапі функціонування для її життя симптом або, навпаки, унаслідок значущості інформації, яку несе симптом, його вияв може бути критично граничним, але завжди екологічно можливим і припустимим для системи, принаймні на ранньому етапі вияву симптому. По-третє, симптом (як першорядний на нинішній момент життя людини атрактор) виступає крапкою фіксації через стабілізуючий систему стан, потрібний і важливий системі в даний період її існування. За допомогою симптому система вирішує важливу для себе функцію. Завдання психокорекції полягає у виявленні помилковості вихідного атрактора, який фіксує звичну рівновагу. Тобто треба визначити стан і потребу, що лежать в основі помилкової фіксації. По-четверте, симптом характеризується своєрідністю своїх об'єктів, станів і зв'язків у системі. Об'єктом виступають люди або ситуація як елемент системи. Стан – це переживання, яке відчуває елемент у певному важливому для системи контексті. Зв'язок – це відношення, почуття між двома елементами системи. Однакові симптоми у різних клієнтів не є однаковими щодо їх систем, оскільки спираються на своєрідність елементів, станів і зв'язків їх систем, які є унікально представленими і змістовно не збігаючими. Прикладом вияву чотирьох описаних засад симптому як системи може бути поведінковий симптом: само ушкодження (порізи лезом шкіри рук) підлітком дівчинкою 13-ти років. Симптом виявляється усередині сімейної системи, в якій: об'єкти – члени родини; зв'язок – відносини між членами родини; стан – відчуття підлітка в момент самоушкодження та після нього. Бажаний стан, мета системи (сім'ї) полягає у вимозі: підліток має змінитися, стати більш "зручнішим", що виявляється у частих претензіях до дівчинки. Вихідний помилковий атрактор: невдоволення батьків дитиною, засноване на хибному сформованому образі дитини, а саме: "невдячна донька". Новий атрактор: "задоволена підлітком потреба у прийнятті та схваленні". Як проміжна мета: "уважне й доброзичливе відношення в родині до дитини". Робота полягала у переформуванні переконань батьків щодо поведінкових виявів доньки-підлітка.

2. Симптом як внутрішньоособистісний конфлікт, із неусвідомленою потребою. Симптом завжди виявляє незадоволену потребу, завдяки симптому ця потреба шукає можливість бути вдоволеною. Незадоволена потреба підживлюється енергією внутрішньоособистісного конфлікту, наприклад, між: "прагну" і "можу" (прагну виїхати жити в Канаду, але не можу заробити гроші на переїзд); "прагну" і "повинен" (прагну бути активною та вільною, але повинна бути з дитиною, бо їй всього два роки); "почуваю" і "роблю" (не кохаю чоловіка, але прагну одержувати від нього гроші й роблю так, що він їх дає); "очікуваннями" і "реальністю" (хотілося б, щоб чоловік не пив багато, але друзі сприяють випивці); "вимогами інших" і "власними бажаннями" (донька має емоційно замінити матері померлого чоловіка, але донька не тато, у неї своє особисте життя); "ідеалізованими переконаннями" і "можливостями" (мама повинна вибудовувати ідеальні відносини з дітьми, але у неї це не завжди виходить).

3. Психологічний зміст симптому суб'єктивний й унікальний. Симптом формується у конкретному життєвому контексті, певній ситуації. Контекст появи й функціонування симптому визначається системою, в яку включений клієнт, а саме: відносинами, зв'язками та об'єктами системи. Зміст симптому наочно описується за допомогою логічних рівнів Р. Ділтса. Наприклад, симптом може виявлятися на рівнях: поведінки: "що я роблю, відчувуючи симптом?"; здібностей: "як роблю? що можу?"; цінностей: "заради чого?"; ідентичності: "хто я, коли хворію?"

4. Значення симптому завжди є способом послання, що адресований системі. Це може бути спосіб збільшити дистанцію, окреслити свої границі. Або навпаки, спосіб скоротити дистанцію, одержати турботу, увагу й підтримку. Функція комунікації описана З. Фрейдом у понятті вторинної вигоди. Але крім міжособистісної маніпулятивної комунікації, у симптомі виявляється тілесне вираження значеннєвого змісту. Це тілесне послання виявляє завжди особистісну регресію внаслідок того, що тілесна соматична ідентифікація являє собою процес первинного пізнання життя в дитини, і вона за часом передуює психічній ідентифікації.

5. Будь-яка система є одночасно стабільно-динамічною, тому має полярне дихотомічне прагнення: з одного боку, до сталості та стабільності, що дозволяє зберігати наявні зв'язки, відносини й об'єкти. З іншого боку, система прагне до зміни, тому що їй необхідно пройти повний цикл розвитку, а для цього знаходити можливості для переходу на новий, більш високий рівень порядку. Симптом же виступає виявом захисту системи від необхідних змін, використовуючи найслабшу ланку. Наприклад, у родинній системі це, як правило, дитина – найбільш емоційно залежний член. Проблеми дітей завжди "працюють" на сімейний гомеостаз, навіть якщо діти дорослі. На рівні організму це найбільш нестійкий орган.

6. Симптом виконує функцію підтримки стабільності системи, а клієнт несвідомо виявляє лояльність системі. Психологічна допомога актуалізує у клієнта необхідність вибору між власним благополуччям та благополуччям системи. Прямі обговорення змісту і значення симптому для системи викликають у клієнта опір. Крім того, посилення власної автономії клієнта і його дистанціювання від системи викликає автоматичне посилення прагнення системи повернути його в колишній симптоматичний стан. Тому психокорекційні методи мають базуватися не на протидії системі, а на приєднанні психолога до неї. Техніками такого приєднання виступають: визначення захисної функції симптому; парадоксальна інтенція В. Франкла; позитивна конотація С. Палацолі; посилення переживання за допомогою холодноглотного дихання за С. Грофом; відкриття парадоксальних смислів при прямому і зворотному читанні смислів системи "я і мій симптом" за О. Зелінським, як часовий і просторовий вияв зв'язків у системі [1].

7. Симптом може бути усунутий тільки шляхом зміни системних зв'язків. Симптом акцентує напругу контакту зі значущим "іншим" і потребує зміни ставлення до нього. Інтервенція полягає у створенні нового атрактора стосовно ставлення до значущого "іншого", який зможе не тільки стабілізувати порядок у системі, а й створити нові зв'язки, змінюючи стани і ставлення всередині системи.

8. Симптом завжди містить парадокс, головною площиною вияву якого є положення, що симптом виступає виявом проблеми і, одночасно, він є носієм існуючого засобу її вирішення. Сутність симптому полягає в тому, щоб відобразити світ, який створив клієнт, відтворити головний сценарій, в якому переконан-

ня, цінності та ідентичність клієнта потребують змін, а елементи системи, до якої клієнт належить, такі зміни не підтримують. Це викликає неурівноважений стан, який треба урівноважити. Існує два шляхи такого урівноваження: або залишити себе у стані вагання та невдоволеності, або вибираючи власну відповідальність і свободу вибудовувати новий сценарій і новий варіант свого світу. Як тільки клієнт дозволяє собі бути відповідальним і обирає нову можливість для себе, формується новий простір його життя, в якому змінюються зв'язки в системі та сенс у симптомі зникає.

У вибірці досліджуваних були представлені 52 % психосоматичних симптоми, 42 % емоційних та 6 % поведінкових, але специфіка симптому не впливає на визначення його складових і функції. Симптом завжди являє собою виразний стимул, спрямованість якого, у перше чергу, стосується рішучості та відповідальності людини за свій вибір, за створення нового ставлення до значущих інших, до нового простору. Тому симптом є болісним механізмом еволюціонування людини та створення себе нової.

Координатні осі "картини світу" людей унікальні. І, у першу чергу, це стосується різного ставлення до свободи та відповідальності. У кожному конкретному випадку діагностичної та психокорекційної роботи з досліджуваними ми відкривали різні цінності та смисли, різну траєкторію просування по "спіральных динаміках" К. Грейвза, які забезпечують розширення й багатогранність психологічного і масштабність концептуального просторів життя людини [4]. Збільшення кількості альтернатив та ступенів свободи і можливостей якими бути, як виявляти свої емоції та будувати взаємовідношення з іншими – є шляхом переоцінки себе і ситуації, зміни звичних стереотипів поведінки і, як результат, видужання.

Висновки. Симптом завжди виявляється у схованому вигляді. Зовні симптом виявляється дискомфортом, напругою і біллю, усередині – це вияв плати за можливість бути нерішучим і не вільним. Симптом – це зупинка в часі та порушення синхронізації руху особистості й об'єктивного руху життя. Відчуваючи симптом, клієнт несвідомо уникає важливих переживань у своєму житті, а зміщує їх у сферу переживань із приводу свого симптому. Замість питання "Хто Я?", пов'язаного для клієнта з екзистенційною тривогою, на перший план виступає питання "Що зі мною?" Екзистенційно-

системний підхід знаходить відповідь на питання, як клієнт створює свій досвід узагалі та свій симптом зокрема. Системне моделювання дозволяє здійснити опір на почуттєве усвідомлення реального часу і світу клієнта та, як система операційних технік одночасної діагностики й інтервенції, установлює:

- на рівні простору: елементи системи та контекст;
- на часовому рівні: причинно-наслідкові зв'язки й баланс між минулим і майбутнім;
- точки інтервенції для створення нового позитивного аттрактору.

У своїй цілісності екзистенційно-системний підхід забезпечує хід створення у клієнта нової, більш об'єктивної реальності, нової особистісної площини, в якій простір особистісного шляху та ефективність його проживання змінюється у динаміці обертання до себе, суттєвих життєвих змін і базується на формуванні нового досвіду бути вільним і рішучим у своїх виборах та відповідати за них.

Список використаних джерел

1. Калішчук С. М. Системне моделювання як інтегративний метод особистісних змін і усвідомлення багатоваріативності життєвої реальності / С. М. Калішчук // Актуальні проблеми психології. – 2018. – Т. X. – Вип. 31. – С. 55–64.
2. Kalishchuk S. Technology of psychological help for panic attacks: existential paradigm and solution system theory. The problems of empirical research in psychology and humanities. – 2017. – № 1. – P. 15–26.
3. Малейчук Г. Симптом как феномен психотерапии // Вестн. психологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://psychologyjournal.ru/.../za-kazhdym-simptomom-stoit-ten-znachimogo-chelov>.
4. Cowan C. Graves: Levels of Human Existence / C. Cowan. – Santa Barbara, CA: ECLET Publishing, 2003. – 205 p.

References

1. Kalishchuk, S. M. (2018) Systemne modeliuvannia yak intehratyvnyi metod osobystisnykh zmin y usvidomlennia bahato-variativnosti zhyttievoi realnosti [System modeling as an integrative method of personal change and awareness of the multivariant nature of life reality]. Aktualni problemy psykholohii. – Kyiv. – T. X. – Vyp. 31. – S. 55–64 [in Ukrainian].
2. Kalishchuk, S. (2017) Technology of psychological help for panic attacks: existential paradigm and solution system theory. The problems of empirical research in psychology and humanities. – Krakov. – № 1. – P. 15–26 [in Poland].
3. Maleichuk, H. (2017) Symptom kak fenomen psykhoterapii // Vestnyk psykholohii. [Symptom as a phenomenon of psychotherapy] (n.d.). psychologyjournal.ru Retrieved from <https://psychologyjournal.ru/.../za-kazhdym-simptomom-stoit-ten-znachimogo-chelov> [in Russian].
4. Cowan, C. (2003) Graves: Levels of Human Existence. Santa Barbara, CA: ECLET Publishing. [USA]

Надійшла до редколегії 31.05.19

Svitlana Kalishchuk, PhD, Assoc. Prof.
Boris Grinchenko University in Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE NATURE OF SYMPTOMS: FLUCTUATION OR RESPONSIBILITY AND FREEDOM INTERNALLY OF CHOICE

The article explained the conceptual provisions of the establishment, operation and therapeutic work with the symptom. The main characteristics, structure, function and overall symptom phenomenological expanse from the standpoint of the existential approach of the theory of system solutions and system modeling. The methods of the existential-systemic technological approach for providing psychological assistance to the client are analyzed and empirically tested, providing dynamic changes in the content of the "picture of the world" of clients in the cognitive and ontological plans.

Keywords: symptom, freedom, responsibility, meaning, system, attractor.

Светлана Калишчук, канд. психол. наук, доц., докторант
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина

ПРИРОДА ПРОЯВЛЕНИЯ СИМПТОМА: СОМНЕНИЯ ИЛИ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И СВОБОДА ВЫБОРА

Обосновываются концептуальные положения создания, функционирования и психотерапевтической работы с симптомом. Рассматриваются основные виды, характеристики, составляющие, функции и общее феноменологическое пространство симптома с позиций экзистенциального подхода, теории системных решений и системного моделирования. Анализируются и эмпирически проверяются методы экзистенциально-системного технологического подхода оказания психологической помощи клиенту, обеспечивающие динамические изменения содержания "картины мира" клиентов в когнитивном и онтологическом планах.

Ключевые слова: симптом, свобода, ответственность, смысл, система, аттрактор.

УДК 159.942:613.86-057.87(043.3)

Антоніна Кічук, канд. психол. наук, доц.
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Ізмаїл, Україна

ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Представлено деякі результати проведеної аналітичної роботи, спрямованої на уточнення наукового статусу поняття "психологічне здоров'я особистості"; важливості емоційної складової здоров'я студентства у психологічній сфері.
Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне здоров'я, студентство, емоції, почуття.

Реалії сьогодення актуалізують проблемне поле, пов'язане зі здоров'ям особистості у психологічній сфері. Особливо з огляду на мінливість соціально-економічних умов життєдіяльності, відсутність у значної частини молоді позитивної моделі сімейних цінностей, невміння конструктивно долати життєві кризи, що позначається на зростанні емоційного напруження та активізації деструктивних форм взаємодії в соціумі.

Аналіз наукового доробку як вітчизняних (М. Будианський, Т. Данчева, Ю. Зінковський, Г. Мірських, А. Холмогорова, О. Шувалов), так і зарубіжних (Н. Гаранян, М. Ноган, В. Пахальян, Ф. Перлз) дослідників дає підстави стверджувати про те, що, попри загальноовизнану актуальність проблеми психологічного здоров'я особистості, визнання її міждисциплінарного і соціогуманітарного характеру, бракує ясності у науковому статусі базового поняття – "психологічне здоров'я"; ще й досі не сформувалося психологічне пояснення механізмів функціонування та взаємозв'язків з іншими особистісними властивостями. А це посилює необхідність у всебічному вивченні конструкту "психологічне здоров'я особистості", своєрідності вияву здоров'я у психологічній сфері особистості, зокрема у найвідповідальнішому стосовно здоров'я збереженому періоді – ранньої дорослості (за віковою періодизацією, запропонованою Г. Крайг та Д. Бокумом).

Здоров'я – природний стан, що зумовлений внутрішньою гармонією, насамперед, усього організму людини. Ми виходили з розуміння, що своєрідним "пусковим механізмом" порушення здоров'я у психологічній сфері можуть стати вади фізичного та психічного здоров'я. Отож, ми поділяємо позицію тих дослідників, які розглядають поняття "психологічне здоров'я" як більш широке порівняно із поняттям "психічне здоров'я". До того ж, як стверджують філософи, доречно психологічне здоров'я особистості відносити до динамічних її властивостей, тобто тих, що мають змінний характер упродовж життєвого шляху. Не менш важливим у процесі поглиблення наукових уявлень про феноменологію психологічного здоров'я у полі дослідницької уваги "утримувати" особистість як цілісність. Як зауважують учені, "особистість не є ні пізнання, ні воля, ні почуття, ні душа, а є реальна і субстанціальна ствердженість і пізнання, і волі, і почуття, і душі" [4, с. 9]. На жаль, за сучасних умов, коли ще не сформовано єдино визнаної теорії психологічного здоров'я особистості, склалась ситуація, яку образно схарактеризував Б. С. Братусь у такий спосіб: нині спостерігається тенденція збільшення кількості людей із діагнозом "психічно здорової людини, але психологічно хворої".

Чим обумовлений дослідницький інтерес саме до емоційного складника психологічного здоров'я особистості? Нам видається, що значущість такого ракурсу, по-перше, лежить у площині функціональності та регулюванні внутрішнього стану особистості емоційними явищами (І. Аршава, В. Вілюнас, К. Ріфф, Г. Сельє, П. Фрес). Ідеться про діалектичний характер співвідношень між емоціями і почуттями, роллю предметних почуттів у рівневій характеристиці здоров'я особистості у

психологічній сфері. Зокрема, деякі дослідники (Н. М. Клотій) зауважують на доречності розрізняти, наприклад, у підлітковому віці чотири рівня психологічного здоров'я: несформоване, рівень становлення, розвинене й абсолютне. По-друге, установленою (П. Лушин, П. Емонс) впливовістю кількісних і якісних емоційних характеристик на особистісні зміни. Підтвердженням того факту є те, що в "емоціях пізнається через переживання" не лише значущість для особистості явищ оточуючого світу, а й вага "свого власного", яке названо Т. Кириленко емоційним самопізнанням, що "зачіпає образ самої особистості, а, відтак, процес саморегуляції "для зміни образу" за висновками самої людини щодо актуалізації власних ресурсів" [3, с. 27]. Принагідно зазначимо, що ресурсна конфігурація характеризує існуючу дослідницьку позицію (О. Штепа), за якою поняття "психологічна ресурсність" наближена до поняття "психологічне здоров'я". До того ж у результаті емпіричного дослідження встановлена принципова важливість умінь у студентські роки "оперувати власними ресурсами" задля саморозвитку, саморозкриття у взаєминах із іншими, а також оновлювати власні ресурси [8, с. 205–206]. По-третє, розширенням класичного розуміння психічного стану, що трактовано у психологічній енциклопедії як форма вияву психіки індивіда, яка умовно виділяється в ній (разом із психічними процесами, психічними станами і психічними властивостями) статичний момент. Ідеться про доведену доцільність убачати ще й "найглибинний момент" – стан емоційної готовності, що розуміється як "відображення динаміки ставлення особистості до власних психічних явищ як закріплення цілісності" [3, с. 27]. Спираючись на таку дослідницьку позицію, на наш погляд, створюється можливість для визнання психологічного здоров'я як утворення, що "стосується особистості в цілому", тобто охоплює психічні процеси і механізми, які визначають не лише її психічне здоров'я, а й духовність (Н. Головокова, Ю. Рупль, Н. Рупль). Дійсно, життєвий шлях особистості зітканий із певних подій, а почуття (за Н. Головоковою) "приймають, організовують та регулюють" і дії, і вчинки людини. Конструктивність окресленої дослідницької позиції є очевидною: у контексті вчинково-орієнтованого підходу компоненти вчинку особистості (дії, післядії) співвідносяться із виявами емоційної сфери (відбувається перехід моральних почуттів у світоглядні та духовні).

Зауважимо, що в умовах інтенсивної освітньої діяльності, зокрема студента, активізуються механізми закріплення позитивних емоцій. Це пояснюється виключним значенням саме пізнавальних почуттів, які психологи вважають "пусковим елементом" у структурі досвіду. Отже, робиться висновок про вплив на динаміку образу "Я" особистості. Маємо зазначити, що ще й досі у психологічній науці не встановлено чітких розмежувань таких понять, які мають безпосередній стосунок до феноменології здоров'я особистості у психологічній сфері. Ідеться про таке: у результаті аналітичної роботи, проведеної деякими науковцями (зокрема, О. Деркач), сучасні психологи в контексті переважної

більшості розроблених ними моделей "Я-концепції" виділяють "образ Я" як когнітивну підструктуру в емоційно-ціннісному ставленні людини до себе – підґрунті "поведінкової реакції"; при цьому здебільшого самооцінка отожднюється з емоційно-ціннісним ставленням суб'єкта до себе, а значно рідше – із "образом Я". Робиться висновок, який набуває принципового значення і для поглиблення наукових уявлень про емоційний складник психологічного здоров'я особистості – вищеокреслена ситуація, що склалась, як зауважують представники наукової психології, призводить до повної втрати самооцінки як самостійного і надто важливого особистісного конструкта".

Аналіз наукового фонду із проблематики емоційної сфери психіки особистості переконує, що найбільше зацікавлення психологів (І. Аршава, М. Боришевський, А. Журавель, Е. Носенко, О. Прохоров, О. Чебикін та ін.) становить феноменологія емоцій як явища, процесу і складника становлення та розвитку людини мислячої, творчої. У сучасних дослідженнях до емоційних явищ відносять емоційність, емоціогенну ситуацію, актуальні емоції, емоційні переживання тощо. Важливим для розуміння емоційної складової психологічного здоров'я студентства розцінюємо зауваження І. Беґа: емоції здивування, захоплення, зацікавлення, зокрема студента у зв'язку з навчально-професійною діяльністю виступають як переживання власного ставлення "до того, що він пізнає і робить"; переживання ж є процесом внутрішнього перебігу чогось приємного (неприємного) у формі хвилювання [1, с. 6].

Не менш суттєвим для розуміння емоційних аспектів здоров'я особистості у психологічній сфері служить судження про їх "яскраве суб'єктивне забарвлення" та всеохоплюючий характер щодо відчуттів і переживань особистості. До того ж загально визнаною вважається залежність емоцій від мотивів – вони підпорядковуються ним, "беруть участь" у регуляції, і діяльності, і поведінки особистості. Отож, ідеться, з одного боку, про специфічні функції емоцій (суб'єктивного ставлення до себе та навколишнього, мотивації, мобілізації, корекції адаптивної поведінки), а, з іншого – про залежність ступеня емоційних реакцій особистості від стійкості її емоційності [7, с. 175-176]. Наскільки принципово значущим для нашого дослідження є вищезазначене, видається за можливе представити через навіть категоричне судження такого змісту: "Ваш емоційний стан прямо тепер є моментальною фотографією вашого здоров'я" [6, с. 178].

З огляду на предмет нашого дослідження – уточнити специфіку емоційної складової у психологічному здоров'ї саме студентської молоді – важливою видається й ще одна площина більш докладного осмислення конструкту "емоційно-особистісний потенціал". Емоційно-вольова регуляція – важливий аспект загальної здатності особистості до саморегуляції, особливо у період ранньої дорослості, коли відбувається процес становлення властивостей та особистісних якостей.

Як відомо, процес емоційно-вольової саморегуляції базується на таких принципах: релаксація, візуалізація, самонавіювання. Ідеться про можливість "почути внутрішній голос", створити внутрішню уяву", словесне оформлення позитивно сформульованих суджень. Уважається й принципово важливим "вироблення студентом оптимістичного навчального настрою"; наприклад, задля подолання страху, монотонності, антипатії через "діалог із собою від третьої особи", нагадавши про свої сильні сторони, а також використовуючи самонаказ, образи, цілеспрямоване уявлення ситуацій, засоби відволікання, свідоме керування м'язовим тонусом, модифікацію дисфункціональних переконань, переконань-зобов'язань [7, с. 130–132]. Здатність урегулювати емоційно-вольовий стан особливо важливою

є в умовах навчання студентства. З огляду на своєрідність студентського періоду життєдіяльності особистості, актуалізується і здатність не піддаватися стресогенним ситуаціям пов'язаних як із освітнім процесом (що актуалізує опанування методів саморегуляції), так і покращення особистісного іміджу в процесі вироблення адаптивних переконань у міжособистісному спілкуванні у студентському середовищі. До того ж, як встановлено науковцями, у самому процесі саморегуляції емоції і пізнання "тісно переплетені" [5, с. 12]. Цей аспект, як доведено в результаті аналітичної роботи В. О. Олефір, через його особливу значущість, виступає предметом наукового осмислення у контексті існуючих психологічних підходів (соціальна-когнітивна теорія саморегуляції А. Бандури, концепції контролю за діями Ю. Куля, двофазної моделі саморегуляції Д. Леонтьєва, концепції індивідуального стилю саморегуляції та регулятивного досвіду О. Осницького тощо).

Отже, емоційну зрілість особистості правомірно розглядати як критерій "здорового її розвитку". Водночас, як зауважує А. Маслоу, означене має виявом "рух" до самоактуалізації (поряд із продуктивністю, істинністю). За К. Роджерсом, "повноцінно функціонуюча особистість (тобто психічно здорова) одним із виявів якраз і має відкритість до переживань".

Натомість зарубіжні психологи нині здебільшого єдині у визнанні (А. Бандура, Р. Берн, Д. Гулман, Д. Річардсон), що емоційна нестриманість насправді є ознакою людства в цілому, а емоційна недосвідченість особистості набуває ознак найвиразнішої характеристики цивілізації ХХІ ст. Таку тенденцію засвідчують і результати проведених емпіричних досліджень, де, з одного боку, підтверджено, що саме психологічні труднощі є типовими для сучасного студентства, а, з іншого, – найбільш відчутним для них є ті, які пов'язані з емоційним благополуччям. Так, абрисів до розробки моделі позитивного психологічного здоров'я студентської молоді додають результати проведеного емпіричного дослідження, учасниками якого були 160 студентів Українського католицького університету м. Львова, які здобувають у бакалавраті спеціальності "Історія", "Соціальна педагогіка", "Філософія-богослов'я". Зокрема, експериментальним шляхом встановлено, що 18 % студентів притаманні завищені показники саме в розрізі підшкал "емоційні психологічні проблеми" [2, с. 4]. Такий стан речей перегукується і з набутими нами результатами емпіричного дослідження.

Зауважимо, що з метою поглиблення наукових уявлень про психологічне здоров'я студентської молоді, нами, як уже зазначалось, урахувалось, що психологічна категорія "переживання" віддзеркалює афективно-спонукальний аспект оточуючого, його значущість для особистості. Отож, емоційні явища саме й виявляються у ставленні особистості не лише до навколишнього, інших людей, а й до себе; в емоційних переживаннях фіксується конкретика ставлення, що є передумовою переходу до перетворювально-розвивальної трансформації, тобто відповідних особистісних змін (Т. Кириленко, В. Мясичев). Виходячи із вищезазначеного, у процесі емпіричного дослідження ми намагались з'ясувати якісну характеристику особливостей ставлення респондентів (у дослідженні взяло участь 70 студентів-першокурсників, які здобувають професії типу "людина-людина" в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті) до власного здоров'я на когнітивному, емоційному, поведінковому та ціннісно-мотиваційному рівнях. Із цією метою було використано опитувальник, що розроблений і апробований А. А. Токман і Н. В. Немченко [6, с. 24–29]. Методика базується на самооцінних судженнях досліджуваних щодо відповідної сукупності цінностей, витоків успішно-

сті в житті; змістового наповнення поняття "здоров'я" та впливовості різних джерел і інформації на обізнаність у певних його складових; власних почуттів у ситуаціях, коли відбуваються відповідні зміни у стані здоров'я; вживаних заходах щодо занепокоєння певними складовими здоров'я. Для диференціації самооцінних суджень, досліджуванам було рекомендовано скористатися відповідним діапазоном балів – від 1 до 7 (найвищий бал указував на оцінне судження типу "абсолютно згоден, безумовно не важливо", а мінімальний – "абсолютно незгоден, або абсолютно не важливо"). Отже, опитувальник "Ставлення до здоров'я" включав питання, які були розподілені по шкалах (когнітивна, емоційна, поведінкова, ціннісно-мотиваційна). Зауважимо, що заповнюючи опитувальник, респонденти надавали поінформовану згоду. Зібрані у такий спосіб і проаналізовані данні дозволили зробити певні узагальнення. По-перше, студенти здебільшого виявили позитивно-активне відношення до ідеї оцінити власне ставлення до здоров'я. Це дає підстави припустити, що ними розуміється й усвідомлюється самоцінність здоров'я у реальному житті та життєдіяльності. По-друге, аналіз даних у межах певної зі шкал, інтерпретація тверджень, що включено опитувальником до кожної з них, засвідчує про найбільш прискіпливе ставлення першокурсників за "ціннісно-мотиваційним параметром" – визнається висока значущість здоров'я в індивідуальній ієрархії цінностей та наявність мотивації щодо його збереження і зміцнення; найнижчою виявилась шкала "поведінкова", що віддзеркалює ступінь відповідності дій і вчинків особистості вимогам здоров'язбереження. По-третє, узагальнені дані щодо самооцінки респондентами власного ставлення до здоров'я саме за емоційною шкалою дозволяють припустити, що у першокурсників домінує підвищений рівень тривожності щодо стану здоров'я, несформованість умінь насолоджуватися, радіти йому. По-четверте, якщо розглядати ставлення студентів до власного здоров'я в цілому, то в розрізі відповідних шкал, ціннісно-мотиваційна посідає перше рангове місце (36,5 %), друге – емоційна (30,8 %), третє – когнітивна (18,1 %), четверта – поведінкова (14,6%).

Висновки. На основі проведеного теоретичного аналізу констатується вагомість здобутків науковців щодо розширення наукових уявлень про психологічне

здоров'я особистості. З огляду на це констатується, що у психологічній науці створено підґрунтя для розробки теорії психологічного здоров'я, яке забезпечить спрямування дослідницького пошуку на вивчення означеної властивості на певному етапі здійснення особистості, а також з'ясування емоційних особливостей психологічного здоров'я студентства й набуття ознак конструктивності прикладних досліджень.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2018. – № 1. – С. 5–10.
2. Карпенко В. Сучасний стан психічного здоров'я студентської молоді: емоційна, міжособистісна та роліва сфери / В. Карпенко, М. Миколайчук, В. Войтенко, Ю. Медінська // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 11. – С. 2–8.
3. Кириленко Т. Емоційна сфера особистості: вектори вивчення / Т. С. Кириленко // Вісн. Київ. ун-ту. – 2018. – № 1(8). – С. 26–29.
4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ "КММ", 2006. – 240 с.
5. Олефір В. О. Інтелектуально-особистісний потенціал саморегуляції суб'єкта діяльності / В. О. Олефір. – Харків: УІПА, 2015. – 265 с.
6. Токман А. А. Психологія способу життя: навч. посіб. / А. А. Токман, Н. В. Немченко. – К.: Дп Вид. Дім "Персонал", 2015. – Ч. І. – 344 с.
7. Царькова О. В. Психологічні аспекти збереження психічного здоров'я студентської молоді / О. В. Царькова // Наука і освіта. – 2014. – № 6. – С. 128–132.
8. Штепа О. В. Особливості психологічної ресурсності осіб 20–25 років з різним статусом ідентичності / О. В. Штепа // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С. 204–208.

References

1. Bekh I. D. Komponentna tekhnolohiia skhodzhennia zrostaiochoi osobystosti / I. D. Bekh // Pochatkova shkola. – 2018. – № 1. – S. 5–10.
2. Karpenko V. Suchasnyi stan psykhiichnoho zdorovia studentskoi molodi: emotsiina, mizhosobystisna ta rolava sfery / V. Karpenko, M. Mykolaichuk, V. Voitenko, Yu. Medynska // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – 2011. – № 11. – S. 2–8.
3. Kyrylenko T. Emotsiina sfera osobystosti: vektory vyvchennia / Taisa Serhiivna Kyrylenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2018. – № 1(8). – S. 26–29.
4. Maksymenko S. D. Henezha zdiisnennia osobystosti / Serhii Dmytrovych Maksymenko. – K.: TOV "KMM", 2006. – 240 s.
5. Olefir V. O. Intelktualno-osobystisnyi potentsial samorehuliatcii subiekta diialnosti / V. O. Olefir. – Kharkiv: UIPA, 2015. – 265 s.
6. Tokman A. A. Psykholohiia sposobu zhyttia: Navch. posib. / A. A. Tokman, N. V. Nemchenko. – Ch. I. – K.: Dp Vyd. Dim "Personal", 2015. – 344 s.
7. Tsarkova O. V. Psykholohichni aspekty zberezhenia psykhiichnoho zdorovia studentskoi molodi / O. V. Tsarkova // Nauka i osvita. – 2014. – № 6. – S. 128–132.
8. Shtepa O. V. Osoblyvosti psykholohichnoi resursnosti osib 20–25 rokiv z riznym statusom identychnosti / O. V. Shtepa // Nauka i osvita. – 2013. – № 7. – S. 204–208.

Надійшла до редколегії 10.06.19

Antonina Kichuk, PhD, Assoc. Prof.
Izmail State Gumanitarian University, Izmail, Ukraine

THE EMOTIONAL COMPONENT OF THE PRESENT-DAY STUDENTS' PSYCHICALLY HEALTH: THE QUESTION ANALYSIS

The investigation of the problem of the emotional component of the present-day students' psychically health is topical in some circumstances. Firstly, the dialectical character of the emotions and feelings correlation, the role of personal feelings psychically health general characteristic.

The role of quantity and quality emotional characteristics in personal alteration are important nowadays. The idea of nearby constructions such as "psychological resource" and "psychological health" is investigated. Such principal term as student's age period in personal skills development, that is "to operate his/her resources" is analysed.

The fundamental psychological researches confirm the role of the person emotional readiness in his/her development as "integrated education" which involves not only the psychological health, but mental one and spirituality. Such aspect of the problem is investigated in the context of a behaviour-oriented approach, where the components: person action correlate with the phenomenon-emotional manifestation, that is the transition of moral sense in philosophy and spirituality.

Keywords: psychically health, psychological health, the earliest years adult, emotions, feelings.

Антонина Кичук, канд. психол. наук, доц.
Измаильский государственный гуманитарный университет, Измаил, Украина

ЕМОЦІОНАЛЬНА СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ СОВРЕМЕННОГО СТУДЕНЧЕСТВА: АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

Представлены некоторые результаты проведённой аналитической работы, направленной на уточнение научного статуса понятия "психологическое здоровье личности", важности эмоциональной составляющей здоровья студенчества в психологической сфере.

Ключевые слова: психическое здоровье, психологическое здоровье, студенчество, эмоции, чувства.

УДК 159.9.016.1

Геннадій Коваль, асп.
Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ ТЕРМІНА "ДУША" ЯК КАТЕГОРІЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто проблематику категоріального аспекту терміну душа через призму принципу системності (організованості). Проблематика місця категорії душа в категоріальному апараті теоретичної психології показана через контекст загальних категорій людинознавства – організм, індивід, індивідуальність, особистість, Я, суб'єкт. Зауважено проблематику аналізу та розкриття змістовного навантаження зазначеного ряду категорій, що обумовлена застосуванням до їх аналізу принципу детермінізму. Показано можливість розбудови ієрархічного ряду категорій як рівнів конкретизації (організації) психічного за аналогією відносно подібного ряду рівнів конкретизації (організації) живого. Для ряду рівнів конкретизації живого є специфічним його початок одиницею аналізу живого – організмом, а завершення одиницею (суб'єктом) розвитку живого – тілом. Запропоновано понятійне наповнення ряду рівнів організації психічного загальними категоріями людинознавства відповідно до принципу системності.

Ключові слова: душа, індивідуальність, організм, особистість, суб'єктність.

Постановка проблеми: У сучасному вітчизняному психологічному дискурсі можливо зауважити заклики повернути "науці про душу" предмет її вивчення – душу, що, насамперед, знаходимо в ряді доробків В. Татенка [13, с. 195–200; 12, с. 20–25]. Опозиційна теза такому заклику може бути експлікована з історично-психологічного дискурсу, де показано, що хоч уявлення про предмет психологічної науки не позбавлено дискусійності, утім розробка даної проблематики дозволила забезпечити більш уточнене уявлення про її предметну сферу, щодо якої термін душа виступає занадто аморфним та поняттєво невизначеним. Відтак, із означеного видно, що навряд відповідає сучасному розвитку психологічного дискурсу необхідність аналізу терміна душа як предмета психологічного вивчення загалом. Разом із тим також бачимо, що виглядає перспективним аналіз поняттєво-категоріального аспекту даного терміну у вигляді необхідного концептуального інструменту для вивчення предмета психології. Звідси самоочевидним завданням постає необхідність визначити роль та місце терміна душа в системі усталених на сьогодні категорій теоретично-психологічного аналізу, зміст яких розкрито, насамперед, у доробках О. Ткаченка [14], а також М. Ярошевського, А. Петровського [11]. Отож порушена проблематика не містить у собі проблеми як такої, адже може вирішитись на рівні постановки-виконання завдання. Проблема, як бачиться, полягає в самій доцільності її розробки. Так, психологія певний час обходиться без послуговування у наукових розвідках категоріальним аспектом розуміння означеного терміну, на відміну від аспекту метафоричного, образного, де він уживається як спосіб позначення "внутрішнього світу" і який імпліцитно супроводжує психологічний поступ і до сьогодні. Звідси зрозуміло, що проблема постає як необхідність обґрунтувати та показати не саму можливість використовувати термін душа як концептуальний засіб аналізу для вивчення предмета психології, а її сувору необхідність. Тобто неможливість адекватного пізнання психічного без використання змістовного навантаження, що стоїть за терміном душа.

Мета статті полягає у розкритті поняттєво-категоріального аспекту терміна душа та його обґрунтуванні як необхідної складової (яка передуватиме) категоріального апарату теоретичної психології.

Аналіз досліджень та не вирішені частини проблеми. Як відомо, порушуючи питання повернення до "душі" як можливого предмета психології, В. Татенком також артикулюється термін дух, через аналіз та порівняння яких зауважено дотичність змістовного навантаження, що стоїть за цими термінами, до дискурсу категорії "особистість" у випадку душі та дискурсу поняття "суб'єктність" у випадку духу [12, с. 22–23]. Отже бачимо, що з'ясування категоріального статусу тер-

міна "душа" за необхідністю припускає з'ясування поняттєвого взаємовідношення з категорією "особистість". Водночас, категорія "особистість", як відомо із предметного поля теоретичної психології [14, с. 114–117], за необхідністю припускає свій дискурс через призму цілого ряду понять, які узагальнено можливо означити як загальні категорії людинознавства (тобто такі категорії, через які уможливлено повстання людини як предмета психологічного пізнання). Ідеться про усталений "тріумвірат" категорій – індивід – особистість – індивідуальність, який у певній авторській розробці знає можливих варіантів номінації та тлумачення змістовного навантаження, як-то: організм – індивід – особистість та йому подібні [там само].

Вірогідно, що означена варіативність обумовлена тим, що розробка змісту певним чином номінованого "тріумвірату" за необхідністю "втягує" в поле дискурсу інші загальні категорії, такі, як суб'єкт [1], Я [1, с. 15], тіло [6, с. 195] тощо. До прикладу: у межах розробки загально-психологічного суб'єктного підходу (С. Рубинштейн, А. Брушлинський, К. Абульханова, В. Татенко) проблематика знаходить увиразнення в існуванні опозицій щодо розуміння категорії "суб'єкт" стосовно моделі загальної структури людини. Зокрема, у позиції Б. Ананьева [1, с. 5] обстоюється статус суб'єкта як окремої підструктури в загальній структурі індивідуальності (поряд із особистістю та індивідом). У вигляді альтернативної позиції, що обстоюється в доробках А. Брушлинського, К. Абульханової та їх послідовників [1, с. 14], через категорію "суб'єкт" схоплюється інтегральна функція особистості. Тобто бачимо, що специфіка категорії "суб'єкт" розкривається або за рахунок його виокремлення як окремої підструктури, або за рахунок акцентування особливої функції щодо окремих підструктур загальної моделі людини. Опозиція зазначених підходів ілюструє певну проблематичність не суперечливого розкриття взаємозв'язку між загальними категоріями людинознавства, де проблемним є не стільки однозначне розкриття поняттєвого змісту, що постає за тією чи тією категорією, скільки необхідність виключити його з обсягів інших категорій.

У межах власне теоретичної психології означений ряд категорій та проблематика їх взаємозв'язку знаходить висвітлення через призму принципу детермінізму, у межах якого просувалася дискусія стосовно з'ясування внеску різного роду якісно відмінних детермінант у специфіку психічного та, відповідно, розкривався зміст означеного ряду категорій [14, с. 61]. Зокрема, наріжним каменем дискутування повставало співвідношення біологічного ↔ соціального ↔ особистісного як чинника активності (поведінки) та/або психічного, з одного боку, і, відповідно, змісту загальних категорій людинознавства у їх взаємозв'язку та співвідношенні, з іншого боку. Як правило, за індивідом/організмом у вигляді наріжно-

го змістовного навантаження закріплюється розуміння носія біологічної складової в людині; за індивідом/особистістю складової соціальної (типово-особистісної), за особистістю/індивідуальністю нетипово-особистісної (унікальної) складової [14, с. 61-62]. Утім, саме співвідношення даних навантажень як між категоріями, так і в середині їх обсягів служило та, певною мірою, служить і до нині, джерелом неоднозначності.

Таким чином можливо припустити, що наріжним чинником висвітленої проблематики виступає застосування до її розробки принципу детермінізму. Звідси імовірно, що зміна висхідного принципу дозволить, до певної міри подолати внутрішнє протиріччя їх співвідношення та взаємозв'язку. Отож далі можна припустити, що у порушеній проблематиці адекватним виступає принцип системності (організованості) [11, с. 369].

Виклад основного матеріалу. Як відомо з дискурсу історії психологічних учень, одним із перших принципів системності до теоретико-психологічного аналізу категоріального устрою психології та власне до визначення змісту поняття "душа" застосував Арістотель [11, с. 371]. Також відомо, що цей термін Арістотель визначає як форму організації живого (ентелехію живого тіла) [3, с. 394-395]. Зазначені обставини (визначення та обсяг категорії "душа") спричинюють обґрунтування уявлень про належність душі видам живого й розробку вчення про види душі (рослинної, тваринної, розумної) та їх розвиток [11, с. 372]. Із цього видно, що дається ознаки надмірно широкий обсяг таким чином трактованої категорії "душа", де не розрізняється живе та психічне. Відповідно, зауважене змістове навантаження – форма організації живого – в умовах сучасного загальнонаукового дискурсу доречніше схоплювати через поняття "організм". Наприклад, уточнення категорії "організм" як форми організації живого, зокрема з позиції біологічного дискурсу, дозволяє детальніше розкрити через підведення під нього змісту поняття "генотип" та його матеріального носія – молекули ДНК. Утім, для психологічного дискурсу та контексту проблематики місця категорії "душа" у лоні теоретичної психології доречно зупинитися на визначенні організму як форми організації живого.

Означене дозволяє, у першому приближенні, визначити категорію "душа" як форму організації психічного. При цьому психічне (як предмет психологічного пізнання) доцільно розуміти як складову в контекстному ряді еволюційних ускладнень від матеріального через живе до психічного. Як відомо, проблематика співвідношення між собою матеріального, живого та психічного, як у межах загальнонаукового, філософського, так і теоретико-методологічного дискурсу в психології, отримала ряд підходів до свого розв'язання. Зокрема, як дозволяє зауважити аналіз, на сьогодні є добре розробленою проблематика еволюційних аспектів означених явищ, утім проблематика їхнього виникнення та взаємопереходів між ними залишається нерозв'язаною. У зв'язку з чим не тривіальним виглядає питання щодо співвідношення між живим та матеріальним, а саме: чи живе є матеріальним за необхідністю, чи лише реалізується на матеріальному. Відповідно потребує рефлексії можлива відповідь на питання: чи психічне реалізується на живих системах, чи натомість є різновидом живого? Але порушені питання потребують окремого розгляду та виходять за межі поставлених завдань; наразі ж, оскільки категорія "організм" безпосередньо входить у ряд загальних категорій людинознавства, становить інтерес її місце в цьому ряді, яке визначено з позиції принципу системності (організованості), а не детермінізму.

Як показує аналіз, у межах предметної дискусії, що розгортається на базі "тріумвірату" категорій, із поля зору випадає не лише категорія "душа", але також одне

із проміжних між організмом та індивідом поняття "вид" (біологічний). Наведене вище визначення організму, з урахуванням предметної специфіки психологічного дискурсу (тобто ігнорування більш специфічного до порушеної проблематики біологічного дискурсу) при визначенні поняття "вид" дозволяє обмежитись означенням – вид живого організму (форми організації живого). Тоді змістове навантаження терміна індивід – конкретний (утілений) вид форми організації живого, а терміна тіло – матеріальний носій організму (див. рис. 1).

Рис. 1. Ряд рівнів конкретизації (організації) живого

Таким чином, можливо виокремити принаймні чотири неоднорідних рівні сходження від абстрактного до конкретного у розкритті змістовного навантаження поняттєвих конструкцій, що розкривають зміст живого як явища, де рівні завдані не причинно-наслідковим (онтологічним), а організаційним зв'язком (тобто зв'язком на основі формально-змістовних відносин). Відповідно, якщо екстраполювати наведену логіку формування ієрархічного ряду рівнів аналізу, які покликані уможливити предметне вивчення живого загалом, на вивчення психічного загалом, то з категорії "душа" за аналогічним принципом має виводитись подібний (але не тотожний) до наведеного ієрархічний ряд термінів. Тобто можливо схоплювати (концептуалізувати) принаймні такі змісти, як вид організації психічного та конкретно даний (одушевлений) представник певного виду організації психічного. Щодо матеріального носія психічного, то наразі утримаємося від спроби концептуалізації цього змісту, що втім не перешкоджає пошуку певного змісту на цьому рівні конкретизації категорії "душа".

Отже, наведений ряд рівнів конкретизації живого (див. рис. 1) служить своєрідною схемою, яку можливо екстраполювати на поняття психічного. Із того ж факту, що психологічне знання на сьогодні, як це неодноразово констатується, накопило не лише широкий спектр фактологічного матеріалу, який потребує теоретичного осмислення та узагальнення, але також і матеріалу суто теоретичного, що зокрема й демонструє специфіка дискурсу загальних категорій людинознавства, впливає цілком правомірний наслідок. А саме: якщо екстраполювати схему рівнів конкретизації живого на психічне, то завдання, яке при цьому виникає, зводиться до необхідності підвести під утворений ряд рівнів конкретизації (організації) психічного наявні категоріальні конструкції.

Утім, перш ніж перейти до викладу результату екстраполяції та підведення під схему рівнів організації психічного наявних категоріальних конструкцій, убачаємо за необхідне виокремити додатковий принцип, який доцільно застосувати для більш коректного виконання поставленого завдання. Зокрема, із наведеної схеми рівнів організації живого видно, що до даного ієрархічного ряду можливо застосовувати термін "одиниця" у різних аспектах ужитку. Як відомо, у межах методологічного дискурсу психології порушена увага, дотична до

дискурсу проблематики "одиниці аналізу психічного", яка отримала розвиток у доробках Л. Виготського [5, с. 16-17], О. Ткаченка [15], В. Зінченка [7, с. 5-9], А. Агафонова [2, с. 18-52] тощо. Зокрема зауважуються необхідність поєднання у "справжній" одиниці властивості репрезентативності, з одного боку, та неможливості розчленування на складові елементи без утрати сутнісної специфіки предмета аналізу, з іншого [5, с. 16].

Таким чином, у контексті зауваженого бачимо, що стосовно ряду рівнів організації живого під вищезначене розуміння терміна "одиниця" аналізу підпадає поняття "організм" як одиниця аналізу живого. Натомість завершується даний ряд одиницею розвитку живого. Відповідно,

під конструкт "одиниця розвитку" цілком може бути підведене те змістовне навантаження, що в межах зауваженого дискурсу загальних категорій людинознавства зосереджено в категорії "суб'єкт" як цілісній умотивованій одиниці активності. Звідси тіло можливо додатково визначити як суб'єкт розвитку живого. Таким чином вірогідно припустити, що ряд рівнів конкретизації (організації) психічного є обернено протилежним щодо рівнів конкретизації (організації) живого. Тобто, ряд рівнів організації психічного починається з виокремлення одиниці розвитку психічного (душі), а завершуватися має виокремленням одиниці аналізу психічного (див. рис. 2).

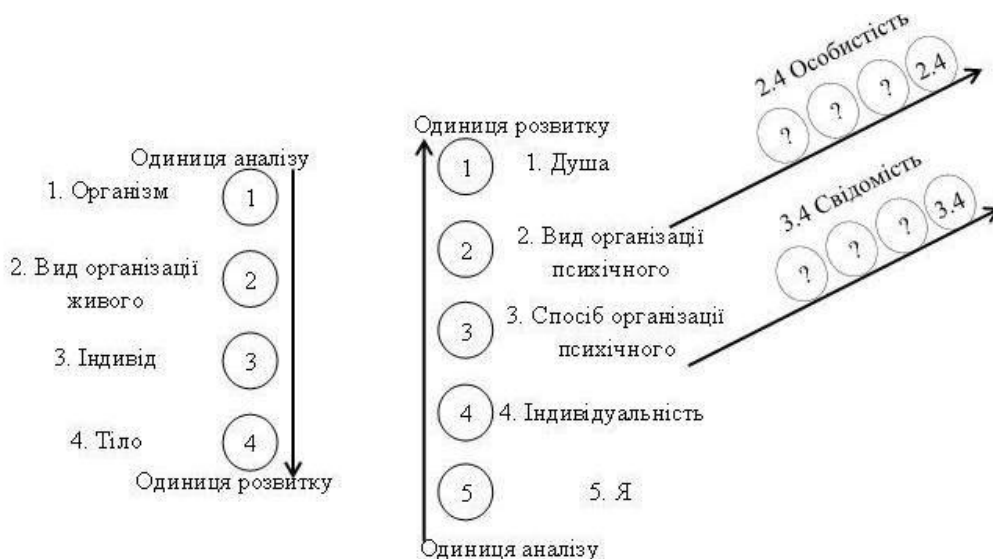

Рис. 2. Ряд рівнів конкретизації (організації) психічного щодо рівнів конкретизації (організації) живого

Таким чином, стосовно схеми рівнів конкретизації психічного наразі маємо заповненими верхній щабель та принцип виокремлення щаблів йому супідрядних. Для виокремлення проміжних щаблів цілком слушним виглядає звернення до зауважених категорій людинознавства – *особистість* та *індивідуальність*. Так, стосовно категорії "індивідуальність" навряд виникає суперечність у співвіднесенні її з такою категорією аналізу живого, як "індивід" і підведення під її зміст визначення конкретно даного (одушевленого) представника певного виду організації психічного. Стосовно категорії "особистість" теж можливо констатувати певну однозначність розуміння, але слід зробити деяке уточнення. Звертаючись до наведеного вище визначення, яке має схоплюватися на даному рівні схеми (вид форми організації психічного), самоочевидним стає, що особистість виступає одним із можливих варіантів організації психічного у певному прогресивному ряді ускладнень такої організації. Тобто припускає горизонтальну розгортку поняттєвого навантаження даного щабля організації психічного. Водночас виникає проблематика співвідношення між собою термінологічного ряду, що есплікується конструкцією – вид форми організації психічного, та термінологічного ряду, що есплікується конструкцією – спосіб організації психічного. Так, поняттєвим наповненням останнього можливо уважати зауважені О. Леонтьєвим форми розвитку психіки – від реактивності/чутливості як основи сенсорної форми психіки [10, с. 13] до рефлексивності як основи свідомості (див. рис. 2). Утім зрозуміло, що означене потребує окремого та детальнішого аналізу в світлі наявного розвитку психологічного знання.

Відтак, для виокремлення нижнього рівня організації психічного слід урахувувати, що на відміну від "душі" як одиниці розвитку психічного, категорія цього рівня водночас має виконувати функцію одиниці аналізу психічного. Проте розуміння душі як суб'єкта розвитку специфічно переломлюється в контексті методологічної позиції А. Петровського, М. Ярошевського, В. Зінченка щодо неможливості виокремлення одиниці аналізу психічного загалом. Як відомо, обґрунтування даної позиції спирається на тезу про принципову неоднорідність психічних феноменів, щодо яких не може бути виокремлено єдиної можливої одиниці аналізу [2, с. 44]. Натомість, як видно, при постулюванні душі суб'єктом розвитку методологічна трудність виокремлення одиниці її аналізу полягає дещо в іншому – у необхідності забезпечити динамічний характер одиниці аналізу. Тобто виконати вимогу аби змінюватися міг не лише предмет аналізу, але змінюватися (розвиватися, діяти) могла й одиниця аналізу предмета. Отже вірогідно припустити, що для подолання означеної методологічної труднощі слід звертатися до такої "одиниці", в якій між нею та предметом є не лише логічний (формально-змістовний) зв'язок, але й зв'язок онтологічний.

Відтак, цілком обґрунтовано можливо зауважити, що в межах дискурсу загальних категорій людинознавства означеним вимогам найбільш відповідає те змістовне навантаження, що стоїть за категорією *Я*. Зокрема, категорія *Я* зберігає в собі не лише зауважені характеристики одиниці – неподільність та репрезентативність, але також володіє й характеристикою онтологічності. Звідси окремий інтерес становить собою відповідь на питання щодо розкриття такої характеристики одиниці, як репрезентативність [5, с. 16]. Тобто розкриття спе-

цифіки того, в який спосіб душа як суб'єкт розвитку психічного репрезентується (відтворюється) на Я. Інакше, на даному шаблі схеми рівнів конкретизації психічного зосереджені та потребують розкриття два аспекти. З одного боку – онтологічний, який припускає з'ясування специфіки відтворення душі як форми організації психічного, та суб'єкта розвитку психічного Я як одиниці активності й закономірному результаті розвитку та організованості. З іншого – гносеологічний (методологічний), який припускає з'ясування специфіки Я як одиниці аналізу психічного у всіх виявах його (психічного) організації та розвитку. Звідси бачимо, що наріжне питання, яке об'єднує означені аспекти, наразі зводиться до загальної для них проблематики можливості пізнання того змістовного навантаження, що охоплюється через термін "душа" та не зводиться до змісту інших концептуальних інструментів (категорій) пізнання психічного.

У межах даної розвідки доцільно зупинитися лише на висвітленні загального напрямку розробки вказаної проблематики. Зокрема, видається достатнім зауважити певні методологічні позиції, на основі яких забезпечено принципову можливість пізнання змістовного навантаження категорії "душа". Наприклад, одну з таких позицій знаходимо в дослідницькому проекті Л. Виготського. Як відомо, у розвідках засновника культурно-діяльнісного підходу безпосередньому доказу підлягало ствердження, що значення та їхні системи є предметом безпосереднього розвитку. Одним із напрямків теоретичного обґрунтування цього ствердження виступає диференціація опосередкування діяльності. Зокрема, опосередкування знаряддями спрямоване на розвиток і оволодіння зовнішнім світом. Натомість – опосередкування знаком спрямоване на розвиток та оволодіння "внутрішнім світом" – своєю (та чужою) поведінкою і внутрішньою активністю [4, с. 87–90]. Тобто через розвиток здатності вводити знаки як посередники людина оволодіває "суб'єктом психічної активності" та робить її предметом розвитку. Відтак дана методологічна позиція уможливорює пізнання через оволодіння.

Іншу методологічну позицію можливо зауважити з розрізнення І. Кантом термінів "уроджене" та "априорне" [9]. Як відомо, априорність та апостеріорність є атрибутами (предикатами) знання. Відповідно, знання є предметом придбання (научання, здобування, утворення, формування), отож не може бути вродженим – даним від народження та незалежно від досвіду [9, с. 126–127]. З іншого боку, якщо апостеріорне знання набувається в безпосередньому досвіді та виводиться з нього, то знання априорне здобувається не з досвіду, але внаслідок досвіду (направляється досвідом). Тобто априорне знання як форма явища, "яка в душі цілком має бути готовою до всякого явища" [8, с. 59], набувається суб'єктом при "конструюванні" об'єкта шляхом абстрагування априорних форм пізнання від здібностей суб'єкта (тут душі). Дана методологічна позиція уможливорює пізнання душі через виокремлення абстрагованих від неї форм (організованих структур/систем).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, теоретично обґрунтованим є погляд, що категорія Я зосереджує в собі два аспекти. Це дозволяє її розуміти у вигляді одиниці як аналізу, так і активності. Звідси уможливлено ствердження, що Я як одиниця аналізу психічного в онтологічному своєму аспекті виступає як актуально дана сукупність функціонуючих структур, абстрагованих від того чи того рівня організації психічного. Інакше, Я як одиниця активності акумулює та відображає в собі актуальний стан розвитку: "душі" як форми організації психічного; "особистості" як виду організації психічного (що виступає суб'єктом

безпосереднього розвитку психічного людини); "індивідуальності" як інтегрального утворення (що інтегрує в собі організацію та розвиток суб'єктності живого і психічного). Відтак, стає необхідним пошук закономірностей, за якими відбувається абстрагування та інтеграція організованості (форм як організованих структур/систем), що відтворюються на Я. Самі ж розвиток та зміна організованості є підґрунтям і своєрідним критерієм розрізнення актуальної організації Я.

Одночасно, у світлі означеного, перспективним видається звернення до більш детального аналізу суб'єктності, яку можна розуміти як характеристику активності. У даному аспекті поняттєвого навантаження терміна "суб'єктність" закладено своєрідне підґрунтя для виокремлення різного роду суб'єктів, що реалізуються людиною як носієм множинної суб'єктності. Означене, насамперед, обумовлює потребу аналізу специфіки суб'єктної активності тих суб'єктів, що зосереджені у зауважених загальних категоріях людинознавства: "тілі" як суб'єкта розвитку живого, "душі" й "особистості" – як суб'єктах розвитку психічного; "індивідуальності" як суб'єкті інтеграції живого та психічного; "Я" – як актуальному суб'єкті активності, що виступає результатом інтегративної функції індивідуальності.

Іншим перспективним напрямом аналізу виступає питання щодо структури я як одиниці. Підґрунтям такого аналізу має виступати попередня експлікація уявлень стосовно структури одиниці як певним чином організованої форми та можливості екстраполяції такої структури на різні аспекти наукового вжитку терміна "одиниця" у психології. Зокрема, такі аспекти вжитку, як одиниця вимірювання, одиниця аналізу, одиниця активності, одиниця розвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. Принцип субъекта в отечественной психологии / К. Абульханова // Психология. Журнал ВШЭ. – 2005. – Т. 2. – № 4. – С. 3–21.
2. Агафонов А. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла / А. Агафонов. – Самара : БАХРАХ-М, 2000. – 336 с.
3. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Т. 1: Аристотель. – М.: Мысль, 1976. – 550 с.
4. Выготский Л. История развития высших психических функций. Собрание сочинений в 6-ти томах / Л. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 3.
5. Выготский Л. Мышление и речь. Собрание сочинений в 6-ти томах / Л. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с.
6. Гальперин П. Функциональные различия между орудием и средством / П. Гальперин // Хрестоматия по возрастной и пед. психологии. – М.: МГУ, 1980. – С. 195–203.
7. Зинченко В. Функциональная структура действия / В. Зинченко, Н. Гордеева. – М.: МГУ, 1982.
8. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Ростов-на-Д.: Феникс, 1999.
9. Круглов А. О происхождении априорных представлений у И. Канта / А. Круглов // Вопросы философии. – 1998. – № 10. – С. 126–130.
10. Леонтьев А. Проблемы развития психики / А. Леонтьев. – М.: Изд-во академии пед. наук РСФСР, 1959. – 496 с.
11. Петровский А. Основы теоретической психологии / А. Петровский, М. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 528 с.
12. Татенко В. Наукова психологія про душу і дух людський / В. Татенко // Вісник КІБІТ. – 2012. – Вип. 3. – С. 20–25.
13. Татенко В. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми / В. Татенко. – К.: НАУ-друк, 2009. – 288 с.
14. Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології / О. Ткаченко // Психологія і суспільство. – 2009. – Вип. 1(35). – С. 44–133.
15. Ткаченко А. Проблема исходной единицы анализа психики в истории советской психологии / А. Ткаченко // Вопросы психологии. – 1980. – № 2. – С. 153–158.

References

1. Abulhanova K. Printsip sub'ekta v otechestvennoy psihologii // Psihologiya. Zhurnal VShE. – 2005. – T. 2. – № 4. – S. 3–21.
2. Agafonov A. Chelovek kak smyslovaya model mira. Prolegomeny k psihologicheskoy teorii smysla. – Samara : BAHRAH-M, 2000. – 336 s.
3. Aristotel. Sochineniya v 4-h tomah. T. 1. – M.: Myisl, 1976. – 550 s.
4. Vygotkiy L. Istoriya razvitiya vysshih psihicheskikh funktsiy. Sbranie sochineniy: v 6-ti tomah. T. 3. – M.: Pedagogika, 1983.

5. Vyigotskiy L. Myishlenie i rech. Sbranie sochineniy: v 6-ti tomah. T. 2. – M.: Pedagogika, 1982. – 504 s.
6. Galperin P. Funktsionalnye razlichiya mezhdru orudiem i sredstvom // Hrestomatiya po vozrastnoy i ped. psihologii. – M.: MGU, 1980. – S. 195–203.
7. Zinchenko V., Gordeeva N. Funktsionalnaya struktura deystviya. – M.: MGU, 1982.
8. Kant I. Kritika chistogo razuma. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1999.
9. Kruglov A. O proishozhdenii apriornyih predstavleniy u I. Kanta // Voprosy filosofii. – 1998. – # 10. – S.126–130.
10. Leontev A. Problemy razvitiya psihiki. – M.: Izd-vo akademii ped. nauk RSFSR, 1959. – 496 s.

11. Petrovskiy A., Yaroshevskiy M. Osnovyiteoreticheskoypsihologii. – M.: INFRA-M, 1998. – 528 s.
12. Tatenko V. Naukova psikhoholohiia pro dushu i dukh liudskiy // Visnyk KIBIT. – 2012. – Vyp. 3. – S. 20–25.
13. Tatenko V. Suchasna psikhoholohiia: teoretychno-metodolohichni problemy. – K.: NAU-druk, 2009. – 288 s.
14. Tkachenko O. Pryntsypy, katehori i metodolohichni problemy psikhoholohii // Psikhoholohiia i suspilstvo. – 2009. – Vyp. 1(35). – S. 44–133.
15. Tkachenko A. Problema ishodnoy edynitsy analiza psihiki v istorii sovetskoy psihologii // Voprosy psihologii. – 1980. – #2. – S. 153–158.

Надійшла до редколегії 04.07.19

Gennadiy Koval, post-graduate
National University of Zaporizhzhya, Zaporizhzhya, Ukraine

CONCEPTUAL ASPECT OF THE DEFINITION OF THE TERM SOUL AS THE CATEGORY OF THEORETICAL PSYCHOLOGY

The problematic of the categorical aspect of the term of the soul through the prism of the principle of systemicity (organization) has been reviewed in the article. The problematic of the place of the category of soul in the categorical apparatus of theoretical psychology have been shown through the context of general categories of the structure human - an organism, an individual, individuality, a personality, I'm, the subject. The problematic of analysis and disclosure of the meaning load of the specified categories which is due to the application of the principle of determinism to their analysis has been noted. The possibility of building a hierarchical range of categories as levels of concretization (organization) of a mental one by analogy with respect to such a range of levels of concretization (organization) of a living one has been shown. It has been noted that specific for a range of levels of organization of a living one is its start with a unit of analysis of alive - an organism, also specific is its completion a unit of development of a living one - a body. The conceptual filling of range of levels of organization of a mental is appropriate of general categories of the structure human in accordance with the principle of systemicity has been proposed.

Keywords: soul, individuality, organism, personality, subjectivity.

Геннадий Коваль, асп.
Запорожский национальный университет, Запорожье, Украина

ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ПОНИМАНИЯ ТЕРМИНА "ДУША" КАК КАТЕГОРИИ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Рассмотрена проблематика категориального аспекта термина душа через призму принципа системности (организованности). Проблематика места категории душа в категориальном аппарате теоретической психологии показана через контекст общих категорий человековедения – организм, индивид, индивидуальность, личность, Я, субъект. Обозначено проблематику анализа и раскрытия содержательной нагрузки указанного ряда категорий, которая обусловлена применением к их анализу принципа детерминизма. Показана возможность разработки иерархического ряда категорий как уровней конкретизации (организации) психического по аналогии относительно подобного ряда уровней конкретизации (организации) живого. Обозначено, что для ряда уровней конкретизации живого является специфическим его начало единицей анализа живого – организмом, а завершение единицей (субъектом) развития живого – телом. Предложено понятийное наполнение ряда уровней организации психического общими категориями человековедения в соответствии с принципом системности.

Ключевые слова: душа, индивидуальность, организм, личность, субъектность.

УДК 159.9.019.4

Едуард Крайніков, канд. психол. наук, доц.,
Євгеній Прокопович, канд. мед. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Альона Баланюк, психолог
Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АДИКТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ми дослідили 50 осіб віком 18–25 років. Більшість респондентів є студентами вищих навчальних закладів. Нами був використаний такий психодіагностичний інструментарій: СМОЛ (скорочена адаптація MMPI), Методика діагностики копінг-стратегій Хейма, методика Менделєвича, Мічиганський алкогольний тест (MAST), Опитувальник ургентної залежності в адаптації Шибко. Респонденти демонструють деякі ознаки схильності, чи навіть чіткої наявності адиктивної поведінки. Вибір способу втечі від реальності виявився явищем культурним, тобто вибір того чи іншого адиктивного агента більшою мірою продиктований рекламою, суспільною думкою, продуктами мистецтва. Ці дані підтверджують цільний прямий зв'язок алкогольної залежності за опитувальником MAST та психопатії – коефіцієнт кореляції становить 0,27. За результатом регресійного аналізу дані цієї шкали сильно залежать від показників шкали істерії (P-значення = 0,01). Це вказує на те, що прямо заявляти про вживання алкоголю та на наявність наслідків такого зловживання може особистість протестна, некомфортна, і така, що прагне перебільшити свої проблеми, привернути до себе увагу. Результати дослідження підтвердили наявні в літературі дані про притаманні адиктам імпульсивність, егоцентричність, депресивність і тривожність.

Ключові слова: адикція, адиктивна поведінка, ургентна залежність, психоактивні речовини.

Актуальність. За даними ВООЗ, вживання алкоголю і наркотиків є причиною понад 200 соматичних та психічних порушень. Серед населення віком 20–39 років приблизно 25 % випадків смерті пов'язано з алкоголем. Уживання алкоголю є однією із причин ранньої смерті чоловіків у віці 40–60 років. Установлено зв'язок між вживанням психоактивних речовин та захворюваністю на туберкульоз, ВІЛ/СНІД. Додатково до проблем зі здоров'ям, вживання психоактивних речовин

та залежність від процесуальних адикцій завдає вагомих соціальних та економічних збитків окремим людям і суспільству в цілому [3]. Проблема адикцій стосується не тільки особистості самого адикта, а й сім'ї, соціального оточення, суспільства, оскільки така людина часто не може відповідально виконувати свої трудові, соціальні та сімейні обов'язки, потребує контролю, догляду та значних фінансових витрат, особливо, якщо йдеться про гемблінг і наркотичну залежність.

Організація дослідження та його результати. У нашому дослідженні взяли участь 50 осіб віком 18–25 років. Більшість респондентів є студентами вищих навчальних закладів. Для дослідження особистісних якостей ми використали СМОЛ (Скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості) [4–5; 10]. Дослідити адаптивність осіб до життя було вирішено за допомогою Методики діагностики копінг-стратегій Е. Хейма [15]. Загальну схильність до адиктивної поведінки ми дослідили за допомогою методики В. Д. Менделевича [9]. Для визначення наявності хімічної соціально неприйнятної адикції ми обрали Мічиганський алкогольний тест [1; 6; 13–14], а для визначення наявності нехімічної, соціально прийнятної залежності – Опитувальник ургентної залежності в адаптації О. Л. Шибко [12].

У 22 досліджуваних виявлено ознаки стійкої хімічної або нехімічної адикції, в інших 28 осіб – схильність або ознаки тенденції хоча б по одному із видів адиктивної поведінки.

Загальну картину особистості досліджуваних дає стандартизований багатофакторний опитувальник СМОЛ [2; 4–5; 10]. Ми провели кореляційний аналіз усіх його показників (правдивість, самоконтроль, іпохондрія, депресія, істерія, психопатія, психастенія, паранояльність, шизоїдність, гіпоманія) та рівня адаптивності з показниками трьох тестів на виявлення адиктивної поведінки та схильності до неї. За тестом схильності до залежностей В. Д. Менделевича [9] ми отримали вражаючу картину (рис. 1).

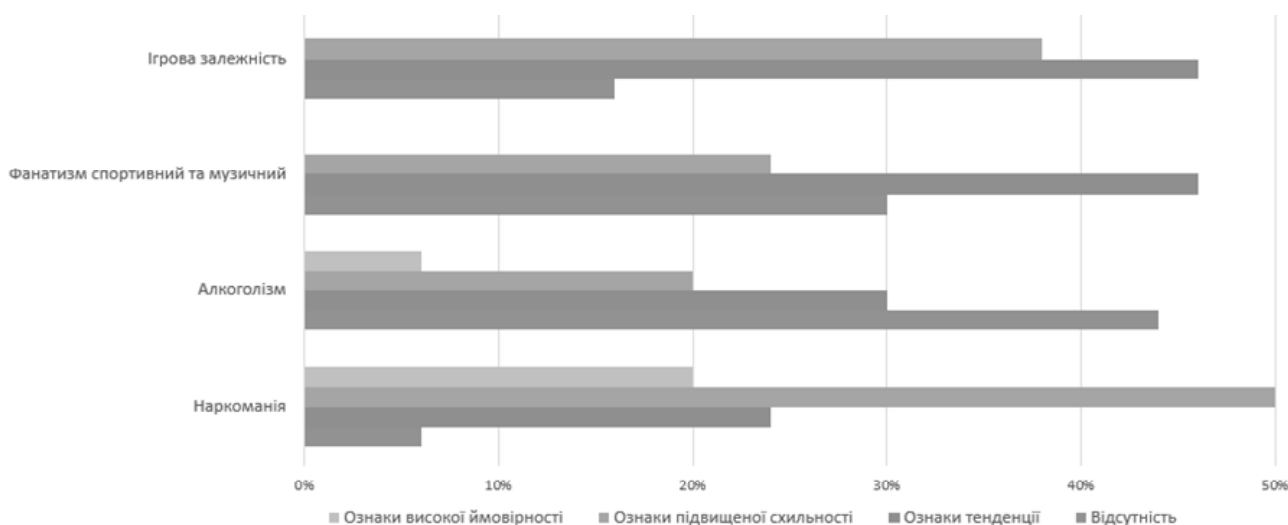

Рис. 1. Схильність до залежностей

Для математичного аналізу нами був використаний кореляційний та регресійний аналіз за допомогою програми Excel. Оцінка кореляції здійснювалася за такими критеріями: 0,1 – слабкий зв'язок, 0,3 – середній, 0,5 – сильний. Кореляційний аналіз загальної групи респондентів показав прямий зв'язок вище середнього між

ургентною залежністю та іпохондрією (коефіцієнт кореляції 0,38), гіпоманією (коефіцієнт кореляції 0,32), істерією (коефіцієнт кореляції 0,33); прямий зв'язок середньої сили зі шкалами брехні, депресії, паранояльності, психастенії та шизоїдності (показники кореляції 0,23–0,28) (рис. 2).

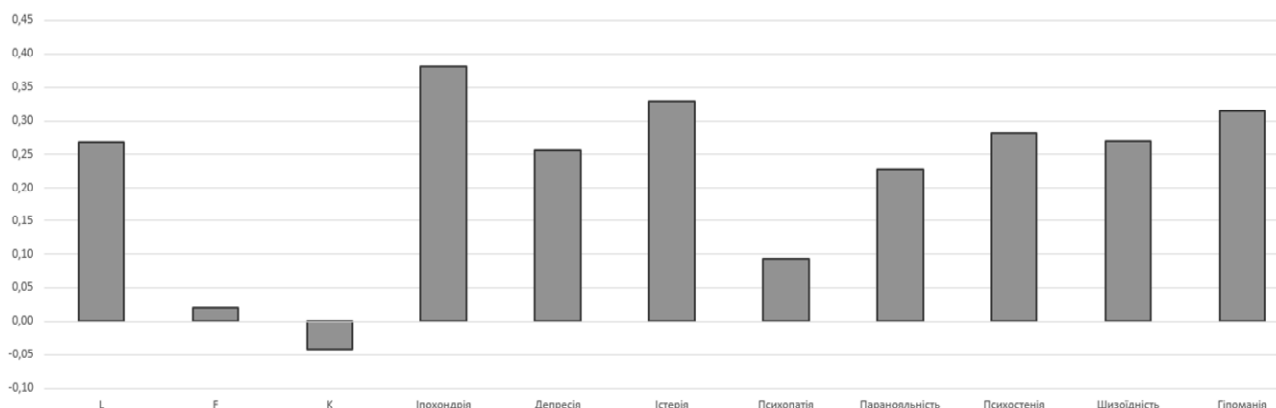

Рис. 2. Кореляційний зв'язок ургентної залежності з показниками тесту СМОЛ

Такі результати можуть вказувати на те, що у осіб з ургентною залежністю спостерігається високо розміщений профіль та наявна невротична триада з негативним нахилом, що свідчить про високий ризик поведінкових реакцій. Підвищеною є ймовірність невротичних розладів; наявні емоційні ускладнення, гострі переживання, занепокоєння, тривога, невпевненість, труднощі у спілкуванні, неприємні відчуття, соматичні розлади. Для

пацієнтів із невротичною триадою характерна висока емоційна лабільність, прагнення до спілкування [7]. Можна припустити, що емоційним, тривожним, сенситивним особам, що прагнуть встигнути все і одразу, але страждають від відчуття, що встигли зробити недостатньо, властива залежність від постійного браку часу. На нашу думку, це добре відображає вікові особливості досліджуваних осіб, оскільки до них ставиться величез-

на кількість вимог. Про це також свідчить, що 14 % респондентів страждають від сильної ургентної адикції, а 72 % – від помірної ургентної адикції (тобто майже всі). Це може бути ознакою соціальної схвалюваності явища ургентної залежності у суспільстві.

Алкогольну залежність ми досліджували за допомогою двох методик. Одна – тест MAST [1; 6; 14], який не має механізмів захисту від бажання особистості виглядати краще і повністю залежить від суб'єктивного уявлення особистості про себе. Друга – шкала схильності до алкогольної залежності В. Д. Менделевича [9], де питання є не очевидними, є зворотні шкали і респонденту важче вибрати соціально прийнятний варіант відповіді. Також ми провели кореляційний аналіз кожної шкали зі шкалою брехні у тесті СМОЛ.

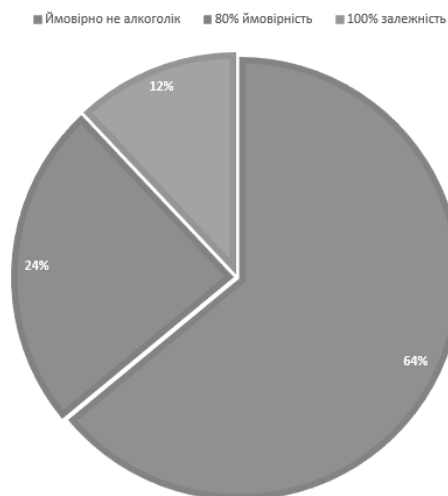

Рис. 3. Кількість осіб, залежних від алкоголю за тестом MAST

На рис. 3 продемонстровано, що 12 % респондентів є залежними від алкоголю, а 24 % мають високу ймовірність такої залежності. Цікаво, що результати за цим тестом мають достатньо щільний непрямої кореляційний зв'язок зі шкалами брехні L (0,31) і корекції K (0,31), та щільний прямий зв'язок зі шкалою достовірності F (0,32). Ці дані демонструють, що чим більше респондент свідомо та підсвідомо контролював свої відповіді та намагався постати у позитивному світлі, тим нижчий показник у нього за тестом на алкоголізм за методикою MAST [14]. Кореляційний зв'язок між шкалою L та схильністю до алкоголю за методикою В. Д. Менделевича дещо відрізняється (-0,22) і також є непрямої. За останньою методикою спостерігається зв'язок із паранояльністю (0,26) і з MAST (0,39). Регресійний аналіз показав, що на результати тесту MAST найбільший вплив має шкала істерії (Р-значення = 0,01), тоді як на результати тесту схильності до алкогольної залежності найбільше впливає показник адаптивності (Р-значення = 0,03) та шкала депресії (Р-значення = 0,26). Шкала паранояльності майже не впливає на показники шкал алкогольної залежності обох тестів.

Результати тесту MAST ставлять під сумнів вплив шкали істерії. Відмінності є й у кореляційних зв'язках результатів цих двох тестів на алкоголізм зі шкалою психопатії. За тестом MAST, коефіцієнт кореляції становить 0,27, а за тестом схильності до алкогольної залежності – лише 0,04, тобто кореляційного зв'язку майже немає. Ми спробували детальніше розібрати цей факт через регресійний аналіз і виявилось, що на результати за шкалою психопатії найбільше впливає MAST (Р-значення = 0,05), тоді як Тест на схильність до

алкогольної залежності взагалі не корелює із психопатією (Р-значення = 0,9). Шкала психопатії демонструє небажання особистості наслідувати загальноприйняті норми та правила, високі показники притаманні протестним, некомформним особам. Звідси можна зробити припущення, що саме такі особи не приховували своєї алкогольної залежності, а ті респонденти, що хвилюються за свій суспільний імідж, намагаються обирати більш соціально прийнятні відповіді. Найсильніший зв'язок виявився між показниками тесту схильності до алкогольної залежності та гіпоманією – коефіцієнт кореляції становить 0,35, що свідчить про підвищений фон настрою та високий рівень активності осіб, що мають таку схильність. За тестом MAST, цей зв'язок є, але слабший (0,15). Доречно помітити, що, скоріше за все, алкогольна залежність за цими двома тестами виявлена у різних осіб, що підтверджує слабкий кореляційний зв'язок між показниками MAST та Тесту на схильність до алкогольної залежності (0,02).

Найбільш вражаючі результати за шкалою схильності до наркоманії (50 % респондентів) показали ознаки підвищеної схильності до вживання наркотиків. Це вказує на схильність до залежної поведінки вище середньої, тобто переважають ті якості, які більшою мірою свідчать про спрямованість на вживання і ризик розвитку психологічної залежності. У 20 % респондентів ознаки високої ймовірності. Ця категорія характеризується високою схильністю до залежної поведінки. У респондентів спостерігається висока спрямованість на вживання наркотичних речовин, позитивне ставлення до залежності та риси особистості, які значно збільшують ризик проблемної поведінки [8]. У 24 % респондентів – ознаки схильності до залежної поведінки середньої вираженості. Це свідчить про те, що у респондентів за певних соціальних умов є ризик розвитку залежності. І лише незначні 6 % не мають стосунку до вживання наркотиків. За результатами кореляційного аналізу ми отримали графік сили кореляції між схильністю до наркотичної залежності та особистісними характеристиками за методикою СМОЛ (рис. 4).

Найбільшим є коефіцієнт кореляції між схильністю до наркотичної залежності та шкалою брехні (середній непрямої зв'язок – 0,18), що свідчить про небажання осіб, які мають таку схильність, давати правдиві відповіді. Наявність слабких кореляційних зв'язків майже з усіма шкалами СМОЛ, скоріше за все, демонструє кореляцію схильності до наркотичної залежності та "утоплених" графіків. Такий графік частіше за все демонструє установче ставлення до тестування. Але регресійний аналіз показав деякий вплив на наркотичну схильність шкали депресії (Р-значення = 0,28) та психастенії (Р-значення = 0,23). Можна припустити, що схильність до вживання наркотиків пов'язана із сенситивністю, чуттєвістю та депресивністю особистості, що може свідчити про пасивність особистісної позиції, коли провідною мотиваційною потребою стає уникнення невдачі. Для подібних осіб властиві такі особливості: високий рівень усвідомлення наявних проблем через призму незадоволеності й песимістичної оцінки своїх перспектив, схильність до роздумів, інертність у прийнятті рішень, виражена глибина переживань, аналітичний склад розуму, скептицизм, самокритичність, деяка невпевненість у своїх можливостях [7]. Загальна картина більшості профілів демонструє небажання розкриватися – це люди стримані, що мають розвинений внутрішній світ, на що також вказує наявність слабкої кореляції між схильністю до наркотичної залежності та шкалами шизоїдності (0,10) та паранояльності (0,12) за СМОЛ. Такої самої сили, але непрямої зв'язок, спо-

стерігається зі шкалами істерії та депресії. Майже відсутній кореляційний зв'язок схильності до наркотичної залежності та шкали психопатії.

У жодного із респондентів не виявлено високу ймовірність залежності від комп'ютерних ігор, у 47 % –

ознаки тенденції та у 38 % – ознаки підвищеної схильності. За даними кореляційного аналізу виявлено прямий щільний зв'язок зі шкалами іпохондрії (0,25), депресії (0,26) та паранояльності (0,25).

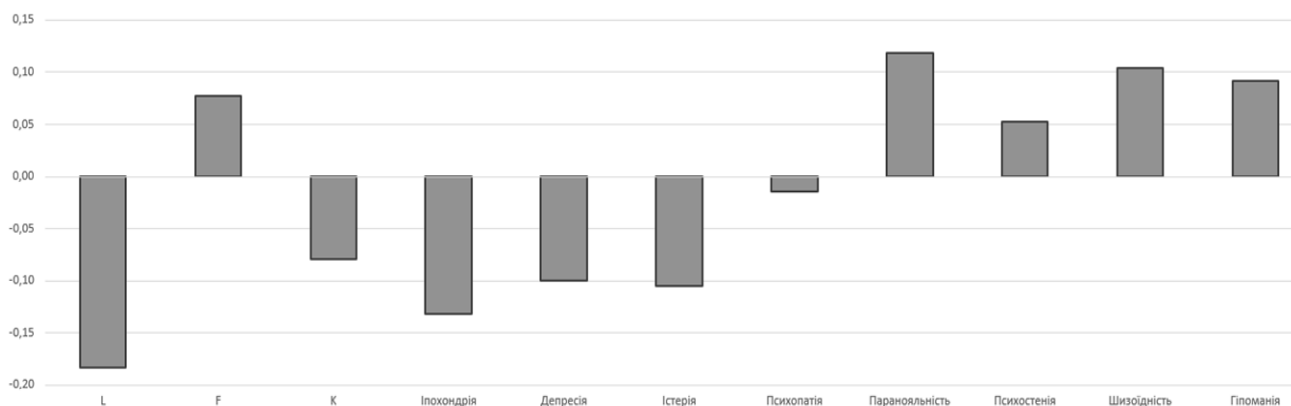

Рис. 4. Кореляційний зв'язок між схильністю до наркоманії та показниками шкал СМОЛ

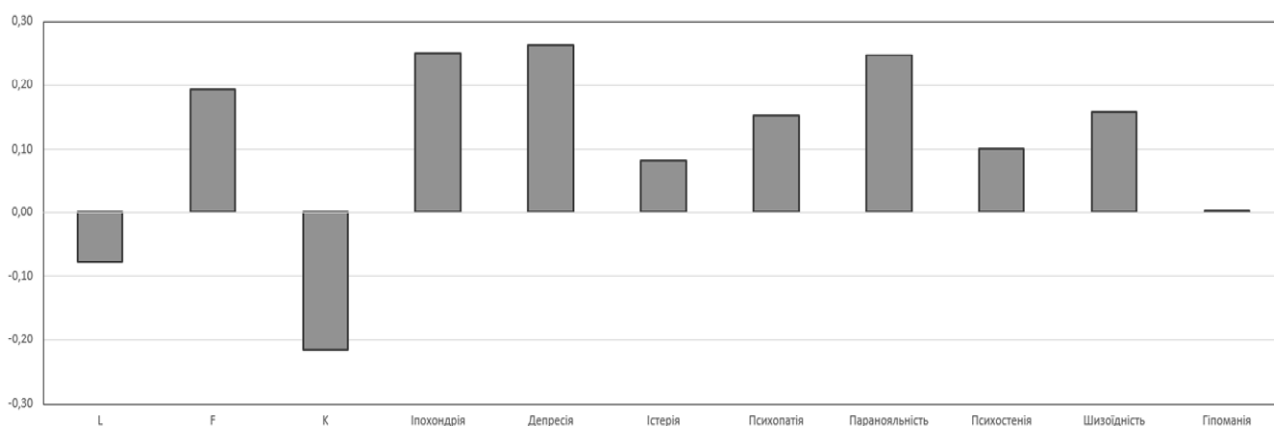

Рис. 5. Кореляційний зв'язок схильності до залежності від комп'ютерних ігор зі шкалами СМОЛ

Можна припустити, що чим вищими є емоційна лабільність, тривожність та депресивність особистості, тим більша ймовірність схильності до залежності від комп'ютерних ігор. Зазначимо, що ця залежність відрізняється від інших яскравим віртуальним світом, який дає особі можливість сховатися в ньому від негараздів. Ю. Стародубцев спостерігає в осіб із комп'ютерною залежністю знижений фон настрою, дратівливість, схильність до афекту, тривожні вияви, гіперестезії, порушення циклу сон – неспання та астенічні вияви. Для осіб із розладами адаптації та комп'ютерною залежністю притаманні клінічні вияви тривоги та депресії, важкі депресивний і тривожний епізоди; високі рівні ситуативної й особистісної тривожності, надмірна нервово-психічна напруга. Тобто, можемо зробити висновок, що, як комп'ютерна залежність, так і залежність від комп'ютерних ігор міцно пов'язані із тривогою та депресією. Припускаємо, що ці залежності дуже споріднені й між ними важко провести чітку межу.

Окремої уваги вартий коефіцієнт кореляції схильності до комп'ютерних ігор зі шкалою корекції К (0,21) – ідеться про відсутність відвертості, прагнення приховати дефекти свого характеру та наявність проблем і конфліктів.

Так само як і зі схильністю до залежності від комп'ютерних ігор, ніхто з респондентів не показав ознаки високої ймовірності схильності до спортивного та музичного фанатизму, у 30 % респондентів така схильність взагалі відсутня, 48 % опитуваних демонструють лише ознаки тенденції до такої схильності. Напрошу-

ється висновок про те, що цей вид залежності менше за все загрожує особам раннього дорослого віку.

Основна гіпотеза, що напрошується у зв'язку з такими результатами, – про те, що спортивний і музичний фанатизм, у даному віковому періоді, був більшою мірою притаманний наприкінці ХХ ст. Спостерігається слабкий кореляційний зв'язок із результатами за шкалою депресії (0,13), та непрямий зв'язок зі шкалою гіпоманії (-0,07). Можна зробити припущення, що спортивний та музичний фанатизм більшою мірою схильний особистості при зниженні настрою й інтересу до життя.

За результатами математичного аналізу ми розділили всіх респондентів на дві групи та провели кореляційний аналіз двох груп. Першу групу становили особи, в яких хоча б за однією методикою виявлено залежність, другу групу – особи, у яких залежностей не виявлено або є лише тенденції до адиктивної поведінки. Обидві групи було порівняно за допомогою двофакторного t-тесту з різними дисперсіями.

Виходячи з цих даних, група залежних респондентів та таких, що не мають ознак наявної залежності, відрізняється за шкалами депресії, психастенії, паранояльності, шизоїдності та гіпоманії. Середні показники за цими шкалами вищі у представників групи, що показала наявну адикцію. Таким чином, можна зробити припущення, що адикти є більш емоційно лабільними, сенситивними, вразливими. Їм притаманна імпульсивність та дратівливість. Адикти мають більш високий рівень креативності, часто перебувають у власному ілюзорному або віртуальному світі.

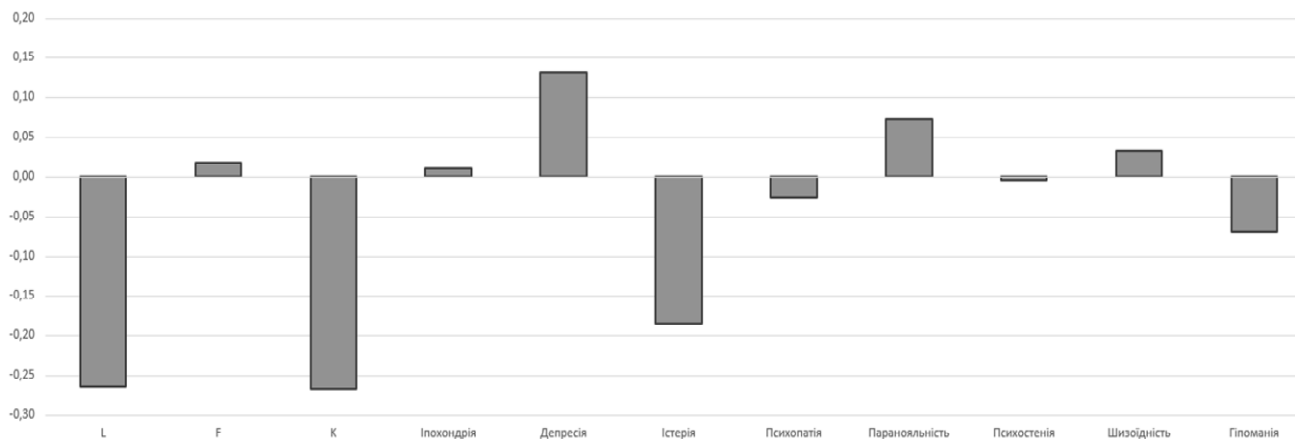

Рис. 6. Кореляційний зв'язок схильності до спортивного та музичного фанатизму і результатів тесту СМОЛ

Таблиця 1

Різниця двох груп за t-критерієм Стьюдента

Шкала	t-статистика	P(T < t) двостороннє
Іпохондрія	2,02	0,049
Депресія	1,06	0,293
Істерія	1,7	0,096
Психопатія	1,8	0,072
Психастенія	1,4	0,151
Паранояльність	3,9	0,0003
Шизоїдність	2,3	0,023
Гіпоманія	2,4	0,017

Такі висновки є дуже відносними, оскільки ми могли переконалися на двох різних тестах на алкогольну залежність, як відрізняються результати одних і тих самих респондентів. Але результати дослідження й обрахунки показують деякі тенденції, що загалом підтверджують літературні дані про особистість адикта.

Варта уваги сила кореляційного зв'язку між різними видами залежності. У літературі часто йдеться про поєднання хімічних та нехімічних адикцій, а також потенціал одних залежностей замінювати інші [11]. Так, в ургентної залежності є слабка пряма кореляція з алкогольною залежністю та залежністю від комп'ютерних ігор (0,16), тоді як із наркоманією дуже слабо виражений непрямий зв'язок (-0,07). Тобто, можемо припустити, що ургентний адикт як хімічну залежність, скоріше за все, обере алкоголізм, але точно не наркоманію. Алкогольна залежність має сильну пряму кореляцію зі спортивним та музичним фанатизмом (0,47). На нашу думку, це може свідчити про сумісність цих адикцій у певних субкультурних молодіжних групах, та, скоріше за все, йдеться про фанатизм як такий, – не лише музичний та спортивний.

Список використаних джерел

- Бобров А. Е. Алкогольный скрининг-тест: его валидность и структура / А. Е. Бобров, А. Н. Шурыгин // Психологическая диагностика при нервно-психических и психосоматических заболеваниях. – Л., 1985. – С. 33–36.
- Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер, 1999. – 528 с.
- Даулинг С. Психология и лечение зависимого поведения / С. Даулинг. – М.: Независимая фирма "Класс", 2000. – 228 с.
- Зайцев В. П. Вариант психологического теста Mini-Mult / В. П. Зайцев // Психолог. журн. – 1981. – № 3. – С. 118–123.
- Зайцев В. П. Психологический тест СМОЛ / В. П. Зайцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clinical-psy.ru/wp-content/uploads/Zaytsev2.pdf>.
- Линский И. В. Система AUDIT-подобных тестов для комплексной оценки аддиктивного статуса индивида и популяции / И. В. Линский, А. И. Минко, А. Ф. Артемчук та ін. // Новости укр. психиатрии. – Киев; Харьков, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper313.htm>.
- Мак-Вильямс Н. Психологическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М.: Независимая фирма "Класс". – 2015. – 592 с.

- Максимов Н. Ю. Психология аддиктивной поведения: навч. посіб. / Н. Ю. Максимов. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 308 с.
- Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии / В. Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2007. – 768 с.
- Собчик Л. Н. СМЛ. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности / Л. Н. Собчик. – СПб.: Речь, 2004. – 224 с.
- Старшенбаум Г. В. Независимость. Как избавиться от психологической или химической зависимости / Г. В. Старшенбаум. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2018. – 480 с.
- Шибко О. Л. Ургентная аддикция как форма аддиктивного поведения личности / О. Л. Шибко // Психолог. журн. – 2006. – № 3(11). – С. 65–68.
- Hallinan P. Factor structure and validity of the Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT) in a sample of mentally disordered offenders / P. Hallinan, S. McGiloway, M. Dempster, & M. Donnelly // The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. – 2011. – 22. – P. 586–602.
- Hedlund J. The Michigan Alcoholism Screening Test (MAST): A comprehensive review / J. Hedlund & B. Vieweg // Journal of Operational Psychiatry. – 1984. – 15. – P. 55–64.
- Heim E. Coping und Adaptivität: Gibt es geeignete oder ungeeignete Coping? / E. Heim // Psychother. med. Psychol. – 1988. – Vol. 38. – P. 8–18.

References

- Bobrov A. E. Alkoholyi skrynynh-test: eho valydnost y struktura / A. E. Bobrov, A. N. Shuryhyn // Psykholohyeheskaia dyahnostyka pry nervno-psykhyeheskykh y psykhsomatycheskykh zabolevaniyakh. – L., 1985. – S. 33–36.
- Burlachuk L. F. Slovar-spravochnyk po psykhyodyahnostyke / L. F. Burlachuk, S. M. Morozov. – SPb.: Pyter, 1999. – 528 s.
- Daulynh S. Psykholohyia y lechenye zavysymoho povedeniya / S. Daulynh. – M.: Nezavysymaia fyрма "Klass", 2000. – 228 s.
- Zaitsev V. P. Varyant psykholohyeheskoho testa Mini-Mult / V. P. Zaitsev // Psykholohyeheskyi zhurnal. – 1981/ – № 3. – S. 118–123.
- Zaitsev V. P. Psykholohyeheskyi test SMOL / V. P. Zaitsev [Elektronnyi resurs] Kod dostupu: <http://clinical-psy.ru/wp-content/uploads/Zaytsev2.pdf>.
- Lynskiy Y. V. Sistema AUDIT-podobnykh testov dlia kompleksnoi otsenky addyktivnoho statusa yndyvuda y populyatsyy / Y. V. Lynskiy, A. Y. Mynko, A. F. Artemchuk ta in. // Novosti ukraynskoi psykhyatryi. – Kyev-Kharkov, 2009. [Elektronnyi resurs]. Kod dostupu: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper313.htm>.
- Mak-Vyliams N. Psykholohyeheskaia dyahnostyka: Ponymanye struktury lychnosti v klynicheskoy protsesse / N. Mak-Vyliams. – M.: Nezavysymaia fyрма "Klass". – 2015. – 592 s.
- Maksymova N. Yu. Psykholohyia adyktivnoy povedinky: Navch. posib. / N. Yu. Maksymova. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2002. – 308 s.
- Mendelevych V. D. Rukovodstvo po addyktolohyy / V. D. Mendelevych. – SPb.: Rech, 2007. – 768 s.
- Sobchik L. N. SMYL. Standartyzyrovannyy mnohofaktornyiy metod yssledovaniya lychnosti / L. N. Sobchik. – SPb.: Rech, 2004. – 224 s.

11. Starshenbaum H. V. NeZavysymost. Kak yzbavytsia ot psykholohicheskoi yly khymycheskoi zavysymosti / H. V. Starshenbaum. – M.: OOO "Yzdatelstvo AST", 2018. – 480 s.
12. Shybko O. L. Urhentnaia addyktsiya kak forma addyktyvnogo povedeniya lychnosti / O. L. Shybko // Psykholohicheskyy zhurnal. – 2006, № 3 (11). – S. 65–68.
13. Hallinan P. Factor structure and validity of the Alcohol Use Disorders Identification Test (AUDIT) in a sample of mentally disordered offenders /

- P. Hallinan, S. McGilloway, M. Dempster, & M. Donnelly // The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. – 2011, 22. – P. 586–602.
14. Hedlund J. The Michigan Alcoholism Screening Test (MAST): A comprehensive review / J. Hedlund & B. Vieweg // Journal of Operational Psychiatry. – 1984, 15. – P. 55–64.
15. Heim E. Coping und Adaptivität: Gibt es geeignetes oder ungeeignetes Coping? / E. Heim // Psychother. med. Psychol. – 1988, Vol. 38. – P. 8–18.

Надійшла до редколегії 22.06.19

Eduard Krainikov, Ph.D., Assoc. Prof.,
Eugeny Prokopovich, Ph.D., Assoc. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Alona Balanyuk, psychologist
Kyiv, Ukraine

FEATURES OF ADDICTIVE PERSONALITY

We surveyed 50 people between the ages of 18 and 25, most of respondents are college students. We used the following assessment tools: SMOL (abbreviated adaptation of MMPI), Heim's test for coping strategies, Mendelevich's methodic, Michigan Alcohol Test (MAST), Urgent Dependence Questionnaire in Shibko's adaptation. Respondents show some signs of predisposition, or even a clear presence of addictive behavior. Choosing a way to escape from reality was a cultural phenomenon, that is, the choice of an addictive agent is more dictated by advertising, public opinion, and art products. This data confirms the close direct relationship between alcohol dependence (according to MAST) and psychopathy – a correlation coefficient of 0.27. According to the regression analysis, the data of this scale strongly depend on the indicators of the hysteria scale (P-value = 0,01). This indicates that expressing alcohol and the consequences of such abuse can make a person protesting, uncomfortable, and seeking to exaggerate their problems and attract attention. The results of the study confirmed the literature data about self-centered, depressive, and anxious features of addictive personality.

Keywords: addiction, addictive behavior, urgent dependence, psychoactive substances.

Едуард Крайников, канд. психол. наук, доц.,
Евгений Прокопович, канд. мед. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Алена Баланюк, психолог
Київ, Україна

ОСОБЕННОСТИ АДДИКТИВНОЙ ЛИЧНОСТИ

Мы исследовали 50 человек в возрасте 18–25 лет. Большинство респондентов являются студентами высших учебных заведений. Нами был использован такой психодиагностический инструментарий: СМОЛ (сокращенная адаптация ММПИ), Методика диагностики coping-стратегий Хейма, методика Менделевича, Мичиганский алкогольный тест (MAST), Опросник urgentной зависимости в адаптации Шибко. Респонденты демонстрируют некоторые признаки склонности, или даже четкого наличия аддиктивного поведения. Выбор способа ухода от реальности оказался явлением культурным, то есть выбор того или иного аддиктивного агента в большей степени продиктован рекламой, общественным мнением, продуктами искусства. Эти данные подтверждают плотную прямую связь алкогольной зависимости по опроснику MAST и психопатии – коэффициент корреляции составляет 0,27. По результатам регрессионного анализа, данные этой шкалы сильно зависят от показателей шкалы истерии (P-значение = 0,01). Это указывает на то, что прямо заявлять об употреблении алкоголя и наличии последствий такого злоупотребления может личность протестная, комфортная, и такая, которая стремится преувеличить свои проблемы, привлечь к себе внимание. Результаты исследования подтвердили имеющиеся в литературе данные о присущих аддиктам импульсивности, эгоцентричности, депрессивности и тревожности.

Ключевые слова: аддикция, аддиктивная поведения, urgentная зависимость, психоактивные вещества.

УДК 159.9.016

Олена Литвиненко, канд. психол. наук, старш. викл.
Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ІЗ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ СТУДЕНТАМИ ПЕРШОГО КУРСУ

Представлено концепцію комплексної психологічної адаптації першокурсників до студентського життя. Узагальнено теорії адаптивності юнаків і підлітків та концепції їх пристосування до нових умов життя й діяльності. Описано результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних якостей першокурсників, особливостей їх соціальної взаємодії та академічної мотивації. Проаналізовано досвід психологічного супроводу процесу адаптації студентів, які є внутрішньо переміщеними, до навчання у ЗВО. Визначено їхні провідні особистісні та характерологічні особливості, способи пристосування до ситуації та реагування на несприятливі впливи із зовнішнього середовища. Окреслено перспективне коло досліджень у сфері психологічного супроводу та підтримки внутрішньо переміщених студентів.

Ключові слова: адаптація першокурсників, внутрішньо переміщені особи, адаптаційні ресурси, адаптаційний потенціал, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Історичні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, зумовлюють появу значної кількості внутрішньо переміщених осіб – людей, які через військові дії на території їх рідних населених пунктів змушені були покинути власні домівки та розпочати нове життя на новому місці. Специфіка та тривалість адаптаційного періоду і призвичаєння їх до нових умов життя залежить від численних факторів: індивідуально-психологічних властивостей особистості, її адаптаційних ресурсів, особливостей функціонування емоційно-вольової сфери, інтегрованості до суспільної

та професійної діяльності, вікової категорії. Особливо травматичним адаптаційний період може стати для підлітків, у житті яких переміщення на нове місце проживання збігається зі вступом до вищого навчального закладу та початком студентського життя. Тому, принципового значення набуває цілеспрямована та організована робота різних спеціалістів (психологів, педагогів, кураторів та тьюторів), спрямована на інтеграцію таких підлітків у студентську спільноту та на елімінацію в них негативних виявів, пов'язаних із вимушеним переселенням.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Попередній аналіз літератури показав, що існують численні спроби наукового тлумачення процесу адаптації підлітків та юнаків до навчання у вищому навчальному закладі. Так Ф. Б. Березін, В. В. Гриценко, Ю. О. Клейберг, П. С. Кузнецов говорять про складність і багаторівність процесу адаптації особистості до нових умов життя та діяльності [4]. Вступ до ЗВО традиційно пов'язаний з переходом до нової системи соціальної взаємодії. У першокурсників відбувається зміна традиційного способу життя, що автоматично запускає адаптаційні процеси. Своєю чергою, ці процеси пов'язані з вирішенням цілого спектра різноманітних проблем. Однією з центральних соціально-психологічних проблем процесу адаптації є оволодіння новою соціальною роллю – роллю студента.

О. К. Гришанов та В. Д. Цуркан визначають адаптацію студента як процес приведення основних параметрів його соціальних і особистісних характеристик до відповідності, до стану динамічної рівноваги з новими вимогами середовища вищого навчального закладу, як зовнішнього фактору щодо студента [5]. Т. І. Рогінська припускає, що адаптація студентів – це складний процес перебудови психічної діяльності, який повинен виявлятися у змінах рівневих значень окремих характеристик особистості та зміні взаємодії між ними, а також у різних співвідношеннях змін на різноманітних етапах адаптаційного процесу [4].

Своєю чергою, О. В. Сіомічев стверджує, що адаптація студентів-першокурсників пов'язана з подоланням труднощів входження до нового соціального середовища, установленням внутрішньогрупових взаємин, пристосуванням до нових форм навчальної діяльності.

О. В. Осипчукова виокремила чотири стадії адаптації особистості студента першого курсу, його навчальної групи до нового соціально-культурного середовища [5].

1. *Початкова стадія.* Індивід (група) усвідомлює, як необхідно поводитись у новому соціальному середовищі, але прийняти і визнати нову систему цінностей навчального закладу ще не готовий, тому намагається дотримуватись звичної системи цінностей.

2. *Стадія терпимості.* Між індивідом, групою та новим середовищем виникає взаємна терпимість до традиційних зразків поведінки й системи цінностей.

3. *Акомодація.* Прийняття та визнання індивідом системи цінностей у новому середовищі й одночасне визнання групою нового соціокультурного середовища цінностей індивіда.

4. *Асиміляція.* Збіг системи цінностей індивіда (групи) і середовища.

Отже, процес адаптації до навчання у ЗВО – це складна система перетворень, які відбуваються з людиною відповідно до змін умов існування. Початок студентського життя пов'язаний із чисельними соціальними змінами; заміною існуючих установок і стереотипів; стресовими ситуаціями. У деяких студентів це може призвести до підміни реального почуття дорослості такими діями, як свобода відвідування занять, несистематичне виконання домашніх завдань і т. п. Усе це може з часом трансформуватись у небажання вчитись, відвідувати навчальний заклад та брати участь у його суспільному житті.

Такі кризові вияви в особливо гострій формі можуть спостерігатись у підлітків та юнаків, які не тільки змінили свій соціальний статус, вступивши на навчання до вищої школи, але й вимушені були покинути власну домівку через військові дії, які відбуваються у регіоні та пристосовуватись до нової діяльності в абсолютно нових умовах життя.

Адаптація внутрішньо переміщених студентів-першокурсників до навчання має проходити як активне творче пристосування студентів до умов ЗВО, у процесі якого у студентів формуються навички та вміння організації розумової діяльності, визнання обраної професії, раціональний особистий та колективний режим праці, відпочинку й побуту, система роботи із професійної самоосвіти та самовиховання професійно значущих якостей особистості.

Мета статті. Узагальнення практичного досвіду адаптації студентів першого курсу до навчання у ЗВО із зазначенням конкретних технік і технологій відповідної роботи зі студентами, які належать до категорії внутрішньо переміщених.

Викладення основного матеріалу. У межах заходів, спрямованих на знайомство зі студентами-першокурсниками ДВНЗ "Київський коледж легкої промисловості" та первинну їх адаптацію до навчання, нами було проведено комплексну діагностичну роботу. Загалом, діагностикою було охоплено 173 першокурсника, серед яких 24 % мають порушення слуху, а 11 % є внутрішньо переміщеними особами. Адаптаційні заходи відбувались за трьома основними напрямками:

1. Діагностика індивідуально-психологічних особливостей першокурсників, особливостей їх пізнавальної, емоційно-вольової та ціннісної сфери, специфіки налагодження міжособистісних взаємин та презентації себе зовнішньому світові.

2. Тренінгова робота з академічними групами та окремими підгрупами студентів.

3. Індивідуальне консультування за особистими зверненнями, на запит кураторів та викладачів, чи у відповідності до результатів психологічної діагностики.

Діагностика, як первинний етап установлення контакту зі студентами групи та збору їх психологічного анамнезу і психологічної профілізації, проходила у три етапи. Перший, особистісно-орієнтований етап, відбувався у вересні та був орієнтований на виявлення індивідуально-психологічних особливостей студентів, їх цілей, цінностей, інтересів і прагнень. На другому етапі, який тривав у листопаді, було проведено діагностику специфіки міжособистісної взаємодії студентів у межах академічних груп, їх соціальної позиції та статусу. Третій етап проходив у другому семестрі першого навчального року та мав на меті діагностику мотиваційної сфери студентів, визначення основних параметрів їх академічної мотивації й дослідження способів подолання стресу, пов'язаного з навчальною діяльністю.

Крім очевидних цілей збору масиву даних та створення психологічних профілів студентів, така діяльність (особливо на початку навчального року) мала на меті самопрезентацію практичного психолога, установлення довірчих стосунків зі студентами, а також психологічну просвіту, тобто підвищення рівня знань студентів про специфіку роботи психолога і проблематику, з якою до нього можна звернутись. Результати діагностики повідомлялись кожному студенту індивідуально, а в узагальненому вигляді були надані кураторам академічних груп.

Взаємодія з кураторами – це окремий важливий етап у роботі психолога, спрямований на адаптацію першокурсників. Для продуктивної діяльності зі згуртування групи й організації позанавчальної діяльності першокурсників куратор має бути проінформований про індивідуальні властивості, риси та якості студентів своєї групи. Це дозволяє максимально ефективно інтегрувати їх до студентського життя ЗВО.

За результатами психологічної діагностики студентів за допомогою Індивідуально-типологічного опитува-

льника (П. М. Собчик) було виявлено, що всім студентам, які належать до категорії внутрішньо переміщених, властиві високі показники за шкалою агресивності та підвищені показники сензитивності й емотивності. Це свідчить, що спільним для таких студентів є прагнення до самоствердження, активність і самостійність у поєднанні з емоційною нестійкістю, вразливістю та схильністю до депресивних реакцій на невдачі. За іншими шкалами методи статистично значущих збігів виявлено не було.

Розподіл результатів дослідження внутрішньої групової взаємодії відповідає кривій нормального розподілу, тобто 27 % таких студентів мають високий соціометричний статус у своїх академічних групах; статус 20 % є низьким і 53 % мають соціометричний статус, який може бути охарактеризований як середній. Ця тенденція спостерігається і при аналізі результатів усіх досліджуваних першокурсників.

Лонгитюдне спостереження за груповою динамікою в середині академічних груп дало змогу констатувати той факт, що переважна більшість студентів, які є внутрішньо переміщеними, на перших етапах міжособистісної взаємодії намагались зайняти адміністративні посади в академічних групах (стати старостою, заступником старости, проформом і т. п.). Це свідчить про наявність у них таких спільних рис, як цілеспрямованість, амбіційність, прагнення до лідерства.

Проте, посівши обрані посади доволі легко, більше половини з них (60 %) дуже швидко втратили інтерес до суспільно-громадської роботи та перестали виявляти необхідну ініціативу. Результатом цього стало те, що до кінця навчального року всі вони були зміщені зі своїх посад. З іншого боку, останні 40 % виявили здібності до адміністративно-організаторської діяльності та досягли успіхів не лише на рівні академічної групи, але й були включені до суспільної діяльності навчального закладу: вступили до студради, активу студентської профспілки, стали брати активну участь у волонтерській та благодійній діяльності.

На третьому етапі психологічної діагностики відбувалось визначення структури і рівня академічної мотивації першокурсників. Дослідження проводилось у лютому – березні, коли студенти вже склали першу сесію, стикнулися з першими труднощами та познайомились із рейтинговою системою призначення стипендії, що стало для них додатковим фрустраційним фактором. Відповідно до чинного законодавства, студенти, які є внутрішньо переміщеними особами, можуть не брати участі у рейтинговій гонці та, у випадку позитивного завершення заліково-екзаменаційної сесії, за будь-яких умов отримують соціальну стипендію. З нашого погляду, це є принциповим фактором впливу на їхню академічну мотивацію.

Як діагностичний інструмент було використано Шкалу академічної мотивації (The Academic Motivation Scale). За її допомогою було виявлено таку тенденцію: для всіх студентів із категорії переміщених характерним є високий і дуже високий рівень екстернальної мотивації, тобто в їхньому випадку – необхідність навчальної діяльності, обумовлена вимогами соціуму; навчання відбувається переважно для того, щоб запобігти виникненню будь-яких проблем.

Крім того було проаналізовано академічну успішність таких студентів. Усі вони демонструють навчальні показники середнього і високого рівня. 20 % із них навіть були включені до загального стипендіального рейтингу, тобто увійшли до 45% найуспішніших студентів своєї спеціальності.

Загалом, аналізуючі результати діагностики адаптованості студентів першого курсу, зокрема тих, які є внутрішньо переміщеними, до навчання у ЗВО можна стверджувати, що всі вони є доволі амбіційними, налаштованими на досягнення лідерських позицій, відкритими для соціальної активності, яка служить для них певним заміщуючим фактором, що компенсує втрату звичного кола соціальної взаємодії.

У межах другого адаптаційного напрямку роботи проводились групові тренінгові заняття з першокурсниками, метою яких було знайомство їх один із одним та інтеграція до групової активності. Критеріями ефективності тут виступили рівень згуртованості академічних груп та відчуття психоемоційного комфорту в ситуаціях навчання. Крім того, було проведено цикл занять з елементами тренінгу "Вчимося ефективно вчитися", метою яких став розвиток у студентів навичок самоорганізації та конструктивної навчальної діяльності.

Студенти, які є внутрішньо переміщеними, активно включалися у тренінгову роботу, намагаючись отримати якомога більше уваги психолога. А, налагодивши робочий контакт із психологом і відчувши довіру до нього, почали записуватись на особисті консультації. Цікавою є така статистика: серед студентів перших курсів протягом навчального року на індивідуальну консультацію до психолога записались 19 % осіб. З іншого боку, кількість внутрішньо переміщених студентів, які усвідомили необхідність психологічної допомоги та звернулись до неї, становить 70 %. Тобто, попри зовнішню стійкість та нормальну адаптованість до навчання і студентського життя, вони переживають кризові стани, з якими не можуть упоратись самостійно.

Традиційними причинами звернення першокурсників до психолога є такі: відчуття безмісцевості життя й депресивний настрій; проблеми у взаєминах із одногрупниками; конфлікти із близькими людьми; труднощі у стосунках із представниками протилежної статі; небажання вчитись і труднощі стосовно засвоєння матеріалу; конкретні окремі страхи та тривоги; прагнення до саморозуміння й самоаналізу; бажання привернути до себе увагу та бути почутим тощо.

Завданням психолога при цьому стала емоційна підтримка та фасилітація студентів, елімінація інтенсивності невротичних виявів, розвиток навичок міжособистісної взаємодії та пошук особистісних ресурсів. Загалом, процес адаптації першокурсників можна вважати успішним. Протягом навчального року та по його закінченню жоден студент не був відрахований через заборгованості у навчанні, або конфлікти з одногрупниками; переважна більшість студентів була інтегрована до позанавчальної діяльності та різних видів соціальної активності.

Висновки. Актуальним питанням сучасної вітчизняної психології є теоретичне осмислення і конкретне емпіричне вивчення адаптації внутрішньо переміщених студентів до навчання у ЗВО.

Адаптація до навчання – це комплексний процес засвоєння норм і правил навчального закладу, налагодження дружніх відносин із одногрупниками та конструктивних взаємин із викладачами; вироблення стратегій навчальної діяльності та позанавчальної активності.

У межах проведеної нами діагностики адаптованості студентів першого курсу ДВНЗ "ККЛП" до навчання, було виявлено, що ті з них, хто належить до категорії внутрішньо переміщених осіб у цілому демонструють нормальні показники включеності до навчального процесу і студентського життя. З іншого боку, вони значно більшою мірою, ніж інші студенти потребують безпосередньої уваги та допомоги психолога. Індивідуальна робота із психологом дозволяє їм подолати стрес, пов'язаний зі зміною умов життя і звичного кола соціальної взаємодії та зняти

психоемоційну напругу, пов'язану з неможливістю довгострокового планування (через невизначеність майбутніх умов життя).

Перспективу подальшої діяльності у цьому напрямі ми вбачаємо у розробці чіткого і структурованого алгоритму надання консультаційної та психокорекційної допомоги таким студентам. Це полегшить роботу практичних психологів та інших фахівців, які опікуються соціально-психологічною адаптацією першокурсників до умов студентського життя.

Список використаних джерел

1. Березовин Н. А. Адаптация студентов к жизнедеятельности вуза: психолого-педагогические аспекты / Н. А. Березовин // Выбранные научные работы БДУ. – Минск, 2001. – С. 11–25.
2. Лазос Г. П. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму) / Г. П. Лазос // Психологічна допомога постраждалим унаслідок кризових травматичних подій: метод. посіб. – Київ: ТОВ "Видавництво "Логос", 2015. – 206 с.
3. Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности / под ред. Г. У. Солдатовой. – Москва: Смысл, 2002. – 479 с.
4. Смал В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / В. Смал // Дослідження проекту міжнародної технічної допомоги "Партнерство для розвитку міст" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf.
5. Чикина Т. Е. Адаптивное обучение первокурсников / Т. Е. Чикина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vovr.ru/upload/6-09.pdf>.
6. Шлаина В. М. Адаптация первокурсников к учёбе в ВУЗе / В. М. Шлаина // Менеджмент и кадры: психология управления, социология и социология. – 2013. – № 2. – С. 28–30.
7. Miller K. Rethinking a Familiar Model: Psychotherapy and the Mental Health of Refugees // K. Miller // Journal of Contemporary Psychotherapy. – 1999. – Vol. 29. – No. 4. – P. 283–306.
8. Kristal-Andersson B. Psychology of the refugee, the immigrant and their children: Development of a conceptual framework and application to

psychotherapeutic related support work / B. Kristal-Andersson. – Department of Psychology, University of Lundt, 2000. – 370 p.

9. Burke S. Psychological First Aid. An Australian guide to supporting people affected by disaster [Electronic resource]. – Access mode: http://www.redcross.org.au/files/Psychological_First_Aid_An_Australian_Guide.pdf

References

1. Berezovyn N. A. Adaptatsyya studentov k zhynedeyatel'nosty vuza: psykholoho-pedahohycheskye aspekty // Vybranyya naukovyya pratsy BDU. – Mynsk, 2001. – S. 11–25.
2. Lazos H. P. Psykholohichna dopomoha vnutrishn'o-peremishchenym osobam (na prykladi roboty z pereselentsyamy z Krymu). Psykholohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podiy : metod. posibnyk. – Kyiv : TOV "Vydavnytstvo "Lohos", 2015. – 206 s.
3. Psykholohycheskaya pomoshch' myhrantam: travma, smena kul'tury, kryzys ydentychnosti / Pod red. H. U. Soldatovoy. – Moskva : Smysl, 2002. – 479 s.
4. Smal' V. Vnutrishn'o-peremishcheni osoby: sotsial'na ta ekonomichna intehtatsiya v pryymayuchykh hromadakh. Doslidzhennya proektu mizhnarodnoyi tekhnichnoyi dopomohy "Partnerstvo dlya rozvytku mist", [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf.
5. Chykyna T. E. Adaptivnoye obucheniye pervokursnykov. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupa: <http://vovr.ru/upload/6-09.pdf>.
6. Shlayna V. M. Adaptatsyya pervokursnykov k uchēbe v VUZe. Menedzhment y kadry: psykholohyya upravlenyya, sotsyonyka y sotsyolohyya. – 2013. – № 2. – S. 28–30.
7. Miller K. Rethinking a Familiar Model: Psychotherapy and the Mental Health of Refugees // Journal of Contemporary Psychotherapy. – Vol. 29. – No. 4, 1999. – Pp. 283–306.
8. Kristal-Andersson B. Psychology of the refugee, the immigrant and their children: Development of a conceptual framework and application to psychotherapeutic related support work // Department of Psychology, University of Lundt, 2000. – 370 p.
9. Burke S. Psychological First Aid. An Australian guide to supporting people affected by disaster [Electronic resource]. Access mode: http://www.redcross.org.au/files/Psychological_First_Aid_An_Australian_Guide.pdf.

Надійшла до редколегії 12.05.19

Olena Lytvynenko, PhD, Senior Lecturer
Boris Grinchenko University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRACTICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL WORK WITH INTERNALLY DISPLACED FIRST-YEAR STUDENTS

The concept of complex psychological adaptation of first-year students to the university life is presented. Theories of the adaptability of adolescents and the concepts of their adaptation to the new conditions of life are generalized. The results of an empirical study of the individual-psychological qualities of first-year students are presented, the features of their social interaction and academic motivation are described. The experience of psychological support of adaptation of internally displaced students to the university is analyzed. Their main personal and characterological features, ways of adapting to the situation and responding to unfavorable events of the external world are determined. The prospective spectrum of research in the field of psychological support of internally displaced students is outlined.

Keywords: adaptation of first-year students, internally displaced people, adaptive resources, adaptive capacity, educational process.

Елена Литвиненко, канд. психол. наук, старш. преподаватель
Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, Украина

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ ПСИХОЛОГА С ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫМИ СТУДЕНТАМИ ПЕРВОГО КУРСА

Представлена концепция комплексной психологической адаптации первокурсников к студенческой жизни. Обобщены теории адаптивности юношей и подростков, а также концепции их приспособления к новым условиям жизни и деятельности. Описаны результаты эмпирического исследования индивидуально-психологических качеств первокурсников, особенностей их социального взаимодействия и академической мотивации. Проанализирован опыт психологического сопровождения процесса адаптации внутренне перемещённых студентов к учёбе в вузе. Определены их ведущие личностные и характерологические особенности, способы приспособления к ситуации и реагирования на неблагоприятные события внешнего мира. Очерчен перспективный спектр исследований в сфере психологического сопровождения и поддержки внутренне перемещённых студентов.

Ключевые слова: адаптация первокурсников, внутренне перемещённые лица, адаптационные ресурсы, адаптационный потенциал, учебно-воспитательный процесс.

Анатолій Лігоцький, д-р пед. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті досліджується проблема концептуалізації когнітивно-комунікативних та інформаційно-семіотичних вимірів психологічної підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності як складне комплексне психічне утворення між компонентами якого існують стійкі функціональні залежності.

Ключові слова: психологічна підготовка, соціальні служби, соціальний працівник, професійна діяльність, форми соціальної взаємодії, умови розвитку особистості, психічні новоутворення.

Актуальність і постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена необхідністю теоретичного узагальнення проблем психологічного забезпечення соціального працівника в діяльності різноманітних сферах соціальної служби, потребами практики щодо використання спеціальних психологічних знань, необхідності систематизації наявного досвіду застосування здобутків психологічної науки. Аналізуються проблеми взаємозв'язку застосування спеціальних психологічних знань в діяльності соціального працівника, закономірності і особливості залучення вказаних знань на різних етапах професійної діяльності, а також розглядаються проблеми професійної підготовки фахівців із соціальної роботи, які здатні надавати психологічну та соціальну допомогу різним категоріям громадян, що перебувають у складних життєвих обставинах, що стає все більше нагальною потребою сучасного суспільства. Одночасно в статті розглядаються природа, межі та можливості використання спеціальних психологічних знань, висвітлюються традиційні та нові форми їх застосування в процесі психічних новоутворень. Сучасні проблеми викликані процесами інтеграції та модернізації вищої освіти, що зумовлює перегляд змісту професійної підготовки соціальних працівників, які в силу своїх професійних обов'язків покликані сприяти гармонізації взаємовідносин людей, розвивати у особи здатність гармонізувати соціальні колізії, впроваджувати ефективні, з соціально-психологічного погляду, рішення та програми в різноманітних сферах соціальної служби. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішити суперечність між рівнем загальної підготовки майбутнього соціального працівника до професійної діяльності та новими вимогами суспільства до цих фахівців.

Результати вивчення наукових джерел дають підстави констатувати, що питанню підготовки соціальних працівників приділяли увагу як зарубіжні дослідники (М. Доел, С. Шардлоу, Ш. Рамон, Р. Сарри, А. Пінкус, Є. Холостова), так і вітчизняні (В. Андрущенко, В. Бех, М. Н. Горішна, А. Капська, О. Карпенко, І. Мигович, І. Пінчук).

Таким чином, одним із актуальних завдань сьогодення є вивчення можливостей застосування "людського фактору" в діяльності соціального працівника, чим і займаються перш за все гуманітарні науки, зокрема психологія. Володіння психологічними знаннями полегшує працю людини, допомагає їй регулювати та будувати свої взаємовідносини з іншими, глибше розуміти мотиви вчинків людей, пізнавати об'єктивну дійсність, правильно її оцінювати, використовувати результати пізнання на практиці. Все більше усвідомлюється усіма, що психологія – не відокремлена наука, присвячена вирішенню деяких теоретичних питань, а важлива й необхідна ланка у формуванні будь-якого прикладного знання. Практично немає такої сфери діяльності, де уміле застосування психологічних знань не привело б до її полегшення, впорядкування. Багато в чому, цей про-

цес обумовлений усвідомленням особливої місії соціального працівника в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Природно, значення психологічної науки для різних видів діяльності неоднакове. Воно залежить від мети діяльності, умов її здійснення, рівня розвитку науки в цій галузі. З урахуванням цих обставин роль психологічної науки, саме і соціальної діяльності є виключно важливою. Аналізуючи зміст психологічної науки як бази використання спеціального психологічного знання в діяльності оперативних підрозділів, слід зазначити, що психологічне знання – це система відомостей про закономірності виникнення і розвитку психіки; про психологічні явища, процеси, стани; про поведінку і діяльність людини. Воно є відносно завершеною, хоча й динамічною системою. За його допомогою пізнаються окремі або загальні факти і явища, що цікавлять соціального працівника. У той же час використання спеціального психологічного знання у конкретній ситуації не збільшує обсяг знань на рівні науки психології (за виключенням окремих випадків). Наведена обставина є об'єктивним протиріччям у процесі психологічного пізнання.

Спеціальним психологічним пізнанням у діяльності соціального працівника слід вважати процес цілеспрямованого відображення об'єктивних проявів психіки конкретної людини, що є об'єктом оперативної уваги, або психологічного змісту її поведінки, який здійснюється обізнаною особою – психологом чи спеціально підготованим фахівцем-соціологом.

Для більш повного з'ясування місця і ролі спеціального психологічного знання необхідно, з одного боку, проаналізувати його в співставленні з загальнотеоретичною (філософською) концепцією пізнання, викладеною у літературі з філософії, соціології і наукознавства. А з іншого боку, зважаючи на те, що цей вид пізнання реалізується в рамках соціального процесу, необхідно порівняти його і з теоретичними концепціями, прийнятими в науці. Зараз ставиться питання щодо досконалого дослідження формування у майбутнього фахівця спеціальних психологічних знань у процесі професійної підготовки. Професіоналізм пізнання, різнобічна якісна підготовка майбутнього фахівця стають сьогодні провідними напрямками у підготовці соціального працівника з сміливим творчим мисленням, чітким розумінням цілей державотворення, широкою професійною ерудицією, високою культурою та суспільною активністю [1]. Вихідним в дослідженні змісту пізнання взагалі і змісту пізнання в діяльності соціального працівника, зокрема, є аналіз сутності пізнання як відображення. Відображення є загальною властивістю матерії, під яким в найбільш загальному вигляді розуміють результат діалектичної взаємодії матеріальних об'єктів.

Вищим типом відображення є соціальне, тобто відображення об'єктивного світу в людській свідомості. Відображення складає основу всього процесу пізнання

людиною об'єктивного світу, і трансформація відображення в таку якісну особливість, як пізнання, досягається завдяки свідомості. Під свідомістю розуміють властиву лише людині вищу форму відображення об'єктивного світу, яка реалізується в сукупності психічних процесів. Свідомість, як і людина в цілому, має подвійну природу – соціальну і біологічну. Тому свідомість, з одного боку, є функцією головного мозку як матеріального субстрату, з іншого – це ідеальне відображення об'єктивного світу у свідомості людини, пов'язане з суспільним досвідом, соціальним середовищем, тобто вона реалізується в суспільній свідомості, яка складається на основі безперервного історичного ланцюжка індивідуальних пізнань. Ідеальним у свідомості є мислення, на відміну від відчуттів, сприймання, уявлень, що мають матеріальний характер.

Для соціальної (людської) форми відображення характерним, поряд із свідомістю, є наявність самосвідомості – усвідомлення (пізнання) людиною самої себе як суб'єкта пізнавальної діяльності, оцінка своїх дій, потреб, інтересів, відчуттів, ідеалів, свого стану в природному і соціальному середовищі, а діяльність соціального працівника – це діяльність різноманітних соціальних служб із надання: соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг, надання матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях [2]. Пізнання як специфічна, вища форма відображення (відтворення), на відміну від інших форм відображення, може виходити за рамки наявного стану речей, відображати не тільки сьогодення, але й майбутнє, не лише реальне, але й імовірне.

Природу пізнання, його можливості, відношення знання до реальності, загальні передумови, умови його правдивості та істинності, пізнавальний результат як знання, що відтворює (відображає) реальний стан речей, вивчає теорія пізнання, або гносеологія. У цілісному об'єкті, який пізнається людиною, можна умовно відокремити пізнання природи і пізнання явищ суспільного життя. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішити суперечність між рівнем загальної підготовки майбутнього соціального працівника до професійної діяльності та новими вимогами суспільства до цих фахівців.

Пізнання явищ суспільного життя підпорядковується загальним закономірностям теорії пізнання, одночасно воно має і свою специфіку, яка визначається особливостями предмета соціального пізнання, формами і умовами його розвитку, практичними задачами, які вирішуються на основі пізнання соціальних явищ. Так у соціального працівника необхідно виділили наступні компоненти, як: мотиваційний компонент, що включає потребу досягнення успіху в майбутній професійній діяльності; орієнтаційний компонент, що включає в себе спрямованість образу соціального працівника; особистісний компонент, що включає в себе розуміння власних психологічних якостей; рефлексивний компонент, включає в себе здатність адекватно оцінювати себе й інших та уміти розпізнавати сприймання себе іншими людьми. Для соціального пізнання характерним є те, що зовнішні прояви можуть не тільки не співпадати з сутністю речей, але й відображати її неадекватно [4]. Це вимагає значної мислительної діяльності, щоб за викривленою оболонкою побачити справжній зміст.

Виділяють три різновиди пізнання: буденне (побутове), наукове і філософське. Буденне пізнання є стихійним процесом здобуття певних знань. У буденному пізнанні соціальний працівник накопичує за допомогою

здорового глузду життєвий досвід, який є узагальненням знань, перевірених та підтверджених часом і практикою окремих людей. Незважаючи на те, що буденні знання є суб'єктивними, поверховими та підпорядкованими особистим цілям людини, вони все ж таки загалом правильно відображають дійсність [9]. По мірі розповсюдження таких знань створюється передумова для їх узагальнення, систематизації, обміркування, тобто для пізнання більш високого рівня – наукового і філософського.

Наукове пізнання – це процес набуття системи точно сформульованих та перевірених знань про явища та їх глибинні зв'язки, обґрунтування на їх основі законів природи та суспільства, зафіксованих за допомогою особливих понять та висловів, які визначаються як наукові; результат практичної діяльності людства, підпорядкованої меті розвитку суспільної практики.

Філософське пізнання складається на ґрунті буденних знань, систематизованих та узагальнених з наукових позицій. Головну роль у філософському пізнанні відіграють ідеологічні, класові відносини. Знання, набуті у філософському пізнанні, називають філософськими. Вони в поєднанні з конкретним науковим знанням створюють єдину систему знань про весь нескінченний світ – як пізнаної, так і непізнаної його частини. Така система знань складає теоретичну основу світогляду.

Подекуди в літературі зазначається, що пізнання тожне мисленню і є єдністю двох сторін: змісту мислення – отриманого знання і форми мислення – засобу отримання та упорядкування, систематизації знань. З цим важко погодитись, бо зведення пізнання лише до одного психічного процесу, хоча і дуже важливого – мислення, дуже збіднювало б зміст пізнання; оскільки у такому випадку поза пізнанням залишаються такі процеси, як відчуття, сприймання, уявлення [3]. Тобто має місце ізоляція головного елемента (мислення) від системи (пізнавальних процесів), що порушує всю систему. З іншого боку, окрім пізнання, заснованого на логіці, а саме таким є пізнання за допомогою мислення, має місце інтуїтивне, евристичне, а також творче пізнання, яке базується на логіці лише частково. Соціальному працівникові доводиться працювати з людьми, можливості та ресурси яких не дозволяють вирішувати власні проблеми. Різноманітний характер соціальних проблем і життєвих ситуацій, неповторність особистості кожного клієнта вимагають від фахівця у сфері соціальної роботи не тільки володіння певним рівнем знань та умінь застосовувати їх на практиці, але й володіння спеціальними психологічними знаннями для самостійної професійної діяльності [5]. Тому правильним є твердження про провідну роль у пізнанні психічних процесів, зокрема про те, що вихідною "клітинкою" пізнання є відчуття, що пізнання сукупності, цілості, на відміну від пізнання окремих властивостей (при відчутті), відбувається за допомогою сприймання.

Сутністю і результатом процесу пізнання є встановлення істини, під якою слід розуміти адекватне відображення об'єкта активним суб'єктом, відтворення його таким, як він існує, поза залежністю від людини та її свідомості. Головною тезою матеріалістичної діалектики про істину є визнання її об'єктивної природи [8]. Для діалектики характерним є визнання об'єктивної істини не лише як відповідності між думкою та дійсністю, але й як того вищого етапу, до якого наближається знання в процесі свого розвитку. Об'єктивна істина містить саму суть переходу від незнання до знання, що визначається такими ознаками, як абсолютність та відносність.

Абсолютність істини, або абсолютна істина – це повне, точне, вичерпне відображення об'єкта у свідомості суб'єкта. У широкому розумінні абсолютна істина є межею, до якої прагне дійти, але якої ніколи не може досягти пізнання; у вузькому розумінні – це повне і точне знання окремих моментів дійсності. В цьому значенні абсолютна істина є елементом досягнутого знання.

Відносна істина являє собою неповне, неточне, часткове і приблизне відображення об'єкта, яке внаслідок своєї неточності змінюється, поглиблюється, уточнюється в процесі розвитку пізнання.

Поряд з об'єктивним, виходячи з діалектичної єдності об'єктивного і суб'єктивного, істина має і суб'єктивний характер, який визначається:

1. специфікою можливостей засобів людського сприймання і переживання інформації, специфічністю її соціальної передачі, оскільки на пізнання впливає ідеологія, яка сприяє або відповідності істині, або її викривленню;

2. неточністю, тобто приблизністю її змісту на кожному історичному етапі розвитку істини;

3. неповнотою істинних знань на тому чи іншому етапі пізнання;

4. суб'єктивністю, яка визначається наявністю характерних умов, що обмежують галузь застосування даних істинних тверджень або теорій.

Різномислительним соціального пізнання, яке виступає єдністю мислительних та практичних дій по відтворенню реальної картини значущого в справі фрагмента дійсності, визначення його соціальних властивостей та наслідків, підтвердження наявних висновків, є доказ. Соціальний працівник може отримати необхідні знання про явища і факти, які мають значення для правильного розв'язання конфлікту. Пізнання в соціальній діяльності також пов'язується з встановленням істини. Як уже зазначалось, використання спеціальних психологічних знань в діяльності соціального працівника тісно пов'язане з загальною психологією та суміжними галузями психологічної науки [7]. Вони є базою розвитку, своєрідним "живильним середовищем" для психологічної консультації та інших форм використання спеціальних психологічних знань, їх зв'язок із наукою психологією забезпечує взаємозбагачення і удосконалення.

Гносеологічні закономірності кожної сфери наукового знання мають тенденцію до поширення, ускладнення предмета дослідження. Досить наочно це виявляється у психології, яка пройшла свій розвиток від інтроспекційного вивчення окремої людини до всебічного дослідження особистості, соціальних груп, соціальних процесів в цілому. Поширився і предмет психології – від пізнання окремих закономірностей психічної діяльності індивіда до визначення закономірностей становлення особистості, ролі соціального середовища в розвитку психіки, соціально-психологічних феноменів. Збільшилась кількість прикладних галузей психологічної науки, вони якісно збагатились – від традиційних (педагогічна, вікова) до нових (космічна, інженерна тощо). Це вплинуло і на можливості більш широкого застосування психологічних знань в діяльності соціального працівника зокрема, методу експертних оцінок, психологічної експертизи, консультування, залучення спеціаліста-психолога та ін.).

Для розкриття змісту предмета спеціального психологічного пізнання в діяльності соціального працівника необхідним є проведення аналізу предмета психологічної науки в цілому, розкриття взаємовідношень об'єкта і предмета спеціального психологічного дослідження, особливостей предмета і об'єкта залучення спеціально-

го психологічного знання в практичну діяльність соціальних служб.

Психологічна наука не обмежується описом психологічних фактів, вона здійснює перехід до трактування, пояснення, розкриття закономірностей, відповідно з якими ці факти мають місце. Однак лише знання закономірностей не розкриває конкретних механізмів їх прояву. Виходячи із взаємозв'язку психології і соціології (застосування спеціальних психологічних знань в практиці), слід зазначити, що об'єктом спеціального психологічного дослідження також буде психіка, а предметом – психічні факти (явища), закономірності та механізми, але в певних, специфічних проявах. Наприклад, якщо об'єктом психології є психіка людини в галузі соціального регулювання, а предметом – психічні закономірності особистості, її діяльності в сфері соціального регулювання, то об'єктом використання спеціальних психологічних знань в соціальному процесі є психічна діяльність психічно здорової людини, а предметом – компоненти психічної діяльності особи в її єдності та цілісності, становлення і оцінка яких має значення для виявлення об'єктивної істини. При подальшому звуженні об'єкта відбувається і специфікація предмета спеціального психологічного пізнання.

Перелік можливостей залучення спеціальних психологічних знань для вирішення завдань діяльності соціального працівника не може бути вичерпним. З одного боку, триває об'єктивний процес інтеграції-диференціації наук, з другого – потреби практики на етапах роботи є передумовою виникнення і розвитку нових видів і інших форм застосування спеціального психологічного знання соціального працівника. Головним критерієм їх класифікації може бути об'єкт і предмет базової науки, а допоміжним – мета, яку ставить перед фахівцем-психологом працівники соціальних служб, залучаючи його до взаємодії [6]. Тобто перший критерій має об'єктивний характер (пов'язаний з частиною об'єктивної дійсності, яка вивчається конкретною наукою), другий – суб'єктивний (пов'язаний з волевиявленням фахівця-психолога). При цьому під спеціальними знаннями розуміють такі, якими професійно володіють фахівці різних галузей теоретичної та практичної діяльності. Застосування ними психологічних методів, прийомів та засобів в професійному спілкуванні завжди визначалось індивідуальним професійним досвідом, що набувався переважно методом "спроб та помилок" чи був досвідом колег.

Висновки. Аналіз психологічної літератури з проблеми використання спеціальних психологічних знань в діяльності соціального працівника, дають підстави стверджувати, що для працівників соціальних служб не тільки важлива наявність знань наук соціального циклу та спеціальних дисциплін, але й знання та застосування законів психології. Це зумовлене, насамперед, тим, що діяльності соціального працівника, як правило, відбувається у несприятливих для суб'єкта умовах конфліктного спілкування з людьми – об'єктами уваги до них. Тільки за допомогою психологічної науки можна розробити заходи по нейтралізації дії негативних чинників, зменшенню ризику помилок при оцінці фактів практичними працівниками. Слід також уміти правильно застосовувати методи психологічного впливу та адекватно оцінювати отримані результати.

Застосування спеціальних психологічних знань в практиці соціального працівника є своєрідним проявом використання психології в специфічній галузі професійної діяльності. В діяльності соціального працівника психологія має використовуватися одночасно як

галузь наукового знання, сфера пізнання та метод пізнання. Теоретичною базою використання спеціальних психологічних знань в діяльності соціального працівника є загальна психологія. Спеціальні психологічні знання в діяльності соціального працівника можуть застосовуватися на всіх її етапах.

Отже, особистість соціального працівника визначає стан соціальної сфери держави, від професійної підготовки, широкого кругозору, рівня культури та громадянської позиції якого безпосередньо залежать результати соціального розвитку суспільства. Основним критерієм оцінки випускника вищого закладу освіти є компетентність, тоді як визначальним фактором успіху його професійної діяльності виявляється сформованість, цілісність його особистості, духовне багатство, моральний та естетичний образ, проте саме спеціальних психологічних знань не вистачає випускникам, щодо розуміння умов і сенсу діяльності у соціальній сфері. Саме це забезпечує високий рівень соціальних заходів, їх об'єктивність щодо конкретної діяльності, психічних явищ, станів та процесів.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Освіта в пошуках нових стратегій мислення / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 5-6.
2. Горішна Н. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки / Н. Горішна // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2009. – № 16-17. – С. 114–117.
3. Доэл М. Практика социальной работы: управление и методика разработки для обучения и повышения квалификации соц. работников / М. Доэл, С. Шадлоу; пер. с англ. – М.: АО "Аспект Пресс", 1995. – 236 с.
4. Капська А. Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників / А. Й Капська // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки. – 2010. – № 15. – С. 12–16.
5. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспект: Монографія / О. Г. Карпенко. – Дрогобич: Коло, 2007. – 374 с.
6. Пинкус А. Практика социальной работы: форма и методы / А. Пинкус, И. Минахан; пер. с англ. – М.: Союз, 1993. – 223 с.

7. Холостова Е. И. Социальная работа: учеб. пособие для вузов по спец. "Социальная работа" / Е. И. Холостова. – М.: Дашков и К, 2009. – 858 с.
8. Macleish J. Why Do We Lecture? / J. Macleish. – London: Jossey-Bass Publishers, 1996. – 159 p.
9. Hooper S. The Effect of Group Composition on Achievements, Interaction and Learning Efficiency during Computer-Based Instruction / S. Hooper, M. Hannafin // Educational Technology Research and Development. – 1991. – № 39. – P. 10–27.

References

1. Andrushchenko, V. (2003). Osvita v poshukakh novykh stratehii myslennia [Education in search of new thinking strategies]. Vyscha osvita Ukrainy – Higher Education in Ukraine, 2, 5-6 [in Ukrainian].
2. Gorishna, N. (2009). Profesiina kompetentnist sotsialnoho pratsivnyka yak skladova yoho fakhovoi pidhotovky [Professional competence of social worker as constituent of ones professional preparation]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya "Pedahohika. Sotsialna robota" – Scientific announer of the Uzhgorodskogo university: Series "Pedagogics. Social work", 16-17, 114–117 [in Ukrainian].
3. Dojel, M. & Shadlou, S. (1995). Praktika social'noj raboty: upravlenie i metodika razrabotki dlja obuchenija i povyshenija kvalifikacii soc. rabotnikov [Modern Social Work Practice: Teaching and Learning in Practice Settings]. (B. Ju. Shapiro, Trans). Moscow: AO "Aspekt Press" (in Russian)
4. Kapska, A. Y. (2010). Deiaki aspekty profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv i sotsialnykh pratsivnykiv [Some aspects of social teachers' and social workers' professional training]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. O. Dovzhenka. Seriya: Pedahohichni nauky, 15, 12–16 (in Ukrainian).
5. Karpenko, O. H. (2007). Profesiina pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoj osvity: nauko-metodychni ta orhanizatsiino-tekhnohichnyi aspekt [The professional training of social workers in terms of university education: scientific and methodical, organizational and technological aspects]. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).
6. Pinkus, A. & Minahan, I. (1993). Praktika social'noj raboty: forma i metody [The practice of social work: the form and methods]. Moscow: Sojuz. (in Russian).
7. Holostova, E. I. (2009). Social'naja rabota: ucheb. posobie dlja vuzov po spec. "Social'naja rabota" [Social Work: textbook. Allowance for universities on spec. "Social work"]. Moscow: Dashkov i K. (in Russian).
8. Macleish, J. (1996). Why Do We Lecture? London: Jossey-Bass Publishers.
9. Hooper, S. & Hannafin, M. (1991). The Effect of Group Composition on Achievements, Interaction and Learning Efficiency during Computer-Based Instruction. Educational Technology Research and Development, № 39, 10–27.

Надійшла до редколегії 20.05.19

Anatoliy Ligotskyi, Dr. of Pedagogics, Prof.
Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE DEVELOPMENT WORKERS TO PROFESSIONAL ACTIVITY

The article examines the problem of conceptualization of cognitive-communicative and informational-semiotic dimensions of psychological preparation of future social workers for professional activities as a complex complex mental education between components of which persistent functional dependencies exist.

Keywords: psychological preparation, social services, development worker, professional activity, forms of social cooperation, condition of development personalities.

Анатолій Лиготський, д-р пед. наук, проф.
Межрегиональная академия управления персоналом, Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье исследуется проблема концептуализации когнитивно-коммуникативных и информационно-семиотических измерений психологической подготовки будущих социальных работников к профессиональной деятельности как сложное комплексное психическое образование между компонентами которого существуют стойкие функциональные зависимости.

Ключевые слова: психологическая подготовка, социальные службы, социальный работник, профессиональная деятельность

УДК 159.922:159.922.76-056.49-053.5

Анастасія Маркелова, психол.

Київ, Україна

Леонід Ніколаєв, канд. психол. наук

ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", Переяслав, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ТА ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ОЗНАКАМИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Описано та запропоновано шляхи визначення рівня шкільної дезадаптації. Визначено супутні психологічні чинники: рівні шкільної мотивації та адаптації, ситуативної й особистісної тривожності, показники та форми агресії, самооцінки депресії. Аналізуються отримані експериментальні дані про схильність до дезадаптації, а також досліджено зазначені психологічні чинники, які впливають на формування дезадаптації дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: молодші школярі, школа, адаптація, дезадаптація, агресія, тривожність, самооцінка, депресія, почуття.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства в останні десятиліття характеризується змінами, що охопили практично всі сфери людського життя. Діти, як одна з найбільш незахищених верств населення, на тлі цих змін перебувають у складному становищі. Падіння життєвого рівня значної частини населення стало катализатором психоемоційного перевантаження батьків, а отже, і причиною кризових явищ у сімейних стосунках. Відбувся достатньо різкий поворот у ціннісних орієнтаціях суспільства: зняття багатьох заборон у царині моралі та етики негативно позначаються на неповнолітніх.

У життєво важливих сферах духовного й фізичного розвитку дітей спостерігається різке зниження соціальних гарантій, дистанціювання школи від дітей із важкими долями (діти з інвалідністю, вимушені переселенці тощо). Посилення зайнятості батьків в умовах економічної кризи веде до зростання бездоглядності, значно підвищуючи ризик потрапляння дітей до асоціального середовища. Отже, інтерес до чинників ризику виникнення дезадаптації значно зростає, що й обумовлює актуальність теми, більш ретельне і виважене дослідження проблеми. У результаті дії вищезазначених чинників спостерігається різке зростання дезадаптації дітей, що виражається в широкому спектрі негативних виявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими науковцями, які вивчали питання дезадаптації в навчальних закладах, були І. Аносов, Д. Аносова, Н. Бігун, А. Грись, В. Гур'єва, Л. Дзюбко, О. Єжова,

Л. Кальченко, Н. Каут, О. Максимова, Л. Міщик, В. Оржеховська, О. Осадько, М. Тіхонова, О. Чурюмова, Г. Федоришин, Г. Хомич, Ю. Шевченко. Дослідженням проблеми виникнення та вияву дезадаптації займалися такі зарубіжні вчені, як Б. Анан'єв, С. Белічева, Н. Белякова, О. Борисова, Г. Бурменська, М. Вострокнута, Б. Голово, Н. Коновалова, В. Каган, І. Крук, Г. Кумаріна, О. Новікова, Ф. Мавлеткулова, Р. Овчарова, Е. Ракульцева.

Формулювання цілей статті. Емпіричне виявлення розподілу рівнів дезадаптації та дослідження психічних станів і властивостей особистості молодших школярів із ознаками дезадаптації.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення методичних особливостей здійснення діагностики дезадаптації осіб молодшого шкільного віку було з'ясовано певні організаційні аспекти даного процесу, описано вибірку дослідження, обрано психодіагностичні методики. Дослідження було проведено на базі Спеціалізованої школи № 89 із поглибленим вивченням іноземних мов (м. Київ).

Задля формування контрольної та експериментальної груп дослідження психологічних особливостей дезадаптації молодших школярів було відібрано 150 учнів молодших класів віком 6–11 років за допомогою анкетування Н. Лусканової "Рівень шкільної мотивації й адаптації". Отримані кількісні результати анкетування подано в табл. 1.

Таблиця 1

Результати дослідження рівня дезадаптації молодших школярів за методикою Н. Лусканової
"Рівень шкільної мотивації й адаптації" (n = 150)

Рівні дезадаптації	Хлопці		Дівчата		Усього	
	абс., осіб	відн., % ± m	абс., осіб	відн., % ± m	абс., осіб	відн., % ± m
високий рівень	0	0	0	0	0	0
середній рівень	14	9,30±0,32	15	10,00±0,28	29	19,30±0,21
зовнішня мотивація	18	12,00±0,11	15	10,00±0,28	33	22,00±0,21
низький рівень	11	7,30±0,20	11	7,30±0,20	22	14,66±0,12
шкільна дезадаптація	31	20,66±0,13	35	23,33±1,60	66	44,00±0,09

Результати показують, що серед обстежених були відсутні діти з високим рівнем шкільної адаптації. Тобто не виявлено дітей, які б характеризувалися високою активністю у навчанні, розвиненими пізнавальними мотивами тощо.

Водночас зазначимо, що у 22 дітей (14,66 %, із них хлопців та дівчат порівну – по 11 осіб, або 0,73 %) спостерігається низький рівень мотивації й адаптації до школи. Ці діти школу відвідують неохоче, пропускають заняття. На уроках часто займаються сторонніми справами, іграми, бешкетують. Навчальна діяльність у них супроводжується серйозними труднощами, адаптація до школи нестійка. На малюнках на шкільну тематику в таких дітей зображені ігрові сюжети, які побічно пов'язані зі школою.

Разом із тим у 29 дітей (19,30%, із них 14 хлопців – 9,30 % та 15 дівчат – 10,00 %) – середній рівень адаптації. Подібний показник має більшість учнів молодшого шкільного віку, що успішно справляються зі шкільною діяльністю. Малюнки шкільної тематики в них також із зображенням навчальних ситуацій, а при відповіді на питання в них виявляється менша залежність від суворих вимог та норм.

У 33 досліджуваних (22,00 %, із них 18 хлопців – 12,00 % та 15 дівчат – 10,00 %) зовнішня мотивація є головною мотивацією до шкільного навчання. Ці діти добре почувають себе у школі, проте відвідують її в основному заради спілкування з товаришами та педагогами. Їм подобається бути учнями, носити красивий портфель, ручки та зошити з малюнками. Сформова-

ність пізнавальних мотивів у таких дітей менша, тому їхня зацікавленість навчальним процесом недостатня. У малюнках на шкільну тематику в таких учнів зображена частіше не навчальна, а позаурочна ситуація. На перший план вийшли соціальні мотиви (прагнення отримати схвалення від учителя та батьків, бажання отримати позитивну оцінку).

У 66 респондентів (44,00 %, із них 31 хлопець – 20,66 % та 35 дівчат – 23,33 %) виявлено негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. У таких дітей є серйозні труднощі в навчальній діяльності: нездатність упоратися з навчанням, наявність проблем у спілкуванні з однокласниками, педагогом. Школа ними часто сприймається як вороже середовище, перебу-

вання в якому для них нестерпне. Чим менші діти за віком, тим частіше вони плачуть та просяться додому. Також у дезадаптивних учнів може бути агресія, відмова від виконання завдань, недотримання норм і правил. Часто у них спостерігається наявність нервово-психічних розладів. На малюнках у дітей із дезадаптацією зазвичай наявні індивідуальні пристрасті дитини та невідповідність запропонованій шкільній тематиці.

Для подальшого дослідження ми відібрали 95 дітей: 66 дітей досліджуваної групи з ознаками шкільної дезадаптації (31 хлопець, 35 дівчат) та 29 осіб контрольної групи (14 хлопців, 15 дівчат) без ознак дезадаптації із середнім адаптаційним рівнем (табл. 2).

Таблиця 2

Групи обстежених дітей молодшого шкільного віку із виявами дезадаптації та осіб контрольної групи (n = 95)

Групи дітей	Абсолютний показник, осіб	Відносний показник, % ± m
I група (дослідна)		
хлопці	31	32,63±0,13
дівчата	35	36,84±1,60
усього	66	69,47±0,09
II група (контрольна)		
хлопці	14	14,74±0,32
дівчата	15	15,79±0,28
усього	29	30,53±0,21

Отримані дані доповнювалися наявною інформацією з медичної та педагогічної документації на кожного учня, опитування батьків, учителів і вихователів.

У ході опитування дітей молодшого шкільного віку за методиками "Шкала ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілберга та Ю. Ханіна", "Методика діагностики показників та форм агресії А. Басса й А. Даркі", "Шкала Цунга для самооцінки депресії" (в адаптації Т. Балашової) було отримано дані про їхню схильність до дезадаптації, а також досліджено психологічні чинники, які впливають на формування дезадаптації дітей молодшого шкільного віку.

При дослідженні психічних станів і властивостей особистості молодших школярів із ознаками дезадаптації за допомогою "Шкали ситуативної та особистісної тривожності Ч. Спілберга та Ю. Ханіна" (2007) більшість обстежених дітей із ознаками дезадаптації мали низький рівень реактивної тривожності (63,6 %), 33,3 % обстежених мали помірний рівень реактивної тривожності, 3,1 % – високий рівень реактивної тривожності, що констатує необхідність більш пильної психологічної уваги до цієї групи дітей. Серед дітей контрольної групи переважна кількість (75,9 %) мала низький рівень реактивної тривожності, а 24,1 % – помірний рівень, високий рівень був відсутній. Серед дітей основної групи з помірним рівнем РТ більша частка була чоловічої статі (18,2 %) порівняно із жіночою (15,2 %), із низьким рівнем РТ більшість було дівчаток (36,4 %) порівняно із хлопчиками (27,3 %). Серед дітей контрольної групи з низьким рівнем РТ дівчат та хлопців було порівну (37,9 %). Серед дітей із контрольної групи з помірним рівнем РТ більше було дівчат (13,8 %) порівняно із хлопцями (10,3 %).

Переважає більшість обстежених молодших школярів із ознаками дезадаптації мала високий рівень ОТ (особистісної тривожності) (87,9 %) порівняно з помірним (12,1 %). При цьому слід констатувати повну відсутність у цих дітей низьких рівнів ОТ. А серед дітей без ознак дезадаптації переважна більшість мала низький рівень ОТ (79,3 %) порівняно з помірним (20,7 %), тоді як дітей у цій групі, що мали б високий рівень ОТ, не зафіксовано жодного.

Найбільша група дітей з ознаками дезадаптації – з високим рівнем ОТ, спостерігався дещо більший їх прошарок серед дівчат (45,5 %) порівняно із хлопчика-

ми (42,4 %). А серед дітей із помірним рівнем ОТ було більше дівчаток (7,6 %), ніж хлопчиків – 4,5 %. Діти ж із контрольної групи з низьким рівнем ОТ становили переважну більшість дівчаток (41,4 %) порівняно із хлопцями (37,9 %). Серед дітей із контрольної групи, які мали помірний рівень ОТ, хлопчиків (10,3 %) та дівчаток (10,3 %) було порівну.

Встановлення наявності агресивної поведінки та форми агресії у молодших школярів відбувалося за "Методикою діагностики показників та форм агресії А. Басса та А. Даркі" (адаптація О. Осницького, 2008).

Показник фізичної агресії (схильності до використання фізичної сили до інших осіб) у досліджуваних становив 87,71. До виявів фізичної агресії більш схильні дівчата (88,44), ніж хлопці (86,65). Відмінності за показником є незначущими.

Показник непрямой агресії (агресивність, яка будь-якими іншими шляхами спрямована на оточуючих) становив 88,09. Для дівчат більш характерні вияви непрямой агресії (88,61), тоді як у хлопчиків цей показник дорівнює 87,75. Відмінності за даним показником є незначущими.

За шкалою роздратування (індекс 69,35) встановлено високий ступінь готовності молодших школярів із ознаками дезадаптації до виявів негативних почуттів (запальність, грубість тощо) за будь-якого найменшого зовнішнього психофізичного подразнення. Установлено незначне переважання індексу у хлопчиків (69,68), у дівчат він становить 68,55.

Індекс негативізму у дітей з основної групи дорівнює 82,18, що вказує на їх високий рівень опозиційності в поведінці проти установлених звичаїв і правил.

Показник індексу образи у молодших школярів із дезадаптацією становив 86,34 (високий ступінь почуття заздрощів та ненависті до оточуючих за їхні дії). При цьому встановлені майже однакові індекси образи у хлопців та дівчат (відповідно 86,65 і 86,46).

Установлено наявність у дітей молодшого шкільного віку з дезадаптацією недовіри й перестороги стосовно оточуючих їх осіб із виникненням психологічної установи про можливість заподіяння будь-якої шкоди (індекс підозрілості 75,86). Вираженість цього індексу встановлена більшою у дівчат (76,42), ніж у хлопців (74,81).

У дітей із дезадаптацією встановлено наявність високого рівня вираження негативізму до оточуючого середовища через свою поведінку, манеру спілкування (у цілому індекс вербальної агресії 75,39). Для обстежених дівчат більш характерна така манера поведінки (75,69), ніж для хлопців (74,98).

Значущим фактором для більшості обстеженого контингенту дітей дослідної групи виявилася наявність стійких переконань у тому, що вони є "поганими людьми", чинять оточуючим негатив та зло, через що відчують докори сумління (високий рівень індексу почуття провини 93,29). Що стосується загального рівня агресивності в обстежених дітей молодшого шкільного віку з дезадаптацією, дослідженням встановлено наявність пограничного, так званого умовного "соціального рівня" – 24,12, що характеризує обстежених дітей як осіб, які спроможні використати фізичну силу проти інших, або виявляти агресивну поведінку. Загальний рівень агресивності дещо вищий у дівчаток порівняно із хлопчиками (відповідно 24,31 та 23,93).

Індекс ворожості у дітей експериментальної групи значно перевищує нормативні показники (13,7), що вказує на такі їхні поведінкові реакції, як почуття заздрості та ненависті до оточуючих осіб за будь-які їхні дії, недовіра та пересторога щодо оточуючих людей. У хлопців показники даного індексу спостерігались на дещо нижчих рівнях, порівняно з дівчатами (відповідно 13,44 та 13,60).

Показники загального рівня агресивної мотивації (24,89) указують на ознаки наявності потенціалу агресії молодших школярів із дезадаптацією (показники агресивної мотивації вищі за індекси агресивності як у цілому, так і за окремими групами обстежених). Хлопці при цьому меншою мірою виявляли ознаки агресивної мотивації, ніж дівчата (24,9 і 25,13).

Серед дітей контрольної групи (без ознак дезадаптації) показники майже всіх складових за "Методикою діагностики показників та форм агресії" А. Басса та А. Даркі (адаптація О. Осницького) не перевищували нормативні, окрім вияву непрямої агресії (74,10).

Проведений нами аналіз гендерних відмінностей у різноманітних виявах агресивної поведінки контрольної групи дітей показав, що дівчата більш схильні виявляти фізичну демонстрацію агресивності (50,80), тобто використовують фізичну силу проти іншої особи, у той час як хлопці частіше виявляють непряму (78,10), ні на кого не спрямовану, та вербальну (42,73) форми агресивної поведінки.

Для дітей із контрольної групи характерна опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів, у цілому індекс якої становив 52,95. Аналізуючи дані дослідження, ми виявили, що найчастіше дівчата демонструють негативізм (54,33), ніж хлопці (51,57).

Усереднений показник "образа" становить 42,72, "підозрілість" – 39,58, "почуття провини" – 35,78. Провідними показниками у дівчат є підозрілість (41,00) та почуття провини (37,03), тоді як у хлопців ці показники становлять 38,17 та 34,53 відповідно.

У хлопців домінують такі риси, як роздратування (37,03) та образа (43,77), у дівчат же вони виражені менше: роздратування – 36,33, образа – 41,67.

Аналізуючи показники фізичної та непрямої агресії, ми виявили, що вони становлять 50,65 та 74,1 відповідно.

За індексами контрольна група дітей також має показники, що не перевищують нормативні значення (індекс агресивності 15,60, індекс ворожості 6,90, рівень агресивної мотивації 13,97). За ставовими відмінностями значних розбіжностей у дітей контрольної групи не встановлено.

Дослідження депресивних виявів за допомогою використання "Шкали Цунга для самооцінки депресії" (адаптація Т. Балашової, 2003) виявило, що в основній групі в усіх обстежених були наявні депресивні симптоми: легка депресія у восьми молодших школярів (три хлопці – 4,5 %, п'ять дівчат – 7,6 %, у цілому – 12,1 %) та субдепресивний стан у 58 молодших школярів (28 хлопців – 42,4 %, 30 дівчат – 45,5 %, у цілому – 87,9 %).

У контрольній групі спостерігалася інша картина: субдепресивний стан не було виявлено, стан без депресії виявлено у 11 хлопців (37,9 %), 12 дівчат (41,4 %), у цілому в 23 осіб (79,3 %). Легка депресія була виявлена у трьох хлопців та трьох дівчат (по 10,3 %), усього 6 осіб (20,6 %).

Висновки. Дослідивши рівень шкільної мотивації та адаптації, виявлено, що серед обстежених відсутні діти з високим рівнем шкільної адаптації. У 14,66 % дітей спостерігається низький рівень мотивації й адаптації до школи, у 19,30 % дітей середній рівень адаптації, у 22,00 % досліджуваних зовнішня мотивація є головною мотивацією до шкільного навчання, у 44,00 % респондентів виявлено негативне ставлення до школи, тобто шкільна дезадаптація.

Визначено, що більшість обстежених дітей з ознаками дезадаптації мають низький рівень реактивної тривожності (63,6 %), ще 33,3 % обстежених мають помірний рівень реактивної тривожності, а 3,1 % дітей – високий рівень реактивної тривожності, що констатує необхідність більш пильної психологічної уваги до цієї групи дітей. Переважна більшість обстежених молодших школярів із ознаками дезадаптації мала високий рівень особистісної тривожності (87,9 %), помірний рівень мали 12,1 %, а низький рівень був відсутній.

У досліджуваних були виявлені показники різних форм агресивної поведінки, зокрема у 87,71 % учнів діагностувалися показники фізичної агресії; у 88,09 % показники непрямої агресії; 69,35 % – роздратування. У 82,18 % досліджуваних із ознаками дезадаптації встановлено високий ступінь готовності молодших школярів до виявів негативних почуттів (запальність, грубість, тощо) за будь-якого найменшого зовнішнього психофізичного подразнення. Ще у 86,34 % молодших школярів із дезадаптацією було діагностовано показники образи (високий ступінь почуття заздрості та ненависті до оточуючих за їхні дії). У 75,86 % досліджуваних із дезадаптацією діагностувались показники недовіри й перестороги (підозрілості) щодо оточуючих їх осіб із виникненням психологічної установки про можливість заподіяння їм будь-якої шкоди. У 75,39 % дітей із дезадаптацією встановлено наявність високого рівня вираження негативізму до оточуючого середовища через свою поведінку, манеру спілкування (вербальна агресія). Найбільш значущим чинником для 93,29 % досліджуваних дітей з ознаками дезадаптації виявилася наявність стійких переконань у тому, що вони є "поганими людьми", поведуться не чемно та завдають шкоди, тому такі діти відчують докори сумління та почуття провини.

Виявлення загального рівня агресивності у обстежених молодшого шкільного віку з дезадаптацією показало, що у 24,12 % досліджуваних встановлено наявність пограничного так званого умовного "соціального рівня", що характеризує обстежених дітей як осіб, які спроможні використати фізичну силу проти інших, або проявляти відкриту агресивну поведінку. У 13,7 % дітей експериментальної групи діагностуються виражені показники ворожості, що вказує на такі їхні поведінкові реакції, як почуття заздрості та ненависті до оточуючих. Ще у 24,89 % досліджуваних експериментальної групи показники загального рівня агресивної мотивації вказують на ознаки наявності потенціалу агресії (агресивна мотивація).

Дослідження депресивних виявів показало, що в експериментальній групі в усіх обстежених були наявні депресивні симптоми: легка депресія у 12,1 % молодших школярів та субдепресивний стан у 87,9 % молодших школярів.

Загалом можна зробити висновок, що високий рівень тривожності та депресії, наявність агресивної поведінки й різних форм агресії переважає в учнів молодшого шкільного віку із виявами дезадаптації.

Список використаних джерел

1. Аршава І. Ф. Деякі аспекти моніторингу та прогнозування соціально-психологічної дезадаптації дітей шкільного віку / І. Ф. Аршава, О. Г. Рєпіна // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2007. – Т. 9. – Ч. 6. – С. 34–41.
2. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі / М. І. Блажівський // Наук. вісн. Львівськ. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2014. – Вип. 1. – С. 233–242.
3. Грись А. М. Теорія і практика підготовки психологів до роботи із соціально дезадаптованими неповнолітніми: моногр. / А. М. Грись. – К.: Геопринт, 2013. – 280 с.
4. Корнієнко В. В. Шкільна дезадаптація в контексті психофізіологічних заходів / В. В. Корнієнко, О. Г. Капшук // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Наука і освіта-2003". – Д., 2003. – Т. 9. – С. 7–8.

5. Лусканова Н. Г. Методы исследования детей с трудностями в обучении / Н. Г. Лусканова // Методические рекомендации. – М.: Фолиум, 1993. – 64 с.

6. Шилова Т. А. Диагностика психолого-социальной дезадаптации детей и подростков: практик. пособ. / Т. А. Шилова. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 112 с.

References

1. Arshava I. F. Deiaki aspekty monitoryngu ta prohnozuvannia sotsialno-psychologichnoi dezadaptatsii ditei shkilnoho viku / I. F. Arshava, O. H. Riepina // Zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. – K., 2007. – T. 9, ch. 6. – S. 34–41.
2. Blazhivskiy M. I. Poniattia adaptatsii u suchasni naukovi literaturi / M. I. Blazhivskiy // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 2014. – Vyp. 1. – S. 233–242.
3. Hrys A. M. Teoriia i praktyka pidhotovky psykholohiv do roboty z sotsialno dezadaptovanyimi nepovnoolitnymi: monohrafiia / A. M. Hrys. – K.: Heoprynt, 2013. – 280 s.
4. Korniyenko V. V. Shkolnaia dezadaptatsiia v kontekste psykhoprofilaktycheskykh meropriyatiy / V. V. Korniyenko, O. H. Kapshukova // Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Nauka i osvita-2003". – D., 2003. – T. 9. – S. 7–8.
5. Luskanova N. H. Metody issledovaniya detei s trudnostyami v obuchenii / N. H. Luskanova // Metodicheskiye rekomendatsyy. – M.: Folyum, 1993. – 64 s.
6. Shylova T. A. Dyagnostyka psykholoho-sotsyalnoi dezadaptatsyy detei y podrostkov: Praktycheskoe posobie / T. A. Shylova. – M.: Airys-press, 2004. – 112 s.

Надійшла до редколегії 30.04.19

Anastasia Markelova, psychologist
Kyiv, Ukraine;
Leonid Nikolaev, PhD,
Grigory Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav, Pereyaslav, Ukraine

STUDY OF MENTAL STATES AND PECULIARITIES OF ELEMENTARY SCHOOL CHILD'S PERSONALITY WITH DISADAPTATION

Quantitative and qualitative analysis of mental states and personality characteristics of elementary school children with disadaptation shall be conducted to study their school disadaptation, organization of comprehensive psychological and pedagogical assistance to school children, teachers and parents. Existing research methods are mainly based on self-estimation methodologies. Authors determine the level of school disadaptation through the study of accompanying psychological factors: levels of school motivation and adaptation, situational and personal anxiety, diagnosis of indicators and forms of aggression, self-estimation of depression.

Experimental data on addition to disadaptation was obtained, additionally, the psychological factors, which influence on disadaptation formation of elementary school children, were examined. The majority of examined children were found to have a low level of reactive anxiety and a high level of personal anxiety.

The indicators of various forms of aggressive behavior have been revealed, the majority of school children were diagnosed with the high indicators of physical aggression, indirect aggression and irritation. The study also revealed the high level of readiness of elementary school children to express negative feelings (anger, rudeness), indicators of offense (high level of envy and hate) in case even the smallest external psychophysical irritations occurred. During the study of disadaptation of schoolchildren, they were observed to have mistrust and apprehension towards those around them with the possibility of emergent expectation of threat. These children express a high degree of negativism towards others through their conduct, manner of communication (verbal aggression). The most significant factor for most children with disadaptation was found to be persistent beliefs that they are "bad people", they commit negative acts and evil to others, and all of these are the reasons, why they have remorse of consciousness and feel guilty.

Keywords: elementary school children, school, adaptation, disadaptation, aggression, anxiety, self-esteem, depression, feelings.

Анастасія Маркелова, психолог
Київ, Україна;
Леонід Николаєв, канд. психол. наук
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Переяслав, Україна

ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ И СВОЙСТВ ЛИЧНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ПРИЗНАКАМИ ДЕЗАДАПТАЦИИ

Описываются и предлагаются пути установления уровня школьной дезадаптации. Определены сопутствующие факторы: уровни школьной мотивации и адаптации, ситуативной и личностной тревожности, показатели и формы агрессии, самооценки депрессии. Анализируются полученные экспериментальные данные о склонности к дезадаптации, а также изучены указанные факторы, влияющие на формирование дезадаптации детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: младшие школьники, школа, адаптация, дезадаптация, агрессия, тревожность, самооценка, депрессия, чувства.

УДК 159.9:61:37.04

Алла Москальова, канд. психол. наук, доц.;
Ольга Васи́лига, стажист-дослідник
ДВНЗ "Університет менеджменту освіти" НАПН України, Київ, Україна

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз різних підходів до вивчення поняття "особистісний потенціал" особистості як психологічного феномену. З'ясовано специфіку професійної діяльності медичних працівників за умов реформування медичної галузі. Визначено роль особистісного потенціалу у професійній діяльності медичних працівників. Виявлено психологічні особливості особистісного потенціалу медичних працівників та їхній вплив на професійну діяльність.

Ключові слова: особистісний потенціал, професійна діяльність, медичний працівник, особистісний потенціал медичного працівника.

Вступ. Постановка проблеми. У період трансформації змін, які відбуваються в Україні, медицина займає одне з найважливіших місць у житті пересічних громадян. Роль медичних працівників щодо надання їм допомоги та збереження здоров'я важко переоцінити. Саме тому працівники медичної системи, яка реформується, мають вирішувати не тільки складні професійні питання, а й: творчо мислити, бути толерантними, з особливим натхненням підходити до вирішення нестандартних ситуацій. За умовами їхньої праці вони мають виконувати функціональні обов'язки. За новими вимогами в основу професійного вдосконалення медичних працівників покладено цілеспрямовану методичну високоорганізовану творчу діяльність, яка полягає у професійному та самостійному поглибленні фахових знань, розвитку умінь, професійно значущих якостей особистості та передбачає безперервне формування її кваліфікації й особистісне зростання. Тому, сьогодні актуальним є вивчення особистісного потенціалу як основи професійної діяльності медичних працівників.

Стан розробки проблеми. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження особистісного потенціалу в професійній діяльності виявив відсутність загального підходу та висвітлення тільки окремих аспектів у системі освіти (Ю. Колісник-Гуменюк [2], С. Максименко [5], А. Москальова [7], С. Ситнік [8]).

Дослідження літератури надало можливість виявити, що ряд авторів у своїх працях приділяють увагу вивченню проблеми особистісного потенціалу особистості в професійній діяльності та визначають його так: професійна взаємодія, яка виявляється у формі спільної діяльності, спілкуванні, співпереживанні через професійну самореалізацію – прагнення до виявлення і розвитку професійних можливостей [8]; інтегральна система характеристики індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів, зберігаючи стабільність діяльності [3]; система внутрішніх відновлювальних ресурсів людини, що проявляється у діяльності, яка спрямована на досягнення соціально-значущих результатів [6]; динамічна психологічна система з тенденцією до сталого досягнення цілей, що дозволяє перевищувати звичайні діяльнісні показники за рахунок накопиченого особистісного ресурсу можливостей на шляху до досягнення акме [4].

Таким чином, враховуючи вищезазначене можна констатувати, що проблема дослідження особистісного потенціалу на сьогодні є надзвичайно актуальною та вимагає досконалого вивчення, особливо щодо категорії медичного працівника.

Метою статті є дослідження змісту, психологічних особливостей особистісного потенціалу медичних працівників як основи їхньої професійної діяльності.

Завдання: 1). Проаналізувати сучасний стан дослідження різних підходів до вивчення особистісного потенціалу особистості, зокрема психологічних особливостей медичних працівників. 2). Дослідити психологічні особливості особистісного потенціалу медичних працівників та їх вплив на професійну діяльність.

Методика дослідження. Для реалізації мети нами було проведено дослідження особливостей особистісного потенціалу медичних працівників та використано такі методики: "Оцінка мотиваційної саморегуляції" (О. Файзулаєв); опитувальник "Стиль саморегуляції поведінки" (В. Моросанова, О. Коноз); опитувальник "Самооцінка психічних станів" (Г.-Ю. Айзенк).

Зупинимось більш детально на описі цих методик. Завдяки методичці "Оцінка мотиваційної саморегуляції" (О. Файзулаєв) [9] виявлено групи чинників мотиваційної саморегуляції, властивих людині в різному ступені та їх впливу на особистісний потенціал: перша група: властивості особистісної мотивації; друга група: умови мотиваційної саморегуляції; третя група: способи мотиваційної саморегуляції; четверта група: результати мотиваційної саморегуляції: злиття особистості з мотивами; відчуження особистістю мотивів.

Опитувальник "Стиль саморегуляції поведінки" надає можливість діагностувати різні аспекти індивідуальної саморегуляції та її індивідуального профілю, що включає показники планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, а також показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості і самостійності. Опитувальник складається із 46 тверджень і працює як єдина шкала "Загальний рівень саморегуляції", яка характеризує рівень сформованості індивідуальної системи саморегуляції довольної активності людини.

Опитувальник "Самооцінка психічних станів" (Г.-Ю. Айзенк) надає можливість здійснити самооцінку власного психічного стану, а саме: тривога, фрустрація, агресивний психічний стан, ригідний психічний стан. Виявлено, що високий рівень тривоги у професійній діяльності медичних працівників знижує їхню працездатність, призводить до втомлюваності, невпевненості у собі та байдужості до оточуючого середовища, що зумовлює пасивність у професійній діяльності. Фрустрації, які виникають у процесі професійної діяльності, негативно впливають на виробничу успішність: блокують досягнення цілей діяльності, знижують самооцінку та рівень домагань. Агресивний психічний стан викликається реакцією на дію фрустраторів і проявляється у вигляді гніву, нестриманості, роздратованості, прояву негативізму тощо. Ригідний психічний стан характеризується впертістю, нездатністю переключатися з однієї діяльності на іншу, інертністю перебігу психічних процесів, труднощами у разі зміни способів переробки інформації та приймання рішення.

Дослідження проводилось у 2017-2018 рр. в клінічних лікарнях м. Києва. Дані піддавалися дисперсійному аналізу з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 21,0). Вибірка: Співробітники клінічних лікарень м. Києва, 106 осіб, віком 30–50 років.

Виклад основного матеріалу. Щодо першого завдання дослідження можна зазначити, що особистісний потенціал у професійній діяльності медичних працівників виступає адаптаційним фактором за нових умов медичної реформи в Україні. Зміни несуть за собою наслідки, які впливають на особистість, дестабілізуючи її: в перехідний період спеціаліст може опинитися в нестійкій психологічній напрузі, що може вплинути на його професійну діяльність і відобразитися на пацієнті. Психологічний стан особистості залежить безпосередньо від реалізації внутрішнього потенціалу, що зумовлює творче та якісне виконання професійних вимог. С. Максименко зазначає, що джерелом для здійснення діяльності, переходу від можливості дії та уявлення про неї до її здійснення, матеріалізацією образів, почуттів і думок є енергія (рушійна сила, яка спонукає до творчої дії) [5]. Реалізація медичного працівника в професійній діяльності як спеціаліста може відбуватися тільки в процесі саморозвитку особистісного потенціалу, який частіше за все і розглядається як цілеспрямований процес розгортання прихованих здібностей, можливостей, умінь. Саморозвиток усвідомлюється особистістю як процес реалізації особистісного потенціалу, його результатом є професійне вдосконалення. Автори, які розглядають професійну діяльність медичних працівників у роботі з пацієнтами, вказують на певну специфіку: швидке орієнтування у ситуаціях соціальної взаємодії; вміння взаємодіяти з різними категоріями пацієнтів; володіння різноманітними стилями спілкування; врахування психологічних особливостей пацієнтів; орієнтація у соціальних ситуаціях [1]. Було виявлено, що лікар у своїй професійній діяльності реалізується як спеціаліст тільки у тому випадку, коли прагне до більшого, має цікаву ідею, мету, прагнення до вдосконалення як цілісної особистості (самовдосконалення професійного, духовного, психологічного, відкриття своїх можливостей, виявлення особистісного потенціалу тощо).

Отже, враховуючи вищезазначене, особистісний потенціал медичних працівників можна охарактеризувати, як інтегральну якість, яка визначає здатність до активізації внутрішніх ресурсів (індивідуально-психологічних властивостей, станів, здібностей, мотивів), що дозволяє вирішувати актуальні завдання професійної діяльності, сприяє досягненню цілей, які мають життєзначущий, особистісний смисл для фахівця при виконанні функціональних обов'язків [7].

Щодо другого завдання дослідження можна зазначити, що за методикою "Оцінка мотиваційної саморегуляції" (О. Файзулаєв) було виявлено наступні психологічні особливості особистісного потенціалу медичних працівників до професійної діяльності в умовах соціально-економічних змін та проведення медичної реформи: серед властивостей особистісної мотивації, що впливають на перебіг процесів саморегуляції переважають: сила (інтенсивність, динамічність) – 12,5 %; усвідомленість мотиваційних тенденцій – 12,5 %; значеннєва насиченість – 8,4 %; інтегрованість і ієрархічність мотиваційних тенденцій – 4,1 %; реалістичність – 15,4 %; емоційна стійкість – 5,4 %; ситуаційна незалежність – 3,5 %. Це вказує на те, що особистісна мотивація медичних працівників щодо саморегуляції в умовах впровадження змін в медичних організаціях є нечіткою і залежною.

Варто відмітити, що у медичних працівників переважають потреби в мотиваційній саморегуляції такі як, криза прийняття мотивів (47,3 %) та криза реалізації

мотивів (53,7 %). Також, з'ясовано переважання у медичних працівників тенденції до захисних механізмів (пасивна значеннєва саморегуляція) (53,8 %) способів мотиваційної саморегуляції.

За результатами методики "Стиль саморегуляції поведінки" було виявлено певні характеристики стилю саморегуляції, що характеризує особистісний потенціал медичних працівників та впливає на характер їх професійної діяльності. За рівнем розвитку особистісної саморегуляції вибірку було розподілено на три групи: висока, середня, низька. Майже всі отримані результати показали, що як загальний рівень особистісної саморегуляції, так і її показники у медичних працівників знаходяться на низькому (35,4 %), або середньому (36,0 %) рівнях розвитку. Виявлено, що лише 28,6 % медичних працівників увійшли в групу досліджуваних з високим рівнем особистісної саморегуляції. Наявність переважної кількості осіб з низьким рівнем особистісної саморегуляції вказує на те, що таким медичним працівникам притаманно: відсутність потреби в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки, відсутність впевненої поведінки в невизначених життєвих та виробничих ситуаціях, невпевненість. Вважаємо, що саме такі характеристики медичних працівників в умовах реформування медичної системи стримують їхню професійну діяльність.

Зупинимось більш детально на характеристиці показників особистісної саморегуляції медичних працівників. Особливо низькими були показники шкали "програмування" (48,8 %), яка вказує на індивідуальну здатність усвідомленого програмування власних дій, а високі показники встановлені лише у невеликій кількості досліджуваних (16,5 %), щодо даного показника то наявність низьких показників вказують на невміння і небажання продумувати послідовність своїх дій.

Результати, отримані за шкалами "оцінювання результатів" (36,3 %) та "самостійності" (37,3%), є дещо вищими, хоча особливо і не впливають на загальну картину. Такі особи в критичній ситуації можуть виявляти невпевненість, залежність від думок інших осіб, відчують утруднення у своєчасному прийнятті рішень.

У медичних працівників з низькими показниками за шкалами "гнучкість" та "моделювання" (35,9 % та 33,3 % відповідно). Низький рівень вказує на те, що таким медичним працівникам важко адекватно реагувати на складну виробничу ситуацію, швидко і своєчасно моделювати діяльність і поведінку, оцінити неузгодженість отриманих результатів з метою діяльності та внести корективи.

Привертають увагу низькі показники шкали "планування" (20,5 %). Це говорить про те, що у досліджуваних із низькими показниками за шкалою "планування" переважає слабо розвинена потреба в плануванні, поставлена мета рідко буває досягнута. Успішність їх професійної діяльності часто залежить від ситуації та думок інших людей.

Отже, отримані результати щодо рівнів сформованості особистісної саморегуляції вказують на те, що медичним працівникам, які знаходяться в умовах соціально-економічних змін та запровадженні медичної реформи, ефективно здійснювати професійну діяльність не дуже просто.

Результати проведеного дисперсійного аналізу надали можливість виявити залежність (на рівні $p < 0,1$) загального показника особистісної саморегуляції від статі та стажу роботи на посаді медичних працівників.

Особистісна саморегуляція у медиків-чоловіків вища, ніж у медиків-жінок, проте з терміном перебування на посаді у чоловіків вона знижується, а у жінок підвищується (рис. 1).

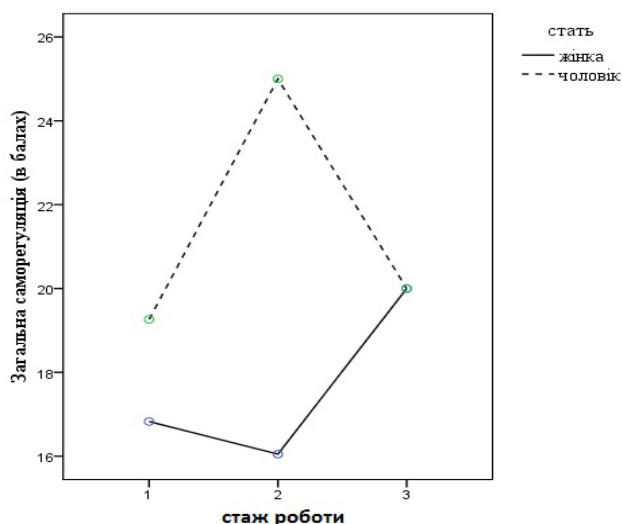

Рис. 1. Залежність особистісної саморегуляції медичних працівників від статі та стажу роботи на посаді

Гендерний аналіз деяких шкал показує (рис. 2), наскільки медичні працівники реагують на зміни у різноманітних професійних ситуаціях.

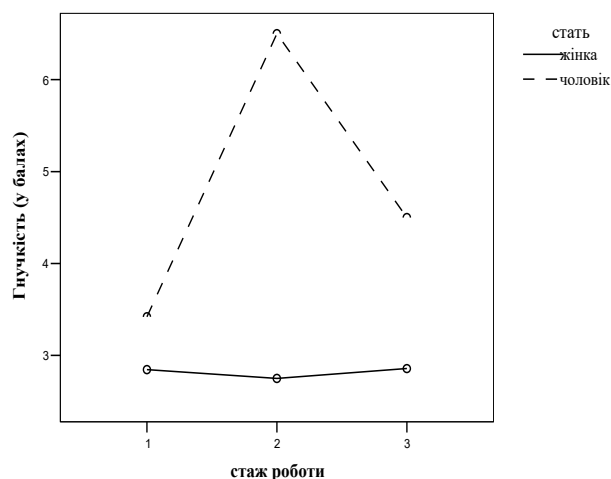

Рис. 2. Гендерні особливості рівня гнучкості особистісної саморегуляції медичних працівників залежно від стажу роботи на посаді

Як видно із рис. 2, за результатами дисперсійного аналізу також можна констатувати, що медичні працівники-чоловіки мають рівень стилю поведінки "гнучкість" значно вищий, ніж у медиків-жінок ($p < 0,31$). Проте у медиків-чоловіків він (стиль поведінки "гнучкість") з терміном перебування на посаді знижується.

Дослідження власного психічного стану медичних працівників здійснювалось за допомогою методики "Самооцінка психічних станів" Г.-Ю. Айзенка.

За шкалою тривожності виявлено, що більшість знаходиться в стані тривожності (52,9 %), 27,7 % мають середній рівень. Низький рівень виявлено лише у 19,4 %. Що вказує на тривожну тенденцію до того, що більшість в ситуації саморегуляції можуть виявити неадекватні тенденції, що завадять вирішенню управлінських питань в ситуації змін.

За шкалою фрустрації було виявлено майже однакові показники за рівнями сформованості. Так найбільшу кількість склали респонденти з високим рівнем фрустрації (35,0 %), в іншу групу увійшли респонденти з середнім рівнем – 32,8 %, решта 32,2 % виявили низь-

кий рівень фрустрації (свідчить про стійкість до невдач та труднощів).

За шкалою агресивності було виявлено, що переважна більшість медиків схильна до агресивної поведінки (58,6 %), до медичних працівників з низькою поведінкою віднесено 29,4 % осіб, а решта – це представники середнього рівня агресивності (12,0 %). Це вказує на те, що більшість медичних працівників, які замість того щоб вирішувати складні проблемні виробничі ситуації, повинні утамувати себе від спалахів гніву, дратівливості тощо.

Щодо шкали ригідності, також було виявлено проблемні сторони. Так, високу ригідністю було виявлено в 38,0 % респондентів, середню – 27,5 %, низьку – в 34,5 %. Варто враховувати, що особи з високим рівнем ригідності характеризується інертністю, низькою адаптивністю до змінюваних умов життєдіяльності, труднощами перебудови системи мотивів та настанов.

Висновки. Таким чином виявлено, що до психологічних особливостей особистісного потенціалу особистості, які впливають на професійну діяльність медичних працівників, віднесено як прагнення фахівців до реалізації своїх професійних цілей з метою самоствердження, так і особистості в цілому. Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей особистісного потенціалу медичних працівників виявило деякі проблеми, вирішення яких вимагає невідкладного вирішення: підвищення рівня мотиваційної та особистісної саморегуляції; зниження рівнів тривожності, ригідності, агресивності.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у більш детальному дослідженні складових особистісного потенціалу медичних працівників та їх індикаторів; створенні та запровадженні тренінгової програми розвитку особистісного потенціалу медичних працівників та перевірки ефективності її результативності.

Список використаних джерел

1. Зінзюк Л. А. Професійна компетентність як системоутворюючий фактор професійної підготовки фахівця з медицини / Л. А. Зінзюк // 36. наук. пр. інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2008. – Т. X, Ч. 4. – С. 213–220.
2. Колісник-Гуменюк Ю. І. Формування професійно-етичної культури майбутніх фахівців у процесі гуманітарної підготовки в медичних коледжах: монографія / Ю. І. Колісник-Гуменюк. – Львів: "Край", 2013. – 296 с.
3. Коваленко А. Б. Особистісний потенціал в опануванні важких життєвих ситуацій: проактивна взаємодія із середовищем / А. Б. Коваленко, Н. В. Родіна // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Т. 14, № 17. – С. 54–65.
4. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. – Вып. 1. – М.: Смысл, 2002. – С. 56–65.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посібник / С. Д. Максименко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Маркова В. М. Механізми реалізації потенціала в контексті акмеології розвитку / В. М. Маркова // Мир психології. – 2007. – № 2(50). – С. 61–73.
7. Москальова А. С. Особливості уявлень керівників закладів загальної середньої освіти про професійні кризи в управлінській діяльності та шляхи їх подолання / А. С. Москальова // Вісник післядипломної освіти: 36. наук. пр. – Київ: Юстон, 2019. – Вип. 7(36). – С. 134–147.
8. Ситнік С. В. Особистісний потенціал як умова професійної взаємодії / С. В. Ситнік // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Психологія. – 2012. – Т. 17, Вип. 8(20). – С. 168–174.
9. Файзуллаев А. А. Мотивационные кризисы личности / А. А. Файзуллаев // Психологический журнал. – 1989. – № 3. – С. 23–31.

References

1. Zinziuk L. A. Profesiina kompetentnist yak systemo utvoriuiuchy faktor profesiinoy pidhotovky fakhivtsia z medytsyny / L. A. Zinziuk // Zb. nauk. pr. instytutu psykhologhii im. H. S. Kostiuksa APN Ukrainy. – K., 2008. – T. X, Ch. 4. – S. 213–220.
2. Kolisnyk-Humeniuk Yu. I. Formuvannia profesiino-etychnoi kultury maibutnykh fakhivtsiv u protsesi humanitarnoi pidhotovky v medychnykh koledzhakh: monohrafiia / Yu. I. Kolisnyk-Humeniuk. – Liviv: "Krai", 2013. – 296 s.
3. Kovalenko A. B. Osobystisnyi potentsial v opanuванні vazhkykh zhyttievkykh sytuatsii: proaktyvna vzaiemodiia iz seredovyschem / A. B. Kovalenko, N. V. Rodina // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. – 2009. – T. 14, № 17. – S. 54–65.

4. Leontev D. A. Lychnostnoe v lychnosty: lychnostnyi potentsyal kak osnova samodeterminatsyy / D. A. Leontev // Uchenye zapysky kafedry obshchei psikhologii MHU ym. M. V. Lomonosova. – Vyp. 1. – M.: Smysl, 2002. – S. 56–65.
5. Maksymenko S. D. Zahalna psikhohihiia : Navch. posibnyk / S. D. Maksymenko. – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. – 272 s.
6. Markova V. M. Mekhanyzmy realizatsyy potentsyala v kontekste akmeologiyi razvytiya / V. M. Markova // Myr psikhologiyi. – 2007. – № 2(50). – S. 61–73.

7. Moskalova A. S. Osoblyvosti uiavlen kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity pro profesiini kryzy v upravlinskii diialnosti ta shliakhy yikh podolannia / A. S. Moskalova // Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. pr. – Kyiv: Yuston, 2019. – Vyp. 7(36). – S. 134–147.
8. Sytnik C. V. Osobystisnyi potentsial yak umova profesiinoi vzaiemodii / S. V. Sytnyk // Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Psikhohihiia. – 2012. – T. 17, Vyp. 8(20). – C. 168–174.
9. Faizullaev A. A. Motyvatsionnye kryzysy lychnosty / A. A. Faizullaev // Psikhologicheskyy zhurnal. – 1989. – № 3. – S. 23–31.

Надійшла до редколегії 13.05.19

Moskalova Alla, PhD, Assoc. Prof.
Vasiliga Olga, Trainee researcher
SHEI "University of Education Management" NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PERSONAL POTENTIAL AS A BASIS OF HEALTHCARE WORKERS' PROFESSIONAL ACTIVITY

The article provides a theoretical analysis of various approaches to studying the concept of "personal potential" of an individual as a psychological phenomenon. It clarifies the specificity of healthcare workers' professional activity in the context of healthcare reform and determines the importance of personal potential in it. The article also focuses on psychological characteristics of healthcare workers' personal potential and their impact on the professional activity.

Keywords: personal potential, professional activity, healthcare worker, healthcare worker's personal potential.

Алла Москалева, канд. психол. наук, доц.;
Ольга Василига, стажер-исследователь
ГБУЗ "Университет менеджмента образования" НАПН Украины, Киев, Украина

ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОСНОВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

В статье осуществлен теоретический анализ различных подходов к изучению понятия "личностный потенциал" личности как психологического феномена. Выяснена специфика профессиональной деятельности медицинских работников в условиях реформирования медицинской отрасли. Определена роль личностного потенциала в профессиональной деятельности медицинских работников. Выявлены психологические особенности личностного потенциала медицинских работников и их влияние на профессиональную деятельность.

Ключевые слова: личностный потенциал, профессиональная деятельность, медицинский работник, личностный потенциал медицинского работника.

УДК 159.99

Ірина Норкіна, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КРИЗОВЕ ВТРУЧАННЯ У ВИПАДКУ ПСИХОТРАВМУЮЧОЇ СИТУАЦІЇ

Розглядаються питання діяльності психолога щодо допомоги особистості в кризовій ситуації. Важливим чинником кризового втручання є розуміння психологом сутності кризової ситуації, ступеню тяжкості й механізми її переживання. Важливе місце відведено врахуванню стадій реагування особистості, що визначає стратегію і напрямки професійного втручання. Аналізуючи процес кризового втручання у діяльності психолога (психологічної служби) виявлено важливі завдання які мають бути реалізовані: 1) зняття симптомів; 2) відновлення до кризового рівня функціонування; 3) усвідомлення тих подій, які приводять до стану дисбалансу; 4) виявлення внутрішніх ресурсів клієнта та членів сім'ї в різних формах допомоги для подолання кризи.

Ключові слова: психотравмуюча ситуація, мікро- і макротравми, криза, кризове консультування.

Вступ. Теорія кризового втручання використовується при наданні допомоги клієнту, що перебуває у нестійкому емоційному стані. Кризове втручання консультанта розглядається як цілеспрямована дія, що перериває ланцюг подій в житті клієнта, що призводять до кризи порушуючи нормальне існування людини. Відтак, методи кризового втручання застосовуються у випадках, коли до консультанта звертається клієнт у стані глибокої психологічної кризи і ситуація вимагає оперативного втручання. Дане питання залишається актуальним, саме тому, що людина протягом свого життя переживає мікро- та макротравми, які істотно впливають на якість її життя. Кожна травмуюча ситуація з якою не може впоратись клієнт, вимагає втручання спеціаліста. Кризове втручання з боку психолога має місце не тільки під час терористичних атак чи надзвичайних подій, але й також у ті моменти, коли людина перебуває у кризі. Криза – це те, з чим стикається кожна людина! Ми можемо дати визначення, що криза – несподівана зміна в житті людини або зміна її статусу, ролі, під час якої звичні копінг-стратегії та техніки вирішення проблем більше не є ефективними, і як результат – людина відчуває тривогу, депресію, зниження емоційного фону. Саме

тому, на нашу думку, важливим є висвітлення даної проблематики так як з нею стикається кожен у своєму житті, а зі сторони фахівця важливо розуміти, яким саме чином надавати кваліфіковану допомогу, розвивати стратегії вирішення проблем разом з клієнтом, проводити сфокусовану терапію направлену на негайне вирішення проблем та емоційних конфліктів у вигляді телефонних дзвінків, зустрічей, сімейних сесій.

Метою статті є аналіз процесу кризового втручання у діяльності психологічної служби (психолога), яка виконує заходи для вирішення психотравмуючої ситуації та зменшення її впливу на життя людини.

Криза (давньогрец. – рішення) в сучасному розумінні розглядається як відсутність балансу. Це ситуація або подія, коли людина стикається з перешкодою на шляху здійснення важливих життєвих цілей, яку не можна подолати звичними для людини адаптивними механізмами [7].

Види кризи	
Короткотривала (людина виходить з даної ситуації і далі живе своїм життям)	Тривала, постійна (адаптація до ситуації кризи – квазі-адаптація, незадоволення потреб здається нормальним)

Норми вирішення кризової ситуації коливаються у межах 46 тижнів від психотравмуючої ситуації.

Кризове втручання характеризується:

1) розумінням клієнта як людини, котра через надзвичайну подію тимчасово нездатна до нормального функціонування в суспільстві, але завдяки допомозі може відновити потенціал;

2) директивною позицією працівника психологічної служби, який в екстремальній ситуації бере всю відповідальність на себе;

3) терміновістю допомоги, оперативністю та доступністю надання послуг;

4) орієнтацією на пом'якшення впливу стресової події на клієнта;

5) мобілізацією всіх зусиль і можливостей клієнта для переборювання кризи і подолання проблем [7].

Нині виділяють дві форми до втручання в кризовій ситуації: кризове консультування та інтенсивний догляд.

Кризове консультування спрямоване на полегшення афекту, або сильної негативної емоції, налагодження спілкування, досягнення розуміння клієнтом його проблем і відчуттів, самооцінки; демонстрацію турботи, підтримку поведінки, спрямованої на подолання проблем.

Інтенсивний догляд – це стратегія втручання, яка передбачає перенесення відповідальності на професіоналів, котрі здійснюють догляд, організацію вирішення завдань, зниження рівня збудження і стресу, встановлення відповідних стосунків, вияв емпатії, відродження надії [7].

Отже, важливим аспектом теорії кризового втручання є врахування емоційних реакцій людини на кризу та довгострокові зміни в їх здібностях протистояти щоденним проблемам. Вирішальне значення в роботі з клієнтами надається психологічним умовам: чіткому визначенню життєвих і перспективних цілей, задач, часових меж реалізації завдань, демонстрації досвіду вирішення проблем.

Ефективне втручання допомагає запобігти важкій емоційній дезорганізації. Негайне і цілеспрямоване втручання знижує ймовірність прогресування розладів, дає хороші шанси на повне відновлення до кризового рівня функціонування, при цьому потреба в подальшій психотерапії, консультуванні або госпіталізації помітно знижується. Час в даному випадку є вирішальним фактором.

Процедура кризового втручання являє собою оперативну реакцію на проблему, що вимагає негайного вирішення. Жертви кризи часто дезорганізовані, схильні до впадання "в ступор" або небезпечної поведінки, тому вкрай важливо, щоб вони якомога швидше потрапили в поле зору фахівця здатного вчасно і кваліфіковано відреагувати на ситуацію. Завдання фахівця – допомогти жертві використовувати особистісні та соціальні ресурси, а в перспективі повернутися до кризового рівня функціонування [2].

З цієї метою рекомендується стандартний набір процедур. Пропоновані інструкції не встановлюють жорстких правил і не применшують значущість особистого стилю роботи психолога, а навпаки, покликані сприяти максимальному розкриттю його творчого потенціалу. Досить проста форма проведення кризового втручання диктується великою різноманітністю можливої поведінки жертв і різними міркуваннями, що виникають у фахівця при спілкуванні з ними. Зазвичай психолог на початку втручання в тій чи іншій мірі сам відчуває тривогу. Прості інструкції дозволяють зберігати впевненість у тому, що незалежно від власного емоційного стану всі необхідні аспекти роботи з жертвами будуть охоплені [1].

Невідкладність – дії психолога повинні бути спрямовані на зниження рівня кризи з перших хвилин зустрічі з потерпілим. З часом криза посилюється і буде потрібний більш тривалий термін, перш ніж стануть помітні результати втручання. Контроль – жертви кризи часто погано контролюють себе і ситуацію, в якій опинилися. Саме тому, а також в цілях безпеки, фахівець повинен

взяти на себе контроль ситуації і поведінки жертви. Це слід робити швидко поки буде необхідність. Іноді це займає всього декілька хвилин, а інколи процес триватиме досить довго. У разі, якщо людині, що знаходиться в кризі не буде надана своєчасна підтримка, це може призвести до важких розладів. Способи оволодіння ситуацією і підтримки контролю залежать від конкретних обставин і творчого потенціалу фахівця. Оцінка – чому жертва опинилася в критичній ситуації саме в цей час? Які обставини сприяли кризі? Які спроби робила жертва або її оточення для вирішення стресової ситуації? Фахівець з кризового втручання повинен швидко і точно оцінити ситуацію, враховуючи особистісні особливості потерпілих для того, щоб розробити ефективні заходи подолання кризи. Одержана інформація повинна бути максимально точною і мати практичну значимість. Слід концентруватися лише на недавній події [2].

План дій – дії спеціаліста можуть допомогти жертві, але можуть і завдати шкоди. Отже, план втручання повинен бути ретельно продуманий. Найбільш значних і стійких результатів можна досягти лише в тому випадку, коли спеціалісту вдається допомогти жертвам самим опрацювати свої проблеми. Завдання фахівця полягає тільки в тому, щоб допомогти жертві повернутися до кризового рівня функціонування. Головна відмінність кризового втручання від психотерапії полягає в тому, що кризове втручання покликане допомогти взяти проблему під контроль, а не вирішити її. Ефективне кризове втручання значно підвищує ймовірність успішного вирішення проблем в майбутньому [4].

Надання довідкової інформації та направлення до фахівців є вкрай важливим, при необхідності треба своєчасно направити жертву до відповідного фахівця або в громадську організацію для отримання додаткової допомоги. Подальше спостереження забезпечується по-різному, зокрема числі шляхом диспансерного спостереження за колишньою жертвою.

Теорія кризового втручання найбільш ефективно застосовується для допомоги людям, що переживають (або пережили) нещастя, допомагаючи знову адаптуватися до життя, вдосконалювати попередні рівні функціонування, опановувати новими способами боротьби з труднощами. Зазвичай це, терористичні атаки, природні катаклізми, сексуальне насилля чи насилля у родині, сімейні кризи, прояви агресивної поведінки по відношенню до себе чи інших, суїцидальні нахили [3].

Визначення тероризму говорить, що тероризм передбачає серйозне насильство над людиною, приносить серйозні збитки для власності, загрожує життю людини, створює серйозний ризик для здоров'я або безпеки суспільства. Незважаючи на різні визначення та аспекти терору, психологічні наслідки терактів часто не відрізняються від симптомів, пов'язаних з іншими травматичними подіями. Симптомів може не бути взагалі, або вони можуть бути присутні та варіюватися від легкого до серйозного. Кризове втручання часто фокусується на традиційному лікуванні, пов'язаному з стресовими розладами, такими як гострий або посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Як приклад, ми можемо навести терористичну атаку, що відбулась 19 грудня 2016 року, під час якої була викрадена вантажівка, на якій пізніше навмисно в'їхали на різдвяний ярмарок поруч з Меморіальною церквою Кайзера Вільгельма в Берліні. В ході цієї атаки померло 12 людей та 48 осіб було госпіталізовано з травмами. Нападником визнали Аніса Амрі, громадянина Тунісу, який був застрелений італійською поліцією 23 грудня у Мілані. Відповідальність за теракт взяло на себе ісламістське угруповання [8].

Перш за все, ця ситуація викликала негайну реакцію; навколо події була паніка, хаос, страх. Така подія

має в собі не тільки політичний аспект, а ще несе в собі великий психологічний вплив – стрес, не тільки для людей, що пережили її, а й для тих, хто стали свідками. В даному випадку рівень стресу у людей є більшим, саме тому, що Німеччина вважається однією з найбезпечніших країн світу, з мінімально низьким рівнем злочинності. Люди ніколи не переживали події подібного масштабу, саме тому вона мала на них такий великий вплив, і досі навколо різдвяних ярмарок німецька влада встановлює бетонні укріплення.

Отже, перше кризове втручання що було зроблене німецьким урядом містило в собі відкриття локальних центрів швидкої допомоги для постраждалих не тільки фізично, а й психологічно. За даними служб, до них в ті дні звернулось більше 130 осіб. На самому місці події працювали 309 поліцейських та 154 пожежних, третина з них повідомила про психологічну травму. Сенат організував 3-денний семінар для поліцейських, пожежних та співробітників соціальних служб, що був присвячений ПТСР та як з ним працювати, які перші кроки повинні бути надані жертвам. Такого роду зустрічі мають великий вплив та ефективність, так як дають відчуття соціальної підтримки та зниження відчуття самотності, що є безсумнівно важливим фактором переживання ПТСР та зменшення ризику повторного травмування людини. Безпосереднє перше кризове втручання було надано волонтерським підрозділом, що співпрацює зі службами швидкої допомоги та пожежними бригадами у випадках надзвичайних подій. Одним із завдань волонтерських бригад було "просто перебувати поруч" з жертвами, що перебували у шоковому стані, забезпечити їм почуття безпечності та спокою, організувати для них необхідний вид допомоги. Консультант повинен бути готовим до різних реакцій, частіше за все неадекватних та вміти скерувати дану реакцію в потрібне русло, заспокоїти та надати допомогу. Також була надана психологічна допомога родичам та сім'ям постраждалих в терористичній атаці. Разом з Берлінською службою кризи була проведена подальша терапевтична робота з жертвами та тими, хто звернувся по допомогу в зв'язку з психологічною травматизацією після події. Така терапевтична робота є важливою тому, що під час ПТСР підвищується ймовірність суїцидальних нахилів, всіх людей цієї групи ризику було взято в терапевтичний процес. Родичі жертв отримали фінансову допомогу відповідно до закону про компенсацію потерпілим.

Психологічна невідновленість може характеризуватися відчуттям тривоги, безпорадності, страху, неадекватності, плутанини та дезорганізації. На цьому етапі особа, що зазначала психологічного порушення, може бути найбільш піддатливою та готовою до зовнішньої допомоги, тим самим надаючи можливість для змін поведінки та поверненню до попереднього рівня функціонування. Підводячи підсумок, криза впливає із негативного сприйняття людини ситуації. Психологи, соціальні працівники, працівники психічного здоров'я та терапевти навчаються надавати послуги в кризових ситуаціях. Ці працівники можуть допомогти особі або групі в умовах кризи шляхом прямого втручання, шляхом визначення альтернативних навичок, навичок подолання стресу або шляхом консультацій з іншими. Головними цілями консультанта в кризовій ситуації є визначення, оцінка та втручання; якнайшвидше повернути людину до свого попереднього рівня функціонування; і зменшити будь-який негативний вплив на психічне здоров'я. Іноді під час цього процесу навчається новим навичкам та механізмам подолання, що призводять до змін як в жертві так і в консультанті.

Першим етапом у кризовому втручанні є проведення повної оцінки пацієнта та його ситуації. Наступний етап полягає у вирішенні дисфункціональних переконань пацієнта,

створення варіантів подальших дій шляхом кооперації та, нарешті, створення надії. Терапевт вивчивши сильні сторони пацієнта для подолання критичної ситуації допомагає клієнтові зрозуміти його позитивний потенціал для виходу з кризи. Роблячи це, терапевт зможе забезпечити відчуття безпеки і змусити пацієнта почати знову контролювати своє життя, здійснити зміни, необхідні для руху вперед. Протокол поділений на п'ять етапів: 1) розвиток терапевтичних відносин та встановлення взаємозв'язку; 2) початкова оцінка тяжкості ситуації; 3) підтримка пацієнта, щоб оцінити та активізувати свої сильні сторони та ресурси; 4) спільна робота між пацієнтом і терапевтом для розробки плану позитивних дій; 5) тестування та перевірка нової поведінки та думок [6].

Що стосується різних психотерапевтичних підходів до травм, то експозиційна терапія досягла позитивних результатів при лікуванні ПТСР та складається з виявлення у пацієнта його травматичних спогадів або ситуацій, у безпечному середовищі та контрольованому режимі. Метою цих підходів є зменшення рівня тривожності та відновлення функціонування пацієнта. Зазвичай експозиційна терапія включає в себе чотири основні компоненти: психонавчання, тренування дихання, образи стресової ситуації, нові образи.

Отже, в кризовій ситуації люди можуть почувати себе розбитими, травмованими, емоційно вигорілими, розгубленими. Якщо ми говоримо про найважливішу психологічну підтримку, яку психологічні служби можуть надати комусь після травмуючої події, то це бути поруч, створити безпечне середовище, така соціальна підтримка може надаватися не тільки психологічними службами, а й родиною, друзями, колегами. По суті, будь-яка дбайлива людина може забезпечити базовий рівень емоційної підтримки. Одним із важливих видів підтримки, яким можна забезпечити жертву – звичайний людський контакт, просто слухайте їх. Цього може бути достатньо для когось, аби заспокоїтись.

Деякі люди в стресовій ситуації хочуть говорити про те, що з ними сталося. Інші можуть бути налякані, заплутані та дезорієнтовані, вони хочуть просто сидіти в тиші та уникати спілкування з будь-ким. Важливо пам'ятати, що кожна людина має власний тип реакції та копінг-стратегії.

Висновки. Отже, поняття "криза" в житті людини позначається одночасно як складна ситуація, так і потенційна можливість змінитися і піднятися на вищий рівень буття. Важливим аспектом теорії кризового втручання є врахування емоційних реакцій людини на кризу та довгострокові зміни в їх здібностях протистояти щоденним проблемам. Вирішальне значення в роботі з клієнтами надається психологічним умовам: чіткому визначенню життєвих і перспективних цілей, задач, часових меж реалізації завдань, демонстрації досвіду вирішення проблем. Саме тому так важлива підтримка людини у ситуації кризи.

Список використаних джерел

1. Auerbach, S. & Kilmann, P. (1977). Crisis Intervention: A Review of Outcome Research. *Psychological Bulletin*, 84(6), 1189–1217.
2. Myer, R., Lewis, J. & James, R. (2013). The Introduction of a Task Model for Crisis Intervention. *Journal of Mental Health Counseling*, 35(2), 95–107.
3. Forbes, D., Creamer, M. C., Phelps, A. J., Couineau, A., Cooper, J. A., Bryant, R. A., & Raphael, B. (2007). Treating adults with acute stress disorder and post-traumatic stress disorder in general practice: a clinical update. *Medical Journal of Australia*, 187(2), 120.
4. Fusco, G. M. (2005). Crisis intervention. In *Encyclopedia of Cognitive Behavior Therapy* (pp. 146–150). Springer, Boston, MA.
5. Rauch, S., Foa, E. (2006). Emotional processing theory (EPT) and exposure therapy for PTSD. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 36(2), 61.
6. Smead, V. S. (1988). Best practices in crisis intervention. In A. Thomas & J. Grimes (Eds.), *Best practices in school psychology* (pp. 401–414). Washington, D.C.: National Association of School Psychologists.
7. https://studopedia.eu/13_127368_teorija-krizovogo-vtruchannya.html
8. <https://novinamnia.com/2016/12/23/v-italiyi-likvidovaniy-terorist-yakiy-vchiv-terakt-iz-vantazhivkoyu-v-berlini>

Iryna Norkina, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CRISIS INTERVENTION IN THE CASE OF PSYCHOTRAUMATIC SITUATION

The article deals with the issues of the psychologist's activity in helping process to a person in a crisis situation. An important factor in crisis intervention is the psychologist's understanding of the nature of the crisis situation, the severity and the mechanisms of its experience. The important place is taken into account taking into account the stages of the person's reaction, which defines the strategy and direction of professional intervention. Analyzing the process of crisis intervention in the activities of the psychologist (psychological service) revealed important tasks to be implemented: 1) removal of symptoms; 2) recovery to the crisis level of functioning; 3) awareness of those events that lead to a state of imbalance; 4) identifying the internal resources of the client and family members in various forms of assistance to overcome the crisis.

Keywords: traumatic situation, micro and macro traumas, crisis, crisis counseling.

Ирина Норкина, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КРИЗИСНОЕ ВМЕШАТЕЛЬСТВО В СЛУЧАЕ ПСИХОТРАВМИРУЮЩЕЙ СИТУАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы деятельности психолога о помощи личности в кризисной ситуации. Важным фактором кризисного вмешательства есть понимание психологом сущности кризисной ситуации, степени тяжести и механизмы ее переживания. Важное место отведено учету стадий реагирования личности, определяет стратегию и направления профессионального вмешательства. Анализируя процесс кризисного вмешательства в деятельности психолога (психологической службы) выявлены важные задачи, которые должны быть реализованы: 1) снятие симптомов 2) восстановление до кризисного уровня функционирования; 3) осознание тех событий, которые приводят к состоянию дисбаланса; 4) выявление внутренних ресурсов клиента и членов семьи в различных формах помощи для преодоления кризиса.

Ключевые слова: психотравмирующая ситуация, микро- и макротравмы, кризис, кризисное консультирование.

УДК 159.922.4

Віталій Онищенко, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЗВИТОК ЦІЛЬОВОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ-ТУРИСТІВ

Наведено результати вивчення розвитку цільової спрямованості особистості підлітків-туристів. Дослідження полягає у припущенні про те, що прискорення розвитку цільової спрямованості особистості у підлітків можливо шляхом активізації її складових в умовах туристичної діяльності. Взаємодія у групі під час змагань та подорожей сприяє розвитку колективізму й комфортного мікроклімату, що впливає на емоційну сферу підлітків. Застосування карток орієнтовної основи дії на тренуваннях викликає пізнавальну активність, зростання мотивації до навчання, а також розвиток раціональної та альтруїстичної позицій цільової спрямованості особистості підлітків. Ситуації випробування під час тренувань та змагань, складні ділянки маршруту й несприятливі погодні умови в поході спричиняють корекцію конативного компоненту. Система змінних посад, туристичні правила та цінності сприяють розвитку ціннісного компоненту цільової спрямованості підлітків.

Ключові слова: психологічні особливості розвитку, цільова спрямованість особистості, особистість підлітка, туристична діяльність, професійний спорт.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається соціальною значущістю проблеми розвитку цільової спрямованості особистості підлітка, оскільки від її вирішення залежить якість життя зростаючої людини, її внутрішні зміни та саморозвиток. Цільова спрямованість відображається в особливостях взаємодії підлітків із навколишнім світом. Актуальність дослідження полягає також і у тому, що теоретичне визначення цільової спрямованості може стати у нагоді при розробці загальної теорії особистості, яка являє собою багатовимірну систему. Одним із таких вимірів є діяльнісний, який містить потребнісно-мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, цілеутворювальні компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно окресленої проблематики можна виокремити такі напрями досліджень, які стосуються особистості в цілому (В. В. Рибалка, О. П. Саннікова, Е. Фромм, К.-Г. Юнг), спрямованості особистості (О. М. Леонтьєв, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн), взаємозв'язку цілей і мотивації діяльності (Б. Ф. Ломов, Є. М. Нікіреєв, В. А. Семиченко), процесів цілеутворення (О. Ф. Коган, О. К. Тихомиров) та перспективи майбутнього часу (К. О. Абульханова-Славська, К. К. Платонов). Цільова спрямованість розглядається системно у контексті мотиваційної сфери особистості (В. С. Вуколов, О. П. Гашук, С. Д. Максименко), виконанні творчих завдань (В. Є. Клочко, В. О. Моляко), самоактуалізації духовності (Г. О. Балл, В. О. Моляко, Т. М. Титаренко), вольової організації (В. А. Іванніков, С. Д. Максименко), саморегуляції (О. Я. Чебикин), пізнавальної діяльності (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін). Психологічні аспекти структури цільової спрямованості особистості розглядаються у працях Я. В. Васильєва.

Проблема цільової спрямованості особистості підлітків досліджувалась у контексті розвитку особистості (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, В. О. Татенко, Д. Й. Фельдштейн). Існує певна низка робіт, присвячених питанням розвитку особистості підлітків шляхом використання творчого потенціалу (К. О. Абульханова-Славська, В. О. Моляко), тренінгових занять (І. С. Булах), спортивного туризму (П. І. Істомін, О. Н. Камакін, Л. Ф. Нікішина). Водночас специфіка використання туристичної діяльності як засобу розвитку цільової спрямованості особистості підлітків не була предметом спеціальних досліджень. Для повноти зображення проблеми слід додати позашкільну діяльність у формі проведення туристичних занять (О. П. Гашук, М. Ю. Костиця), які дозволяють формувати вольові якості (Ю. М. Кизиченко, Н. О. Тимофеева), активізувати пізнавальну діяльність, командний дух (Л. О. Вяткін, О. П. Гашук, Е. Е. Лінчевський), сприяють саморозвитку і самопізнанню тощо (І. В. Зорін, Є. П. Ільїн, А. Т. Перкова).

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити цільову спрямованість особистості підлітків, особливості її розвитку в процесі туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Складність процесу вивчення цільової спрямованості особистості підлітка, вікові та індивідуальні особливості учнів зумовили необхідність використання взаємодоповнювальних методик. Відповідно до теми, мети та напрямів експериментального дослідження було підібрано взаємодоповнювальні методики: методика дослідження цільової спрямованості особистості Я. В. Васильєва; тест-опитувальник Кеттела для підлітків; методика

"Прислів'я" С. М. Петрової; методика "Мета – засіб – результат" А. А. Карманова; методика дослідження вольової організації особистості М. С. Гуткіна; методика вивчення мотивації навчання підлітків М. І. Лук'янової.

Дотримання зазначеного підходу та врахування вікових характеристик підлітків дає можливість за відповідними методиками виявити особливості цільової спрямованості досліджуваної категорії людей. Емпіричне дослідження цільової спрямованості особистості підлітка передбачає діагностику за описаними вище компонентами – емоційним когнітивним, конативним та ціннісним.

У дослідженні брали участь 60 учнів сьомих класів Київської ЗОШ № 48, 20 учнів Київської гімназії № 2, 20 учнів восьмих класів Київського обласного центру туризму краєзнавства та екскурсій учнівської молоді. Загальну вибірку становили 60 школярів – 30 жіночої та 30 чоловічої статі. Для забезпечення повноти вивчення компонентів цільової спрямованості особистості у підлітковому віці кількісний та якісний аналіз отриманих да-

них супроводжувався фрагментами феноменологічних методик (висловлюваннями із бесід з учнями, записами у щоденниках).

Для проведення другого етапу експерименту за основу було взято методику дослідження цільової спрямованості особистості Я. В. Васильєва. Вона дозволяє виявити сфери цільової спрямованості, визначити рівневу структуру сфер цільової спрямованості особистості підлітків, а також позиції, які займають підлітки згідно з поставленими цілями. Інші методики констатуючого експерименту виконували допоміжну роль для уточнення взаємин по лінії "цілі – особистість".

Всього було проаналізовано 70 цілей, які становили сім сфер спрямованості особистості (табл. 1). Перед підлітками ставили завдання не тільки розташувати цілі за значущістю, але й оцінити час здійснення, реалізацію, залежність від себе, емоційне ставлення та вольове зусилля за десятибальною шкалою.

Таблиця 1

Кількісні характеристики сфер цільової спрямованості підлітків

Сфери спрямованості	Загальна кількість цілей	% до загального обсягу цілей	Вихідний список цілей	Значущість цілей	Час здійснення цілей	Реалізація цілей	Залежність від мене	Емоційне ставлення	Вольове зусилля
Особистісна	16	23	6,1	7,3	4,8	6,1	6,6	7,1	6,2
Інтимна	4	6	8,2	10,1	5,7	5,1	5,3	5,2	5,0
Сімейна	9	13	9,9	9,2	5,2	4,3	4,6	6,9	5,4
Дружня	12	17	7,6	8,4	3,6	5,7	5,4	7,3	5,2
Навчальна	8	12	11,2	10,6	4,2	5,2	5,2	5,4	5,9
Суспільна	6	10	12,5	11,3	6,1	4,0	4,8	4,2	3,8
Самодіяльна	13	19	9,7	9,8	3,5	6,9	6,8	5,3	5,3

Результати проведеної методики показують перевагу кількості цілей, пов'язаних із особистими потребами. Особиста сфера цільової спрямованості містить цілі, пов'язані з піклуванням про себе, орієнтовані на своє "Я". Вони у своїй більшості егоцентричні, меркантильні й утилітарні. Але до цієї самої сфери належить і цілі, спрямовані на підтримку здоров'я та на самовдосконалення. Особистісна сфера становить 23 % від загального обсягу цілей, що свідчить про зосередження сучасних підлітків на сьогоднішньому, вони стають егоцентричними.

На другому місці за кількістю цілей – самодіяльна сфера (19 %). Це свідчить про важливість для даного вікового періоду проведення дозвілля, наявності власного хобі. Пошук власного Я та реалізація себе у групі є характерним для підліткового віку.

Третє місце посідає дружня сфера – 17 %. У ній зосереджені цілі, пов'язані зі спілкуванням у групі, друзями та іншими людьми. У підлітковому віці дитина більше часу проводить із друзями, наслідує їх, тому її цілі стають усе більше пов'язані саме із дружньою сферою.

Сімейна (13 %) та навчальна (12 %) сфери не мають високих показників. Цілі сімейної сфери належить до батьківської сім'ї, тобто ставлення до батьків, бабусь і дідусів, братів і сестер, рідного дому. Такі дані пояснюються тим, що у підлітковому віці відбувається розрив із батьками, непорозуміння із вчителями через відмову дорослих сприймати підлітків як самостійну особистість. Прагнення потрапити до світу дорослих та реалізуватися там, як повноцінного члена суспільства, натикається на обурення й непорозуміння, що і спричиняє падіння авторитетів батьків та вчителів, адаптацію підлітків до соціуму через звернення за підтримкою до однолітків і зменшення кількості цілей у цих сферах. Проведений зріз показав, що підлітки воліють скоріше до самоосвіти, спостерігається байдужість до шкільних оцінок. Це пояснює розбіжність між інтелектуальними можливостями та успіхами у школі: можливості високі, а успіхи низькі.

Найменші показники мають інтимна (6 %) та суспільна (10 %) сфери. Такі результати вказують на те, що фантазія підлітка обернена в інтимну сферу, але вона при-

ховується від людей. Тому кількість написаних цілей не збігається з реальним станом. Цілі інтимної сфери спрямовані на відносини із протилежною статтю. Вони стосуються питань кохання, у тому числі і статевого, створення власної сім'ї, одруження й заміжжя, відтворення покоління. Хвилювання, пов'язанні з висміюванням та нерозумінням власних бажань щодо цієї сфери іншою людиною (особливо дорослим), перевищують потяг до їх озвучення.

Зміст суспільної сфери стосується загальнолюдських цінностей, політичних та ідеологічних поглядів, а практична діяльність не пов'язана із професійною чи навчальною діяльністю, або пов'язана опосередковано. Падіння культури та морального розвитку в суспільстві зумовлюють той факт, що віддаленим та більш значущим цілям, спрямованим на суспільство, підлітки приділяють найменше уваги. Добробут і благополуччя держави, вищі вияви благородства та честі для них здебільшого неважливі. Це робить актуальним проведення нашого дослідження в контексті розвитку цільової спрямованості підлітків.

Можливість реалізації цілей підлітками визначалась за десятибальною оцінкою. Чим вище вірогідність досягнення поставленої мети, тим вищий бал. Згідно з цим показником найбільша ймовірність досягнення цілей у самодіяльній сфері становить 6,9 балів. Наступне місце займає особистісна сфера. Її оцінка – 6,1 бали. Зовсім поряд знаходиться дружня сфера – 5,7 балів. Ці дані мають близький зв'язок із даними часу здійснення. Адже ті сфери, які вимагали найменшого часу для здійснення, показали найбільш показники вірогідності реалізації. За дружньою сферою йде навчальна (5,2 бали) та інтимна (5,1 бали). Сімейна (4,3 бали) та суспільна (4,0 бали) займають останні позиції. Тут, знову ж таки, простежується зв'язок із часом здійснення цілей. Цілі, які вимагають найбільше часу для реалізації, мають найменшу вірогідність для здійснення.

Наступна колонка – залежності цілей від самої особистості. Отримані дані показали, що підлітки дуже низько оцінюють власні сили у досягненні поставленої

мети. Вони більше сподіваються на вплив сторонніх факторів, аніж на самих себе. Така ситуація свідчить про високий рівень невпевненості у власних силах. Найвищий показник із 10-ти балів має самодіяльна сфера – 6,8 балів. Наступною йде особистісна сфера – 6,6 балів. Отож можна побачити, що більш високі сподівання на власні сили, для реалізації поставленої мети, присутні лише у сферах, пов'язаних із власним "Я". Інші сфери мають значно нижчі оцінки: дружба – 5,4 бали, інтимна – 5,3 бали, навчальна – 5,2 бали, суспільна – 4,8 бали, сімейна – 4,6 бали. Останню позицію сімейної сфери забезпечує саме несприйняття старшими самостійності дитини та тиск з боку батьків.

Дані, отримані стосовно емоційного ставлення та вольових зусиль підлітків щодо реалізації цілей та докладавання зусиль для запобігання невдач, указують на неоднозначне ставлення до проблеми. З одного боку, підлітки вказують, що нездійснення цілей певної сфери призведуть до емоційної напруженості, а з іншого – вони не докладають значних зусиль, щоб дані цілі реалізувати. Це пов'язано з тим, що, на нашу думку, у багатьох підлітків спостерігається неадекватна реакція на невдачу. Мета може бути доволі реалістична і продумана, всі основні ланки майбутньої роботи визначені, і все-таки це не рятує від невдач, до яких підлітків не готовий. Невдачу, навіть незначну, він сприймає як свідчення того, що він зовсім неспроможний досягнути мети. Далі виникає негативне емоційне забарвлення і розпочата справа не доводиться до кінця, що призводить до зниження оцінки власних вольових зусиль. Такий характер має дружба, особистісна та сімейна сфери.

Значущість сфер, відповідно до бальної оцінки емоційного ставлення, така: дружба сфера – 7,3 бали, особистісна – 7,1 бали, сімейна – 6,9 балів, навчальна – 5,4 бали, самодіяльна – 5,3 балів, інтимна – 5,2 бали, суспільна – 4,2 бали. Оцінка вольових зусиль, які докладають підлітки для реалізації поставлених завдань, розташувала сфери таким чином: особистісна – 6,2 бали, навчальна – 5,9 балів, сімейна – 5,4 балів, самодіяльна – 5,3 бали, дружба – 5,2 бали, інтимна – 5,0 балів, суспільна – 3,8 балів. Як бачимо, суспільна сфера знову залишається на останній позиції, що свідчить про неважливість її значення для підлітків.

Нами було узагальнено оцінювання цілей підлітками за всіма сферами спрямованості у вигляді рис. 1.

Наступним кроком було виявлення рівнів (позицій) цільової спрямованості підлітків. У концепції цільової спрямованості особистості Я. В. Васильєва виділено три позиції особистості, які характеризуються двома параметрами: предметним освоєнням світу і ставленням до інших людей. Перша позиція особистості спирається на ситуативні цілі, які спрямовані на задоволення біологічних і матеріальних потреб при егоцентризмі ставлення до інших. Ця позиція цільової спрямованості особистості названа дослідником егоцентричною.

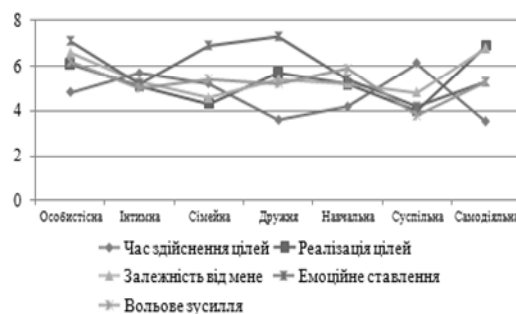

Рис. 1. Оцінювання цілей за сферами спрямованості підлітків

Близькі цілі спрямованості особистості, які займають раціональну позицію, забезпечують процес освоєння різних видів діяльності. Вони також пов'язані зі становленням престижної та прагматичної мотивації, заснованої на самоствердженні особистості.

Середні цілі спрямованості пов'язані із саморозвитком особистості, з повагою і турботою про інших. Такий рівень відповідає альтруїстичній позиції. Вона може бути розглянута як одна з базальних оперативних схем, що визначають ставлення людини до світу людей та її місце в цьому світі.

Для виявлення характерних особливостей цих рівнів у підлітковому віці ми провели статистичне порівняння за кількісними показниками так само, як це було зроблено при аналізі сфер цільової спрямованості особистості. За кожним із трьох рівнів наводяться кількісні показники загального складу цілей, їх відсоткове відношення, середнє арифметичне за вихідним списком і списком значущості цілей. Решта показників указує на середнє арифметичне, але обчислюється на основі десятибальної шкали.

Отримані дані показали, що за кількістю цілей переважає егоцентрична позиція, яка становить 49 % від загальної вибірки. На другому місці – раціональна позиція (34 %), і останньою є альтруїстична позиція – 15 %. Такі дані свідчать про небажання підлітків ставити віддалені, більш благородні цілі, замість цього вони обирають близькі, орієнтовані на задоволення власних біологічних потреб. Результати зрізу стосовно позицій особистості підлітків наведено у табл. 2.

Дані табл. 2 змістовно наближені до характеристик сфер спрямованості. Якщо у вихідному списку цілей на першому місці виступає егоцентрична позиція, на другому – раціональна, а на третьому – альтруїстична, то після раціональної обробки написаних цілей підлітки розташували їх таким чином, що за значенням на першому місці опинилася раціональна позиція, потім егоцентрична, потім альтруїстична.

Таблиця 2

Кількісні характеристики рівнів (позицій) цільової спрямованості особистості підлітків

Позиції особистості	Загальна кількість цілей	% до загального обсягу	Вихідний список цілей	Значення цілей	Час здійснення цілей	Реалізація цілей	Залежність цілей від мене	Емоційне ставлення	Вольове зусилля
Альтруїстична	11	15	12,35	11,75	8,4	3,4	3,9	3,7	4,2
Раціональна	24	34	8,81	7,23	6,6	5,3	4,7	5,2	5,5
Егоцентрична	36	49	5,29	7,87	3,1	6,7	5,2	6,1	6,3

Середній час віддаленості цілей у егоцентричній позиції – 3,1 бали, раціональної – 6,6 балів, альтруїстичної – 8,4 бали. Реалізація цілей трьох позицій така: егоцентрична – 6,7 балів, раціональна – 5,3 бали, альтруїстична – 3,4 бали. Залежність реалізації цілей від себе підлітки оцінили таким чином: егоцентрична – 5,2 бали, раціональна – 4,7 бали, альтруїстична – 3,9 бали. Емоційне ставлення до поставлених цілей таке: егоцентрична –

6,1 балів, раціональна – 5,2 бали, альтруїстична – 3,7 бали. Вольові зусилля, які докладають підлітки для реалізації поставлених цілей: егоцентрична – 6,3 балів, раціональна – 5,5 бали, альтруїстична – 4,2 бали.

Висновки. Отримані дані констатувального експерименту підтверджують думку Д. Й. Фельдштейна, яку він висловив у своїй статті "Проблеми формування особистості зростаючої людини на новому історичному етапі роз-

витуку суспільства". Він констатує наявність у підлітків зосередження на собі, пошуку власного сенсу життя, який іде всупереч дорослим членам суспільства. Звідси виникає напруга у відносинах між поколіннями, визначенням їх провідних цілей. Тому актуальним наразі буде не директивний підхід до їх бачення світу, а гуманістичний.

Д. Й. Фельдштейн стверджує, що емоційні та моральні цінності – чуйність, терпимість, уміння співпереживати – посідають останні місця в ієрархії цінностей. Спостерігається негативна динаміка культурних і громадських ціннісних орієнтацій. У підлітків істотно зросло прагнення до самоствердження (домінування і самопрезентації). Але, водночас, різко змінилася особистісна спрямованість. Він наводить такі дані: у 1993 р. 58 % дітей підліткового віку характеризувалися альтруїстичним настроєм, у 2013 р. такий тип спрямованості спостерігали тільки у 16 %. Отже, відбулося його зниження у три і шість десятих рази.

Таким чином, аналіз змістовної структури цільової спрямованості особистості дозволив побачити пріоритети сфер спрямованості підлітків, а кількісні показники уможливили оцінити вплив різних чинників у цих сферах. Удалося зафіксувати кількість цілей у кожній зі сфер та їх місце у структурі цільової спрямованості підлітків. Було визначено кількісний показник значущості кожної із семи сфер за невідомої та відомої постановки цілей, ступінь віддаленості цілей у кожній зі сфер особистості, отримано показники реалізації кожної мети на даний момент, і визначено, наскільки її кінцеве досягнення залежить від зусиль особистості. Такі самі показники були отримані й за кожною метою стосовно емоційного та вольового ставлення до неї. Також усі цілі було розділено на три групи відповідно до трьох позицій особистості: егоцентричної, раціональної та альтруїстичної.

Список використаних джерел

1. Борисов П. С. Технология спортивного туризма : метод. пособие. / П. С. Борисов, Ф. Д. Смык. – Кемерово : ГУ Куз-ГТУ, 2011. – 72 с.
2. Братусь Б. С. К проблеме нравственного сознания в культуре уходящего века / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 26–35.
3. Братусь Б. С. Психологические аспекты нравственного развития личности / Б. С. Братусь. – М. : Знание, 1977. – 64 с.

4. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах [Електронний ресурс]. – К., 2003. – 340 с. – Код доступу: <http://www.psych.kiev.ua>.
5. Бюлер Ш. Что такое пубертатный период / Ш. Бюлер // Психология подростка: хрестоматия / сост. Ю. И. Фролов. – М. : Рос. пед. агентство, 1997. – С. 9–19.
6. Adler A. Social interest: A challenge to mankind. – New York: Capricorn Books, 1964. – 432 p.
7. Adler A. The individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selection from his writings (H. L. Ansbacher & R. R. Ansbacher, Eds.). – New York: Harper & Row, 1956. – 503 p.
8. Allport G. W. The person in Psychology. Boston: Beacon Press, 1968. – 440 p.
9. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. – 576 p.
10. Fromm E. The art of listening. – New York: Continuum, 1994. – 204 p.
11. Guilford J. P. Personality. – New York: McGraw-Hill, 1959. – 562 p.
12. Hull C. G. Principles of Behavior. An Introduction to behavior theory. – New York, 1943. – 422 p.

References

1. Borysov P. S. Tekhnologiya sportivnoho turizmu. Metodicheskoe posobie / P. S. Borysov, F. D. Smyk. – Kemerovo : HU Kuz-HTU, 2011. – 72 s.
2. Bratus B. S. K probleme нравstvennoho soznaniya v kulture ukhodiashcheho veka / B. S. Bratus // Voprosy psikhologii. – 1993. – № 1. – С. 26–35.
3. Bratus B. S. Psikhologicheskyye aspekty нравstvennoho razvityia lichnosti / B. S. Bratus. – M. : Znanye, 1977. – 64 s.
4. Bulakh I. S. Psikhologiya osobystisnoho zrostantia pidlitka / I. S. Bulakh. – K. : NPU im. M. P. Drahomanova, 2003. – 340 s.
5. Biuler Sh. Chto takoe pubertatnyi peryod / Sh. Biuler // Psikhologiya podrostka: khrestomatya / sost. Iu. Y. Frolov. – M. : Rossyiskoe pedahohicheskoe ahentstvo, 1997. – С. 9–19.
6. Adler A. Social interest: A challenge to mankind / A. Adler. – New York : Capricorn Books, 1964. – 432 p.
7. Adler A. The individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selection from his writings / A. Adler // H. L. Ansbacher & R. R. Ansbacher, Eds. – New York : Harper & Row, 1956. – 503 p.
8. Allport G. W. The person in Psychology / G. W. Allport. – Boston : Beacon Press, 1968. – 440 p.
9. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness / E. Fromm. – New York : Holt, Rinehart and Winston, 1973. – 576 p.
10. Fromm E. The art of listening / E. Fromm. – New York : Continuum, 1994. – 204 p.
11. Guilford J. P. Personality / J. P. Guilford. – New York : McGraw-Hill, 1959. – 562 p.
12. Hull C. G. Principles of Behavior. An Introduction to behavior theory / C. G. Hull. – New York, 1943. – 422 p.

Надійшла до редколегії 19.05.19

Vitaliy Onyschenko, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF THE TARGET ORIENTATION OF THE PERSONALITY OF ADOLESCENT TOURISTS

The article presents the results of the study of the development of the target orientation of the personality of teenagers-tourists. The research is based on the assumption that accelerating the development of the target orientation of the individual in adolescents is possible by activating its components in the conditions of tourism activity. Interaction in a group during competitions and trips promotes the development of teamwork and a comfortable microclimate that affects the emotional sphere of adolescents. The use of cards of the indicative basis of action at the training is cognitive activity, the growth of motivation to study, as well as the development of rational and altruistic positions of the target orientation of the personality of adolescents. Situation of the test during training and competitions, complex route sections and adverse weather conditions in the campaign cause correction of the condominium component. The system of job vacancies, tourist regulations and values contribute to the development of the value component of the target orientation of adolescents.

Keywords: psychological peculiarities of development, target orientation of the personality, personality of the teenager, tourist activity, professional sport.

Виталий Онищенко, студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РАЗВИТИЕ ЦЕЛЕВОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ-ТУРИСТОВ

Приведены результаты изучения развития целевой направленности личности подростков-туристов. Исследование основывалось на предположении о том, что ускорение развития целевой направленности личности у подростков возможно путем активизации ее составляющих в условиях туристической деятельности. Взаимодействие в группе во время соревнований и путешествий способствует развитию коллективизма и комфортного микроклимата, влияет на эмоциональную сферу подростков. Применение карточек ориентировочной основы действия на тренировках вызывает познавательную активность, рост мотивации к обучению, а также развитие рациональной и альтруистической позиций целевой направленности личности подростков. Ситуации испытания во время тренировок и соревнований, сложные участки маршрута и неблагоприятные погодные условия в походе вызывают коррекцию конативного компонента. Система сменных должностей, туристические правила и ценности способствуют развитию ценностного компонента целевой направленности подростков.

Ключевые слова: психологические особенности развития, целевая направленность личности, личность подростка, туристическая деятельность, профессиональный спорт.

Тетяна Родзінська, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АСИМЕТРІЇ МОТОРНОЇ ТА СЕНСОРНОЇ СИСТЕМ НА РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО Й ВЕРБАЛЬНО-ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Подано результати пілотажного дослідження, спрямованого вказати, чи існує залежність між функціональною асиметрією та рівнем розвитку образного й вербально-логічного мислення. Для більшої наочності результатів дане дослідження було проведене на вибірці дітей 4–6 класів. Отримані дані вказують на тенденцію до подібного впливу. Є рекомендація повторити дослідження на більшій вибірці.

Ключові слова: ліворукість, функціональна асиметрія, образне мислення, вербально-логічне мислення, когнітивна сфера.

Понад 150 років учені-психологи досліджують вплив функціональної асиметрії на розвиток людини. Залежно від цього в основному виділяють групи: праворукі (правші), ліворукі (шульги), амбідекстери. Однак у наукових колах очевидним постає доволі глибокий та неоднозначний зв'язок між лівою та правою півкулею. Подібна асиметрія може бути обумовлена спадково, а також може бути сформована під впливом переучування, мозкової травми, або поставати результатом відставання у розвитку. Досі достеменно не визначено, як конкретно впливає на психічні процеси та функції подібна асиметрія. Нас зацікавив саме процес мислення. Причиною тому постає можливість урахування подібної залежності для покращення освітнього процесу дітей (у ліворуких у 2,5 рази частіше спостерігаються проблеми з питань навчання у школі).

На етапі постановки наукової проблеми ми обрали недосліджене явище – ліворукість. Цей термін не є вичерпним, тому ми поглибили його, використавши поняття "функціональної асиметрії". Для об'єкта дослідження ми обрали саме мислення, тому що це – одне з основних психічних процесів, що ще не був розглянутий у цій площині, хоча інтерес до нього мав би бути зумовлений.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. У вітчизняній психології проведено роботу із вивчення даної проблеми. Співробітниками лабораторії фізіології зору Інституту фізіології ім. І. П. Павлова А. А. Невської та Л. І. Леушіної отримані значущі дані про відмінності в обробці інформації обома півкулями головного мозку. Цьому самому питанню присвячені роботи Н. Н. Брагіної і Т. А. Доброхотової, які висунули просторово-тимчасову гіпотезу функціональної асиметрії мозку. На їхню думку, по-перше, головна відмінність півкуль – їхня просторова відмінність, їх протиставлення один одному. Друга відмінність – відмінність функцій півкуль у парній їх роботі в часі: правопівкульна функція – у сьогоденні – минуле, лівопівкульна – у сьогоденні – майбутньому часу [20].

Н. Н. Брагіної, Т. А. Доброхотової було запропоновано поняття "індивідуальний профіль функціональної асиметрії" (ІПФА), що характеризує поєднання моторних (рука, нога) і сенсорних (очей, вухо) асиметрій, властивих даному індивіду. При цьому ліва асиметрія зору зустрічається рідше у чоловіків (12 %), ніж у жінок (26 %), симетрія виявлена тільки у 2 % жінок [5].

Зокрема, Семенович неодноразово зазначала, що незважаючи на відсутність переучування, у повсякденній діяльності ще не виявилось спеціального ставлення до ліворуких. Дослідження вчених загалом стосувались когнітивної або особистісної сфери ліворуких. Так, наприклад, останні дослідження ліворуких дітей указали на підвищену тривожність та нижчу самооцінку у лівшів, порівняно із праворукими. Учений Пятих у своєму дослідженні, порівнюючи темперамент праворуких та ліворуких, зокрема зазначає, що лабільність нервової

системи, виражена чутливістю, мінливістю та емоційна нестійкість є фундаментальними властивостями темпераменту лівшів, що особливо яскраво виявляється у них із спадково обумовленою ліворукістю [19].

Е. В. Ткаченко, яка проводила дослідження на вибірці іракських студентів, указувала на те, що серед шульгів переважає стратегія уникнення, а також екстернальний локус контролю, тоді як у правшів наявний інтернальний локус та тактика прийняття [22].

Мета статті: виявити закономірність впливу функціональної асиметрії моторної та сенсорної систем на розвиток образного й вербально-логічного мислення.

Методологія дослідження. У ході дослідження нас зацікавило саме явище ліворукості, але ми звузили його до поняття "функціональних асиметрій". Провівши аналіз існуючих робіт, нами було виявлено дослідження з роз'єднаними півкулями, і ми вирішили перевірити, чи справді образне та вербально-логічне мислення залежать від функціональних асиметрій. Оскільки найкраще вплив асиметрій можна діагностувати саме на етапі розвитку певного процесу, ми вирішили проводити дослідження на дітях, віком 10–13 років, тобто 46 класів. Відповідно, подібно таке визначення предмета дослідження і зумовило специфіку вибірки.

Діагностичний комплекс включає психодіагностичну методику визначення інтегрального показника образного та вербально-логічного мислення, а також діагностику функціональної асиметрії моторної й сенсорних систем.

У дослідженні взяли участь 33 дитини: 16 четверокласників (віком 10 років) та 17 шестикласників (віком 11–13 років) – загалом 22 учня Кловського ліцею та 11 учнів спеціалізованої школи з поглибленим вивченням іноземних мов № 298.

З метою виявлення асиметрії сенсорних та моторних систем ми планували застосувати метод визначення індивідуального профілю латеральної організації (ПЛО). Але цей метод застосовується для дорослих вибірок. Тому ми, скориставшись досвідом колег та дитячих аналогів версій даного методу діагностики, застосували таку схему: для визначення провідного вуха дітям пропонувалось взяти телефон та послухати, ніби хтось говорить; для визначення провідного ока діти дивились у підзорну трубу; для визначення провідної ноги необхідно було закинути ногу на ногу; для визначення провідної руки дітей просили скласти руки в позу Наполеона, фіксували, якою рукою дитина виконувала основні дії – писала, виконувала попередні інструкції (брала телефон, трубу).

З метою визначення рівня розвитку наочно-образного та вербально-логічного мислення нами використовувались методики для визначення інтегрального показника образного й вербально-логічного мислення, де пропонується виключення зайвого слова та зайвої картини з рядка. Стимульний матеріал був взятий із підручника "Вікова психокорекція та психодіагностика"

Л. Г. Терлецької. Методика визначення показника вербального мислення полягає у визначенні зайвого слова з рядка, що складається із чотирьох слів. Усього таких рядків 14. Методика визначення показника образного мислення складається з визначення зайвої картинки в серії із чотирьох зображень, усього таких пред'явлень п'ять. Час відповіді фіксується в обох випадках.

Зазначимо, що всі показники подано у стандартизованих даних, що є спільним для образного та вербально-логічного мислення. Межі значень: 0–7 – низький рівень, 8–14 – середній, 15–19 – високий.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вибірку ввійшли діти як Кловського ліцею № 77 у м. Києві, так і діти зі звичайної спеціалізованої школи № 298 у м. Києві.

Подібне рішення дозволило нам зробити зріз із різних соціальних прошарків і отримати загальну динаміку незалежно від освітньої програми, за якою навчаються діти. Адже у Кловському ліцеї діти навчаються за спеціальною програмою, мають активно-працюючу соціально-психологічну службу, тоді як школа № 298 навчає дітей за загальною програмою, а також соціально-психологічна служба тільки починає формуватися. Цікавим є те, що серед дітей 6 класу школи № 298 доволі високим є показник правосторонньої асиметрії, або лівопівкульної. Тобто ми отримали показники великої кількості дітей "чистих правшів", хоча загалом цей тип зустрічається рідко. Ще рідше зустрічаються "чисті шульги".

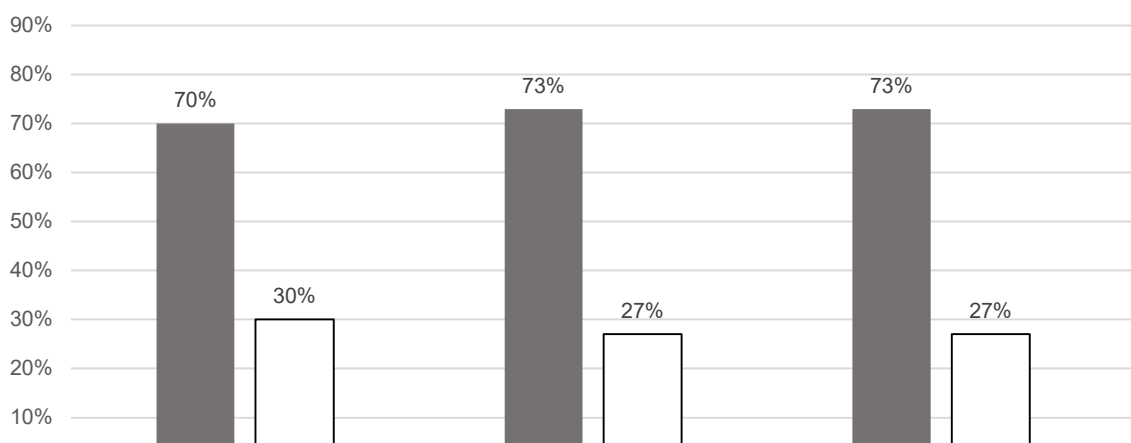

Рис. 1. Показники розподілу функціональних асиметрій

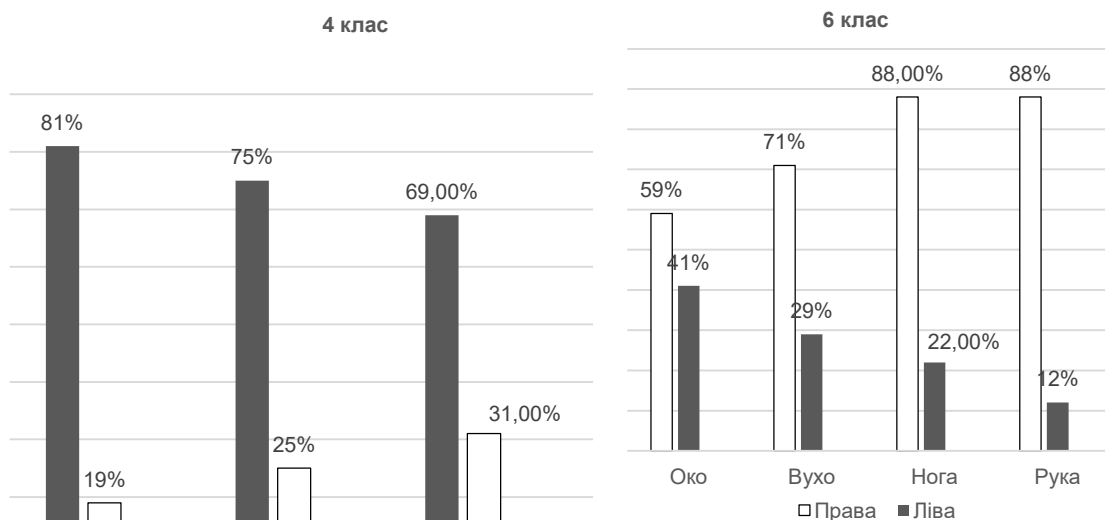

Рис. 2, 3. Показники розподілу функціональної асиметрії для дітей 4 та 6 класів окремо

Аналізуючи співвідношення асиметрій, ми очікувано зазначаємо, що домінує частіше саме правий бік, тобто ліва півкуля, тоді як домінантність правої півкулі в середньому становить близько 25 %. Окрім цього, подібні розбіжності даних наголошують на необхідності визначення не лише лівої руки, як це часто відбувається, а на проведенні комплексного аналізу функціональних асиметрій, оскільки узагальнення за однією рукою не є точним.

Окрім цього нами була проведена діагностика інтегрального показника вербально-логічного та образного мислення. Отримані дані подано на рис. 4. Зазначимо,

що всі показники подано у стандартизованих даних, що є спільним для образного та вербально-логічного мислення. Межі значень: 0–7 – низький рівень, 8–14 – середній рівень, 15–19 – високий рівень. Відомо, що серед загальних досліджень мислення діти не показують високі рівні. Дане твердження характерне і для нашої вибірки. Середні показники для загальної вибірки: 7,93 – для образного мислення, 9,25 – для вербально-логічного; узагальнюючи, можна сказати, що середні показники стосуються саме середнього рівня розвитку мислення.

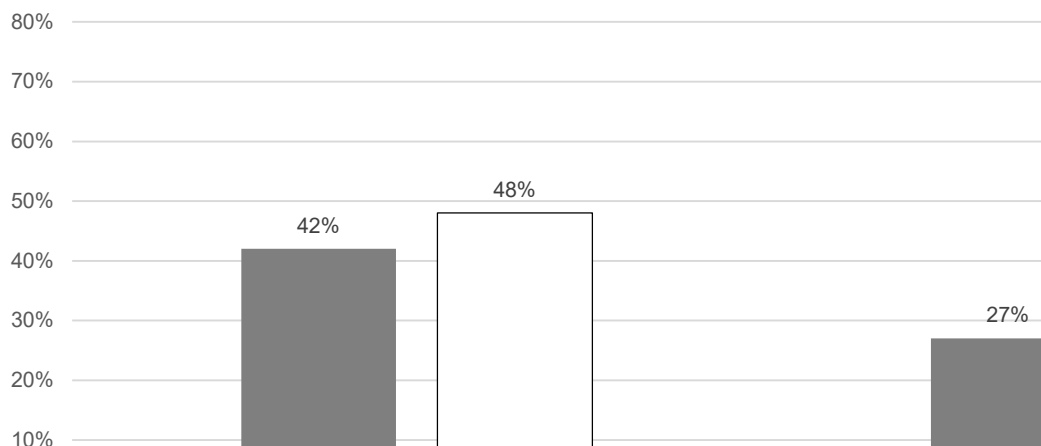

Рис. 4. Показники розподілу рівня розвитку образного та вербально-логічного мислення

Подібний розподіл даних є нормальним (поширеним), адже загалом розподіл за образним мисленням, для прикладу, серед дітей даної вікової категорії, становить 40 % для низького та 50 % – для середнього.

Наступним кроком в аналізі даних постало співвіднесення даних про функціональну асиметрію з даними про розвиток мислення. Задля цього був застосований критерій Манна-Уїтні.

Відомо, що задля ствердження про наявність впливу одного фактора на інший, показник критерію $U = 0,005$. Лише тоді доречно говорити про однозначний вплив та взаємозалежність показників. Тобто якщо показник більше

$U = 0,005$, то ми не зможемо говорити, що між групами є відмінності, тобто приймаємо гіпотезу H_0 , якщо ж показник $0,005$ або менше, то ми приймаємо гіпотезу H_1 про різницю вибірок і вплив критерію відповідно.

Перша змінна "вухо" не показав вплив на показник мислення – показник критерію Манна-Уїтні – $0,921$, що значно перевищує необхідний (задля підтвердження гіпотези). Отже, ми не можемо говорити про вплив функціональної асиметрії аудіальної сенсорної системи на розвиток як образного мислення, так і вербально-логічного.

Таблиця 1

Показники критерія для змінної "Вуха"

	СТВР	СтОб
Статистика U Манна-Уїтні	105,500	105,500
Статистика W Уїлкоксона	150,500	405,500
Z	-0,103	-0,102
Асимпт. знач. (двостороннє)	0,918	0,919
Точне знач. [2*(одностороннє знач.)]	0,921 ^b	0,921 ^b

Таблиця 2

Показники рангів для змінної "Вуха"

	Вуха	N	Середній ранг	Сума рангів
СТВР	права	24	17,10	410,50
	ліва	9	16,72	150,50
	Всього	33		
СтОб	права	24	16,90	405,50
	ліва	9	17,28	155,50
	Всього	33		

Таблиця 3

Показники критерія для змінної "Око"

	СТВР	СтОб
Статистика U Манна-Уїтні	62,500	102,500
Статистика W Уїлкоксона	117,500	378,500
Z	-2,105	-0,494
Асимпт. знач. (двостороння)	0,035	0,621
Точне знач. [2*(одностороннє знач.)]	0,038 ^b	0,630 ^b

Таблиця 4

Показники рангів для змінної "Око"

	Око	N	Середній ранг	Сума рангів
СТВР	права	23	19,28	443,50
	ліва	10	11,75	117,50
	Всього	33		
СтОб	права	23	16,46	378,50
	ліва	10	18,25	182,50
	Всього	33		

У той час, як змінна "Око" демонструє відсутність впливу на фактор "мислення", але критерій Манна-Уїтні для вербально-логічного мислення дорівнює 0,038, що перевищує потрібний 0,005. Це дозволяє нам стверджувати на рівні тенденцій, що у дітей із вираженою домінантністю лівого ока розвиток вербально-логічного мислення є нижчим, ніж у дітей, у яких домінує праве око. Більше того, ми можемо припустити, що якби наша вибірка була вдвічі більша, критерій сягав би необхідної величини. Отже, подібна "близькість" і низький показник критерію змушують звернути нашу увагу на необхідність поглибленого вивчення даної залежності й повто-

рити дослідження на більшій вибірці, а також говорити про тенденцію впливу однієї змінної на іншу.

Наступна змінна – "нога". Показники критерію Манна-Уїтні сягають 0,238 та 0,111 – для вербально-логічного й образного мислення відповідно. І хоча цей показник вище, ніж показник для змінної "око", та перевищує необхідне значення $U = 0,005$, але все таки ми можемо припустити необхідність включення і цього значення до рекомендованого повторного дослідження. Оскільки є тенденція того, що у дітей із ведучою лівою ногою краще розвинене образне мислення. Але цю тенденцію рекомендовано перевірити.

Таблиця 5

Показники критерію для змінної "Нога"

	СТВР	СтОб
Статистика U Манна-Уїтні	78,000	68,500
Статистика W Уїлкоксона	123,000	368,500
Z	-1,241	-1,612
Асимпт. знач. (двостороннє)	0,214	0,107
Точне знач. [2*(одностороннє знач.)]	0,238 ^b	0,111 ^b

Таблиця 6

Показники рангів для змінної "Нога"

	Нога	N	Середній ранг	Сума рангів
СТВР	права	24	18,25	438,00
	ліва	9	13,67	123,00
	Всього	33		
СтОб	права	24	15,35	368,50
	ліва	9	21,39	192,50
	Всього	33		

Таблиця 7

Показники рангів для змінної "Рука"

	Рука	N	Середній ранг	Сума рангів
СТВР	права	34	20,65	702,00
	ліва	6	19,67	118,00
	Всього	40		
СтОб	права	34	20,44	695,00
	ліва	6	20,83	125,00
	Всього	40		

Таблиця 8

Показники критерію для змінної "Рука"

	СТВР	СтОб
Статистика U Манна-Уїтні	97,000	100,000
Статистика W Уїлкоксона	118,000	695,000
Z	-0,193	-0,076
Асимпт. знач. (двостороннє)	0,847	0,939
Точне знач. [2*(одностороннє знач.)]	0,868 ^b	0,956 ^b

Останнім критерієм виступає "Рука". Зауважимо, що оскільки дослідження асиметрії відбувалось в інший день, у вибірці представлені сім дітей, у яких зазначена лише ведуча рука. Саме тому тут кількість досліджуваних 40. Але, незважаючи на наші очікування, показник "рука" не впливає на мислення. Тобто в цьому випадку ми говоримо про відсутність відмінностей між вибірками.

У наступній діаграмі представлений порівняльний аналіз розподілу комплексної картини функціональних асиметрій.

Відповідно до рис. 5, кількість чистих "правшів" або дітей із лівопівкульною функціональною асиметрією, становить 40 %, чистих "лівшів" або дітей із правопівкульною функціональною системою – 6 %, а серед інших 44 % представлені різноманітні синтези функціональних асиметрій.

Обговорення. Вище було подано результати досліджень функціональних асиметрій. Але найбільше у своєму дослідженні ми звернули увагу на дослідження, що стосується теми мислення та когнітивних процесів у

шкульків. Дослідження осіб із "роз'єднаними півкулями" показують, що "німа" права півкуля сприймає зорову і слухову мови, тобто розуміє її, хоча і в обмежених межах. Але, мабуть, цього недостатньо для усвідомлення її, тобто вербалізації – відтворення в усній чи письмовій формі або у формі внутрішнього мовлення. Отже, для вербалізації й усвідомлення зовнішнього стимулу, невербального або словесного, істотно необхідно, щоб сенсорна імпульсація надійшла в ліву півкулю, яке у дорослої людини чітко латералізовано щодо моторної функції мови. Відсутність у правій півкулі представництва моторної мови, а отже, зв'язків між сприймаючими і моторними ланками мовної системи, визначає неможливість вербалізації та усвідомлення зовнішнього сигналу, якщо інформація у людини із "роз'єднаними півкулями" надходить тільки у праву півкулю.

Ми можемо побачити зв'язок між даним дослідженням та результатами нашого пілотажного дослідження. Окрім цього, у дослідженні представлені дані з різних соціальних прошарків. Так, наприклад, серед ліцеїстів частіше зустрі-

чались "мозаїчні" асиметрії, тоді як серед школярів часто помічали чистий "праворукий" тип. На жаль, наша вибірка доволі мала, і це не дозволяє нам порівняти результати залежності від статті, та особливо, віку.

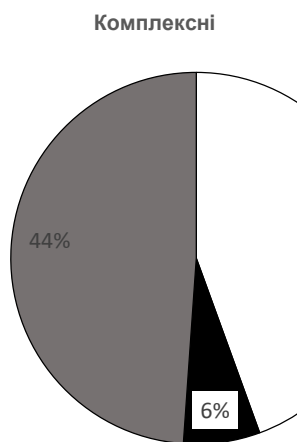

Рис. 5. Розподіл комплексів функціональних асиметрій

Окрім цього, апелюючи до досліджень Є. В. Ткаченко, яка, вивчаючи окремо іранських студентів, зазначала, що у вибірці лівшів переважували меланхоліки, правшів – сангвініки, а серед амбідекстерів – також меланхоліки за повної відсутності сангвінів і флегматиків, можна зазначити таке. Ці дані також можна було б перевірити в подальших дослідженнях та порівняти з українською вибіркою. Однак, на нашу думку, подібне дослідження має ґрунтуватись не тільки на тестах визначення темпераменту, а й на діагностиці типу нервової системи.

Тобто ми зазначаємо, що дане пілотажне дослідження являє собою підґрунтя, що визначає новий простір для досліджень, а саме дослідження мислення та детальний аналіз залежне від двох груп змінних – асиметрій: рука, нога, вухо, око; та класичних одиниць аналізу – вік, стать, соціальний статус, національність.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У ході проведеного дослідження не було виявлено значущого впливу домінантності сенсорних і моторних систем на рівень розвитку образного та вербально-логічного мислення у дітей молодшого й середнього шкільного віку (4–6 класи). Але ми виявили тенденції впливу домінантності візуальної сенсорної системи на розвиток образного мислення, а також тенденцію до впливу на розвиток мислення з боку моторної системи, зокрема ведучої ноги. Тобто при ведучій лівій нозі показник образного мислення має тенденцію бути вищим за показник образного мислення при ведучій правій, і відповідно, при ведучій правій нозі показник вербально-логічного мислення має тенденцію бути вищим, ніж при ведучій лівій нозі.

Окрім цього, нами було підмічено тенденцію, що серед дітей вищого соціального статусу зустрічалася більша варіативність функціональних асиметрій, ніж у дітей середнього прошарку.

На жаль, нам не вдалося статистично підтвердити гіпотезу про вплив асиметрій на розвиток мислення, оскільки вибірка респондентів була занадто мала. Значимо, що початкове формулювання емпіричної гіпотези враховувало цей момент, у зв'язку із пілотажним характером дослідження. Тому для її підтвердження було достатньо отримати "помітні відмінності" для ефектів у двох групах.

Проте було виявлено тенденцію до статистичного підтвердження гіпотези, яка була перевірена шляхом

штучного збільшення вибірки. Це дає можливість припускати, що подальше дослідження з більшою вибіркою в цій сфері дозволить підтвердити отримані результати як якісно, так і статистично.

Список використаних джерел

1. Семенович А. Эти невероятные левши. Практическое пособие для психологов и родителей / Анна Семенович. – Генезис, 2016. – 232 с.
2. Безруких М. М. Проблемные дети / М. М. Безруких. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 312 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – С. 398–464.
4. Вікова психологія і психодіагностика: підручник / Л. Г. Терлецька. – К.: Видавничий дім "Слово", 2013. – 608 с.
5. Функциональная асимметрия мозга у лиц с аномальным сексуальным поведением / Г. Е. Введенский, И. И. Батамиров, Л. О. Пережогин, А. А. Ткаченко // Социальная и клиническая психиатрия. – Т. 8. – Вып. 3. – С. 14–16.
6. Головина А. Функциональная асимметрия полушарий и бессознательное / А. Головина // Шевченківська весна. – 2015. – С. 48–50.
7. Ледаева Е. В. Проблемы социализации левшей в образовательной среде региона / Е. В. Ледаева // Регионология. – 2009. – № 2.
8. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 66–79.
9. Запорожец А. В. Избранные психологические произведения: в 2 т. – Т. 1: Психическое развитие ребенка / А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – С. 222–285.
10. Костюк Г. С. Движущие силы развития и воспитания ребенка / Г. С. Костюк // Хрестоматия по педагогике / сост. О. П. Морозова. – Барнаул, 1997. – С. 45–47.
11. Лешли Д. Работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы / Д. Лешли. – М., 1991.
12. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – С. 329–333.
13. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. / С. Д. Максименко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
14. Матеріали інформаційного сайту "Левша. Разве это мы? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levshei.net/>
15. Немов Р. С. Психологія: учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед.: в 3 т. – М.: Просвещение, 1994. – Т. 1. – С. 315–328.
16. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. – К.: Кондор, 2011. – 468 с.
17. Петровский А. В. Дети и тактика семейного воспитания / А. В. Петровский. – М., 1998.
18. Пятых И. К. Сравнительное исследование темперамента правшей и левшей / И. К. Пятых // Образование и наука. – 2011. – № 10(89). – С. 59–67.
19. Ремеева А. Ф. К вопросу о недопустимости переучивания левшей / А. Ф. Ремеева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.medcentre.com.ua/books/o-levshah-481>.
20. Скрипченко О. В. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – Київ: Либідь, 2005. – 464 с.
21. Ткаченко Е. В. Взаимоотношения между показателями индивидуального профиля межполушарной асимметрии и типом темперамента у иранских студентов ВГУЗУ "УМСА" / Е. В. Ткаченко // Вісн. Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2016. – № 53. – С. 229–238.

References

1. Semenovych A. Ety neveroiatnye levshy. Praktycheskoe posobie dlia psykholohov y rodytelei / Anna Semenovych. – Henezys, 2016. – 232 s.
2. Bezrukykh M. M. Problemnnye det / M. M. Bezrukykh. – M.: Yzd-vo URAO, 2000. – 312 s.
3. Bozhovych L. Y. Lychnost y ee formyrovanye v detskom vozraste / L. Y. Bozhovych. – M.: Prosveshchenye, 1968. – S. 398–464.
4. Vikova psykholohiia i psykhodiahnostyka: pidruchnyk / L. H. Terletska. – K.: Vydavnychyi dim "Slovo", 2013. – 608 s.
5. Funktsionalnaia asymmetryia mozgha u lyts s anomalnym seksualnym povedeniyem / H. E. Vvedenskyi, Y. Y. Batamirov, L. O. Perezhogyn, A. A. Tkachenko // Sotsyalnaia y klynicheskaia psykhyatryia. – T. 8, vyp. 3. – S. 14–16.
6. Holovyna A. Funktsionalnaia assymetryia polusharyi y bessoznatelnoe / A. Holovyna // Shevchenkivska vesna, 2015. – S. 48–50.
7. Ledieva E. V. Problemy sotsyalizatsyy levshei v obrazovatelnoi srede rehiona / E. V. Ledieva // Regionologia. – 2009.
8. Elkonyn D. B. K probleme peryodyzatsyy psykhycheskoho razvytiya v detskom vozraste / D. B. Elkonyn // Voprosy psykholohyy. – 1971. – № 4. – S. 66–79.
9. Zaporozhets A. V. Yzbrannnye psykholohycheskye proyzyedeniya. V 2 t. – T. 1: Psykhycheskoe razvytye rebenka / A. V. Zaporozhets. – M.: Pedahohika, 1986. – S. 222–285.
10. Kostyuk H. S. Dvyzhushchye sylly razvytiya y vospytanya rebenka / H. S. Kostyuk // Khrestomatya po pedahohyke / Sost. O. P. Morozova. – Barnaul, 1997. – S. 45–47.
11. Leshly D. Rabotat s malenkymy detmy, pooshchriat ykh razvytye y reshat problem / D. Leshly. – M., 1991.

12. Lomov B. F. Metodologicheskiye y teoreticheskiye problemy psikhologii / B. F. Lomov. – M.: Nauka, 1984. – S. 329–333.
13. Maksymenko S. D. Zahalna psikhologhiia : Navchalnyi posibnyk / S. D. Maksymenko. – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. – 272 s.
14. Materialy informatsiinoho sait "Levshe. Razve eto my? [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.levshe.net>.
15. Nemov R. S. Psikhologhiia: uchebnyk dlia studentov vysshikh ped. Uchebnykh zavedenyi. V 3 t. – T. 1. – M.: Prosveshcheniye, 1994. – S. 315–328.
16. Pavelkiv R. V. Vikova psikhologhiia : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / R. V. Pavelkiv. – K.: Kondor, 2011. – 468 s.
17. Petrovskiy A. V. Dety y taktyka semeinoho vospityania / A. V. Petrovskiy. – M., 1998.

18. Piatykh Y. K. Sravnytelnoe issledovaniye temperamenta pravshoi y levshoi / Y. K. Piatykh // Obrazovaniye y nauka. – 2011. – № 10(89). – S. 59–67.
19. Remeeva A. F. K voprosu o nedopustymosti pereuchivaniya levshoi / A. F. Remeeva [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.medcentre.com.ua/books/o-levshah-481>.
20. Skrypchenko O. V. Zahalna psikhologhiia / O. V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodnichuk. – Kyiv: Lybid, 2005. – 464 s.
21. Tkachenko E. V. Vzaymootnosheniya mezhdru pokazateliami yndyvidualnogo profylya mezhpulusharnoi asymmetrii y typtom temperamenta u yranskykh studentov VHUZU "UMSA" / E. V. Tkachenko // Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody. Psikhologhiia. – 2016. – № 53. – S. 229–238.

Надійшла до редколегії 01.06.19

Tetyana Rodzinska, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF FUNCTIONAL ASYMMETRY OF MOTOR AND SENSOR SYSTEMS ON THE DEVELOPMENT OF FIGURATIVE AND VERBAL LOGICAL THINKING AMONG CHILDREN OF JUNIOR AND MIDDLE SCHOOL AGE

The article presents the results of the research aimed to indicate whether there is a relationship between functional asymmetry and development of figurative and verbal-logical thinking. For better visibility of the results, this research was conducted on children of 10–12 years old. The obtained results show a tendency to such influence. There is a recommendation to repeat the study on a larger sample.

Keywords: left-handed, functional asymmetry, figurative thinking, verbally-logical thinking, cognitive processes.

Татьяна Родзинская, студ.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВЛИЯНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ АСИММЕТРИИ МОТОРНОЙ И СЕНСОРНОЙ СИСТЕМ НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗНОГО И ВЕРБАЛЬНО-ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Представлены результаты пилотажного исследования, направленного на выяснение зависимости между функциональной асимметрией и уровнем развития образного и вербально-логического мышления. Для большей наглядности результатов исследования было проведено на выборке детей 10–12 лет. Полученные данные указывают на тенденцию к подобному влиянию. Планируется повторить исследование на большей выборке.

Ключевые слова: леворукость, функциональная асимметрия, образное мышление, вербально-логическое мышление, когнитивная сфера.

УДК 377.3:338:330

Лілія Сіроха, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено історичний аспект і сутність терміну готовності до праці як складного інтегративного утворення, що характеризує особливий психічний стан, необхідну і вкрай важливу складову успішного професійного життя особистості, що допомагає людині швидше адаптуватися, успішно виконувати свої професійні обов'язки, сприяє професійному становленню спеціаліста. Узагальнюються значення розвитку психологічної готовності до праці при формуванні особистості сучасного спеціаліста.

Ключові слова: готовність, особистість, професійна діяльність, особистісні характеристики, успішність, компетенції.

Постановка проблеми. Професійна діяльність – це невід'ємна складова сучасного життя людини, яка дозволяє задовольнити не лише моральні, але й матеріальні потреби людини. У процесі своєї професійної діяльності людина формує та покращує ряд важливих професійних якостей, а також проходить процес становлення особистості як спеціаліста. Професійна діяльність дає змогу відчувати свою значущість для інших людей або для суспільства та отримати певну матеріальну компенсацію від цього. Тому тема успішного професійного розвитку є надзвичайно актуальною в сучасних умовах. Особливо актуальним є виокремлення певних психологічних особливостей і детермінант, які потрібні для цього. Однією з них, у край важливу та необхідну, є професійна готовність особистості.

Професійну успішність часто ототожнюють із успішністю людини в суспільстві взагалі; при цьому саме професійну готовність до праці психологи вважають важливою передумовою кар'єрної успішності. Профе-

сійна готовність фахівця є складним, багатокомпонентним, різноплановим особистісним утворенням особистості, синтезом певних особистісних здібностей та якостей, передумовою успішного початку професійного життя особистості та його подальшої професіоналізації. Саме рівнем професійної готовності працівника обумовлює якість його професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що поняття професійної готовності вже було предметом вивчення психологів, особливо наприкінці ХХ ст., коли завдяки науко-технічному прогресу почали з'являтися нові професії, процес професіоналізації почав стрімко набирати обертів.

У радянській та вітчизняній психології приділяється багато уваги вивченню особистості у процесі діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Б. Ломов, Т. Ахayan, О. Беляєв, А. Соколов, Є. Кузьмін, А. Реан, В. Щадриков, І. Шаршов). У зарубіжних дослідженнях проблема професійної готовності розглядається під

іншим кутом – із позиції професійної мотивації, побудови кар'єри ("career development"), професійного вигорання тощо. Одна з основних відмінностей зарубіжних і вітчизняних теорій при вивченні професійного розвитку – це використання терміна "кар'єра", що змінює парадигму розгляду професійного розвитку, висуваючи на перший план успіхи у побудові професійної діяльності. Зарубіжні дослідники (Е. Рое, Д. Сьюпер, Д. Тідеман, Дж. Холланд) часто акцентують увагу саме на успішності діяльності в кар'єрному плані, вважаючи успіх необхідною складовою.

У дослідженнях вітчизняних учених професійний розвиток розглядається у тісному взаємозв'язку із особистісним становленням. Так, акцентують свою увагу саме на особистісному становленні професіонала Ж. Вірна, Р. Каламаж, Н. Немцева, Я. Радзивидло Л. Шумська. У багатьох дослідженнях поняття "готовності до професійної діяльності" порівнюють з метою і кінцевим результатом професійної підготовки. Підґрунтям цього є положення про те, що ефективність будь-якої діяльності визначається психологічною і практичною готовністю до неї (М. Дьяченко, Л. Кандибович, Н. Левітов, К. Макогон, О. Мороз, О. Савицька, Д. Узнадзе). Також праці О. Абдуліної, І. Бежа, А. Богуш, С. Гончаренка, І. Зязюна, Г. Костюка, В. Краєвського, Н. Кузьміної, А. Маркова, І. Москальової, Н. Ничкало, О. Пономарьова, В. Свистун, Н. Середи.

Метою цієї статті є виклад та обґрунтування змісту, основних положень та підходів до розуміння поняття професійної готовності особистості.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на актуальність і велику кількість досліджень на тему професійної готовності, слід сказати, що загальноприйнятого поняття професійної готовності на сьогодні не існує. Кожен дослідник розглядає певні аспекти та психологічні особливості цього феномена.

Сам термін "готовність" виник в експериментальній психології в кінці XIX ст., де розглядався як настанова, психічний стан суб'єкта, що спричиняє поведінку (діяльність) певного характеру та спрямованості (О. Кюльпе, К. Макбе, Д. Узнадзе). А вже із середини XX ст. "готовність" починають трактувати як якісний показник саморегуляції поведінки людини (Д. Кац, Г. Олпорт, У. Томас). Пізніше зазначений феномен був перенесений у психолого-педагогічні дослідження в контексті теорії діяльності взагалі та професійної діяльності зокрема (М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Левітов). [1] Інтенсифікація розв'язання проблеми професійної готовності пов'язана з іменами Дж. Брунера, Ф. Мілета (США), К. Трончера (Франція), Дж. Габрієля та інших дослідників. Найбільш дослідженою є сфера професійної готовності до педагогічної діяльності.

Зокрема, психологічна готовність до дії визначається як стан мобілізації всіх психофізичних систем організму людини, який забезпечує ефективне виконання певної діяльності. Конкретний стан готовності до діяльності визначається різнорівневими факторами, сторонами готовності: психологічними умовами готовності, фізичної підготовленості тощо (фізичне здоров'я) [2].

Змістовий аналіз поняття "психологічна готовність" виявляє багатогранність різних підходів і трактувань цього поняття, що пояснюється різними підходами дослідників.

Поняття готовності до високопродуктивної діяльності в певній сфері праці, громадського життя Б. Ананьев визначав, як "вияв здатностей", що виявилися та засновані на усвідомленому рішенні індивіда [3]. Е. Зеєр вважає, що психологічна готовність до професійної діяльності характеризується наявністю у фахівця знань, умінь, навичок, які дозволяють йому здійснювати свою діяльність на рівні сучасних вимог науки і техніки. [4] На

думку А. Ліненко, готовність є цілісним утворенням, яке характеризує емоційно-когнітивну і волюву мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в діяльність певного спрямування [5, с. 56]. К. Платонов відповідно до розробленої ним концепції про структуру особистості у підструктурі готовності виокремлює три взаємозалежні компоненти: моральну, психологічну та професійну готовність [6]. Якості, що визначають моральну готовність, автором відноситься до соціально-обумовленої складової особистості, психологічну – до складової, що поєднує індивідуальні особливості психічних процесів, професійну – до досвіду особистості.

Аналіз проблеми показує, що генеза поняття професійної готовності пов'язана з розвитком і збагаченням поняття "психологічна готовність до праці", яке визначається як стійкий (як результат трудового виховання) або тимчасовий (як результат психологічної підготовки або психологічної мобілізації в даний період) психічний стан, обумовлений наявністю потреби в праці. Питання готовності фахівця до професійної діяльності вивчалися у межах таких наук, як психологія, педагогіка, філософія. Узагалі, цікаво, що проблема готовності була розглянута навіть ще в дослідженнях І. Павлова та Д. Узнадзе. І. Павлов отримав незаперечні наукові факти в галузі вищої нервової діяльності людини, на основі яких дійшов висновку: "Людина є, звичайно, система... яка у найвищому ступені саморегулюється, сама себе підтримує, відновлює, виправляє й навіть удосконалює себе" [7, с. 187-188]. Тобто за процес готовності людина сама відповідає, сама його формує. Д. Узнадзе вважав, що важливо усвідомити установку особистості як готовність до діяльності. Готовність не виникає без установок, у деяких випадках стан готовності й установок може збігатися [8].

Професійна готовність не завжди може бути тотожною суб'єктивній професійній підготовці, оскільки часто професійна готовність ґрунтується на суб'єктивній самооцінці особистості, присутності мотивації та бажанні працювати, у той час як професійна підготовка є більш конкретним поняттям.

Упродовж останніх десятиліть у психологічних та педагогічних дослідженнях проводилось вивчення феномена готовності людини до діяльності взагалі. На думку вчених, стан готовності є необхідною, базовою умовою успішного здійснення будь-якої діяльності, її складовою, яка формується. У психології навчання рівень готовності взагалі розглядається як фактор, який суттєво впливає на саме навчання (Баканли, 2002) [9].

У зарубіжних дослідженнях (Aşkar & Umay, 2002; Azar, 2010) наголошується на концептуальному взаємозв'язку здатності виконувати службу або обов'язок, компетентності (MNE, 2002) і готовності. Виявлено також очевидний зв'язок між рівнем готовності та самоефективності, яка визначається як самостійне судження або переконання окремих осіб щодо їхніх можливостей керувати майбутніми труднощами [10].

У сучасній психологічній науці наявна значна кількість класифікацій стадій професійного становлення професіоналізму особистості та діяльності. Готовність – це свого роду показник діяльності особистості, міра її професійної компетентності. Формування готовності до професійної діяльності відбувається у процесі професійної освіти, що робить цей етап професійної підготовки надзвичайно важливим.

З метою уніфікації означених підходів М. Дьяченко і Л. Кандибович запропонували розрізняти загальну й ситуативну готовність, розуміючи під першою стійку характеристику особистості, що є передумовою успішного виконання діяльності, а під іншою – психофізіоло-

гичний стан, який відповідає умовам виконання діяльності в конкретній обстановці. "Крім готовності як психічного стану, існує й виявляється готовність як стійка характеристика особистості. Її називають по-різному: підготовленістю, тривалою або стійкою готовністю. Вона діє постійно, її не треба кожного разу формувати у зв'язку із завданнями діяльності. Виявляючись завчасно сформованою, ця готовність – визначальна передумова успішної діяльності" [11].

Безумовно, формування готовності до професійної діяльності відбувається у процесі професійної підготовки молодого фахівця, тому часто поняття "готовності" та "підготовки" розглядаються як взаємопов'язані або навіть тотожні. Тож не дивно, що поняття "підготовка" і "готовність" розглядаються більшістю науковців як взаємопов'язані та взаємозумовлені. Так, В. Ковальов під підготовкою розуміє "динамічний процес, кінцевою метою якого є формування такої професійної якості як готовність", а на думку К. Дурай-Новакової, професійна підготовка до практичної діяльності – це не що інше, як формування готовності до неї [12]. Дещо ширше трактування співвідношень між поняттями "готовність" і "підготовка" ми зустрічаємо у Л. Кадченко, яка зауважує: "Професійна готовність – це не тільки результат, але й мета професійної підготовки, початкова й основна умова реалізації можливостей кожної особистості", що зумовлює діалектичний характер готовності" [13, с. 18].

Як уже зазначалось, готовність людини до праці розглядається по-різному залежно від специфіки професійної діяльності. Більшість авторів пояснюють готовність через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових якостей особистості та загальний психофізіологічний стан, що забезпечує актуалізацію можливостей; спрямованість особистості на виконання певних дій [14]. Крім того, підкреслимо, що поняття готовності – це не ригідна або стала величина, оскільки особистість перебуває у постійному розвитку. При цьому саме професійна готовність забезпечує постійне безперервне зростання особистості, вона супроводжує людину протягом усього професійного життя. Саме цей аспект професійної готовності є найбільш перспективною проблемою дослідження в сучасних умовах, оскільки спеціаліст має вдосконалюватися упродовж життя, набувати нових компетенцій, а часом і змінювати свою спеціалізацію.

При цьому розуміння професійної готовності як самостійного психічного явища [12] дозволяє розглядати її як вибірку та прогнозовану активність особистості на етапі її підготовки до певної діяльності, яка виникає з моменту визначення людиною мети діяльності на основі усвідомлених потреб і мотивів. Готовність – це не тільки властивість чи ознака окремої особистості, це концентрований показник діяльності суті особи. У подальшому готовність розвивається внаслідок вироблення особистістю плану, настанов і моделей майбутніх дій. Готовність у завершальній стадії реалізується у предметних діях, які відповідають чітко визначеним засобам і способам діяльності. Науковці наголошують, що стан психологічної готовності має складну динамічну структуру, виражає сукупність інтелектуальних, емоційно-вольових і мотиваційних складових психіки людини в їхньому співвідношенні з умовами, що виникли, і майбутніми завданнями [12].

Розглядаючи феномен психологічної готовності, М. Дьяченко та Л. Кандилович обґрунтовують у її структурі компоненти:

- мотиваційний – охоплює професійні установки, інтереси, прагнення виконувати професійну роботу. Його основою є професійна спрямованість (особисте прагнення людини застосувати свої знання в обраній про-

фесійній сфері), в якій виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку тощо. Стійкість, глибина і широта професійних інтересів і педагогічних ідеалів визначається професійною спрямованістю. Ступінь сформованості професійного інтересу визначає характер роботи майбутнього фахівця над собою з метою використання своїх можливостей і здібностей;

- орієнтаційний, основою якого є професійна етика, професійні ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них. Ядро орієнтаційного компоненту – ціннісні орієнтації особистості, глибина професійного світогляду. Його основними структурними одиницями є узагальнені професійні знання, погляди, переконання, принципи і готовність діяти у практичних ситуаціях відповідно до них;

- до пізнавально-операційного компоненту психологічної готовності входить професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'ять, мислення, здібності, знання, дії, операції та заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності. Цілеспрямоване формування професійної уваги, пам'яті, уявлень є важливим фактором підвищення психологічної готовності. Серед якостей пізнавально-операційного компонента готовності значне місце посідає професійне мислення. Воно виражається в умінні виявляти ситуації, явища, факти, розпізнати, моделювати їх, спрогнозувати можливі наслідки;

- емоційно-вольовий, який характеризує почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до професійної діяльності, виокремлюють, зокрема, цілеспрямованість (скерованість у роботі на певну мету), самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації), наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети), ініціативність (готовність і вміння виявляти творчий підхід до вирішення проблем, самодіяльність при виконанні професійних функцій), рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання), самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів), самокритичність (вміння зауважувати свої помилки, неправильні дії та правити їх виправити) [12].

Тобто, як ми бачимо, поняття готовності включає в себе не лише професійні навички або вміння, але й певні особистісні риси.

Дослідники зазначають, що готовність до діяльності містить такі складові, як "усвідомлені та неусвідомлені настанови, моделі ймовірної поведінки, визначення оптимальних способів діяльності, оцінювання своїх можливостей відповідно до очікуваних складнощів і необхідність досягнення певного результату" [15].

П. Горностаї виділив чотири підструктури психологічної готовності до діяльності: професійну спрямованість; професійну самосвідомість особистості; професійні знання, навички і вміння; професійно важливі особистісні якості [16].

За Д. Клімовою, структурними компонентами мотиваційної готовності до професійної діяльності виступають: задоволеність здійсненням професійним вибором, професійна самовизначеність, бажання працювати у майбутньому за фахом, що мотивується зацікавленістю змістом власної професійної діяльності; сформований комплекс стійких мотивів тощо [17].

Стан готовності до діяльності розпочинається з постановки мети та формується на основі потреб і мотивів.

Наступним кроком є розроблення плану (установки, моделі) діяльності, тобто людина починає втілювати "готовність" у предметні дії, використовує засоби і способи діяльності, фіксує проміжкові результати діяльності, порівнює їх із поставленою метою, вносить корективи. Рушійною силою цього процесу є домінуючий мотив [18].

Дослідження свідчать, що психологічна готовність до конкретної професійної діяльності має специфічні змістові та структурні особливості. І ще на етапі професійного навчання студентів обов'язково потрібно враховувати ці особливості.

Оскільки рівень готовності є динамічною величиною, то його перебіг зумовлюється віком, досвідом навчання, індивідуальними можливостями тощо. Відповідно до досліджень В. Моляко, виокремлено рівні професійної готовності: високий (самостійність у постановці й розв'язанні нових задач, адекватність оцінки та самооцінки професійно важливих якостей, здатність до ефективного вирішення задач в умовах дефіциту часу тощо); середній (середній рівень вияву наведених якостей); низький (невміння самостійно ставити і розв'язувати складні задачі, неадекватна оцінка та самооцінка професійно важливих особливостей тощо) [19].

Висновки. Отже, підсумовуючи усе вищезгадане можна говорити, що готовність – це особливий психічний стан, необхідна і вкрай важлива складова успішного професійного життя особистості. Вона допомагає людині швидше адаптуватися, успішно виконувати свої професійні обов'язки, сприяє професійному становленню спеціаліста. Багато дослідників вважають, що поняття готовності – це складне інтегративне утворення, яке складається з певних компонентів. Готовність включає в себе не лише професійні характеристики та уміння, а й особистісні риси. У статті проаналізовано історичний аспект і сутність терміну готовності до праці. Розвиток психологічної готовності до праці – це невід'ємна складова особистісного розвитку людини, тому дослідження психології готовності сучасного спеціаліста до професійної діяльності є надзвичайно важливим, оскільки дає уявлення про механізми і умови послідовних особистісних перетворень.

Список використаних джерел

1. Гармаш Т. А. Готовність до професійної діяльності як передумова ефективної управлінської діяльності майбутнього фахівця із логістики / Т. А. Гармаш // Науковий огляд. – 2017. – 4(36).
2. Психологический словарь / под ред. А. Петровского, М. Ярошевского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 512 с.
3. Анянцев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Анянцев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
4. Зеер Э. Ф. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста: науч.-метод. пособ. / Э. Ф. Зеер, О. Н. Шахматова. – Екатеринбург: Уральск. гос. проф.-пед. ун-т, 1999. – 245 с.
5. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.04 / А. Ф. Линенко. – К., 1996. – 378 с.
6. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 225 с.
7. Павлов И. П. Полное собрание сочинений / И. П. Павлов. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – Кн. 2. – Т. 3.
8. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1961. – 210 с.
9. Bacanlı H. Developmental psychology and learning psychology. – Ankara: Nobel, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/304119354_Learning_and_Teaching_Theories_Approaches_and_Models.
10. Aşkar P., Umay A. Perceived computer self-efficacy of the students in the elementary mathematics teaching programme. – 2002. – Hacettepe University Journal of Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/284652664_Perceived_computer_self-efficacy_of_the_students_in_the_elementary_mathematics_teaching_programme.

11. Олпорт Г. В. Личность в психологии / Г. В. Олпорт. – М.: Новая школа, 1998. – 346 с.
12. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: БГУ, 1976. – 176 с.
13. Кадченко Л. П. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности средствами иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук / Л. П. Кадченко. – Харьков, 1992. – 173 с.
14. Жидецька С. В. Проблема психологічної готовності працівника міліції до професійної діяльності / С. В. Жидецька // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2014. – Вип. 16. – С. 61–68.
15. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь: для студ. высш. и средн. пед. учеб. завед. / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: Изд. центр "Академия", 2000. – 176 с.
16. Горностай П. П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / НИИ психологии УССР / П. П. Горностай. – К., 1988. – 149 с.
17. Клімова Д. В. Проблема мотиваційної готовності до професійної діяльності у психології / Д. В. Клімова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6896/1/Klimova.pdf>.
18. Рябокін Л. М. Формування готовності до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема / Л. М. Рябокін // Вісн. післядипломної освіти. – 2010. – Вип. 1(2). – С. 344–349.
19. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання. 1989. – 48 с.

References

1. Harmash T. A. Hotovnist do profesiinoi diialnosti yak peredumova efektyvnoi upravlinskoi diialnosti maibutnoho fakhivtsia iz lohistyky / T. A. Harmash // Naukovyi ohliad. – 2017. – 4 (36).
2. Psykholohycheskyi slovar / Pod red. A. Petrovskoho, M. Yaroshevskoho. – Rostov-na/Donu: Fenyks, 1998. – 512 s.
3. Anan'ev B. H. O problemakh sovremennoho chelovekoznavaniya / B. H. Anan'ev. – M.: Nauka, 1977. – 380 s.
4. Zeier E. F. Lychnostno-oryentyrovannye tekhnolohyy professyonalnoho razvytyia spetsyalysta: nauchno-metodycheskoe posobie / E. F. Zeier, O. N. Shakhmatova. – Ekaterynburh: Ural. Hos. prof.-ped. un-t, 1999. – 245 s.
5. Lynenko A. F. Teoryia y praktyka formyrovaniya hotovnosty studentov pedahohycheskykh vuzov k professyonalnoi deiatelnosti: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01, 13.00.04 / A. F. Lynenko. – K., 1996. – 378 s.
6. Platonov K. K. Struktura y razvytye lychnosti / K. K. Platonov. – M.: Nauka, 1986. – 225 s.
7. Pavlov I. P. Polnoe sobranie sochynenyi / I. P. Pavlov. – T. 3, kn. 2. – 1951.
8. Uznadze D. N. Eksperymentalnye osnovy psykholohyy ustanovy / D. N. Uznadze. – Tbilysy, 1961. – 210 s.
9. Bacanlı H. (2002). Developmental psychology and learning psychology. – Ankara: Nobel. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.researchgate.net/publication/304119354_Learning_and_Teaching_Theories_Approaches_and_Models.
10. Aşkar P., Umay A. (2002). Perceived computer self-efficacy of the students in the elementary mathematics teaching programme. Hacettepe University Journal of Education. [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: https://www.researchgate.net/publication/284652664_Perceived_computer_self-efficacy_of_the_students_in_the_elementary_mathematics_teaching_programme.
11. Olport H. V. Lychnost v psykholohyy / H. V. Olport. – M.: Novaia shkola, 1998. – 346 s.
12. Diachenko M. Y. Psykholohycheskye problemy hotovnosty k deiatelnosti / M. Y. Diachenko, L. A. Kandybovych. – Mynsk: BHU, 1976. – 176 s.
13. Kadchenko L. P. Formyrovanye hotovnosty studentov pedvuza k professyonalnoi deiatelnosti sredstvamy ynostrannogo yazyka: Dyss. ... kand. ped. nauk / L. P. Kadchenko. – Kharkov, 1992. – 173 s.
14. Zhydetska S. V. Problema psykholohichnoi hotovnosti pratsivnyka militsii do profesiinoi diialnosti / S. V. Zhydetska // Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. – 2014. – Vyp. 6. – S. 61–68.
15. Kodzhaspyrova H. M. Pedahohycheskyi slovar: Dlia stud. vyssh. y sred. ped. ucheb. zavedenyi / H. M. Kodzhaspyrova, A. Yu. Kodzhaspyrov. – M.: Yzdatelskyi tsentr "Akademiya", 2000. – 176 s.
16. Hornostai P. P. Formyrovanye psykholohycheskoi hotovnosty starsheklassnykov k pedahohycheskoi deiatelnosti: Avtoref. dyss. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / NII psykholohyy USSR / P. P. Hornostai. – K., 1988. – 149 s.
17. Klimova D. V. Problema motyvatsiinoi hotovnosti do profesiinoi diialnosti u psykholohii / D. V. Klimova [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6896/1/Klimova.pdf>.
18. Riabokin L. M. Formuvannia hotovnosti do profesiinoi diialnosti yak psykholoho-pedahohichna problema / L. M. Riabokin // Visnyk pisladiplomnoi osvity. – 2010. – Vyp. 1(2). – S. 344–349.
19. Moliako V. O. Psykholohichna hotovnist do tvorchoi pratsi / V. O. Moliako. – K.: Znannia. 1989. – 48 s.

Надійшла до редколегії 03.04.19

Lilya Sirokha, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROFESSIONAL PREPAREDNESS AS AN INCREDIBLE COMPONENT OF SUCCESSFUL PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE PERSON

The article examines the historical aspect and the essence of the term of readiness for work as a complex integrative formation, which characterizes a special mental state. It is a necessary and extremely important component of a successful professional life of a person. It helps person to adapt more quickly and to successfully fulfill his professional duties. The importance of the development of psychological readiness for work during formation of a modern specialist is generalized. It is emphasized that the formation of readiness for professional activity occurs precisely in the process of professional training of a young specialist, so "readiness" and "preparation" are often regarded as interrelated or identical concepts. The author identifies and reveals the structural components of professional readiness, including professional characteristics and skills, as well as personal traits. Also four structures of psychological readiness for activity are identified.

Keywords: readiness, personality, professional activity, personal characteristics, success, competence.

Лилия Сироха, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ГОТОВНОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УСПЕШНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Исследован исторический аспект и сущность термина готовности к труду как сложного интегративного образования, характеризующего особое психическое состояние, необходимую и крайне важную составляющую успешной профессиональной жизни личности, которая помогает человеку быстрее адаптироваться, успешно выполнять свои профессиональные обязанности, способствует профессиональному становлению специалиста. Обобщается значение развития психологической готовности к труду при формировании личности современного специалиста.

Ключевые слова: готовность, личность, профессиональная деятельность, личностные характеристики, успешность, компетентность.

УДК 159:324.87

Лідія Смола, д-р політ. наук, проф.
НУ "Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського", Київ, Україна

МЕМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Присвячено проблемі аналізу мема як інструмента інформаційної війни. Проаналізовано історію виникнення та генезу дослідження мему як феномена інформаційної взаємодії та соціальної технології. Розглянуто різні типи, види мемів та їхні характеристики. Зазначено різноманітність поширення цього феномена: глобальні інтернет-меми, зрозумілі широкому колу людей, і локальні меми, що потребують специфічної обізнаності (геймерські, хакерські, наукові, фахові). Наголошено на використанні мемів у сучасних збройних конфліктах. Проаналізовано меметичну зброю як технологію використання мемів для розповсюдження вигідної інформації в інформаційному просторі об'єкта інформаційного протистояння. Особливу увагу приділено аналізу сприйняття мемів учасниками АТО та волонтерами. Актуальність проблеми визначена необхідністю аналізу впливу ідей, відображених в інтернет-мемах на масову свідомість під час російсько-української війни.

Ключові слова: мем, ідея, образ, феномен, реплікатор, інтерактор, медійний вірус, вірус розуму, комунікація, суспільна свідомість, меметична війна.

Постановка проблеми. Поширення інформаційних технологій стало складним явищем, яке можна трактувати як суспільний процес людської взаємодії та інновацій. Однак інформаційне перенасичення і необхідність докладання зусиль для розуміння складних процесів посилюють потребу у спрощеному світосприйнятті. Мемі стали інструментом демонстрації соціальних протиріч та елементом інформаційної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та публіцистичній літературі немає однозначного трактування цього поняття, хоча більшість дослідників погоджуються з тим, що мем є феноменом інформаційної взаємодії. **Мета статті** – проаналізувати мем як феномен інформаційної взаємодії та соціальної технології, а також показати використання його потенціалу в інформаційній війні.

Виклад основного матеріалу. Мем можна трактувати як образ, ідею, символ, дію, будь-яку культурну інформацію, яку скопіювала одна людина від іншої; колективне несвідоме в момент набуття словесної та візуальної форми; спеціально створене інформаційне повідомлення, яке поширюється в інформаційному просторі та призначене для формування необхідної картини світу людини та прийняття відповідних рішень. Мем впливає на сприйняття дійсності та спонукає до дій. Коли мем перетворюється на загальнозрозумілий символ, він не тільки впливає на реальність, а трансформує її. Існує кілька способів поширення мемів:

горизонтальний (передача мемів між людьми, не пов'язаними сімейними узами), вертикальний (від батьків до дитини в рамках виховання, сім'ї) і мережевий (поширення мемів здійснюється через однорідні інтернет-спільноти). Об'єднані меми називають мемплексом (memplex), тобто "комплекс мемів" (Blackmore, 1999; Dennett, 2002). Теорія мемів у цьому аспекті тісно пов'язана з теорією колективного несвідомого К.-Г. Юнга, який заперечував ідеї, згідно з якими особистість повністю детермінована її свідомом, навчанням і впливом навколишнього середовища. Уважається, що Р. Докінз (Dawkins, 1990) був першим, хто ввів поняття "мем". У книзі "Егоїстичний ген" (The Selfish Gene, 1990) автор зазначав, що так само як біологічні структури складаються з окремих одиниць – генів, так вся культурна інформація також містить окремі одиниці – меми [8, с. 10]. Однак ще В. Бехтерев (Бехтерев, 1903) у роботі "Навіювання та його роль у суспільному житті" (1903) сформулював концепцію "ментальних мікробів", які "подібно справжнім фізичним мікробам, діють по всіх усядах і передаються через слова і жести оточуючих осіб, через книги, газети та ін., іншими словами, де б ми не знаходилися, в навколишньому нас суспільстві ми вже піддаємося дії психічних мікробів" [1, с. 40]. Слово "мем" було зафіксовано в Оксфордському словнику (1988), де його витлумачено як одну із форм передачі інформації [21]. Для дослідження принципу дії мемів сформувалася теорія мемів, яка виявляла причини їх

виникнення, механізми поширення й детермінанти активізації та сприйняття, реплікацію та еволюцію цього феномена. Окрім Р. Докінза, проблематикою дослідження мемів займалися такі дослідники, як Д. Хофстадер (Hofstadter, 1985), Д. Деннет, (Dennett, 1991), Д. Рашкофф (Rushkoff, 1994), Р. Броуді (Brodie, 1996), А. Лінч (Lynch, 1996), Дж. Вілкінс (Wilkins, 1998), С. Блекмор (Blackmore S., 2000, 2008), М. Ліссак (Lissack, 2004), Б. Едмондс (Edmonds, 2005), Т. Тайлер (Tyler, 2011), Л. Шіфман (Shifman, 2014).

Наступним кроком у дослідженні та розумінні впливу мемів на спільноти людей стала книга Р. Броуді (Brodie, 1996) "Психічні віруси" ("Virus of the mind"), де автор ставить питання про те, чи виникнення нового феномена та науки матиме великий вплив на наше життя, як це відбулося, коли були зроблені відкриття в атомній фізиці під час холодної війни. На початку 2000-х років зросла кількість критичних публікацій щодо концепцій виникнення та поширення мемів, зокрема роботи К. Кулла (Kull, 2000) [20], Л. Бенітез-Брібіска (Benítez Brubiesca, 2001) [2] та значно зменшилася зацікавленість у дослідженні цього явища. Однак на початку 2010-х років меми знову набули популярності. Така популярність пояснюється появою соціальних мереж та розповсюдженням інтернет-мемів. Можна стверджувати, що виникла проблема, яка полягає у протиріччях між наявними теоретичними дослідженнями мема як феномена інформаційної взаємодії та аналізу аудиторії, яка творить цей інструмент комунікативної взаємодії.

Дослідження С. Блекмор (Blackmore, 2000) продовжили розширювати дослідницьке поле цієї проблематики та надали їй більшого наукового підґрунтя. У книзі "Мем-машина" (The Meme Machine) вона намагалася поєднати меметику із прагненням людини зрозуміти себе за допомогою різних образів. Автор зробила прогноз про те, що на зміну мемам придуть реплікатори, які будуть зберігатися не у людській свідомості, а в комп'ютерах, які завантажуватимуться без контролю людей [4; 5; 6].

Концепція дослідження спрямована на з'ясування питання про те, яка якісна унікальність містить у феномені мема. Для вирішення конкретних дослідницьких завдань використовувалися різні засоби дослідження. Тому було використано метод тематичної класифікації та узагальнення з метою конкретизації поглядів різних авторів стосовно цього феномена.

Більшість фахівців (Rushkoff, 1994; Blackmore, 2000; Shifman, 2014) вважають, що основною функцією мемів є розважальна, проте варто зазначити безліч прикладів, коли меми порушують соціально-політичні, культурні, філософські, психологічні, етичні проблеми суспільства. Мем як інформаційний вірус, за твердженням дослідника Д. Рашкоффа (Rushkoff, 1994), є інструментом комунікації індивідуального з колективним, загальнозрозумілим символом, який не тільки впливає на реальність, але й формує її. Д. Рашкофф наголошує, що основними причинами виникнення медіавірусів є: особливості сприйняття та реакції людської психіки; становлення глобального інформаційного середовища та мережевої комунікації; поступальні трансформації інформаційної сфери та медіапростору; поява інтернет-спільнот як віртуальних соціумів; інформаційне перенасичення і необхідність докладання зусиль для розуміння складних процесів; комерціалізація всіх сфер суспільного життя [3]. Окремо слід виділити дослідження Л. Шіфмана (Shifman, 2012) "Меми в цифровій культурі" (Memes in Digital Culture) [17]. Вона пропонує нове визначення інтернет-мемів: одиниці цифрового контенту із загальними характеристиками, створені з усвідомленням один

одного, які поширюються, імітуються і трансформуються через інтернет багатьма користувачами. Л. Шіфман стверджує, що меми можна аналізувати трьома способами: змістом, формою і позицією; та інтерпретуються через економічні, соціальні та культурні/естетичні об'єкти. Зміст, форма і позиція охоплюють творчі елементи мему, включаючи ставлення до предмета і підтекст, притаманних створенню.

Більшість дослідників (Dennett, 1991, Rushkoff, 1994, Brodie, 1996, Blackmore, 2000, Tyler, 2011) виділяють такі характеристики мемів: актуальність, вірусність, емоційність, мінімалізм форм, репліційність, серійність, мімікрія, полімодальність, гумористична спрямованість, медійність та креативність [3; 4; 5; 7; 15; 16; 17]. Необхідно виокремлювати різноманітність поширення цього феномена. Доцільно розглядати це явище за домінантною тематикою: політичні, суспільні, спортивні, медичні, педагогічні, психологічні, меми про особисте життя тощо. Інтернет і соціальні мережі надали медіавірусу широкі можливості та комунікаційні канали для поширення вірусних мемів на величезні аудиторії. І не тільки на безпосередню аудиторію впливу, але й на інші спільноти. Як це було у випадку поширення мему "Путін – х...ло... Ла-ла-ла", який вийшов на сторінки британської газети "Гардіан".

Інформаційна війна в сукупності з особливостями сучасного інформаційного суспільства зумовила використання нових технологій впливу на масову свідомість, зокрема, меметичної зброї (*memeticwarfare*), яку потрібно трактувати як технологію використання мемів задля поширення вигідних інформаційних приводів в інформаційному просторі об'єкта інформаційного протистояння [17]. Уважається, що питання застосування мемів як елементів організованого конфлікту вперше розглянув М. Проссер (Prosser, 2006) у своєму дослідженні "Меметика – зростаюча індустрія воєнних операцій США" (Memetics – A Growth Industry in US Military Operations), опублікованому в 2006 р. [22], де автор прогнозує, що майбутні війни вимагатимуть умінь у нелінійному веденні бою. Автор говорить про взаємозв'язок на перехресті соціології, антропології, пізнавальної науки і теорії поведінки, що допомагає навмисне переконати великі аудиторії за допомогою тонкого або відкритого контакту – через мем. Меметична війна може бути використана на рівні великого нарративу, на полі бою чи за особливих обставин. Тому когнітивісти, антропологи, біхевіористи та дослідники у сфері теорії ігор мають залучатися задля створення нових мемів. Оскільки меми вже можна трактувати як ключовий інструмент для перемоги в ідеологічній боротьбі, автор наголошує, що основними об'єктами впливу мемів є цивільне населення, а не військові. Автор аналізує можливості формування образу ворога через використання мемів. Автор наголошував на важливості створення "Центру меметичної війни" (Meme Warfare Center) та розробки меметичної зброї. Фахівці НАТО ставлять питання про активне використання мемів у інформаційному протистоянні із мусульманськими екстремістами чи російськими "тролями" [14].

Меметичну зброю (*memeticwarfare*) можна трактувати як технологію використання мемів задля поширення вигідних інформаційних приводів у інформаційному просторі об'єкта інформаційного протистояння. І в цьому контексті слід зазначити незначну кількість досліджень у галузі аналізу новітніх технологій інформаційної війни, зокрема застосування мемів та меметичної зброї.

Особливістю російсько-української війни стало ефективне використання меметичної зброї. Цікавими у контексті російсько-українського інформаційного протистояння та

постаті президента РФ В. Путіна є напрацювання польської дослідниці М. Камінської. Автор слушно зазначає, що ще задовго до виникнення поняття "мем" уже застосовувалися інструменти впливу в смисловій площині [19, с. 57–73]. Однією з небагатьох публікацій у площині використання мемів як інструментів гібридної війни слід назвати статтю Дж. Пізі "Прийшов час поговорити про меметичні війни" [13]. Однак, як слушно зауважує український дослідник Д. Золотухін, автор звучує їх вплив лише соціальними мережами та онлайн-простором [26].

Російсько-українська війна загострила та розширила коло питань, що пов'язані зі специфікою ведення інформаційно-психологічних воєн та комплексу дій, спрямованих на досягнення військово-політичних цілей без широкого застосування військового чинника. У формування пропагандистського дискурсу російські фахівці інформаційної війни почали активно застосовувати меметичні технології через соціальні медіа. "Тролі" та "боти" транслювали потрібні меседжі й "коментарі". Семантичне поле було заповнене тезами "зрада", "нас зливають", "все пропало" тощо. Метою було підвищення рівня конфліктності та панічних настроїв серед населення. Окремим напрямом виступали слова-фантоми, що заповнили семантичне поле: "майдануті", "укропи", "правосєк" тощо. Російські пропагандисти зруйнували "картину світу" не тільки власного народу, де українці перестали бути "братами", але й внесли зміни в масову свідомість українців, які, здебільшого, стали ідентифікувати росіян як "ворогів". Так, до прикладу, у медіа було виявлено близько 3 тис. статей, де використовувався інтернет-мем "вежливые люди" – кліше російської пропаганди для позначення окупаційних військ, які висадилися у Криму без розпізнавальних знаків [26].

Мемі: *укропи, колоради, кримнаш, увічливі люди, ватники, майдануті, бандерлоги, свідоміти, кіборги* стали елементами інформаційно-психологічної війни та вплинули на формування світоглядних позицій сторін, які протидіють. На думку дослідників, основну частину мемів у російсько-українському протистоянні можна розподілити на три категорії: російські з походження та спрямовані на прихильників Росії; українські з походження і спрямовані на прихильників України; нейтральні чи без чіткого "посилання на сторону" [28]. Російська мова

стала, до певної міри, мовою війни, яка застосовує дихотомію: "укропи" – "ополченці", "націоналісти" – "мирне населення" [27].

Емпіричне дослідження. Метою дослідження було визначення основних мемів, що пов'язані з російсько-українською війною, фігурують у свідомості респондентів та активно передаються. У рамках польсько-українського проекту "Кризова інтервенція – підтримка громадських організацій в Україні, які працюють із воїнами АТО та їх сім'ями" було проведено 20 гнучких інтерв'ю. Контент-аналіз змісту відповідей дозволив сформулювати основні словосполучення – мемі. Опісля було проведено анкетування з військовослужбовцями і членами їх сімей та волонтерами. Вибіркова сукупність дослідження – представницька за віком, статтю та типом поселення. Серед 100 респондентів 18–50 років 60 % – жінки, 40 % – чоловіки; 15 % мешкають у столиці, 65 % – у містах, по 10 % – у смт та селах. 25 % опитуваних навчаються, 75 % – працюють.

Найвідомішими серед респондентів виявилися такі (за рейтингом) мемі, які знають більше за 75 % опитуваних: "Дитячі малюнки-обереги", "Зелені чоловічки", "Бандерівці", "Почалася війна. Наша армія – гола, боса", "Кіборги", "Ватник", "КримНаш", "Сєпари", "Волонтери-патріоти". Найменш відомими визначено мемі, про які знають менш ніж 30 % опитуваних: "Я повернувся з війни, але війна не ввійшла з мене", "Я тебе туди не посилав", "Візитка Яроша". Анкетування (розподіл масиву даних) дозволило згрупувати мемі за видами (рис. 1): термінологічні – ті, що пояснюють ті чи інші явища, дії, процеси, які відбуваються в інформаційному просторі (33 %); мотивуючі – ті, що мають проукраїнське спрямування (48 %); мотивуючі – ті, що мають проросійське спрямування (19 %).

Розподіл відповідей на запитання "Пригадайте, де ви чули/бачили знайомі вам мемі" (рис. 2): 93 % респондентів знайомиться з мемі в соціальних мережах (здебільшого, це молодь); 33 % – у телевізійних новинах (це люди більш старшого віку); 27 % – в інтернет-виданнях; 20 % – від друзів, знайомих. І цей спосіб пізнання мемів є універсальний для всіх вікових груп як чоловіків, так і жінок.

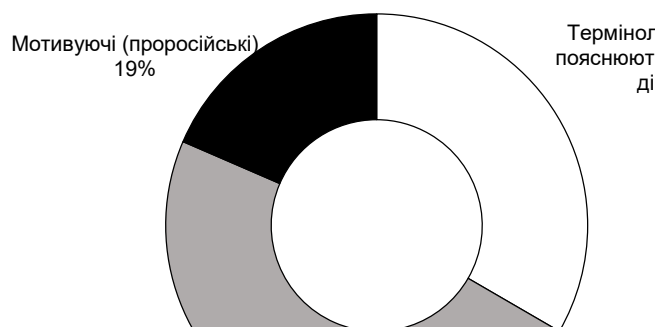

Рис. 1. Смісьове наповнення мемів

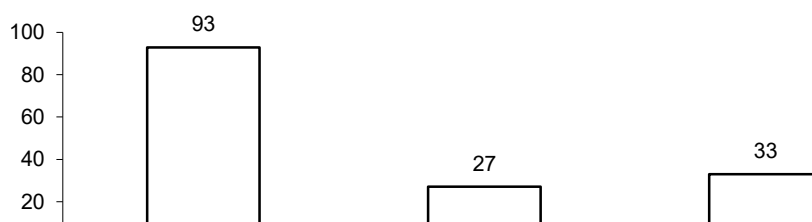

Рис. 2. Розподіл відповідей щодо джерела їхнього походження (%)

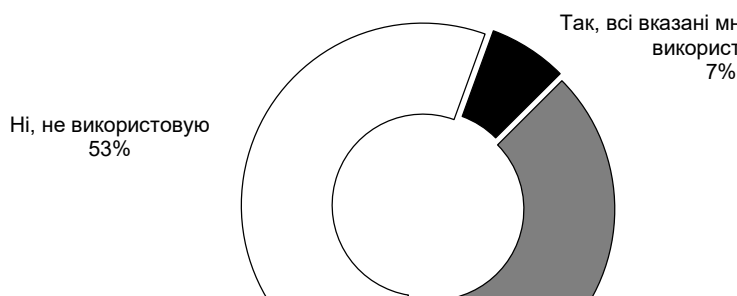

Рис. 3. Розподіл відповідей щодо використання мемів у повсякденному житті

Висновки. Мем слід розглядати як своєрідний вірусний елемент, причиною виникнення якого є особливості сприйняття інформації, поява інтернет-спільнот як віртуальних соціумів, розвиток мережових структур та комерціалізація всіх сфер суспільного життя. Ця особливість сприйняття інформації стала підґрунтям для використання й поширення мемів і меметичної зброї. Перспективним напрямом дослідження може стати аналіз сприйняття та функціонування політичних інтернет-мемів у соціальних медіа. Також перспективними є програми емпіричних досліджень впливу інтернет-мемів на структурні компоненти психіки користувачів інтернету. Війна на сході України підтвердила тезу про зміну парадигми сучасної війни, продемонструвала доконечність ґрунтовного дослідження цього феномена та необхідність розроблення цілком нових підходів до реалізації політичних і воєнних цілей.

Список використаних джерел

- Бехтерев В. Внушение и его роль в общественной жизни / В. Бехтерев. – СПб., 2001.
- Benitez-Bribiesca L. Memetics: A dangerous idea / L. Benitez-Bribiesca // Interciencia. – 2001.
- Brodie R. Virus of the mind. The new science of the meme. – London, 2009
- Blackmore S. The Meme Machine / S. Blackmore. – Oxford and New York : Oxford University Press, 1999.
- Blackmore S. Evolution of Memes: The human brain as a selective imitation device / S. Blackmore. – New York : Oxford University Press, 2001.
- Blackmore S. The trouble with the trouble with memetics / S. Blackmore. – Skeptical Inquirer, Vol. 32, No. 2, March/April 2008. – pp. 65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.susanblackmore.uk/journalism/the-trouble-with-the-trouble-with-memetics/>
- Blackmore S. The Third Replicator / S. Blackmore [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/08/22/the-third-replicator/>
- Dennett, D. C. 2001. The Evolution of Culture. http://www.edge.org/3rd_culture/dennett/dennett_p1.html.
- Dawkins R. The Selfish Gene / Richard Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 384 p.
- Internet Memes: Definitions, Examples, And Other Tomfoolery // Cracked [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cracked.com/funny-4317-internet-memes-definitionsexamples-other-tomfoolery/>
- Fisman J. The 100 Greatest Internet Memes of All Time / J. Fisman [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.complex.com/popculture/2012/06/the-100-greatest-internet-memesof-all-time/>
- Gil P. What is a "Meme"? What Are Examples of Modern Internet Memes? / P. Gil. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://netforbeginners.about.com/od/weirdwebculture/f/What-Is-an-Internet-Meme.htm>.
- Gintis H. Gene – culture coevolution and the nature of human sociality / H. Gintis [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umass.edu/preferen/gintis/GeneCulture.pdf>.
- Giessea J. It's time embrace to Memetic warfare / J. Giessea // Defense Strategic Communications. – 2015. – Vol. 1, N. 1.
- Gramer R. Can NATO Weaponize Memes? ForeignPolicy, 2017, 13 April [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2017/04/13/nato-cyber-information-warfare-battle-of-ideas-memes-internet-culture/>
- Hardman I. The menace of memes: how pictures can paint a thousand lies / I. Hardman // The Spectator. – 2014 [Електронний ресурс]. – Access mode: <http://blogs.spectator.co.uk/author/isabel-hardman/>
- Hofstadter D. R. Metamagical thems / D. R. Hofstadter // Scientific American. – Vol. 248, No. 1 (January 1983) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/24968799>.
- Shifman L. Memes in Digital Culture / L. Shifman. – Boston: The MIT Press, 2013.
- Lynch A. Thought Contagion: How Belief Spreads through Society / A. Lynch. – N.Y. : Basic Books, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/2/2/review4.html>.
- Kamińska M. Uwaga, zarażiwememy! Perypetie znaku w internecie. Niecne memy. Dwanaście wykładów o kulturze internetu / Magdalena Kamińska ; pod. red. K. Sikorskiej. – Pozna: Galeria Miejska Arsenal, 2011.
- Kull K. Copy versus translate, meme versus sign: development of biological textuality / K. Kull // European Journal for Semiotic Studies. – 2000. – 12(1). – pp. 101–120.
- Oxford dictionaries online. (2012) [ЕлектроннийРесурс]. – Режим доступу: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/meme?q=meme>.
- Prosser B. Memetics – a growth industry in US military operations / B. Prosser [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a507172.pdf>.
- Rushkoff D. Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture / Douglas Rushkoff. – New York : Ballantine Books, 1996. – 368 p.
- Tyler T. Memetics. Memes and the Science of Cultural Evolution / T. Tyler. – 2011.
- Wilkins, J. S. What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology / J. S. Wilkins // Journal of Memetics. – 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jom-emit.cfm.org>.
- Zolotukhin D. What is memetic warfare and how does it threaten democratic values / D. Zolotukhin // The crisis in Ukraine and information operations of the Russian Federation / Ed. by V. Ssazonov A. O. – Tartu, 2016.
- Формирование языка войны в России: как и когда это началось [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informburo.dn.ua/cgibin/iburo/start.cgi/www.haaretz.co.il/opinions/www.kp.ru/online/%20http://thesam.e.tv/framevideo/start.cgi?info58=23046&page=3>.
- Попфалуші Д. Роль і класифікація мемів у рамках російсько-української війни / Д. Попфалуші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/roli-klasifikatsiya-memiv-u-ramkah-rosiysko-ukrayinskoyi-viyni/>.

References

- Bekhterev V. Vnusheniye y eho rol v obshchestvennoi zhizni / V. Bekhterev. – SPb., 2001.
- Benitez-Bribiesca L. Memetics: A dangerous idea / L. Benitez-Bribiesca // Interciencia, 2001.
- Brodie R. Virus of the mind. The new science of the meme. – London, 2009
- Blackmore S. The Meme Machine / S. Blackmore. – Oxford and New York : Oxford University Press, 1999.
- Blackmore S. Evolution of Memes: The human brain as a selective imitation device / S. Blackmore. – New York : Oxford University Press, 2001.
- Blackmore S. The trouble with the trouble with memetics / S. Blackmore. – Skeptical Inquirer, Vol. 32, No. 2, March / April 2008. – 65 p. – Access code: <https://www.susanblackmore.uk/journalism/the-trouble-with-the-trouble-with-memetics/>
- Blackmore S. The Third Replicator / S. Blackmore. – Access code: <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/08/22/the-third-replicator/>
- Dennett, D. C. 2001. The Evolution of Culture. http://www.edge.org/3rd_culture/dennett/dennett_p1.html
- Dawkins R. The Selfish Gene / Richard Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 384 p.
- Internet Memes: Definitions, Examples, And Other Tomfoolery // Cracked. – Access code: <http://www.cracked.com/funny-4317-internet-memes-definitionsexamples-other-tomfoolery/>
- Fisman J. The 100 Greatest Internet Memes of All Time / J. Fisman. – Access code: <http://www.complex.com/popculture/2012/06/the-100-greatest-internet-memesof-all-time/>
- Gil, P. What is a "Meme"? What Are Examples of Modern Internet Memes? / P. Gil. – 2013. – Access code: <http://netforbeginners.about.com/od/weirdwebculture/f/What-Is-an-Internet-Meme.htm>.
- Gintis H. Gene – culture coevolution and the nature of human sociality / H. Gintis. – Access code: <http://www.umass.edu/preferen/gintis/GeneCulture.pdf>.
- Giessea J. It's time embrace to Memetic warfare / J. Giessea // Defense Strategic Communications. – 2015. – Vol. 1, N. 1.

15. Gramer R. Can NATO Weaponize Memes? ForeignPolicy, 2017, 13 April. – Access code: <https://foreignpolicy.com/2017/04/13/nato-cyber-information-warfare-battle-of-ideas-memes-internet-culture/>
16. Hardman I. The menace of memes: how pictures can paint a thousand lies / I. Hardman // The Spectator. – 2014.. – Access code: <http://blogs.spectator.co.uk/author/isabel-hardman/>
17. Hofstadter D. R. Metamagical thems / D. R. Hofstadter // Scientific American. – Vol. 248, No. 1 (January 1983). – Access code: <https://www.jstor.org/stable/24968799>.
18. Shifman L. Memes in Digital Culture / L. Shifman. – Boston: The MIT Press, 2013.
19. Lynch A. Thought Contagion: How Belief Spreads through Society / A. Lynch. – N.Y.: Basic Books, 1996. – Access code: <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/2/2/review4.html>.
20. Kamińska M. Uwaga, zarażliwemym! Perypetie znaku w internecie. Niecne memy. Dwanaście wykładów o kulturze internetu / Magdalena Kamińska ; pod. red. K. Sikorskiej. – Pozna : Galeria Miejska Arsenal, 2011.
21. Kull, K. (2000). Copy versus translate, meme versus sign: development of biological textuality / K. Kull. – European Journal for Semiotic Studies. – 12(1). – pp. 101–120.
22. Oxford dictionaries online. (2012). – Access code: <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/meme?q=meme>.

23. Prosser B. Memetics – a growth industry in US military operations / B. Prosser. – Access code: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a507172.pdf>.
24. Rushkoff D. Media Virus! Hidden Agendas in Popular Culture / Douglas Rushkoff. – New York : Ballantine Books, 1996. – 368 p.
25. Tyler T. Memetics. Memes and the Science of Cultural Evolution / T. Tyler. – 2011.
26. Wilkins, J. S. What's in a Meme? Reflections from the perspective of the history and philosophy of evolutionary biology / J. S. Wilkins // Journal of Memetics. – 1998. – Access code: <http://jom-emit.cfm.org>.
27. Zolotukhin D. What is memetic warfare and how does it threaten democratic values / D. Zolotukhin // The crisis in Ukraine and information operations of the Russian Federation / Ed. by V. Sazonov A. O. – Tartu, 2016.
28. Formyrovanye yazyka voyny v Rossy: kak y kohda eto nachalos. – Access code: <http://informburo.dn.ua/cgibin/iburo/start.cgi/www.haaretz.co.il/opinions/www.kp.ru/online/%20http://thesame.tv/framevideo/start.cgi?info58=23046&page=3>.
29. Popfalushi D. Rol i klasyfikatsiya memiv u ramkakh rosiisko-ukrainskoi viiny / D. Popfalushi. – Accesscode: <http://iac.org.ua/rol-i-klasifikatsiya-memiv-u-ramkakh-rosiysko-ukrayinskoy-viiny/>

Надійшла до редколегії 14.06.19

Lidia Smola, Dr. of Political Sc., Prof.
Igor Sikorsky National Polytechnic University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MEM AS A TOOL OF INFORMATION WAR

The scientific article is devoted to the problem of mem as a tool of information war. The article analyzes the history of the emergence and the genesis of the study of a meme as a phenomenon of information interaction and social technology. Different perspectives of the term meme, their characteristics were critically analyzed and reviewed. The difference between the wider phenomenons is marked: global Internet memes, understandable for wide number of people, local memes, which require specific information (gamers, hackers, science, specialized). Marked the usage of memes in global military conflicts. In the article memes are examined as modern units of communication. An Internet-meme can perform the functions of translation, representation, information, as well as emotional and contact making. Memetic weapon is a technology of using memes to spread advantageous information in the information space of the object of information confrontation. The aim of this article is to analyze the impact of the ideas reflected in the Internet memes on the mass consciousness during the armed of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: meme, idea, image, phenomenon, replicator, interactor, media virus, mind virus, communication, social consciousness, memetic warfare.

Лидія Смола, д-р політ. наук, проф.
НУ "Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна

МЕМ КАК ИНСТРУМЕНТ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ

Посвящена проблеме мема как инструмента информационной войны. Проанализирована история возникновения и генезис исследования мема как феномена информационного взаимодействия и социальной технологии. Рассмотрены различные типы, виды мемов и их характеристики. Акцентировано на разнообразии распространения этого феномена: глобальные интернет-мемы, которые понятны широкому кругу людей, и локальные мемы, требующие специфической осведомленности (геймерские, хакерские, научные, профессиональные). Отмечено использование мемов в современных вооруженных конфликтах. Мемы рассматриваются как современные единицы коммуникации. Интернет-мем может выполнять функции перевода, представления, информации, а также эмоционального и контактного общения. Меметическое оружие – это технология использования мемов для распространения полезной информации в информационном пространстве объекта информационного противоборства. Целью статьи является анализ влияния идей, отраженных в интернет-мемах, на массовое сознание во время вооруженной русско-украинской войны.

Ключевые слова: мем, идея, образ, феномен, репликатор, интерактор, медиа-вирус, вирус разума, коммуникация, социальное сознание, меметическая война.

УДК 159.9.01

Олександр Ткаченко, канд. пед. наук, старш. наук. співроб.
Український фізико-математичний лицей
Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОЦЕДУРА СЕМАНТИКО-СМИСЛОВОГО АНАЛІЗУ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ АКМЕОРІЄНТОВАНОЇ ЗРІЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Представлена така експериментальна процедура семантико-смислового аналізу наративів. 1. Семантичний аналіз – дозволяє визначити "семантичне поле" (СП), на основі якого формується відповідний "концентрований смисл" (КС). 2. Кореляційний аналіз – дозволяє визначити "загальне семантичне ядро" (ЗСЯ), коефіцієнти кореляції та "збіг" однакових слів. 3. Смисловий аналіз – передбачає створення "загального концентрованого смислу" (ЗКС) та "специфічного концентрованого смислу" (СКС), які використовуються у дослідженні та побудові моделей розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості (АОЗО).

Ключові слова: наратив; смисл; акмеорієнтована зріла особистість (АОЗО); семантичний аналіз; кореляційний аналіз; словесний аналіз; семантичне поле; концентрований смисл; загальне семантичне ядро; специфічне семантичне ядро; загальний концентрований смисл; специфічний концентрований смисл.

Постановка проблеми розвитку зрілої особистості розглядається у контексті її цілісно-цілеспрямованого представлення у вигляді узагальненої категорії справи

життя (СЖ) і акмеорієнтованої зрілої особистості (АОЗО) як інтегративно-цілісне утворення, що обґрунтовано у роботах [5; 6]. Це утворення системно струк-

тується на основі аксі-вектора вищих цінностей на дорефлексивному, рефлексивному і духовному рівнях та акме-вектора за етапами акмеорієнтації, акмування та новоутворення як прагнення до досягнення Ідеалу (свого вищого призначення) – реалізації "справи життя". *Справа життя* визначається як необхідна здатність учиняти задля розвитку особистості – утворення й підтримки динамічної цілісності її суб'єктності (першопричинності) і відповідної інтегральної здібності само- і життєздійснення [5, с. 46].

Основним предметом емпіричного дослідження розвитку АОЗО виявились смисли життя як практичні наративи, що потребувало створення відповідного інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій проводився на основі розуміння наративного методу у контексті психологічної герменевтики [1; 8], де основна увага приділялася смислам, що виходить на перший план у сучасній життєвій психології. Це дозволяє проникати у смисловий простір досліджуваного та визначати коди його виникнення, пережити багатогранність тексту й відкритість процесу означення, відслідковувати шляхи смислоутворення, виділяти індивідуальний смисл без претензій на якесь єдине узагальнення [1]. Ми приймаємо позицію авторів роботи [8] про те, що текстовий аналіз – це намагання визначити перебіг надтекстової організації значень та асоціативних полів, установлення кодів (типів баченого, прочитаного, зробленого тощо), які насамперед притаманні сфері культури. Ми також розглядаємо наративний текст як засіб організації й упорядкування особистого досвіду, який твориться у конкретній життєвій, насамперед практичній кризовій ситуації, що дозволяє виявити сам процес усвідомлення власного життєвого досвіду як наративну особистість.

Це дозволяє розглядати текст як об'єкт психологічного дослідження, коли він стає центральною ланкою комунікативного ланцюга "автор – повідомлення – реципієнт" та пропонує вивчення його з позицій характеристик, які "стягують" крайні полюси цієї комунікації, забезпечуючи породження та синтез нового смислу (як новоутворення), збагачуючи як особистий досвід "реципієнта", так і його внесок як наповнення (модус) культури. Для опрацювання текстових матеріалів основна увага приділялась смисловій динаміці у контексті доцільності побудови життя на основі набутих нових морально-етичних цінностей у ході переживання критичних ситуацій, що особливо стало актуальним в умовах бойових дій і після повернення з війни. Нас насамперед цікавили не стільки онтологічні, на яких акцентує увагу Т. А. Ван-Дейк [2], скільки аксіологічні смисли. Скориставшись ідеєю смислового моделювання цього автора, для такого аналізу було розроблено спеціальну експериментальну процедуру, яка дозволяє виявляти поряд із онтологічними, і аксіологічні смисли, де ключовою ланкою стає експерт, який відповідає вимогам розвитку АОЗО.

Невирішеною раніше частиною даної проблеми є недостатній рівень розробки експериментального інструментарію, який дозволяє виявляти аксіологічні смисли.

Мета статті полягає у розробці та представленні експериментальної процедури семантико-смислового аналізу як інструменту емпіричного дослідження розвитку АОЗО.

Виклад основного матеріалу. Як досліджувані наративи використовувались найбільш автентичні матеріали, які характеризують життя людини як особистісні переживання: автобіографічні тексти (для аналізу життя в цілому); спеціальні звіти-одкровення за авторською експериментальною методикою, які передбачали повну правдивість і почуттєво-емоційну відкритість (для аналізу окремих життєвих ситуацій) [5, с. 124–125]; модифікований варіант стандартизованої методики незакінчених речень за опитувальником Ж. Нюттена в адаптації М. Ш. Магомед-Емінова [3] (для порівняльного аналізу в різних життєвих умовах); для статистичної обробки отриманих результатів застосовувалась програма SPSS-версії 19.0.

У цій статті процедура семантико-смислового аналізу представлена на прикладі однієї з напруженіших ситуацій (перший бій) бойових дій (БД) у ході антитерористичної операції (АТО), коли основна увага приділяється аксіологічним життєвим смислам. В інших дослідженнях вона також широко використовувалась для визначення й порівняння семантико-смислових характеристик текстів, які відображали окремі життєві ситуації, життєві періоди та життя в цілому, пов'язані з дослідженням концептуальної моделі розвитку АОЗО. Ця процедура включала таку технологічну послідовність семантичного, кореляційного та смислового аналізу наративних текстів.

Семантичний аналіз текстів, поданих в автентичному варіанті мовою досліджуваного, проводиться за допомогою відповідної стандартної комп'ютерної програми [4]. Для аналізу використовуються наративи звітів-одкровення досліджуваних, отриманих у бойових умовах (БД) безпосередньо в зоні бойових дій незадовго після бою, та в мирних умовах (мир) через рік і більше після повернення з війни як ветерана. Особлива увага звертається на аналіз тексту за законом Ципфа [8] з відповідною кількісною характеристикою ("входження") частоти найуживаніших слів. Це дозволяє отримати незалежну від дослідника об'єктивну картину семантичного масиву аналізованого тексту.

Загальну семантичну характеристику тексту наративів першого бою в бойових (БД) та мирних (мир) умовах представлено в табл. 1.

Результати комп'ютерного аналізу подано в автентичному варіанті в табл. 2 (БД) та табл. 3 (мир).

Це дозволяє із визначеного семантичного масиву в автоматичному режимі виокремити відповідне "семантичне поле" (СП) слів (виділено жирним шрифтом). На основі такого СП, за необхідності, компетентним експертом (чи самим дослідником) формується відповідний "концентрований смисл" (КС).

Кореляційний аналіз і аналіз збігу проводиться на основі порівняння СП аналізованих текстів, поданих у табл. 2 та 3. При цьому не беруться до уваги значення, які не мають смислового навантаження, такі, як "і", "що", повтори тощо (у таблицях виділені курсивом нежирним шрифтом). Основною статистичною характеристикою слова визначається кількість "входжень" (фактична або "за Ципфом"). Порівняльну картину СП щодо першого бою у бойових та мирних умовах представлено у табл. 4.

Таблиця 1

Загальна семантична характеристика тексту наративів першого бою в бойових (БД) та мирних (мир) умовах

Параметр	Значення (БД)	Значення (мир)
Кількість символів із пробілами	3344	5122
Кількість символів без пробілів	2839	4343
Кількість слів	530	810
Якість тексту за законом Ципфа	57%	44%

Таблиця 2

Аналіз тексту наративів першого бою в бойових умовах (БД)

№ п/п	Слово (БД)	Входжень	За Ципфом
1	Быть (был, была, были, было, будь)	13	13
2	Бой (бой, бою, боя)	13	7
3	Весь (все, всей, всему, всем, всех)	12	5
4	Первый (первых, первый, первому, первого, первые, первыми, первом)	10	4
5	Мой (мое, моего, моих, моя)	5	3
6	Страх (страх, страха)	5	3
7	<i>що</i>	4	2
8	Смерть (смерть, смерти)	3	2
9	Который (которые, который)	3	2
10	Свій (свои, свою, своих)	3	2
11	жизнь	3	2
12	<i>і</i>	3	2
13	паніка	2	1
14	Опасность (опасность, опасности)	2	1
15	Бывают (бывает, бывают)	2	1
16	Разный (разному, разные)	2	1
17	Товариш (товарищах, товарищей)	2	1
18	було	2	1
19	вести	2	1
20	быв	2	1

Таблиця 3

Аналіз тексту наративів першого бою в мирних умовах (мир)

№ п/п	Слово (мир)	Входжень	За Ципфом
1	Быть (было, был, были, была)	14	14
2	Страх (страх, страха)	11	7
3	Первый (первый, первого, первые, первое, первая)	11	5
4	Весь (весь, все, всю)	9	4
5	Обстрел (обстрелы, обстрел, обстрела)	7	3
6	Человек (людей, человека, человек)	7	3
7	<i>що</i>	7	2
8	Бой (бой, боя, бою)	5	2
9	Думать (думал, думать, думаю, думав)	4	2
10	Пацан (пацаны, пацанами)	4	2
11	<i>це</i>	4	2
12	Мочь (могут, могу, мог)	4	2
13	День (день, дня, дней)	4	2
14	Свій (своих, свой, своим, свое)	4	1
15	Адреналин (адреналин, адреналина)	4	1
16	Ребята (ребята, ребят)	3	1
17	після	3	1
18	було	3	1
19	почему	3	1
20	заканчиваться	3	1

Таблиця 4

Порівняльний аналіз тексту наративів першого бою в бойових (БД) та мирних (мир) умовах за кількістю "входжень"

№ п/п	Слово	Входжень (БД)	Входжень (мир)
1	Быть (был, была, были, было, будь)	13	14
2	Бой (бой, бою, боя)	13	5
3	Весь (все, всей, всему, всем, всех)	12	9
4	Первый (первых, первый, первому, первого, первые, первыми, первом)	10	11
5	Страх (страх, страха)	5	11
6	Свій (свои, свою, своих)	3	4
7	Товариш (товарищах, товарищей); пацан (пацаны, пацанами); ребята (ребята, ребят)	2	4
8	мой (мое, моего, моих, моя)	5	
9	смерть (смерть, смерти)	3	
10	который (которые, который)	3	
11	жизнь	3	
12	паніка	2	
13	опасность (опасность, опасности)	2	
14	бывают (бывает, бывают)	2	
15	разный (разному, разные)	2	
16	вести	2	
17	обстрел (обстрелы, обстрел, обстрела)		7
18	человек (людей, человека, человек)		7
19	думать (думал, думать, думаю, думав)		4
20	пацан (пацаны, пацанами)		4
21	мочь (могут, могу, мог)		4
22	день (день, дня, дней)		4
23	адреналин (адреналин, адреналина)		4
24	після		3
25	почему		3
26	заканчиваться		3

Примітки: ЗСЯ – жирный шрифт; ЗКС – курсив жирным шрифтом; ССЯ – нежирный шрифт; СКС – курсив нежирным шрифтом

Слова, які збіглися в обох порівнюваних семантичних масивах СП (виділені жирним шрифтом), становили "загальне семантичне ядро" (ЗСЯ), яке бралось до уваги для визначення кореляції за Спірменом (ρ) чи за Пірсоном (r). Також виявлявся показник "збігу" (C , від 0 до 1) як відношення кількості слів, що збіглися в обох порівнюваних СП до загальної кількості позицій (слів) в одній таблиці. Слова, які не збіглися у кожному із порівнюваних СП (не виділені жирним шрифтом), становили "специфічне семантичне ядро" (ССЯ).

Результати кореляційного аналізу як за Пірсоном ($r = -0,06$ при $r_{\text{крит}} = 0,67$, $p = 0,05$; $r_{\text{крит}} = 0,80$, $p = 0,01$),

так і за Спірменом ($\rho = 0,616$ при $p > 0,05$) показали відповідно "відсутність" і "не значущість" кореляції між порівнюваними семантичними масивами СП за збігу $C = 35$ (умовно вважається, що виражений показник "збігу" має становити 0,50 і більше).

Смисловий аналіз здійснюється експертом (чи експериментатором) на основі ЗСЯ й ССЯ як його індивідуальне розуміння. У результаті утворюється спільний для обох СП "загальний концентрований смисл" (ЗКС) і окремо для кожного СП "специфічний концентрований смисл" (СКС). Результати семантичного та смислового аналізу першого бою подано у табл. 5.

Таблиця 5

Результати семантичного та смислового аналізу першого бою

Група	Код	Слова, смисли
заг.	ЗСЯ	бути, страх, перший, весь, бій, свій, пацани, хлопці, товариші
	ЗКС	Весь перший бій був страх за своїх пацанів, хлопців, товаришів
БД	ССЯ	смерть, який, життя, мій, паніка, небезпека, бувати, різне, вести, був, було
	СКС	Весь перший бій був страх за своїх пацанів, хлопців, товаришів. У моєму житті було різне. Була небезпека паніки, яка вела до смерті
мир	ССЯ	обстріл, людина, думати, моги, адреналін, після, було, чому, закінчуватись
	СКС	Весь перший бій був страх за своїх пацанів, хлопців, товаришів. Після обстрілу адреналін закінчувався і людина могла день думати чому (що) це було

Особливу увагу слід звертати на підбір *особистості експерта* як гарантію продукування разом із онтологічними й аксіологічними смислами. Він має відповідати, як мінімум, таким вимогам: наявність достатнього власного травматичного досвіду переживання критичних ситуацій (у даному випадку перебування в бойових та мирних умовах); наявність чітко вираженої морально-етичної домінанти розвитку власної особистості як АОЗО.

Як бачимо, СКС у діючих воїнів-захисників в умовах БД та ветеранів в умовах миру суттєво відрізняється. До того ж відсутня (не значуща) кореляція й не виражений "збіг" між ними. Поряд із цим смисловий аналіз (табл. 5) засвідчив, що на фоні загального усвідомлення страху за інших, у бійців на передовій розуміння першого бою було спрямоване безпосередньо на осмислення загрози життю (небезпеки, паніки, смерті). Натомість у мирних умовах таке розуміння вже стало більш глибоким, спрямованим на осмислення суті та смислу того, що відбувалось. Усе це свідчить про значну різницю в осмисленні війни із плином часу навіть у самих учасників бойових дій. Більш повне осмислення починає з'являтися уже після повернення їх як ветеранів. Такий висновок дозволяє створити об'єктивну картину подальшого життєздійснення та розвитку особистості.

Висновки. Запропонована процедура семантико-смислового аналізу наративів виявилась ефективним інструментом у дослідженні розвитку АОЗО.

1. З одного боку, вона складається зі стандартизованих методик, що дозволяє говорити про валідність і надійність. З іншого боку, у комплексі застосування цих методик та завдяки індивідуальному узагальненню за допомогою компетентного експерта вдається отримати якісно новий результат у вигляді аксіологічних смислів.

2. Застосування даної експериментальної процедури в умовах бойових дій показало наявність ефективного інструменту психологічного дослідження у кризових ситуаціях.

У перспективі подальших досліджень це дозволяє: проводити подальшу апробацію концептуальної

моделі розвитку АОЗО та емпірично виявляти її структуру й відповідну типологію; за рахунок використання більш потужних і спеціалізованих комп'ютерних програм семантичного аналізу текстів значно розширювати об'єми емпіричних досліджень розвитку АОЗО в бік акме-соціалізації; розширювати проблематику дослідження психології особистості у критичних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Мифологии / Р. Барт // Избранные работы. – М., 1989.
2. Ван-Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Квасова О. Г. Трансформация временной перспективы личности в экстремальной ситуации: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / О. Г. Квасова. – М., 2013. – 216 с.
4. Полный семантический анализ текста онлайн (seo-анализ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://miratext.ru/seo_analiz_text.
5. Ткаченко О. Справа життя: умова розвитку зрілої особистості: моногр. / Олександр Ткаченко. – Київ: ЦП "КОМПРИНТ", 2018. – 332 с.
6. Ткаченко О. А. Методологічні принципи розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості / О. А. Ткаченко // Психолог. часопис. – 2019. – № 2(22). – С. 148–163. – Режим доступу: <https://doi.org/10.31108/1.2019.2.22>.
7. Чепелева Н. В. Проблемы психологической герменевтики / Н. В. Чепелева. – К.: Изд-во нац. пед. ун-та им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
8. Zipf G. K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. – Addison-Wesley Press, 1949. – С. 484–490. – 573 p.

References

1. Bart R. Izbrannyye raboty / Mifologii / Mif segodnya. – М., 1989.
2. Van Deijk T. A. Yazyk. Poznanie. Kommunikaciya / Per. s angl. – М.: Progress, 1989. – 312 s.
3. Kvasova O. G. Transformaciya vremennoy perspektivy lichnosti v ekstremalnoj situacii: dis. ... kand. psiholog. nauk: 19.00.01 / O. G. Kvasova. – М., 2013. – 216 s.
4. Polnyj semanticheskij analiz teksta onlajn (seo-analiz): resurs https://miratext.ru/seo_analiz_text.
5. Tkachenko O. Sprava zhittya: umova rozvitku zriloyi osobistosti. Monografiya / Oлександр Tkachenko. – Київ: СР "КОМПРИНТ", 2018. – 332 s.
6. Tkachenko O. A. Metodologichni principi rozvitku akme-orientovanoj zriloyi osobistosti / O. A. Tkachenko // Psihologichnij chasopis. – 2019. – № 2(22). – С. 148–163. – Rezhim dostupu: <https://doi.org/10.31108/1.2019.2.22>.
7. Chepeleva N. V. Problemy psihologicheskoy germenevtiki / N. V. Chepeleva. – К.: Izdatelstvo Nacionalnogo pedagogicheskogo universiteta im. N. P. Dragomanova, 2009. – 382 s.
8. Zipf G. K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. – Addison-Wesley Press, 1949. – С. 484–490. – 573 s.

Надійшла до редакції 15.05.19

Oleksandr Tkachenko, PhD, practical psychologist
 Ukrainian Physics and Mathematics Lyceum of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROCEDURE OF SEMANTIC-SENSE ANALYSIS OF THE RESEARCH OF THE DEVELOPMENT OF AKME-ORIENTED MATURE PERSONALITY

The following experimental procedure for semantic-sense analysis of narratives is presented. 1. Semantic analysis, which allows to identify the "semantic field" (SF) and form a "concentration sense" (CS). 2. Correlation analysis, which makes it possible to single out the "common semantic core" (CSC), to determine the correlation coefficient, as well as the "coincidence" of identical words. 3. Sense analysis, which envisages the creation of a "common concentrated sense" (CCS) and a "specific concentrated sense" (SCS), which was used in the study of the development and formation of the model acme-oriented mature personality (AOMP).

Keywords: narrative; sense; acme-oriented mature personality; semantic analysis; correlation analysis; sense analysis; semantic field; concentrated sense; common semantic core; specific semantic core; common concentrated sense; specific concentrated sense.

Александр Ткаченко, канд. пед. наук, старш. науч. сотрудник
 Украинского физико-математического лицей
 Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРОЦЕДУРА СЕМАНТИКО-СМЫСЛОВОГО АНАЛИЗА ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ АКМЕОРИЕНТИРОВАННОЙ ЗРЕЛОЙ ЛИЧНОСТИ

Представлена следующая экспериментальная процедура семантико-смыслового анализа нарративов. 1. Семантический анализ, позволяющий выделить "семантическое поле" (СП) и сформировать "концентрированный смысл" (КС). 2. Корреляционный анализ, позволяющий определить "общее семантическое ядро" (ОСЯ), коэффициент корреляции, также "совпадение" одинаковых слов. 3. Смысловый анализ предусматривает создание "общего концентрированного смысла" (ОКС) и "специфического концентрированного смысла" (СКС), которые используются при исследовании и формировании моделей развития акмеориентированной зрелой личности (АОЗЛ).

Ключевые слова: нарратив; смысл; акмеориентированная зрелая личность (АОЗЛ); семантический анализ; корреляционный анализ; смысловой анализ; семантическое поле; концентрированный смысл; общее семантическое ядро; специфическое семантическое ядро; общий концентрированный смысл; специфический концентрированный смысл.

УДК 159.9:304.9

Кирило Тулін, психолог
 Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АКТИВНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Досліджено соціально-психологічні чинники активності територіальних громад в умовах децентралізації. З'ясовано низку проблем, які стимулювали підвищення активності територіальних громад. Проаналізовано динаміку збільшення кількості ОТГ у 2015–2018 рр. у всіх областях України. Розглянуто, що фінансова децентралізація також стала одним із основних факторів підвищення активності населення. Зазначено, що значна частина населення територіальних громад готова брати участь у громадських заходах.

Ключові слова: активність, територіальна громада, децентралізація, фінансова децентралізація, самоорганізація населення, громадські заходи.

Актуальність проблеми дослідження. В Україні набуває розвитку процес децентралізації влади, звільнення держави від невластивих для неї функцій регулювання всіх боків суспільного життя, становлення громадянського суспільства на засадах розвитку інституту місцевого самоврядування. Підвищення рівня спроможності виконання наданих місцевому самоврядуванню повноважень здійснюється шляхом об'єднання територіальних громад, створення трирівневої системи "громада – район – регіон" зі збалансованою тріадою "відповідальність – ресурси – повноваження". Але в умовах децентралізації жодна урядова стратегія чи політика не сприятиме реальному розвитку таким чином, як активна і відповідальна позиція місцевих громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням теоретичних та практичних питань децентралізації влади і розвитку місцевого самоврядування займаються вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Авер'янов, В. Бакуменко, О. Бориславська, М. Братковський, І. Грицяк, К. Линьов, А. Матвієнко, В. Мельниченко, Н. Мельтюхова, О. Петренко, Шемшученко. Соціальні інновації залучення селян до колективних дій, становлення сільських громад у процесі соціальної взаємодії та їхня роль у сільському розвитку досліджує О. Бородіна. Проте, не зважаючи на активну наукову роботу, питання соціально-психологічних чинників активності територіальних громад в умовах децентралізації залишається актуальним та потребує досліджень.

Мета та завдання. Розглянути основні аспекти соціально-психологічних чинників активності територіаль-

них громад в умовах децентралізації. Мета дослідження – проаналізувати соціально-психологічні чинники активності територіальних громад в умовах децентралізації. Об'єкт дослідження – чинники активності територіальних громад в умовах децентралізації. Предмет дослідження – активність територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. В Україні адміністративна децентралізація виявляється в тому, що за державою зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних інтересів, які здійснюються через утворення централізованої системи відповідних органів державного управління на місцях (місцеві державні адміністрації, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади). Натомість демократична децентралізація передбачає утворення органів місцевого самоврядування рад відповідного рівня, що становлять інтереси мешканців певної території, причому між радами різних рівнів відносини субординації відсутні. Першим кроком сучасних реформ в Україні стала адміністративно-територіальна реформа і, відповідно, створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) [4, с. 3].

Проте зазначимо, що громада виникає не природним шляхом, її цілеспрямовано створює місцеве співтовариство через процес зважених, планомірних і взаємозалежних дій, які враховують спільні інтереси різних сегментів локального суспільства. Довільне функціонування територіальних спільнот поселенської мережі без відчуття зв'язку і взаємодії місцевого населення, без трудовитрат зусиль, спрямованих на покращення

соціального й економічного добробуту людей не забезпечує формування дієвої громади. Мобілізація активності патріотично налаштованих мешканців громади відбулася в результаті усвідомлення наявності цілої низки проблем у громаді:

- надмірна подрібненість територіальних громад і неспроможність виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування;
- розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення;
- відсутність у більшості територіальних громад сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав;
- зношеність інфраструктури і мереж;

• низький професійний рівень посадових осіб місцевого самоврядування, що призводило до низької ефективності управлінських рішень [2].

З'ясовано, що є дві обов'язкові умови реалізації реформи децентралізації – це передача частини повноважень на регіональний і (або) місцевий рівень та перерозподіл ресурсів для їх виконання. Тому закономірно, що паралельно з адміністративно-управлінською децентралізацією в Україні, відбуваються фінансова (бюджетна) децентралізація, яка спрямована на створення ресурсної основи для розвитку спроможних об'єднаних громад і розширення можливостей для залучення й акумулювання фінансових ресурсів розвитку територіальних громад. Загальна динаміка зміни кількості територіальних громад, що утворили ОТГ із 2015 по 2018 рр., свідчить про загальну активність населення (рис. 1) [1].

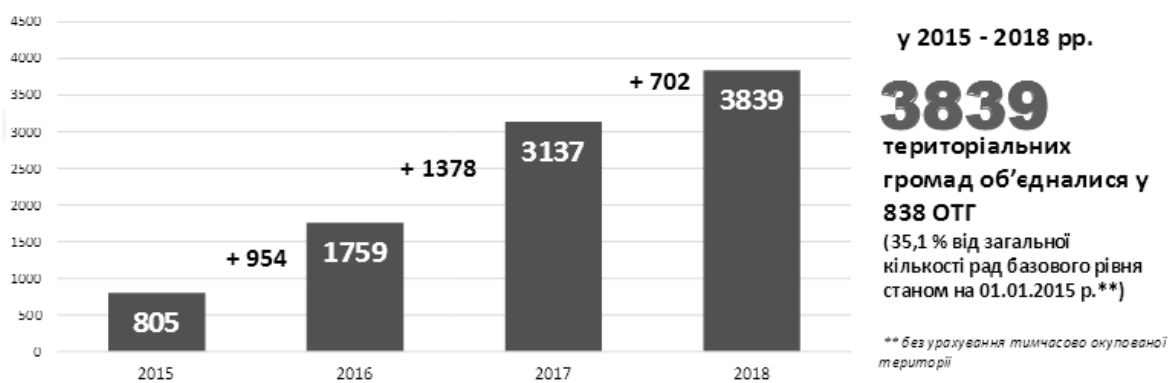

Рис. 1. Динаміка збільшення кількості ОТГ 2015–2018 рр.

Серед основних перешкод проведенню ефективної реформи децентралізації – низька активність громадян, їхнє небажання брати відповідальність на себе і приймати рішення. Саме низька активність громад створює можливість керувати процесом децентралізації "зверху", обласним керівництвом. Такі моделі поведінки були закладені за часів, коли Україна входила до складу СРСР, і на сьогодні вимагають серйозної роботи з населенням.

Одним із ризиків під час об'єднання громад була проблема нестачі довіри членів громад до процесу об'єднання, виконання соціальних зобов'язань щойно створеними органами місцевого самоврядування щодо представників фінансово слабких громад. У деяких регіонах ці проблеми було вирішено підписанням між громадами та органами самоврядування меморандумів, що конкретизували зобов'язання в соціальній сфері (освітлення вулиць, доріг, ремонт шкіл тощо).

Неприйняття, опір процесу об'єднання громад був спричинений побоюваннями стосовно представництва громад після нових виборів у новоствореному представницькому органі об'єднаної громади. Представники окремих регіонів висловлювали побоювання, що в результаті виборів деякі громади можуть не отримати представництва, а також побоювання щодо корупції під час виборів з боку різних політичних сил. Побоювання стосовно відсутності представництва також могли актуалізувати питання, пов'язані з діяльністю бізнесу, потенційними проблемами перерозподілу ресурсів. Водночас проти об'єднання виступали сільські голови, які боялися втратити першість і владу.

Проте позитивні боки децентралізації влади, які дали поштовх активності громадян у громаді, політологи формулюють як:

• передача великої кількості повноважень від органів державної влади на рівень місцевого самоврядування, на рівень районів і регіонів, але найбільше на рівень громад;

• закріплення засобів, власних доходів, субвенцій, щоб громади могли здійснювати свої повноваження, мали можливість розпоряджатися ресурсами;

• підвищення якості та доступності послуг для громадян, які надаються на кожному з рівнів для покращення якості життя людини [3, с. 12].

Соціологи зазначають, що переважно об'єднання громад ініціюється представниками виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Незважаючи на наявність інструментів демократії участі та залучення громадян, а також різних дорадчих структур, серед членів громади загальною спостерігається слабка активність щодо планування змін. При цьому, як стверджують учасники фокус-груп, місцеві активісти та депутати використовують збори, зустрічі, різні формати консультацій для обговорення реформи і процесу об'єднання громад. Такі зусилля не завжди знаходять розуміння у громадах, високою залишається ступінь недовіри до реформи, інертність членів громади. Хоча необхідно зазначити, що на сьогодні існує багато інструментів громадської участі у прийнятті рішень, включаючи різні форми дорадчо-консультативних органів. Більш актуальним залишається питання бажання й активності членів місцевої громади користуватися цими інструментами громадської участі [7, с. 89].

Про активність населення в питаннях самоорганізації та утворенні територіальних громад свідчить значне збільшення кількості громад у кожній області в період із 2015 по 2018 рр. (рис. 2).

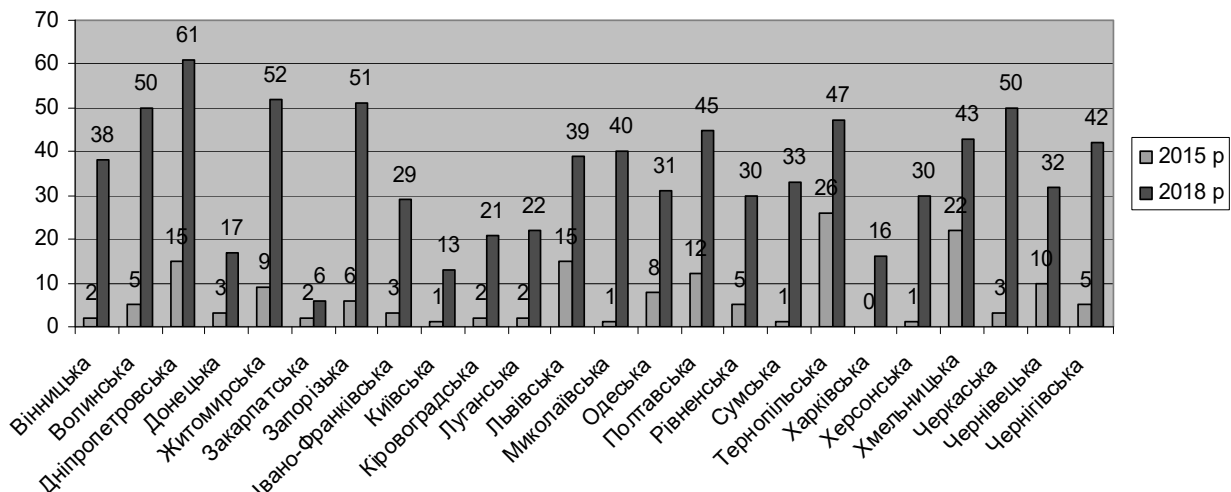

Рис. 2. Динаміка утворення територіальних громад у 2015–2018 рр.

За даними дослідження Інституту громадянського суспільства, рівень активності у громаді в умовах децентралізації доволі високий, оскільки, на думку соціологів, вихідною величиною успіху розвитку територіальних громад є активність населення громади та її позитивне ставлення до об'єднання у територіальну громаду (рис. 3) [9, с. 34].

Науковці вважають, що процес добровільного об'єднання громад стимулюють два фактори: по-перше, це додаткові фінансові ресурси – як від держави у вигляді субвенцій, так і від нових джерел надходжень до місцевих бюджетів; по-друге, це значно більша самостійність ОТГ в ухваленні рішень і можливість розв'язувати проблеми своїх громад, спираючись на власні ресурси.

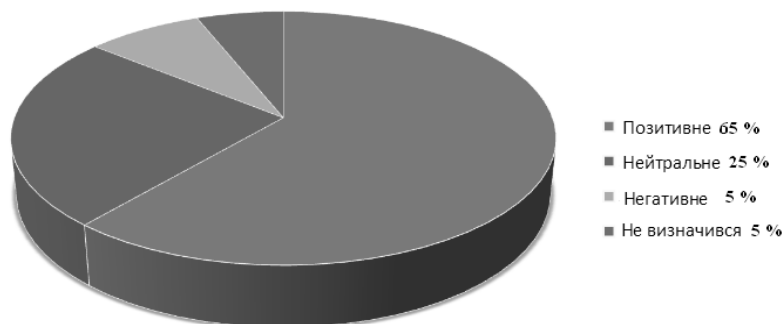

Рис. 3. Ставлення громадян до об'єднання у територіальну громаду

Досвід функціонування перших ОТГ, які із 2016 р. отримали доступ до нових ресурсів і повноважень, став важливим фактором, який стимулює об'єднання громад. Зокрема, експерти підмічають, що здатність новостворених ОТГ ефективно використовувати нові кошти змінила думку голів сільських і селищних громад, які спочатку були проти об'єднання [8, с. 23]. Органи місцевого самоврядування отримали бюджетну самостійність щодо наповнення своїх бюджетів та здійснення видаткових повноважень. Запроваджено нові субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

Експерти зазначили доволі успішне освоєння ОТГ нових коштів та їхню здатність швидко реалізовувати проекти, спрямовані на вирішення конкретних проблем громад. Так, у 2018 р. у 39 разів (порівняно із 2014 р.) зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку, розбудови інфраструктури територіальних громад. Крім того, у цьому самому році було передбачено субвенцію на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 11,5 млрд грн (рис. 4).

Ключова перевага нового статусу громад в умовах децентралізації полягає у вагомому зростанні фінансових ресурсів, якими вони можуть розпоряджатися. Пов'язаний із цим привілей полягав у здатності посадовців

ОТГ вирішувати проблеми своїх громад, які накопичувались роками і на які постійно бракувало коштів [6, с. 117]. Саме цю перевагу соціологи вважають одним із основних факторів підвищення активності громади.

Об'єднання територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи та децентралізації влади відкрило широкі можливості для розвитку Інститутів самоорганізації населення й місцевого самоврядування, зміни моделі організованого "згори" суспільства, що є механізмом стримування творчого потенціалу нації та блокування самореалізації життєвих сил людини, на організоване "знизу", яке усуває суперечність між громадянином і державою. Це підтверджує і той факт, що біля двох третин населення територіальних громад готові брати участь у різноманітних громадських заходах (рис. 5).

Активна участь громадськості, територіальних громад, її органів та посадових осіб у суспільному житті є потужним інструментом у вирішенні багатьох місцевих питань [5, с. 47]. Основу такої діяльності становить захист інтересів громадян, єдине коло проблем. Усе це забезпечує їхню взаємну зацікавленість у тісному співробітництві. Відповідно в суспільства з'являються важелі контролю влади.

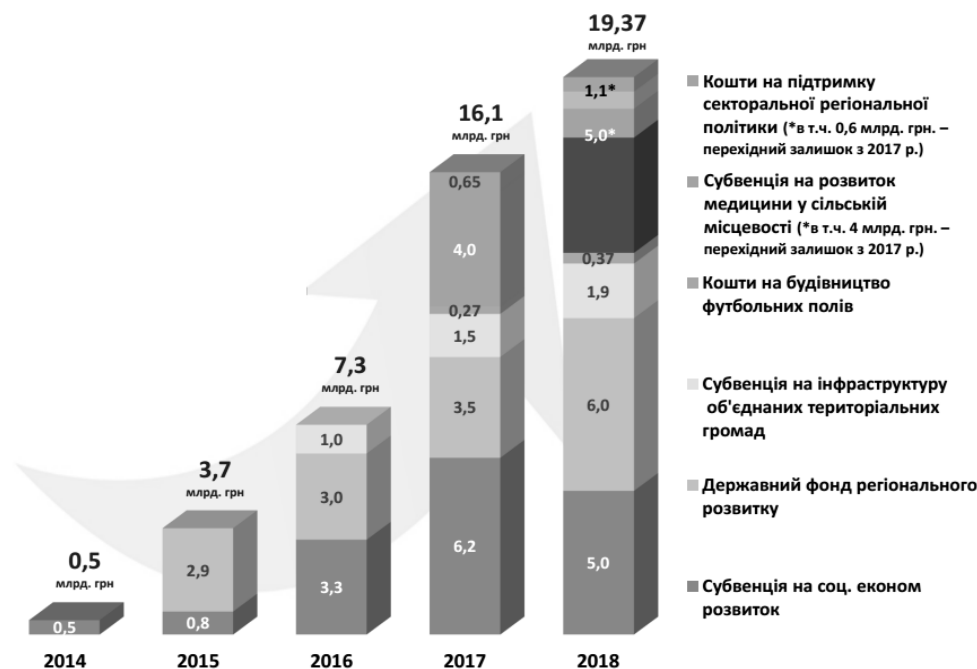

Рис. 4. Динаміка державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури у 2014–2018 рр.

Рис. 5. Готовність населення брати участь у громадських заходах

Висновки. Отже, сьогодні Україна робить лише перші кроки на шляху до децентралізації й економічного зростання держави. Створюється необхідне соціальне та політичне середовище, приймаються Закони України, які є необхідною базою для ухвалення організаційних та соціально-економічних рішень. Проте жодна урядова стратегія чи політика не сприяє розвитку таким чином, як активна і відповідальна позиція місцевих громад. Саме тому наведено важливі чинники мобілізації активності територіальних громад в умовах децентралізації. У подальшому дослідження доцільно спрямувати на вивчення досвіду мобілізації активності громад у країнах ЄС та запровадження найкращого досвіду в Україні.

Список використаних джерел

1. Децентралізація в Україні: досягнення, надії і побоювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.
2. Децентралізація по-справжньому: позитив, проблеми та перспективи. Інтернет-газета "Біла хата". 2018. – 8 груд. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://bilahata.net/detsentralizatsiya-po-spravzhnomu-pozytyv-problemy-ta-pespektyvy>.

3. Децентралізація у питаннях і відповідях. – К. : Український інститут міжнародної політики, 2016. – 20 с.

4. Дробуш І. В. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: сучасний стан та перспективи / І. В. Дробуш // Часопис Нац. ун-ту "Острозька академія". Серія "Право". – 2018. – № 2(18). – С. 1–13.

5. Звіт про соціологічне дослідження "Перспективи розвитку об'єднаних громад у Дніпропетровській області" / Н. А. Липовська, С. А. Могильний; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2015. – 72 с.

6. Калініченко С. В. Децентралізація на сучасному етапі розвитку України / С. В. Калініченко, Г. В. Тельнова // Науч. вестник ДГМА. – 2017. – № 3(24 Е). – С. 115–120.

7. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень : навч. посіб. / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. – К. : НАДУ, 2017. – 110 с.

8. Мельничук А. Децентралізація влади: реформа № 1 (аналітичні записки) / А. Мельничук, П. Остапенко. – К. : ЦОП "Глобус" ФОП Кравченко Я. О. – 2016. – 35 с.

9. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації / НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України"; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2017. – 120 с.

References

1. Detsentralizatsiia v Ukraini: dosiagnennia, nadii i poboiuvannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.
2. Detsentralizatsiia po-spravzhnomu: pozytyv, problemy ta perspektyvy. Internet-hazeta "Bila khata". Subota, 8 Hrudnia 2018 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bilahata.net/detsentralizatsiya-po-spravzhnomu-pozytyv-problemy-ta-perspektyvy/>.
3. Detsentralizatsiia u pytannakh i vidpovidiakh. – K.: Ukrainnyi instytut mizhnarodnoi polityky, 2016. – 20 s.
4. Drobush I. V. Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy / I. V. Drobush // Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seria "Pravo". – 2018. – № 2(18). – S. 1–13.
5. Zvit pro sotsiolohichne doslidzhennia "Perspektyvy rozvytku obiednanykh hromad u Dnipropetrovskii oblasti" / N. A. Lypovska, S. A. Mohylnyi; za zah. red. S. M. Serohina. – D.: DRIDU NADU, 2015. – 72 s.
6. Kalinichenko Ye. V. Detsentralizatsiia na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy / Ye. V. Kalinichenko, H. V. Telnova // Nauchnyi vestnyk DHMA. – 2017. – № 3 (24 E). – S. 115–120.
7. Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen: navch. posib. / A. P. Lelechenko, O. I. Vasylieva, V. S. Kuibida, A. F. Tkachuk. – K.: NADU, 2017. – 110 s.
8. Melnychuk A. Detsentralizatsiia vlady: reforma №1 (analitichni zapysky) / A. Melnychuk, P. Ostapenko. – K.: TsOP "Hlobus" FOP Kravchenko Ya. O. – 2016. – 3 s.
9. Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini: aktualni problemy, ryzyky ta perspektyvy administratyvno-finsansovoi detsentralizatsii / NAN Ukrainy. DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy"; nauk. redaktor V. S. Kravtsiv. – Lviv, 2017. – 120 s.

Надійшла до редколегії 17.06.19

Kyrylo Tulin, psychologist
Kyiv, Ukraine

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE ACTIVITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

The article is a study of socio-psychological factors of the activity of territorial communities in the conditions of decentralization. A number of problems were found which stimulated the increase of activity of territorial communities. The dynamics of increase in the number of OTs in 2015–2018 in all regions of Ukraine is analyzed. It is considered that financial decentralization has also become one of the main factors in increasing population activity. It is noted that a considerable part of the population of territorial communities are ready to participate in public events.

Keywords: activity, territorial community, decentralization, financial decentralization, self-organization of the population, public events.

Кирилл Тулин, психолог
Киев, Украина

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ АКТИВНОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Исследованы социально-психологические факторы активности территориальных общин в условиях децентрализации. Выявлено ряд проблем, которые стимулировали повышение активности территориальных общин. Проанализирована динамика увеличения количества ОТГ в 2015–2018 гг. во всех областях Украины. Рассмотрено, что финансовая децентрализация также стала одним из основных факторов повышения активности населения. Отмечено, что значительная часть населения территориальных общин готовы участвовать в общественных мероприятиях.

Ключевые слова: активность, территориальная община, децентрализация, финансовая децентрализация, самоорганизация населения, общественные мероприятия.

УДК 159.9.316

Ганна Халєсва, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Визначено терміни з питань психічного здоров'я й емоційного благополуччя підлітків та осіб юнацького віку. Описано основні тенденції дослідження психічного здоров'я і емоційного благополуччя як компонента суб'єктивного благополуччя молоді за останні десятиліття. Підлітковий вік розглянуто як критичний період розвитку з довгостроковими наслідками для здоров'я і благополуччя особистості. Найбільш значущі фактори для здоров'я підлітків виявляються в їхньому середовищі, а також у виборі й можливостях для покращення здоров'я або несприятливої поведінки, що притаманні сучасному суспільству. Взято до уваги фактори, що впливають на суб'єктивний та емоційний добробут (позбавлення сну, підвищення рівня стресу, соціальні відносини, вплив насильства). Сучасний світ і середовище розвитку людини невпинно змінюються, що суттєво впливає на благополуччя особистості та її подальший розвиток. Такі зміни є важливими елементами стосовно подальшої успішної взаємодії підлітків та юнаків, їх інтеграції в суспільстві.

Ключові слова: особистість, емоційне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, підлітковий та юнацький вік, сучасні тенденції.

Постановка проблеми. Дослідження чинників які впливають на емоційне благополуччя та формування суб'єктивного благополуччя особистості в підлітковому та юнацькому віці є необхідним у період, коли людина проходить етапи сепарації, самостановлення, самовизначення, створення власних життєвих планів та шляхів їх реалізації в умовах сучасного суспільства. Для подальшого успішного функціонування в житті є важливим той досвід та фактори розвитку, які отримує особистість у період підліткового та юнацького віку.

Аналіз досліджень та публікацій. У ході підготовки статті були опрацьовані сучасні доробки зарубіжних авторів, дослідження та гіпотези вітчизняних дослідників. Особ-

лива увага приділена напрацюванням Е. Л. Pollard, Р. Д. Леета А. Morgan стосовно підліткового благополуччя; групі вчених, які займалися питанням особливостей розвитку в юнацькому віці, розвитку та психічного здоров'я – CallK. T., MortimerJ. T. та Lerner R. M., GalambosN. L., а також, доробку вітчизняного вченого Л. С. Виготського.

Мета статті – висвітлити фактори впливу на емоційний компонент суб'єктивного благополуччя та дослідити його вплив на формування особистості в підлітковому та юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Емоційне благополуччя як емоційна стабільність і стійкість є показником психічного здоров'я та одним із основних елементів

самовідчуття у повсякденному житті. Це важливий елемент суб'єктивного благополуччя людини, який є необхідним для повноцінного життя особистості [1; 2]. Протягом останніх десятиліть дослідження благополуччя підлітків та юнаків привертає більше уваги та інтересу вчених у зв'язку із впливом на побудову подальшого життя людини та суспільства в цілому.

Центральним фактором у здоров'ї та благополуччі підлітків є вплив установок оточення молоді в повсякденному житті. Емоційний компонент суб'єктивного благополуччя в підлітковому та юнацькому віці є особливо важливим із кількох причин. Підлітки, які перебувають у хорошому емоційному стані та відчувають суб'єктивне благополуччя, мають вищі шанси вирости у дорослих, які будуть щасливі, упевнені в собі й дотримуватимуться здорового способу життя [2].

Підлітковий період та юність – найважливіші періоди розвитку. За цей час діти зазнають різних змін у тілі, включаючи структури мозку, а також нервової системи, що, у свою чергу, має наслідки для когнітивного й емоційного функціонування, мотивації та соціальної взаємодії [3]. Вплив статевого дозрівання, анатомо-фізіологічної перебудови на психологічну та психофізіологічну складову психіки особистості та усвідомлення або не усвідомлення цього стану в роботі організму й нервової системи, є передумовою відсутності суб'єктивного благополуччя. У більшості випадків, причиною відсутності суб'єктивного благополуччя є неусвідомлена природа цього явища, нестача навички його розпізнавання та самоконтролю.

Е. Еріксон, розглядаючи процес розвитку суб'єкта в аналізованому періоді, зазначає, що причиною психологічної напруги є суперечність внутрішніх, особистісних установок та прагнень із вимогами суспільної моралі та загальної атмосфери суспільства [4]. Благополуччя, на думку Л. С. Виготського, є відчуттям підйому як спонукання до діяльності, придбання нових знань та навичок. Л. С. Виготський указував на те, що всі психічні функції підлітка діють не безсистемно, не автоматично і не випадково, а в певному алгоритмі, що спрямовується конкретними особистісними прагненнями, потягами та інтересами [5].

Щоб зрозуміти важливість емоційного благополуччя як компоненти суб'єктивного благополуччя підлітків, необхідно зрозуміти цей віковий період. Підлітковий та юнацький вік зазвичай визначається як початок періоду статевого дозрівання, фізіологічної трансформації, яка дає хлопчикам і дівчаткам дорослі тіла і змінює спосіб їхнього сприйняття та взаємодії із протилежною статтю, а також власне самовідчуття [6]. Підлітковий, юнацький вік також є періодом експериментів та першого досвіду: самостійність, перша тривала розлука з домом, перший сексуальний досвід, перехід від школи в університет, зміна соціальних ролей [7]. Звичайно, характер і особливості змін даного вікового періоду відрізняються між суспільствами, культурами, соціальними класами. Зауважимо, що підліткові роки є періодом набуття незалежності, коли світ людини розширюється і включає нові особливості взаємодії. Вплив поза сім'єю стає все більш важливим. Беручи до уваги зміни, що відбуваються у XXI ст., і те, як швидко змінюється контекст життя молоді, важко не зауважити, що це має серйозні наслідки для їхнього здоров'я. Зміни на макрорівні, такі, як демографічні тенденції, розширення економічних диспропорцій, глобалізація, зміни в уряді та суспільстві, змінюють щоденні умови життя молоді. Ці зміни впливають на те, як підлітки проводять свої дні, на їх умови життя, навантаження в школі й університеті, навколиш-

не середовище; що, у свою чергу, впливає на здоров'я та суб'єктивне благополуччя [8].

Усесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) запропонувала таке визначення для психічного здоров'я: "Це стан добробуту, в якому індивід реалізує свої власні здібності, може впоратися із повсякденними стресами життя, здатний продуктивно і плідно працювати та робити свій внесок у спільноту".

Зарубіжні дослідники описують емоційне благополуччя як одну зі складових суб'єктивного благополуччя. Емоційне благополуччя, яке часто називають "гедонічним благополуччям", означає якість емоцій та переживань людини, тобто такі емоції, як смуток, тривога, турбота, щастя, депресія, стрес, гнів, радість, що призводить до неприємних або приємних почуттів і лежать в основі емоційного благополуччя. Інше визначення – це оцінка якості свого життя, яке стосується загальних думок, тенденцій та почуттів про своє життя та ставлення до нього тощо [9].

Інші ж дослідники розглядають два аспекти психічного здоров'я: позитивний (благополуччя і вміння справитись із труднощами) і негативний (симптоми та захворювання). Позитивне психічне здоров'я не означає відсутність симптомів, таких, як тривога або депресія, але також включає інші захисні фактори, такі, як щастя, самооцінка та збалансовані емоції [10].

Для юнаків, що живуть у світі, який характеризується швидкими змінами, важливо розуміти, що різні тенденції та зміни можуть впливати на їх емоційне благополуччя та суб'єктивний стан. Це не означає, що основні елементи психічного здоров'я змінилися із часом, проте це вказує на те, що внаслідок різних змін середовища та суспільних рухів, із яким сьогодні стикаються підлітки, виникають різні тенденції, відповідно, змінюється процес формування особистості.

Підлітки стикаються з різними складнощами, деякі з яких можуть бути легкими, наприклад: перехід в іншу школу, зустріч з новими однолітками, вивчення чогось нового, вирішення проблем, а інші можуть бути дуже руйнівними й негативними, наприклад, стихійне лихо, страждання внаслідок травми або нещасного випадку, знущання, розлучення у родині або смерті когось із близьких [11]. Підлітки, які живуть у конкурентному середовищі та з батьками, що дотримуються тоталітарного стилю виховання, можуть відчувати більш високий рівень стресу та напруги. Такий поспішний спосіб життя призводить до скорочення часу на творчість, яка дає поштовх розвитку таких здатностей, як спритність, фізичний, когнітивний та емоційний розвиток [12].

Одним із основних джерел отримання повсякденного стресу в житті підлітків і осіб юнацького віку є завищені вимоги та тиск з боку старших стосовно досягнень і успіхів у навчанні. Тиск, щоб отримати хороші оцінки, вступити у кращий ЗВО, здати гарно іспити, – є основним із джерел тривоги молоді XXI ст.

Тиск і очікування з боку старших демонструвати кращі результати, педантичне прагнення до досконалості може призвести до збільшення кількості годин, витрачених на навчання й виконання домашніх завдань замість того, аби покращувати комунікативні навички, розвивати власний емоційний інтелект та встановлювати взаємини з однолітками, що, у свою чергу, позитивно вплинуло би на самооцінку, фізичний, емоційний стан та суб'єктивне благополуччя.

Іншим фактором, який може погіршити емоційне благополуччя та, як наслідок, суб'єктивне благополуччя, є недостатній сон (депривація, низька якість, розлади). Надмірне навантаження навчальною діяльністю призводить до перевантаження когнітивної сфери та

емоційної системи, що впливає на якість та кількість сну. Наявність достатньої кількості сну має суттєве значення для благополуччя людини, як для її фізичного, так і для психічного здоров'я. Депривація сну негативно впливає на здатність людини належним чином розподіляти ресурси, увагу, керувати власними емоціями [13].

Формування здорових відносин із однолітками, батьками та вчителями може допомогти підвищити соціально-психологічний розвиток юнаків і підлітків, їх емоційне благополуччя. Молодь більшість свого часу проводить за навчанням, як основним видом своєї діяльності, що включає взаємодію з однолітками та викладачами. У контексті навчального середовища один із факторів, який може негативно вплинути на емоційне благополуччя – знущання з боку однолітків (фізично, усно, соціально або в інтернеті).

Подібно до традиційних форм хуліганства, кібербулінг містить безліч соціально-психологічних та поведінкових проблем: почуття гніву, тривоги, депресії, пропуск занять і неможливість зосередитись, що часто погіршує емоційне благополуччя [14].

Одним із важливих елементів, що сприяють позитивному розвитку юнаків і підлітків, є здорові та стабільні міжособистісні стосунки [15]. Зокрема, у житті людини мало відносин, які є такими самими стійкими і вирішальними, як ті, що вони мають із батьками. Вони включають активне слухання, довіру та повагу, надання підтримки, захист, прихильність, що суттєво впливає на психічне й фізичне здоров'я і соціальний розвиток.

Підтримка та спілкування з батьками і близьким оточенням впливає на емоційне благополуччя юнаків і підлітків. Одним із найсильніших предикторів високої задоволеності життям вказано час, який витрачали батьки для того, аби просто поговорити зі своєю дитиною.

Формування близької та надійної прив'язаності з батьками в ранньому дитинстві може сприяти розвитку в підлітковому віці та подальшому житті таких соціальних і емоційних навичок, як саморегуляція, автономія й кооперація, самоефективність і самооцінка [15]. Стабільна емоційна підтримка та відносини з батьками можуть служити захисним чи компенсаторним фактором під час життєвих труднощів, таких, як хронічний стрес, залякування, тривога й депресія.

Деякі фактори ризику в сім'ях і середовищі їх проживання можуть бути шкідливими для емоційного благополуччя та психічного здоров'я підлітків. Це може включати бідність, фінансові обмеження, соціальне виключення, вживання наркотиків, зловживання алкоголем, жорстоке поводження, психічні розлади в родині, розлучення, смерть близьких. Якщо такі негаразди та фактори ризику зберігаються і накопичуються протягом життєвого циклу особистості, то вона відчуватиме більший стрес та матиме вищий рівень імовірності виникнення поведінкових та емоційних труднощів, таких, як депресія, тривожні розлади, адикції та ідеї самогубства.

Фактори й середовище, в якому живе молодь ХХІ ст., швидко змінюються, що також впливає на їхнє благополуччя. Одним із прикладів є новітні технології, які впливають на повсякденне життя підлітків, їх спосіб спілкування й навчання. Зростає кількість підлітків, які використовують і взаємодіють із однолітками за допомогою месенджерів і соціальних мереж. Хоча ці платформи мають певні переваги у вигляді взаємодії з різноманітними групами людей та можливостями спільного навчання, проте вони мають під собою певні ризики, наприклад кібер-домагання, кібер-залякування, крадіжка даних та інших проблем кібербезпеки.

Існує певна стурбованість тим, що високе використання соціальних мереж може мати негативні наслідки

для емоційного благополуччя юнаків і підлітків. Хоча наявні дані ще обмежені й вимагають додаткових опрацювань, що створює подальший напрям нашої роботи, проте ми можемо зробити припущення, що помірне використання новітніх технологій та соціальних мереж не завдає високої шкоди для осіб підліткового та юнацького віку [16].

Висновки. Отже, визначено багато складових та характеристик, які підтримують емоційне благополуччя як компонент суб'єктивного благополуччя, такі, як самооцінка, мотивація, стійкість, самоефективність, надія і оптимізм, тоді як високий рівень тривожності, депресії і стресу може перешкоджати емоційному здоров'ю й добробуту.

Фактори, що впливають на емоційне благополуччя та формують самовідчуття підлітків та юнаків, це – сім'я, громада, однолітки, шкільне середовище та вчителі.

Здоров'я підлітків, як зазначалося раніше, регулюється повсякденними діями та оточенням, в якому вони ростуть і розвиваються. Перетворення у світовій економіці, уряді, сім'ях та технологіях, крім того що змінюють суспільства по всьому світі, ще й змінюють умови та фактори життя підлітків.

Необхідно пам'ятати, що соціальні та економічні зміни у країні можуть відігравати певну роль у емоційному благополуччі людини через вплив на фінансові ресурси, а також зовнішні та внутрішні впливи і стурбованість майбутнім.

Подальші дослідження торкатимуться вивчення суб'єктивного благополуччя особистості в підлітковому та юнацькому віці, у структурі якого є когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти, що дасть можливість розглянути його як цілісне, системно-структурне явище.

Список використаних джерел

1. Pollard E. L. and P. D. Lee. Child well-being: A systematic review of the literature // *Social Indicators Research*. – 2003. – Vol. 61/1. – P. 59–78.
2. Morgan A. et al. Mental well-being in school-aged children in Europe: Associations with social cohesion and socioeconomic circumstances. – 2007. – HSBC Forum background paper.
3. Giedd Jay N., M. Keshavan and T. Paus. Why do many psychiatric disorders emerge during adolescence? // *Nature Reviews, Neuroscience*. – 2008. – Vol. 9/12. – P. 947–57.
4. Эрик Г. Эриксон Детство и общество : пер. с англ. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – СПб.: ИТД "Летний сад", 2000. – 416 с.
5. Выготский, Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Юрайт, 2018. – 359 с.
6. Call K. T. & Mortimer J. T. Arenas of comfort in adolescence: A study of adjustment in context. – Mahwah ; N.J.: Erlbaum, 2001.
7. Lerner R. M. & Galambos N. L. Adolescent development: Challenges and opportunities for research, programs and policies // *Annual Review of Psychology*. – 1998. – 49, P. 413–446.
8. Call K.T. et al. Adolescent Health and Well-Being in the Twenty-First Century: A Global Perspective // *Journal of research on adolescence*. – 2002. – 12(1). – P. 69–98.
9. Kahneman D. and A. Deaton. "High income improves evaluation of life but not emotional well-being" // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. – 2010. – Vol. 107/38. – P. 16489–93.
10. Korkeila, J. et al. Review article: Establishing a set of mental health indicators for Europe // *Scandinavian Journal of Social Medicine*. – 2003. – Vol. 31/66. – P. 451–59.
11. Barnes A. J. Childhood Stress and Resilience // in M.R Korin (ed.), *Health Promotion for Children and Adolescents*. – 2016. – Springer, Boston, MA.
12. Ginsburg Kenneth R. The importance of play in promoting healthy child development and maintaining strong parent-child bonds // *Pediatrics*. – 2007. – Vol. 119/1. – P. 182–91.
13. Alfarrar R. et al. "Changes in attention to an emotional task after sleep deprivation: Neurophysiological and behavioral findings" // *Biological Psychology*. – 2015. – Vol. 104. – pp. 1–7.
14. Tokunaga R. S. Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimisation // *Computers in Human Behavior*. – 2010. – Vol. 26/3. – pp. 277–87.
15. Goldman-Mellor S. J. et al. Child mental health: Recent developments with respect to risk, resilience, and interventions // in M.R. Korin (ed.), *Health Promotion for Children and Adolescents*, Springer US. – 2016. – P. 99–123.
16. Przybylski A. K. and N. Weinstein. A large-scale test of the goldilocks hypothesis: Quantifying the relations between digital-screen use and the mental well-being of adolescents // *Psychological Science*. – 2017.

Anna Khaleeva, postgraduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODERN TENDENCIES OF STUDYING SUBJECTIVE WELL-BEING OF PERSONALITY IN ADOLESCENT AND YOUTH

The article defines the terms on mental health and emotional well-being of adolescents and young adults. It describes the main trends of studying of mental health and emotional well-being as a component of the subjective well-being of young people over the past decades. Adolescence is seen as a critical period of development with long-term effects on the health and well-being of the individual. The most important determinants of adolescents' health are in their environment, as well as the choices and opportunities for improving the health or adverse behaviors of today's society. Factors that influence on the subjective and emotional well-being (sleep deprivation, increased stress, social relationships, the impact of violence) have been taken into account. The modern world and the environment of human development are constantly changing, which has a significant impact on the well-being of the individual and its further development. Such changes are important elements for the continued successful interaction of adolescents and young people and their integration in society.

Keywords: personality, emotional well-being, subjective well-being, adolescence and adolescence, current trends.

Анна Халеева, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИЗУЧЕНИЯ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ В ПОДРОСТКОВОМ И ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Наведены определения, которые касаются психического здоровья и эмоционального благополучия подростков и лиц юношеского возраста. Описаны основные тенденции изучения психического здоровья и эмоционального благополучия как компонента субъективного благополучия молодежи за последние десятилетия. Подростковый возраст рассмотрен как критический период развития с долгосрочными последствиями для здоровья и благополучия личности. Наиболее значимые факторы для здоровья подростков находятся в среде их обитания, а также в выборе и возможностях улучшения здоровья или неблагоприятного поведения, которые приносят современному обществу. Приняты во внимание факторы, влияющие на субъективное и эмоциональное благополучие (лишение сна, повышение уровня стресса, социальные отношения, влияние насилия). Современный мир и среда развития человека постоянно меняется, что оказывает существенное влияние на благополучие личности и ее дальнейшее развитие. Такие изменения являются важными элементами относительно дальнейшего успешного взаимодействия подростков и юношей, их интеграции в общество.

Ключевые слова: личность, эмоциональное благополучие, субъективное благополучие, подростковый и юношеский возраст, современные тенденции.

УДК 336.56

Юлія Шатило, канд. психол. наук, доц.,
Олександра Громова, студ.
Національний авіаційний університет, Київ, Україна

РОЗВИТОК ФАНДРАЙЗИНГУ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Висвітлено теоретичний аналіз наукової літератури із проблем використання фандрайзингу як технології соціальної роботи в сучасній Україні. Неприбуткові організації фактично виконують функцію соціальних посередників-реалізаторів соціальних ідей і програм, тобто вони діють між державою, комерційними фірмами і громадянами. Це все свідчить про важливість всебічного розвитку даного сектора економіки і для держави, і для бізнесу, і для суспільства.

Ключові слова: фандрайзинг, неприбуткові організації, технологія соціальної роботи.

Постановка проблеми. Традиційно соціальна сфера в Україні – це сфера діяльності держави, яка відповідає за реалізацію соціальної політики. Останнім часом можна із впевненістю говорити про помітну роль некомерційних громадських організацій на ринку соціальних послуг у ході співробітництва та фінансової допомоги державним установам соціальної сфери. Реалізація багатьох перспективних ідей та ініціатив за участю громадських організацій найчастіше пов'язані з наявністю джерел фінансування. Як правило, кількість ідей та пропозицій у багато разів перевищують фінансові можливості громадських організацій. Пошук джерел фінансування та реальних донорських коштів для реалізації соціально орієнтованих та суспільно-значущих проектів є проблемою більшості громадських організацій в Україні. Проблема забезпеченості соціальних проектів джерелами безоплатного фінансування наводить на усвідомлену необхідність формування цілеспрямованої стратегії пошуку засобів – організації фандрайзингу.

Фандрайзинг – практично нова сфера діяльності для нашої країни. Вона розвинена в США та Європі, де розроблено різноманітну систему пільг та заохочень вкладникам в соціальну сферу, комерційним структурам, фондам чи приватним особам. Традиції вільного західного ринку заохочують філантропію. Соціальна сфера в Україні, як ніяка інша, потребує організованого фінансування із позабюджетних фондів. Для більш чіткої та професійної організації залучення ресурсів спонсорів та

донорів з'являються першокласні фахівці, які вміють поповнювати бюджет громадських організацій.

Упровадження та використання технології фандрайзингу дозволить розширити фінансові можливості установ соціальної сфери та, як наслідок, збільшити ефективність їхнього функціонування. Дисбаланс у фінансуванні громадських організацій є причиною для вивчення видів і особливостей використання фандрайзингу та їх упровадження на практиці в українських реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу даного дослідження становили публікації таких зарубіжних і вітчизняних учених, як Дж. Д. Александер, К. Дж. Карлсон [4] (у своїх роботах розкривають три основних аспекти фандрайзингу – підготовку опису проекту, створення стратегії кампанії та забезпечення великих пожертвувальців), А. Димнікова, А. Сарджента та Дж. Шанг (фандрайзинг відносин має на увазі погляд на донора/благодійника як на індивідуальність, пожертвування якого відображають його власні філантропічні цілі й інтереси, філантропічну ідентичність [12, с. 5].), А. Карпуніна [5] (фандрайзинг, у свою чергу, є драйвером розвитку самої благодійності), І. Мерсіянов, Н. Іванова, І. Корнеева (у своїх роботах розглядають фандрайзинг як фактор сталого функціонування некомерційного сектора) [7], Г. Тульчинський, Л. Кильштандт тощо.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У багатьох західноєвропейських країнах і, особливо у

США, держава фінансує лише частину соціальної сфери. Більший відсоток відповідальності лежить на благодійних організаціях. Соціальна сфера в Україні сьогодні потребує організованого фінансування з позабюджетних фондів. Для більш чіткої, перспективної та професійної організації залучення ресурсів спонсорів і донорів необхідно виховувати власних фахівців, які вмітимуть організовувати та запускати надходження коштів до бюджету громадських організацій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування й дослідження перспектив розвитку фандрайзингу як технології соціальної роботи

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін "фандрайзинг" був запозичений у США, де він використовується багато десятиліть переважно у сфері залучення фінансування у так званий третій сектор. Третій сектор США, що розвивається з кінця XIX – початку XX ст. і функціонує поряд із приватним і державним секторами, об'єднує некомерційні недержавні організації, покликані реалізовувати завдання, ігноровані приватним і державним секторами [10].

В Україні розвиток фандрайзингу почав активно набирати оберти із розвитком некомерційних організацій із 1990-х років, діяльність яких націлена не на отримання прибутку, а на вирішення соціально важливих завдань.

В умовах розвитку ринкової економіки, громадянського суспільства та соціальних ініціатив, благодійність набула великого розмаху у вигляді меценатства, спонсорства та підтримки через надання грантів, пожертв, матеріальних, інформаційних ресурсів тощо. Поширення благодійності та набуття нею форми організованої діяльності спричинило виникнення фандрайзингу як науки про планування та впорядкування дій, що допоможуть організовано діяти як меценатам, так і бенефіціарам.

На сьогодні фандрайзинг не розвинений на достатньому рівні в нашій країні, але, не дивлячись на це, має певні перспективи. Через зростання ролі організації громадянського суспільства, які мають змогу допомогти державі у вирішенні соціальних проблем, сприяє розвитку фандрайзингу в Україні.

Це передбачає навчання спеціалістів із фандрайзингу, які матимуть об'ємну систему обсягу знань, опанування методик його здійснення; упровадження зарубіжного досвіду з даної сфери (наприклад, закордонних інструментів фандрайзингу); поінформованість населення через проведення тренінгів, семінарів, кон-

ференцій, упровадження дисципліни "Фандрайзинг" у систему освіти тощо.

Однією із найважливіших проблем успішної діяльності некомерційної організації, яку має за мету подолати фандрайзинг, є пошук та залучення додаткових ресурсів, яких не вистачає для розвитку. "Ресурси – це засіб для втілення мети ... весь обсяг засобів (фінансових, людських, інформаційних, законодавчих, технічних, технологічних, матеріальних тощо), необхідний організації для виконання своїх повноважень" та "є джерелом покриття витрат і створенням сприятливих умов, необхідних для здійснення діяльності" [13].

Як зазначає О. Башун, "дієвість роботи із залучення коштів залежить від ретельного планування, детальної розробки фандрайзингової концепції, рекламної кампанії, визначення майбутніх донорів; розробка плану починається з визначення мети, лідерів, проведення маркетингових досліджень, розробки організаційної стратегії, визначення донорів та добровольців, графіку роботи, формування штату і бюджету" [3, с. 104]. Різні вчені та практики наводять свої етапи фандрайзингової діяльності.

О. Комаровський [6] виділяє такі етапи: ідентифікація соціально-значущих проблем; постановка мети; сегментація громадськості на групи за критерієм ставлення до соціально-значущої проблеми; вибір цільових сегментів; розробка фандрайзингового комплексу; організація фандрайзингової групи; реалізація фандрайзингового комплексу; оцінка результатів.

В. Барєжева, С. Леликов, С. Орлова [2] у своїх дослідженнях розглядають такі етапи фандрайзингу: планування (розробка змістової програми коштів; визначення витрат організації на майбутній період; вибір видів фандрайзингу); реалізація (вибір методів проведення фандрайзингу, установлення відповідальності за проведення фандрайзингу, виділення коштів на реалізацію); контроль (здійснення контролю за реалізацією фандрайзингу, коригування планів із урахуванням змін у процесі); аналіз (визначення активності етапу планування, аналіз ефективності етапу реалізації, оцінка ефективності кінцевих результатів).

Кожен автор виділяє свої етапи проведення фандрайзингової діяльності, проте всі вони схожі між собою і можуть бути об'єднаними у чотири загальних, що зображені на схемі (див. рис. 1).

Рис. 1. Етапи проведення фандрайзингової діяльності

Враховуючи весь процес фандрайзингової діяльності, етапи проведення та особливості роботи з різними видами донорів, можна виділити такі практичні вимоги до соціальних працівників у подальшій роботі над своїми проектами:

1) здатність швидко реагувати на зміни. Зміни – це не завжди щось страшне, часто зміни несуть позитив. Наприклад, кілька років тому ніхто не міг подумати, що інтернет-платежі за допомогою пластикових карт отримують таке поширення. Сьогодні ж це – частина нашого життя і необхідний інструмент фандрайзингу;

2) можливість під час кризи зберегти свою команду (якого б розміру вона не була). І намагатися не втрачати зв'язок із волонтерами, працювати з ними, оскільки це дуже цінні люди для будь-якого проекту;

3) здатність тримати планку запитів;

4) вміння встановлювати зв'язок із благодійниками;

5) можливість проводити ефективний аналіз невдачі. Усі ідеї, які використовуються у фандрайзингу – це чийсь досвід. Досвід зарубіжних організацій, які займаються збором коштів вже десятки або навіть сотні років, адаптують.

Існує кілька видів фандрайзингу: індивідуальний, масовий, корпоративний, волонтерський, інституційний (отримання грантів) – і в ідеалі кожним має займатися окремий фахівець. Але це часто недосяжна мрія. Ідеальний фандрайзер виглядає як багаторука і багатоголова істота, яка може все. На початковому етапі фандрайзер пробує все можливе, а потім залишає те, що працює найкраще. Поступово з хаосу формується структура, оптимальна саме для вашої роботи;

8) здатність зберігати інформацію правильно. Необхідно фіксувати інформацію про всіх благодійників, у тому числі, спостерігаючи особливості спілкування з ними – легко або важко комунікувати додаткову інформацію про інтереси, віросповідання, скільки і коли вони пожертвували тощо;

9) знати місцеве, регіональне та державне законодавство в частині, що передбачає бюджетну підтримку діяльності громадських організацій;

10) здійснювати моніторинг змін законодавства;

11) проводити необхідні заходи стосовно забезпечення доступу до інформації про можливості використання бюджету по всіх каналах, як офіційних, так і неофіційних;

12) мати власні проектні пропозиції.

За результатами щорічних звітів Giving USA, корпоративні пожертви становлять 5 % усіх благодійних коштів [11]. Це спричинено тим, що сума пожертви корпорації віднімається від суми її інвестицій, яка могла б бути спрямована на отримання прибутку. Однак, за вдалого корпоративного фандрайзингу, корпорації як джерело додаткових ресурсів є перспективними у здобутті значної пожертви. Серед професійних фандрайзерів окремо є спеціалісти, що конкретно займаються фандрайзинговою кампанією із великими корпораціями.

Висновки. Таким чином, сфера фандрайзингу – абсолютно нова для нашої країни. Поки що низький відсоток участі населення і держави у формуванні доходів вітчизняних некомерційних організацій, але стає актуальною проблема залучення нових форм фінансування, планування й організації процесів зовнішньої підтримки, а відповідно, і розвитку фандрайзингу.

Сьогодні помітно швидко та ефективно відбувається динаміка розвитку фандрайзингу в Україні. Важливим фактором пришвидшення даного процесу є висококваліфікована підготовка фахівців даної сфери діяльності, які володітимуть відповідними знаннями, уміннями, навичками.

Список використаних джерел

1. Базенко В. А. Фандрайзинг як додатковий фінансовий ресурс розвитку фізичної культури та спорту в умовах децентралізації / В. А. Базенко // Актуальні проблеми держ. управ. – 2016. – № 1. – С. 54–59.

2. Барезhev В. А. Фандрайзинг: привлечение средств на некоммерческую деятельность / В. А. Барезhev, С. Е. Орлова и др. – СПб.: ГУКИ, 2005. – 102 с.

3. Башун О. В. Вплив маркетингу і фандрайзингу на трансформацію бібліотек. – Донецьк: УКЦентр, 1999. – 204 с.

4. Дуглас Дж. А. Основные принципы фандрайзинга: секреты привлечения денежных средств для неприбыльных организаций / Д. Д. Александер, К. Д. Карлсон; пер. с англ. – Д.: Бизнес Букс, 2007. – 217 с.

5. Карпунина А. В. Содержание и условия фандрайзинговой деятельности учреждений социального обслуживания населения // Социальное обслуживание. – 2017. – № 11. – С. 29–38.

6. Комаровский О. В. Фандрайзинг у питаньях, відповідях та цитах: навч. посіб. / О. В. Комаровський. – Луганськ, 2007. – 54 с.

7. Мерсиянова И. В. Фандрайзинг как фактор устойчивого функционирования некоммерческого сектора / И. В. Мерсиянова, Н. В. Иванова, И. Е. Корнеева // Вестн. Санкт-Петербургск. ун-та. Менеджмент. – 2015. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/fandrayzing-kak-faktor-ustoychivogo-funktsionirovaniya-nekommercheskogo-sektora>.

8. Снігульська В. Що таке соціальний фандрайзинг, або як продати громаді участь у добрих справах / В. Снігульська // Соціальний педагог. – 2009. – № 8. – С. 100–107.

9. Солосіч О. С. Фандрайзинг як інструмент реалізації соціальних ініціатив та розвитку ресурсного потенціалу об'єднаних територіальних громад / О. С. Солосіч, С. О. Кириченко // Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 квіт., 2017 р.). – К.: КНЕУ, 2017. – С. 185–190.

10. Шекова Е. Л. Экономика и менеджмент некоммерческих организаций / Е. Л. Шекова. – СПб., 2003. – 242 с.

11. Association Francaise des Fundraisers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fundraisers.fr>.

12. Sargeant A. Growing Philanthropy in the United States / A. Sargeant, J. Shang. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studyfundraising.com/wp-content/uploads/2016/07/Growing-Philanthropy-UK-Summit-Report.pdf>.

13. Веб-сайти неприбуткових організацій України. Офіційний сайт Ваш Гурт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://berd.net.ua/groups/ngos.htm>.

14. Овсянюк-Бердадіна О. Ф. Перспективи використання фандрайзингу для розвитку об'єднаних територіальних громад / О. Ф. Овсянюк-Бердадіна // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. "Економічні науки". – 2016. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 34–37.

References

1. Bazenkov V. A. Fandrayzinh yak dodatkoviy finansoviy resurs rozvytku fizychnoi kultury ta sportu v umovakh decentralizatsii / V. A. Bazenkov // Akt. probl. derzh. upr. – 2016, № 1. – С. 54–59.

2. Barezhev V. A. Fandrayzinh: pryvlechenye sredstv na nekommercheskuiu deyatelnost / V. A. Barezhev, S. E. Orlova y dr. – SPb.: HUKY, 2005. – 102 s.

3. Bashun O. V. Vplyv marketynhu i fandreyzynyhu na transformatsiiu bibliotek. – Donetsk: UKTsentr, 1999. – 204 s.

4. Duhlas Dzh. A. Osnovnye prynstypy fandreyzynyha: sekrety pryvlecheniya denezhnykh sredstv dlia neprybylnykh orhanyzatsiy / D. D. Aleksander, K. D. Karlson; per. s anhl. – D.: Balans Byznas Buks, 2007. – 217 s.

5. Karpunyna A. V. Soderzhanye y usloviya fandreyzynyhovo deyatelnosti uchrezhdeniy sotsyalnoho obsluzhivaniya naseleniya // Sotsyalnoe obsluzhivanye. – 2017. – № 11. – С. 29–38.

6. Komarovskiy O. V. Fandreyzinh y pytanniakh, vidpovidakh ta tsytatakh: navch. posib. / O. V. Komarovskiy. – Luhansk, 2007. – 54 s.

7. Mersyanova Y. V. Fandrayzinh kak faktor ustoychivoho funktsionirovaniya nekommercheskoho sektora / Y. V. Mersyanova, N. V. Ivanova, Y. E. Korneeva // Vestnyk Sankt-Peterburhskoho unyversyteta. Menedzhment. – 2015. – № 1 [Elektronni resurs]. – Rezhym dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/fandrayzing-kak-faktor-ustoychivogo-funktsionirovaniya-nekommercheskogo-sektora>.

8. Snihulska V. Shcho take sotsialnyi fandreyzinh, abo yak prodaty hromadi uchast u dobrykh spravakh / V. Snihulska // Sotsialnyi pedahoh. – 2009. – № 8. – С. 100–107.

9. Solosich O. S. Fandrayzinh yak instrument realizatsii sotsialnykh initsiatyv ta rozvytku resursnoho potentsialu obiednanykh terytorialnykh hromad / O. S. Solosich, S. O. Kyrychenko // Rehionalnyi rozvytok Ukrainy: problemy ta perspektyvy: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (27–28 kvit., 2017 r.). – K.: KNEU, 2017. – С. 185–190.

10. Shekova E. L. Ekonomyka y menedzhment nekommercheskykh orhanyzatsiy / E. L. Shekova. – SPb., 2003. – 242 s.

11. Association Francaise des Fundraisers [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.fundraisers.fr>.

12. Sargeant A. Growing Philanthropy in the United States / A. Sargeant, J. Shang. – 2011 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://studyfundraising.com/wp-content/uploads/2016/07/Growing-Philanthropy-UK-Summit-Report.pdf>.

13. Veb-saity neprybutkovykh orhanizatsii Ukrainy. Ofitsiyni sait Vash Hurt [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://berd.net.ua/groups/ngos.htm>.

14. Ovsianuk-Berdadina O. F. Perspektyvy vykorystannia fandrayzynyhu dlia rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad / O. F. Ovsianuk-Berdadina // Nauk. visn. Kherson. derzh. un-tu. Ser. "Ekonomichni nauky". – 2016. – Vyp. 21. – Ch. 2. – С. 34–37.

Надійшла до редколегії 29.06.19

Yuliya Shatylo, PhD, Assoc. Prof.,
Olexandra Gromova, student
National Aviation University, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF FUNDRAISING AS A TECHNOLOGY OF SOCIAL WORK IN UKRAINE

In the article the authors cover a theoretical analysis of scientific literature on the problems of using fundraising as a technology of social work in modern Ukraine. Non-profit organizations act as social intermediaries-implementers of social ideas and programs. They operate between the state, commercial firms and citizens. It is important to develop a comprehensive economy and the state, both for business and society.

Fundraising area is a new field of activity for our country. For attraction of resources of sponsors and donors, there are first-rate specialists who are able to replenish the budget of public organizations. The introduction and use of fundraising technology will expand the financial capabilities of social institutions and, consequently, increase the efficiency of their functioning. The dynamics of fundraising development in Ukraine is fast and efficient. An important factor in accelerating this process is the highly skilled training of specialists in this field of activity, which will have the appropriate knowledge, skills, skills and competencies.

Keywords: fundraising, non-profit organizations, technology of social work.

Юлія Шатило, канд. психол. наук, доц.
Олександра Громова, студ.
Национальный авиационный университет, Киев, Украина

РАЗВИТИЕ ФАНДРАЙЗИНГА КАК ТЕХНОЛОГИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ В УКРАИНЕ

Освещено теоретический анализ научной литературы по проблемам использования фандрайзинга как технологии социальной работы в современной Украине. Неприбыльные организации фактически выполняют функцию социальных посредников-реализаторов социальных идей и программ, то есть они действуют между государством, коммерческими фирмами и гражданами. Это все свидетельствует о важности всестороннего развития данного сектора экономики и для государства, и для бизнеса, и для общества.

Ключевые слова: фандрайзинг, неприбыльные организации, технология социальной работы.

УДК 159.922:044.332

Світлана Шевченко, канд. психол. наук, доц.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ

Здійснено науковий аналіз та експериментальне дослідження ключових аспектів психофізіологічної адаптації першокурсників. Визначено рівні адаптивних і комунікативних здібностей, нервово-психічної стійкості та моральної нормативності, показники психофізіологічної адаптації й основні ознаки, які вказують на джерела дезадаптації. Виокремлено критерії психофізіологічної адаптації (стан здоров'я, настрій, тривожність, ступінь стомлюваності, активність поведінки), сформульовано перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: психофізіологічна адаптація, ознаки дезадаптації, адаптивні можливості, першокурсники.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному суспільстві відбувається закономірна зміна концептуальних напрямів української психології. Цей процес супроводжується переорієнтацією освітнього середовища, яке ставить високі вимоги до студентської молоді тому, що саме від неї залежить, яким буде майбутнє, якими темпами відбуватиметься прогрес суспільства та розвиток людства в цілому. Однією з найбільш значущих сфер навчання молодшої людини постає процес її психофізіологічної адаптації, який супроводжується постійним напруженням інтелектуальних, емоційних та волевових функцій, виникненням труднощів адаптації та емоційно-стресових ситуацій [7].

У нашому дослідженні ми зосередилися на вивченні особливостей психофізіологічної адаптації першокурсників до вищої школи. У зв'язку з цим, розгляд та вивчення зазначеної проблеми доцільно починати насамперед із конкретизації самого поняття адаптації та визначення часового проміжку адаптаційного періоду, оскільки думки різних авторів стосовно цього принципово різняться між собою. Окреслюючи часові кордони адаптаційного періоду першокурсників, у нашому дослідженні ми підтримуємо позиції К. О. Сантросяна, який виокремлює три етапи у процесі адаптації першокурсника стосовно психофізіологічних реакцій, динаміки емоційних станів, реакцій здобувачів на стресові соціальні умови. Підтримуючи цю думку, В. О. Лефтеров виділив декілька головних етапів адаптаційного процесу. Перший ("гострий етап адаптації") – спостерігається на початку навчального року та характеризується поганим функціональним станом першокурсника (втому від складання випускних і вступних

іспитів, емоційною напругою, спричинену новизною умов ЗВО). Другий етап включає екзаменаційний стрес першої сесії з емоційною напругою та погіршенням функціонального стану. Третій етап виявляється при подальших іспитах, коли індивідуально-психологічна напруга здобувача зменшується [4].

До того ж, ряд вітчизняних учених наголосили на тому, що найбільших випробувань зазнають здобувачі та їх адаптаційні ресурси якраз у перші місяці навчання, коли відбувається засвоєння нового способу життя та якісно інших форм відносин із педагогом щодо нового соціального й побутового середовища, що помітно знижує рівень пізнавальних та емоційно-волевових процесів [4–6, с. 8]. Отже, особливий інтерес становить діагностика психофізіологічної адаптації у перший рік перебування здобувачів у закладі вищої освіти, а саме в гострий період адаптації, що, на нашу думку, триває упродовж першого семестру (від початку навчального року до першої екзаменаційно-залікової сесії в житті першокурсників).

Аналіз досліджень свідчить про посилений інтерес науковців до вивчення поставленої проблеми. Вагомий внесок внесли такі дослідники, як Т. П. Браун, В. Г. Васянович, О. Є. Галус, С. О. Гура, Л. І. Дябел, Н. В. Кузнецова, Г. П. Левківська, В. Ю. Лесовий, Д. Д. Наурузбаєв, Л. Л. Петльова, С. І. Сільверстов, В. П. Шпак, В. Є. Штифурак [3]. Багатоаспектність поняття "адаптація", його міжпредметне використання призвело до того, що серед науковців немає єдиної думки щодо його сутності. Так, одні автори називають адаптацію процесом "вживання", "звикання" та "інтеграцію" у навколишнє середовище, а інші, навпаки, – певним "бар'єром", що виникає в індивідів у нових для них умовах існування.

Поряд із цим, психофізіологічна адаптація – це адаптація не тільки на рівні психічної сфери, а й на рівні пов'язаних із нею фізіологічних функцій (Ц. П. Короленько); це – "оптимальне співвідношення між психічними та фізіологічними адаптаційними процесами" (Ф. Б. Березін) [1].

Спираючись на системний підхід, О. М. Кокун запропонував таке визначення *психофізіологічної адаптації*: "...це процес, який зумовлений зміною у психофізіологічному стані людини під впливом дезадаптаційних факторів, що потребує одночасної та узгодженої взаємодії функціональних підсистем на всіх рівнях цілісної системи, ... психофізіологічний стан з метою ефективного забезпечення діяльності в нових умовах" [2].

Однак на сьогодні не досліджено всебічно ключові аспекти психофізіологічної адаптації першокурсників.

Мета і завдання статті передбачають науковий аналіз та експериментальне дослідження ключових аспектів психофізіологічної адаптації першокурсників.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення наукової літератури засвідчило практичну значущість проблеми й необхідність здійснення експериментального дослідження. Для реалізації поставленої мети було проведено емпіричну діагностику першокурсників Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Вибірку становили 285 здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому курсі. У програму діагностики було включено такі методи діагностичного дослідження:

Методика "Багаторівневий особистісний опитувальник адаптивності" (авт. А. Г. Маклаков і С. В. Чермянін), яка спрямована на вимірювання рівня адаптивних і комунікативних здібностей, нервово-психічної стійкості та моральної нормативності здобувачів.

Методика "Опитувальник діагностики психофізіологічної дезадаптації" (авт. О. Н. Родіна). Вона була

спрямована на виявлення у першокурсників рівня їх дезадаптації та її основних ознак, які вказують на джерела дезадаптації. Критеріями психофізіологічної адаптації вважаються стан здоров'я, настрої, тривожність, ступінь стомлюваності, активність поведінки. Дезадаптація може виникнути внаслідок короточасних і сильних дій середовища на людину або під впливом менш інтенсивних, але тривалих факторів. Дезадаптація виявляється у погіршенні самопочуття, соматовегетативних симптомах, різних порушеннях інтелектуальної діяльності та взаємодії тощо.

Аналіз отриманих даних засвідчує (рис. 1), що у 51,23 % із загальної кількості опитаних переважає низький рівень розвитку адаптивних здібностей. Ці здобувачі мають проблеми під час пристосування до вимог нового інтелектуально-освітнього середовища, не володіючи основними механізмами та способами його успішного освоєння, відчувають певний дискомфорт у ситуації здійснення розумової діяльності в цьому середовищі. У 35,09 % першокурсників було виявлено задовільний рівень розвитку адаптивних здібностей. Успіх адаптації в них залежить від зовнішніх умов освітнього середовища, тобто вони, залежно від ситуації та її привабливості, для них особисто, можуть застосовувати або не застосовувати основні адаптаційні механізми. Лише 13,68 % респондентів продемонстрували високий рівень розвитку адаптивних здібностей, виявили стійкі резистентні характеристики індивідуально-типологічного та особистісного рівня індивідуальності, які забезпечують спроможність успішно адаптуватися до різноманітних вимог нового освітнього середовища, доволі легко та адекватно орієнтуватися в новій ситуації, швидко обирати стратегію своєї поведінки та соціалізації, що виявляється в застосуванні певних пристосувальних механізмів в умовах навчання у закладі вищої освіти.

Рис. 1. Рівень розвитку адаптивних здібностей першокурсників (n = 285)

Аналіз результатів рівня розвитку *нервово-психічної стійкості* визначив (рис. 2), що у 58,95 % із загальної кількості досліджених домінує низький рівень нервово-психічної стійкості. Це свідчить про те, що вони менш витривалі в ситуації нового освітнього середовища та менш готові до впливу різного роду несприятливих факторів (зростання розумового навантаження та вимог щодо його опрацювання, зміна звичної ситуації навчан-

ня), не мають навичок поведінкового регулювання. Подібні вияви можуть бути вираженням захисних механізмів у період адаптації. Для групи першокурсників, у яких виявлено високі показники нервово-психічної стійкості (41,05%), характерні високий рівень поведінкового регулювання та більш реальне сприйняття дійсності, вони готові протистояти новим впливам та ситуаціям.

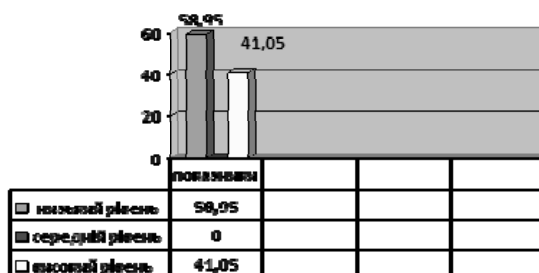

Рис. 2. Рівень розвитку нервово-психічної стійкості першокурсників (n = 285)

Після обробки даних установлено два рівня розвитку комунікативних здібностей першокурсників (рис. 3). У 57,54 % опитаних переважає високий рівень розвитку комунікативних здібностей, які забезпечують ефективну взаємодію та взаєморозуміння в процесі спілкування та виконання спільної інтелектуальної діяльності. Ці здобувачі не конфліктні, доволі легко встановлюють контакти з

оточуючими, відкриті для спілкування і нових взаємин. У 42,46 % із загальної кількості досліджених виявлено низькі показники цих здібностей. Це дає підстави констатувати, що вони мають різного роду проблеми в налагодженні контактів із оточуючими, виявляючи замкнутість або ж агресивність у взаєминах, спілкуванні та здійснюючи спільну інтелектуальну діяльність.

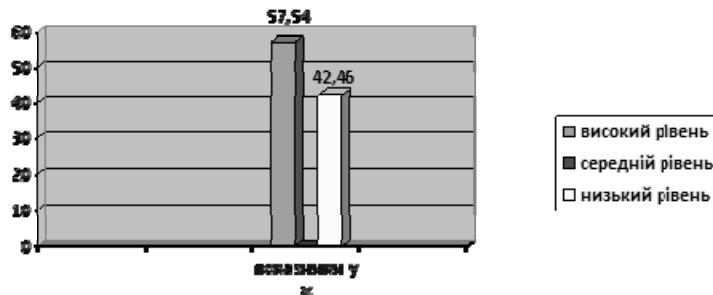

Рис. 3. Рівень розвитку комунікативних здібностей першокурсників (n = 285)

Аналізуючи показники *моральної нормативності* першокурсників виявлено такі результати (рис. 4). У 75,09 % респондентів визначено високий рівень моральної нормативності. Вони реально оцінюють свою роль у колективі, взаєминах, орієнтуючись на дотримання загальноприйнятих норм поведінки, адекватно сприймають запропоновану їм нову соціальну роль та

нові вимоги інтелектуально-освітнього середовища. Поряд із тим, у 24,91 % із загальної кількості опитаних виявлено низький рівень цієї здатності, вони не завжди можуть чітко оцінити своє місце та роль у колективі, не прагнуть сприймати та дотримуватися загальноприйнятих морально-етичних норм поведінки й вимог нового освітнього середовища.

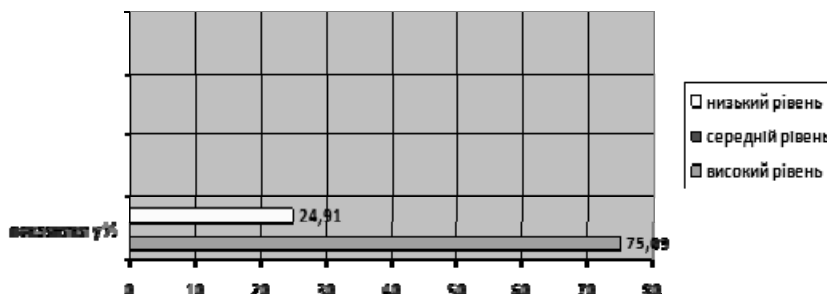

Рис. 4. Рівень розвитку моральної нормативності першокурсників (n = 285)

Після обробки даних було отримано показники рівня психофізіологічної дезадаптації першокурсників. Отже, у 68,07 % респондентів виявлено помірний (середній) рівень дезадаптації. Вони мають час від часу певні труднощі, які пов'язані зі зміною форм, методів навчання й оцінювання, відчувають певний дискомфорт у ситуації нового освітнього середовища, що може виявлятися в незначному зниженні продуктивності їх розумової роботи. Разом із тим визначено, що у 16,49 % першокурсників чітко виражений рівень дезадаптації. Їм властива неможливість пристосування до характеру, змісту, умов і організації навчального процесу, а також можливості вироблення навичок самостійності у навчальній та розумовій роботі. У 12,98 % загальної кількості опитаних респондентів виявлено низький рівень дезадаптації, що вказує на відсутність сильних переживань, пов'язаних із недостатньою соціалізацією у нових умовах, соціально неприйнятними установками особистості, різкою

зміною умов існування, розривом важливих соціальних відносин тощо. Також робота показала, що 2,46 % першокурсників демонструють високий рівень дезадаптації, що вимагає вживання певних заходів. Для них процес навчання у ЗВО породжує певний страх і згодом може перерости у кризову ситуацію. В них спостерігається зниження комунікабельності, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості, з'являється почуття неповноцінності у стосунках із товаришами, учителями, батьками, а в поведінці в цілому – надмірна сором'язливість. Унаслідок цього знижується успішність, спостерігається недостатня увага й зосередженість на заняттях, а також утрата інтересу до навчання та ЗВО.

Крім цього, аналіз окремих ознак дав можливість визначити основні джерела психофізіологічної дезадаптації першокурсників (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела психофізіологічної дезадаптації першокурсників (n = 285)	
Перелік джерел психофізіологічної дезадаптації першокурсників	Ступінь вияву (показники у %)
Особливості окремих психічних процесів	18,59
Зниження загальної активності	16,49
Зниження мотивації до діяльності	16,18
Відчуття постійної втоми	15,09
Порушення циклу "сон – бадьорість"	15,09
Особливості соціальної взаємодії	13,30
Соматовегетативні порушення	3,16
Емоційні порушення	2,10

Як видно з табл. 1, найчастіше першокурсники мають певні труднощі у пристосуванні до нового освітнього середовища та переживають через погіршення самопочуття, зокрема у зв'язку з особливостями окремих психічних процесів (18,59 %), що виявляється у змінах способах сприйняття, переробки та запам'ятовування нової інформації. У них спостерігається зниження загальної активності (16,49 %) і мотивації до будь-якої діяльності (16,18 %), що може бути пов'язане із невпевненістю у правильності обраної професії чи відсутністю навичок конструктивного подолання проблем, із якими вони стикаються. Виявлено також, що для першокурсників характерне відчуття постійної втоми (15,09 %) та зниження й порушення циклу "сон – бадьорість" (15,09 %). Спостерігається зниження продуктивності розумової діяльності, небажання та нездатність виконувати її, млявість і пасивність при виконанні інтелектуальних завдань. Для 13,30 % першокурсників дезадаптація пов'язана з особливостями соціальної взаємодії. Вони мають певні труднощі в налагодженні нових контактів, необхідності соціальної взаємодії (як правило, ці студенти сором'язливі, некоммунікбельні та менш контактні). Найменші показники щодо джерел і вияву психофізіологічної дезадаптації виявлені за емоційними (3,16 %) та соматовегетативними порушеннями (2,10 %), що вказує на наявність незначних проблем у змінах емоційної сфери та здоров'я здобувачів.

Висновки та перспективи. Отже, за результатами проведеної роботи встановлено, у більшості першокурсників спостерігаються *високі показники* розвитку комунікативних здібностей і моральної нормативності. Вони реально оцінюють свою роль у колективі, взаєминах, орієнтуючись на дотримання загальноприйнятих норм поведінки. Першокурсники здатні до прийняття інших людей такими, якими вони є, поважають їх своєрідність і право бути собою. Розвиненість подібної здібності характеризує їх як зрілу особистість. Було виявлено високі показники за шкалою оптимістичності та високу здатність до соматичної регуляції. Крім того, у молоді виявлено помірний (середній) рівень психофізіологічної дезадаптації. Вони мають час від часу певні труднощі, які пов'язані зі зміною форм, методів навчання й оцінювання, які характерні для загальноосвітньої школи, а найчастіше проблеми виникають у них через погіршення самопочуття, а саме: у зв'язку з особливостями окремих психічних процесів першокурсників, через зниження їх загальної активності

та мотивації до будь-якої діяльності. У першокурсників переважає низький рівень розвитку адаптивних здібностей та нервово-психічної стійкості. Ці дані вказують на необхідність розробки системи заходів щодо актуалізації адаптаційних можливостей першокурсників. Цей напрям визначений нами як перспективний вектор подальших досліджень цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л., 1988.
2. Кокун О. М. Психофізіологія : навч. посіб. / О. М. Кокун. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 184 с.
3. Левківська Г. П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти : навч. посіб. / Г. П. Левківська, В. Є. Сорочинська, В. С. Штифурак. – К., 2001. – 128 с.
4. Лефтеров В. О. Психологічні аспекти проблеми адаптації курсантів до навчального простору [Електронний ресурс] / Василь Олександрович Лефтеров. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Vnadsps/2010_4/10lvodnp.pdf.
5. Литвинова Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів-першокурсників / Лариса Володимирівна Литвинова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2000. – Т. II. – Ч. 6. – С. 300–304.
6. Семиченко В. А. Психические состояния: модульный курс для преподавателей и студентов / Валентина Анатольевна Семиченко. – К. : Маристр-S, 1998. – 207 с.
7. Шевченко С. В. Психолого-педагогічні умови підвищення розумової працездатності студентів-першокурсників в адаптаційний період : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2015. – 200 с.

References

1. Berezyn, F. B. (1988) *Psykhycheskaia y psykhofyziolohycheskaia adaptatsiia cheloveka* // Mental and psychophysiological human adaptation [in Russian].
2. Kokun, O. M. (2006) *Psykhofiziolihiia* [Psychophysiology]. – Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
3. Levkivska, H. P., Sorochynska, V. I., Shtyfurak, V. S. (2001) *Adaptatsiia pershokursnykiv v umovakh vyshchoho zakladu osvity* // Adaptation of first-year students in higher education institutions. – Kyiv [in Ukrainian].
4. Lefterov, V. O. *Psykholohichni aspekty problemy adaptatsii kursantiv do navchalnoho prostoru* [Elektronnyi resurs] // Psychological aspects of the problem of adaptation of cadets to the educational space [in Ukrainian].
5. Lytvynova, L. V. (2000) *Prychyny psykholohichnoi dezadaptatsii studentiv-pershokursnykiv* [Reasons for psychological maladaptation of freshmen students] // *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii*: zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuksa APN Ukrainy. S. D. Maksymenka [Ed.] – Kyiv, T. II, ch. 6, 300–304 [in Ukrainian].
6. Semychenko, V. A. (1998) *Psykhycheskye sostoiannya: modulni kursy dlia prepodavatelei y studentov* [Mental states: a modular course for teachers and students]. – Kyiv : Mahistr-S [in Russian].
7. Shevchenko, S. V. (2015) *Psykholoho-pedahohichni umovy pidvyshchennia rozumovoi pratsездatnosti studentiv-pershokursnykiv v adaptatsiinyi period* [Psychological-pedagogical conditions for improving the mental capacity of freshmen students in the adaptation period] / *Dysertatsiia ... kand. psykhol. nauk* : 19.00.07, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 01.07.19

Svitlana Shevchenko, PhD, Assoc. Prof.
Bogdan Khmelnsky State Pedagogical University of Melitopol, Melitopol, Ukraine

KEY ASPECTS OF THE STUDY OF PSYCHOPHYSIOLOGICAL ADAPTATION OF FIRST-YEAR STUDENTS

The article carried out a scientific analysis and experimental study of key aspects of psycho-physiological adaptation of first-year students. The levels of adaptive and communicative abilities, neuropsychic stability and moral norm, indicators of psychophysiological adaptation and the main features that indicate the sources of maladaptation have been determined. The criteria for psychophysiological adaptation (state of health, mood, anxiety, fatigue, activity behavior) are highlighted, and prospects for further research are formulated.

Keywords: psychophysiological adaptation, signs of maladjustment, adaptive capabilities, first-year students.

Светлана Шевченко, канд. психол. наук, доц.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Мелитополь, Украина

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ

Осуществлен научный анализ и экспериментальное исследование ключевых аспектов психофизиологической адаптации первокурсников. Определены уровни адаптивных и коммуникативных способностей, нервно-психической устойчивости и моральной нормативности, показатели психофизиологической адаптации и основные признаки, которые указывают на источники дезадаптации. Выделены критерии психофизиологической адаптации (состояние здоровья, настроение, тревожность, степень утомляемости, активность поведения), сформулированы перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: психофизиологическая адаптация, признаки дезадаптации, адаптивные возможности, первокурсники.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 1(10)

Статті подано в авторській редакції.

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 13,14. Наклад 300. Зам. № 219-9514
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс3.
Підписано до друку 20.11.19

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02